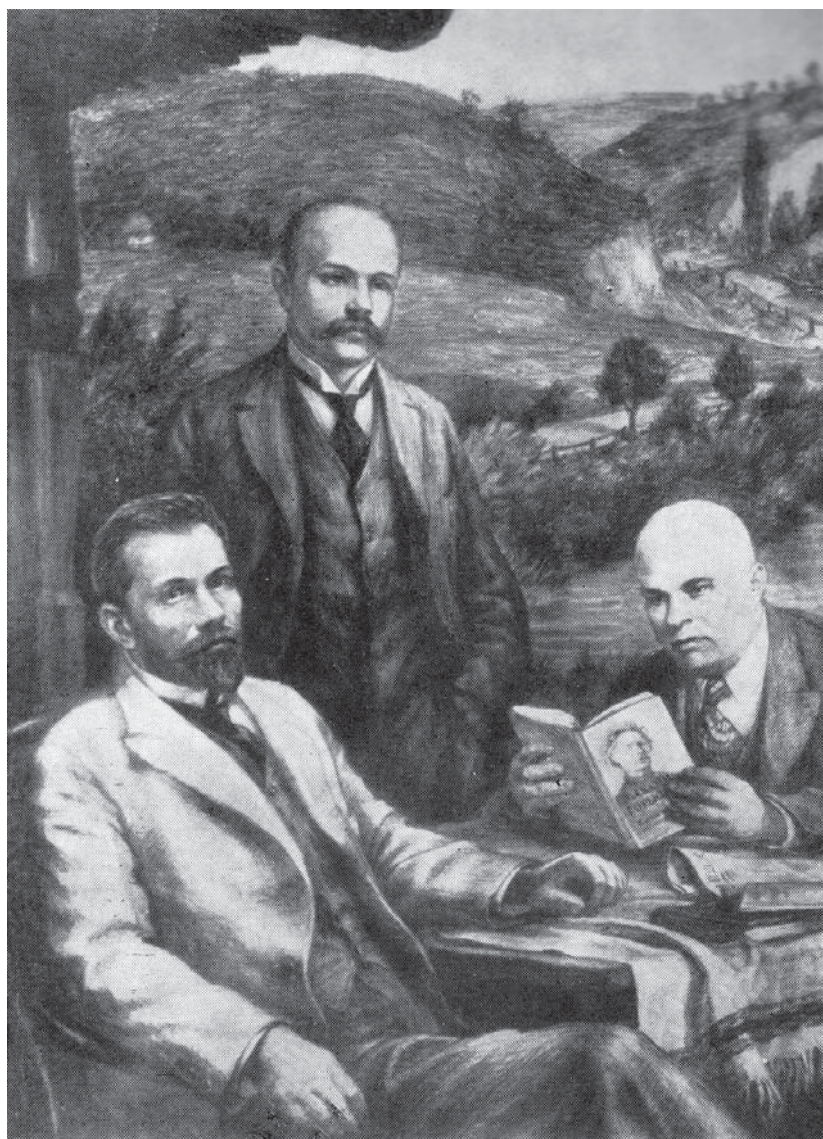

ДМИТРО МОХОРУК

НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ

Тетралогія

ДМИТРО МОХОРУК

ТЯЖКИЙ ХРЕСТ

ТОМ

4

НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ

Художньо-краєзнавчий роман-хроніка

"Лисаний Камінь"

Косів
2009

ББК 84.4УКР6-4
М 86

Мохорук Д.І.

М 86 **Тяжкий хрест.** Тетралогія. Недоспівана пісня.
Художньо-краєзнавчий роман-хроніка. Том 4. Косів,
«Писаний Камінь», 2009. – 288с.

ISBN

Четверта книжка Дмитра Мохорука “Недоспівана пісня” — продовження роману-тетралогії “Тяжкий хрест”, у якій автор продовжує висвітлювати тему національно-визвольних змагань покутських людей під час розпаду Австро-Угорської монархії і створення Західно-Української Народної Республіки за утвердження своєї неньки-України. На основі багатьох історичних матеріалів, легенд, новел, та переказів автор змальовує, як воювали вояки Української Галицької Армії. Як загарбники посягнули на нашу землю, утверджуючи свої нові порядки.

І знову ж таки біля витоків цього бурхливого життя далі відігравали не останню роль відомі письменники і митці, а також громадсько-політичні діячі Галичини і Покуття на початку ХХ століття. Усі вони несли на собі тяжкий хрест: тільки одні дуже тяжкий, інші трохи легший. Але в загальному, бачили світло в кінці тунелю. І всі туди прямували.

Художньо-краєзнавчий роман-хроніка розрахований для широкого кола шанувальників краєзнавства та красного слова.

ББК 84.4УКР6-4

ISBN

© Д.І. Мохорук, 2009
© Видавництво
«Писаний Камінь», 2009

сінь увійшла у свої права, і то так їй посмакувало, що з тривогою спостерігала, як, то звідти то звідти показувала свої зуби зима. Дні виглядали сумними, синіми від недуги, весь час покриті густими туманами. Хоч не дощило, але скрізь було мокро, все в болоті. З висотних будинків ранками скапували мокрі тумани, голі дерева блистіли від мокроти, де-не-де одинокі пожовтілі листочки висіли, мов катранчики, і тріпотіли безпорадно на холодному вітрі. Вечорами у темних підворітнях щось стогнало, попід стінами повзали страшні примари, весь час чулося чиєсь човгання по тротуарах.

Перед тією ніччю, ще на схилі дня, з похмурого неба винирнуло величезне червоне сонце і важко котилося до заходу. Мовби з величезного полум'я виривалися червоні відблиски і губилися в небесній безодні. Весь захід блистів у багряній заграві. Багряніли західні стіни будинків.

Цілу ніч віяли холодні вітри, які перетворювалися у свистячі й колючі вихори.

З-помежи будинків вилітали і крутилися, крутилися, збираючи все опале листя по землі і підносячи вверху, крутили ним над будинками, а потім раптово кидали те все на землю, на майдани і тротуари, але зовсім у іншому місці.

По Львову великий здвиг народу. Здавалося, що тієї ночі ніхто не спав. Вихори хотіли їм помішати, але на них ніхто не звертав уваги. Справи відбувалися досить серйозні. Щось народжувалося нове. Всі прислухалися. Хто під вікнами, хто зазирає у вікна із середини помешкань, всі чогось чекали. Кожний у душі був схвилюваний і, тривожно озираючись, поглядав довкола.

І раптом опівночі на львівській ратуші затріпотів синьо-жовтий стяг. Багато галичан зітхнули з полегшенням, радіючи, що ось-таки вродилося. Більш як двадцять поколінь їхніх пращурів снили цієї події.

Нарешті народ спричинив спротив, хоч століттями був запертий у льоху чужинецької неволі. Довгі п'ять років в уявленню тілі русинів, в їх жилах нуртували гени волі, які якраз зірвалися цієї ночі.

“Сталося — ворог, що сидів нам на карку сотки літ, злетів з овиду, а українці стали господарями на своїй землі. Але вони не доросли ще були до великого завдання і в початках будування власного життя не станули на висоті великої хвилі” — писав про ці події пізніше Теофіл Окуневський. Він бачив у Городенці, як справно чота вже українських вояків під проводом старшини Івана Чайки зі Стрільча роззброїла комендатуру австрійської жандармерії, що була в одному з домів Окуневських. Той відділ зайшов до староства, на пошту і проголосив українську владу. Повітовий староста Стшельбіцький написав до Окуневського листа, щоб перебрав урядування в старостві, і він почав урядувати, як український повітовий комісар. Спершу військовим комендантом став поручник Іван Чайка, потім передав справи військового проводу поручнику Івану Горбачевському. Командантом жандармерії став поручник Лісковацький.

Коли відбулися повітові збори делегатів усіх сіл Городенщини по формуванню керівного складу повіту, то одногolosно проголосували за кандидатури: Теофіла Окуневського на посаду повітового комісара, отця Івана Пісецького, пароха з Корнева, на посаду голови повітової ради, Теодора Замору, вчителя гімназії, членом Української національної Ради.

Отець Іван Пісецький народився у 1872 році, рукопокладений в 1898 році, парох у Корневі з 1905 року. Дружина з Бачинських. Мали три дочки і чотирьох синів. Як писали про нього, насправді він став парохом усієї української спільноти Городенщини. Брав участь у всіх повітових нарадах з питань просвіти, економіки повіту, політичних справ. Завжди був активним учасником дискусій, нарад, пропозицій.

У Снятині перебувала на постої рільнича експозитура III австрійської армії. Її комендантом був сотник Гнат Мартинець. У час листопадового зриву він дістав повідомлення зі Львова і на чолі з групою вояків-українців обеззброїв і заарештував Снятинські комендатури жандармерії та поліції, повітового старосту, захопив пошту, залізничну станцію і проголосив українську владу.

Гнат Мартинець народився в 1882 році в Калуші, в родині народного учителя Михайла Мартинця та Анни з німецької родини Віртів. У родині було 11 дітей. Закінчив Львівський університет у 1910 році і почав сам себе утримувати, ще й допомагати родині,

учителюючи у гімназіях Львова, Рогатина, Самбора та Станиславова. Викладав математику, фізику, хімію. У роки першої світової війни, як резервний старшина австрійської армії, воював на протиросійському фронті. Після поранень був переведений у тил. Став старостою міста Володимира на Волині, де організував і відкрив українську школу. Після був переведений у рільничу експозитуру третьої австрійської армії.

У часи проведення повітових зборів делегатів із сіл Снятинщини Гната Мартинця обрали повітовим комісаром, Івана Семанюка — головою повітової Ради, Антона Онищука, вчителя з Карлова, — кандидатом у члени до Української Національної Ради. Бурмістром Снятина призначили Семена Зінкевича, заможного селянина, активного члена радикальної партії. Народився він у 1857 році. Особисто був знайомий з Іваном Франком. У його домі у Снятині часто гостювали Кирило Трильовський, Василь Стефаник та інші відомі люди. Разом зі своєю жінкою Францішкою народили і виростили шестеро дітей: Дмитра, Кароліну, Павліну, Григорія, Романа і Юлію.

У Коломії повітовим комісаром обрали сотника УГА Івана Стрийського, головою окружної повітової Ради і міським комісаром — Захара Скварка, директора “Покутського Союзу” в Коломії. Кандидатами до УНР від міста — Івана Чернявського, віце-президента окружного суду, від повіту — Гриця Тимощука, вчителя гімназії.

Коли Долину звільнили від російських окупантів, з Ряшева переїхали Даниловичі, і Северин відкрив адвокатську контору. Під час листопадового зриву, повітові збори обрали повітовим комісаром і головою повітової Ради Северина Даниловича. Міським комісаром і кандидатом у члени УНР директора гімназії — Михайла Пачовського.

Через кілька днів скрізь у повітах на видних місцях висіли товстелезні чорні друки різних закликів:

“Український народе! Українські жовнірі!

Надійшла вкінці хвиля, за якою ми цілі століття так дуже тужили — банували. Встала наша правда, встала наша воля. Ми вкінці стали нашими панамі на рідній, кров’ю і потом наших батьків політій землі... Радість наша тим більша, що ми довершили переворот без вистрілів, без пролиття каплі крові. Український

народе, українські жовніри! Виказуємо вам подяку й повне признание своїм іменем, як також іменем цілої нашої Генеральної команди, за Вашу щиру, повну посвяту і свідому службу. Дай Боже, щоб і надалі Ви сповняли свої обов'язки так, як цього вимагає добро Ваших дітей і родин.

Порядок і дисципліна в армії, безоглядний послух своїм начальникам були завжди і всюди запорукою успішності наміреної військової операції навіть там, де перепроваджено такі операції для інтересу і цілей противних самим жовнірам, цілей, противних широким масам народу. Наскільки ж нині потрібна нам дисципліна й порядок в армії, коли ми нині захопили владу у свої руки тільки на те, щоби дати можливість жити добре, жити всякому, хто хоче працювати.

То ж позір, товариші жовніри! Нехай кожний з вас стоїть твердо на своїм посту. Нехай кожний з вас чує у своїм серці наказ до збереження ладу й порядку, до збереження всякого майна, що нині є нашим національним майном. Нехай кожний з вас виконує службу по совісті, бо відповідальність наша перед нашими родинами, перед нашими дітьми велика...

Глядіть, українські жовніри, щоби ми стали достойними цієї високої честі бути членами української армії, щоби ми не сплямили ніякою гряззю наших святих народних прапорів.

Вірність Українській Державі, вірність і безоглядний послух начальникам своїм — це єдина запорука нашої будучини і нашої певної перемоги над ворогами”.

* * *

Помало-помало і осінь здавала свої позиції. Зима все частіше вечорами у пітьмі не тільки показувала свої зуби, а й погрожувала кулаками та вимагала, щоб та вступалася. Тягнула за собою із заходу громади темно-синіх хмар і опускала їх усе нижче і нижче. Вони котилися полями, одна за одною, як бурхливі води в повінь, налітали на села і заливали холодною та мокрою мрякою, гнали поперед себе холодні і колючі вітри, то тягнули страшні вихори, а ті завивали мовби вовки серед ночі. Тріщали повітки, розшивало хати, падали плоти, ворота, хвіртки. Упоперек доріг лежали дерева.

Нарешті вітри вщухли. Здавалося, Бог почув людські мольби і припер своїх злющих псів. Але невдовзі почав падати

сніг. Він падав тихенько, ніби встидався когось, оглядався довкола, вивчав усе, ніби той школяр, що перший раз прийшов до школи.

Усе це спостерігав Василь Стефаник, їдучи до Снятина. Дуже хотілося поговорити із паном маршалком повіту, своїм близьким приятелем Іваном Семанюком.

— Ну й як, Іване, тобі кермується? — підморгнувши, спитав гість.

Це Івана трохи вколало, бо відчув у цих словах якусь насмішку.

— А ти, Василю, думав, що це шкварки гризти?

— А якщо серйозно?

— З цього й треба починати, — підвівшись і підійшовши до вікна, мовив Семанюк. — Дивись, мало того, що маса невирішених питань, так ще й погода нам поки що не сприяє. Вітри нарobili такої шкоди, що з деякими селами ми втратили зв'язок.

А тепер, диви-но, уже другий день падає сніг. Поля білі-білі, ніби покриті пухнастою ковдрою. Це добре. Збережуться посіви від морозів. Та, якщо звіється хуртовина... А що робиться в місті? Добре, що Семен Зінкевич виявився непоганим бурмістром, господар неабиякий. Сам дає собі раду.

Недавно прийшла команда зі Львова розпочати українізацію керівних органів і освіти. У школах ми це провели без затруднень. На наше щастя, у школах учителі й управителі шкіл переважно українці. А всі керівники, ти знаєш, поляки.

Семанюк дивився на високу тополю навпроти вікна. Усі гілки вбрані у сніг. Стоять тихенько, ніби впали в глибокий сон. Прилетіла синичка, політала навколо тополі, політала, а сісти нема де.

Хто не прийде з села з якоюсь справою, а там, як і вчора сидить той самий поляк. Як учора перевертав очі на ту нещасну сільську жінку, так і сьогодні. Вчора вона мовчала і терпіла. А сьогодні не хоче. Ось недавно прийшла до мене і питає:

“Скажіть мені, пане докторе, ми здобули українську владу чи не здобули? За що мій син тепер воює?”

— Що скажеш, пане брате? — і Семанюк повернувся до Стефаника, — є питання? — Можна всіх поляків вигнати, до речі, я на них дивитися не можу. Але ким замінити? Багато нашої інтелігенції загинуло на фронтах. Частина уже в лавах Галицької армії. І поки ми не станемо твердо на ноги, доведеться терпіти. На днях прийшла

старша жінка до мене і почала гладити оці крісла, стіл, папери на столі.

А я сиджу та й дивлюся на це все:

— За це все мої син з чоловіком проливають кров на війні з поляками. У болотах, на холоді. Аби таким як ви, пане Семанюк, було файно сидіти. М'якенько. У теплі. Ти знаєш, Василю, як вона мене вколола цими словами. Хотів сказати: “Хіба я сюди просився? Хіба у мене не було роботи? І не такої, як ця!” Але змовчав.

— Іване! Ти ще не з таким брудом зустрінешся. Чого-чого, а такого у нас вистачає. Заздрість, ненависть, пімста. Такі ми є українці. Плунь на це все і працюй.

— Я те й роблю. Але душа в мене не залізна. Дуже погано, що незадовільний зв'язок із вищими органами, з центром. Центр не має комунікації з провінціями. Наприклад, ми нічого не відаємо, що робиться у Львові, в Станиславові. Маємо в штаті кілька кур'єрів. Вони відвозять звіти і привозять інструкції щодо дальших дій. Поки вивчаємо документ, як діяти, а тут приходять повідомлення відкласти. Станція в Залуччю забита вояками. Одні добираються, наприклад, росіяни з полону додому в Росію, інші полонені, австро-угорці, чехи, словаки, німці — з російського полону до Європи. Потягів не стає. А їх тисячі. А що там станційка в Залуччю. Ніде присісти, ніде поїсти. Тепер похолодало. Жаль їх. Усе ж таки живі люди. Наприклад, недавно в Коломиї, розбіглися по місту, почали грабувати. Наша поліція відкрила вогонь. Ті собі. Добре, що обійшлося без жертв. До речі, наша поліція в Коломиї складається переважно з євреїв.

А оце прийшов наказ негайно організувати мобілізацію чоловіків і хлопців до нашої Галицької армії. А тепер міркуй! Сидів у тих італійських скалах — кривавої Сочі (Ізанцо), До-берда, Монте-Санта — чотири роки! Кожний день дивився смерті в очі і просив у Господа Бога дарувати життя. Тепер відігрівся, переодягнувся, почав добре харчуватися. І знову бери, хлопе, гвинтівку та йди воювати. Але йдуть! Кожний розуміє, якщо не він, то хто ж? На старших дивляться молоді і собі тягнуться. У кожного горить душа захистити свою землю. Завдяки “Січам” Кирила Трильовського в нас запанував великий український патріотизм. Правда, деколи маємо і прикрі факти. Удень наші представники наберуть у селі команду, приведуть до повіту, потягів нема. За ніч усі розбігаються. Звичайно, важко воювати з

поляками, які заразилися імпершовінізмом, у яких один клич: “Східна Галичина — провінція Польщі”. Ой, як важко!

Або таке. Забезпечення Львова, великих міст, створюваної армії харчами.

У багатьох районах Галичини внаслідок військових дій знищені посівні площі, або через нестачу робочої сили поля залишилися незасіяними. І там майже нічого не зібрали. Український Харчовий уряд у Львові дав команду на базі повітових товариств “Сільського Господаря” створити харчові повітові управи із залученням до них представників національних меншин. У Станиславові на продуктових базах набралось продуктів, що їх стане для міста на цілих два місяці. У нас, на Снятинщині, і в навколишніх повітах зібрано непоганий врожай. Стоїть завдання, забрати в людей зерно і передати в розпорядження Харчового уряду для розподілу в інші місцевості. А як ти забереш це зерно? Худобу? Питання? Почали збирати, а там крики: “Навіщо нам така влада?” Мусимо забирати силою, за участю нашої поліції. Листопадовий зрив — і нову Українську владу сприйняли з радістю. Усі думали, що зразу почне падати манна небесна і всі заживуть мирно і щасливо. А то не так. Усе те, що здобули, треба вміти захистити. Треба закачувати рукави і працювати. Працювати!..

Поки що не працює торгівля. Не налагоджений товарообмін. В окремих повітах на деякі продукти почали підскакувати ціни. Заворушилися спекулянти, які на наших тимчасових бідах хочуть нагріти руки.

А тепер виплата зарплати. Грошової маси майже нема. Надійшла команда платити зарплатню лише тим урядовцям, які підписали присягу на вірність українській владі. А решті? Та вони задурно працювати не будуть. А допомога сиротам, удовам, інвалідам, сім’ям військовослужбовцям... Не розроблена податкова система, як збирати податок у населення. Є пропозиції поки що не збирати. Інші пропозиції — збирати лише з єврейського населення, з огляду на те, що вони не мобілізуються до війська на оголошену нейтральність. А з чого має наповнюватися державна казна? Є й інші питання. Як приходжу додому, то мені здається, що голова моя тріскає. Наталя свариться зі мною, що тобі, Іване, цього не треба. А якщо не я, то хто?

Чого мовчиш, Василю, і нічого не кажеш? Га? Ти питаєш мене, як мені керується? Отак і керується.

“Сніжна зима цього року” — думав Северин Данилович, сидючи закутаний у ковдру в залубицях. Коні скоро бігли, кидаючи грудками снігу на нього. Всі поля перетворилися на одну білизну. Куди не глянь; біло й біло, аж очі ріже. Доріг не видно, вони зрівнялися з полями. Дерев в селах засипані снігом до тинів. Він усе це бачить щодня, бо їздить по школах, щоб відновити навчання. Поставив собі таке завдання: відновити навчання за всяку ціну. У Долинському повіті чогось так сталося, що майже всі вчителі й управителі шкіл поляки. Коли в краї настала українська влада, вони її не визнали і всяко бойкотують навчання в школах. От тепер він і їздить до кожного села, до кожної школи, скликає вчителів і вмовляє відновити навчання.

У розрідженому повітрі вчувалися різні звуки. Чути було, як десь недалеко закричав заєць, дзвінко розтинаючи білу млу, напевно, попав у сильце чи в зуби довгохвості. Над землею низько нависала біла мгла, ніби якась мряка, і далеко не проглядалась. І хоч через це ворін не видно було, але чулося їхнє близьке каркання. Северин пригадав, як росіян прогнали з їхнього краю, вони із Ганною вирішили залишити Ряшів і переїхати до Долини. Один його знайомий розказав, що в Долині за час російської окупації залишилося мало адвокатів. А з українців взагалі нікого. Коли приїхали, то переконалися, що то правда. Втішилися, бо вдасться нарешті поліпшити свої фінансові справи. Контору вдалося відкрити, але стався Листопадовий зрив і його спочатку призначили, а потім обрали повітовим комісаром. Ще й на додачу, через відсутність кадрів, головою повітової ради. А тепер майся, Северине. Від ранку й до вечора на роботі і все не стає того часу. Інструкції й депеші приходять одна за одною, а виконувати їх він просто не встигає. Вирішив виконати одну із інструкцій так, як належить. Відновити навчання в школах. А там у повітовому старостві з іншими інструкціями нехай без нього розбираються.

Враз перед очима постала Северина, його улюблениця Северинка. Боже! Якби знав... Якби знав, що так станеться, то забрав би її до себе у Ряшів. Тепер була би жива. А так! — і Северин розвів руками, ніби з кимось розмовляючи.

В’їхали у чергове село. Скрізь люди промітали стежки від хати до воріт, до надвірних споруд. А що витворяла дітвора. Навчання

в школі відсутнє, а тут паде й паде сніг. На вулицю не випускали. А тут нараз втихло, ніби потепліло. Одні ковзалися з гірок на санках. Інші кидалися сніжками, треті качалися по снігу.

В селі було чути лише одні дитячі крики і сміх. За поворотом показалося невелике приміщення школи. І знову вмовляння, просьби...

* * *

Навколо пахмурно. Куди не глянь; земля і небо зливалися. Зверху тяжили хмари, і здавалося що ось-ось можна буде зачепитися об них головою. Морозу майже не було, але сирість і холоднеча пронизували до самих кісток.. Там, де перебував до тепер, сирості не було, морози були набагато більшими, але так не змерзав, як сьогодні. Тільки що зліз з Городенського потяга і прямував додому. Вже більше чотирьох років, як пішов з дому. “Сніг випав непоганий і земля під ним, як під периною, — подумав Їлаш Угринів, — озимині це недобре, ох, як недобре. Може спаритися і пропаде”.

Їлаш зупинився. Ще дуже боліла нога. Він рубав ліс у Сибірі. Деревина падала, і він не встиг відбігти, зачепився за якийсь старий пеньок і впав. Сосна зачепила ногу і розтросила ступню. Поки знайшли транспорт, поки відвезли до лікарні... Чужинець, полонений лікар відрізав ногу нижче коліна. І тепер Їлаш ходив на дерев'янці. “Добре, хоч живий лишився! — подумав і подивився довкола. Скільки око сягало, навколо виднілася одна білизна. Сніг трохи зверху затвердів, то змушений все хилитися наліво, потім дерев'янкою описувати півколо і зверху наступати в сніг. Це трохи сповільнювало хід.

“Але нічого, Слава Богу, помало, помало та й дійду додому. Цікаво, як там дома? Що моя Настуня робить? Як там тато з мамою? Як він давно їх бачив. Ото будуть радіти його поверненню”. Він почав уявляти, як Настуня з мамою кинуться йому на шию. А тато? Ні, він до тата сам підійде. Хоч каліка, але молодший, має бути повага до старших. Інтересно, як там Онуфрій, Василь? Чи вже дома? Живі-здорові? Правда, тепер Україна воює з Польщею. Кілька разів переходили потягом представники нової галицької влади і запрошували колишніх полонених іти захищати рідну землю. Багато дали згоду. Якби не нога, то, може, би і він пішов. А хто проти? Україна-ненька в нас одна і її треба захищати. Бо що то без своєї держави? Наприклад, там, у Сибірі чехи свої, німці

свої, серби, хорвати. Росіяни тих мають за щось, рахуються з ними. А українці — врозтіч, не тримаються купи, не гуртуються. То на наших махають руками: хахли та й хахли. Ніби ми не люди! Поляки нас називають бидлом, москалі — хахлами.

Ще здалеку, з глушківського горба Їлаш замітив на торфовищі стелеться по землі світлий дим. “Горить торф під землею” — подумав. Не раз літом, коли горить торф, то Зброди в диму. Торф тліє під землею, тліє, а потім той шар землі, що зверху, осипається, торфяний шар далі тліє. Бувало, хлопцями кидали туди кілька картопель і вона там пеклася. Ото була смакота.

Низько літали каркаючи ворони. “На непогоду,” — подумав. А он сороки стрекочуть і стрекочуть. Перелітають з дерева на дерево. Чого б це? Ніде не видно живої душі. Завтра Введеніє. Свято. Вони обоє з Настунею підуть до церкви. Боже! Він уже і не пам’ятає, коли восстаннє був у церкві. Їлаш почав пригадувати, чого святкують це свято. Як їм усе це втокмачував у голови отець Юліан Войнаровський на уроці релігії...

Жиди вважали бездітність карою Божою, і тому бездітними людьми погорджували. Святі Йоаким і Анна до пізньої старості не мали дітей. Дуже журилися тим, молилися, постили, давали милостині в тім намірі, аби їх Бог поблагословив потомством. Учинили обіт, що як дасть їм Бог дитину, то віддадуть її на службу Богу. І Бог вислухав їх просьби. Не лишень поблагословив їх дитиною, але та дитина була надзвичайною.

Як минуло дівчинці три рочки, батьки дуже урочисто відвели її до храму Єрусалимського. Там, також дуже урочисто, зустрів їх первосвященик Захарія, якому було дано знати від Духа Святого, що до храму прийде майбутня Матір Божа. Захарія взяв Марію за руку і провів до найголовнішої частини храму, у так зване Святеє Святих, куди в стародавні часи вносився з духовною величчю Кивот Божий.

Марія, перебуваючи в храмі, весь час туди заходила, що було заборонено під страхом смерті. Навіть первосвященику.

Марія залишилася при храмі, здобула добре виховання і досить високу, як на той час, освіту. Прожила там майже 12 років. Для збереження своєї непорочності, згідно з даною обітницею Господу Богу, Свята Діва у 15 років свого життя, за порадою і згодою священного Синоду, була заручена зі своїм родичем праведним

старцем Йосипом, який також дав обітницю зберегти дівочу честь Марії, вважаючи себе мнимим її чоловіком. Так Марія переселилась із храму в Назарет, у помешкання праведного Йосипа. З нагоди таких подій і запроваджено таке свято, як Введеніє.

Нараз Їлаш поозирався, а він уже недалеко від села. З крайніх хат почали гавкати пси. Чоловікові стало якось приємно-приємно на душі. Боже! Він зараз буде дома, де на нього чекають рай і Божя благодать. По дорозі зустрічав знайомих, але його мало хто пізнавав. Дуже змінився. Похуд, неголений, постарівся.

А вже коли побачив їхнє обійстя, то так випишував півкола дерев'яною, так випишував.

На подвір'ї нікого не видно, сніг обметений доряду, все стоїть на своїх місцях. “Ото в мене Настуня господиня, ото господина,” — промайнуло в голові. Зайшов до хати. По землі босяком бігав хлопчик. Побачивши незнайомця, заплакав і кинувся на груди Парасі Пішаковій. Їлашеві зробилося недобре. На постелі сидів тато і не дуже люб'язно дивився на сина. Ні тобі радості, ні тобі звуку. За Їлашем увійшла до хати мама.

— А!? Прийшов? Живий? Слава Богу!, — не то зраділа, не то дорікнула. Їлашеві в грудях почала бігати холодна кулька.

— Мамо! Тату! Це я Їлаш! Ваш син! Ви що, не раді моєму поверненню?

— Раді! Чого не раді! Лише не кричи, бо перелякаєш малого Онуфрійка, — і поштариха підійшла, ймила його за шию, цмокнула в лице.

Їлаш, нічого не розуміючи, підійшов до тата, вклякнув дерев'яшкою і поцілував татові руки. Той імив за шию, пригорнув до себе:

— Їлашку, Їлашку! Де ти так довго пропадав. Нам передали, що тебе вбили. Онуфрія теж убили. Василько живий. Але тепер воює за нашу землю в галицьких вояках.

— Тату! Я був у російському полоні. Нас заставляли рубати ліс. Там я втратив ногу.

— Йой! Йой! — з-заду заголоситала поштариха, — це ще й пенсії ніякої не буде! Оце кара Господня! Оце кара! Треба годувати каліку. Нещасного каліку!

— Мамо! Та ви що? Я ще сам на себе зароблю. Ось побачите. А де Настуня?

— То таке, Їлашку, — закашлявся Петро, затягнувши шлюга цигаркою, — нам передали, що тебе вбили, Онуфрія вбили, за Василя ніяких вісток. А тут Парася вродила маленького Онуфрійчика від нашого Онуфрія, та й ми порадилися, хто нам на старість подасть хліба, та й робітника коло хати треба, то ми вигнали з дому бездітну Настю, а взяли до себе Парасю з онуком. Все-таки є якась надія.

— Вигнали з дому мою жінку? Тату! Мамо! Та як ви могли?

— Тихонько, Їлашку, тихонько. Навіщо тобі та ялоха. Маєш Парасю з дитиною, то й жий собі з нею. Вона для тебе буде ліпшою жінкою, — враз придумала таке поштариха.

Парася з великими очима подивилася на тата, потім на маму:

“Хто в неї таке питає, чи вона хоче жити з Їлашем?”

Їлаш подивився почергово на всіх і взявся натягати на голову шапку.

— Їлашку! Ти?.. Ти?.. Куди?.. — тепер уже витріщила очі поштариха.

— Як куди? До Настуні.

— Їлашку! Не роби дурниць! Слухай те, що я тобі кажу! — поштариха скочила на хатній поріг і розкинула руки, — схаменися, Їлашку! Подумай добре. Не роби дурниць. Прошу тебе й молю, зроби так, як я кажу, твоя мама. Я гірше для тебе не хочу!

Але Їлаш прямував до дверей, ніби нічого не бачачи. Рукою відткнув маму, відкрив двері і вийшов надвір.

— Проклинаю!.. Проклинаю Богом і людьми!.. Знати тебе не хочу!.. Щоб твоєї лаби тут не було!..

Ще довго лунали крикливі прокльони на Їлашеву голову. Але той, угнувшись, прямував до своєї... Це вже був не той Їлаш.

* * *

По кабінеті ходив нервуючись повітовий Державний комісар і управитель Коломийського староства доктор Іван Стрийський. Біля кафелевої грубки було тепло, аж загаряче. А з вікон дуло холодним повітрям.

“Скільки вже говорив, щоб утеплити вікна, менше будуть фугувати дров до пічки. Звільнив би цю жінку. Ось які порохи на підвіконниках, — і потягнув долонею й скривився. — Якась трохи нерядива, але в неї син воює під Львовом. Мусиш, Іванку, терпіти. Одна біда за другою. На фронті зовсім інакше. Знаєш, що попереду тебе противник. Цим сказано все.

І навіщо погодився піти з армії? Одним з перших заявив, що він, як сотник, переходить служити до своєї, Української Галицької армії. За ним послідував його небіж, поручник Нестор Гаморак. Вони вдвох служили в запасному полку розквартированому в Станиславові. Майже увесь полк, патріотично налаштований, узяв активну участь в Листопадовому зриві. Узяли владу у свої руки і почали творити свою державу. Це гарно звучить. Але тепер скільки бід звалилося на нього. Що йому коштувало нервів, коли полк Січових стрільців добирався з Чернівців до Львова. На станції працювали одні поляки. Вони все робили, аби цей потяг не виїхав на допомогу львів'янам. Влаштували справжній саботаж. На перших порах подумав, що полковник Василь Вишиваний, який уже давно призначений комендантом полку Січових стрільців, теж грає на їхню руку. Але коли побачив його обличчя, аж багрове зі злості і, коли той витягнув пістолет і направив у груди начальника станції, тоді було не до жартів. Стрийський не хотів такого розв'язку справи. Насилу вговорив не стріляти. Але тут таки потяг пішов до Львова. Три дні простояв. Багато чого втрачено за той час. Тепер має нового начальника станції — Володимира Кобринського, який у свій час, як кращий урядовець державної австрійської залізниці, працював у дворі престолонаслідника завідуючим його станції і всім залізничним транспортом. Здавалося, почало ставати все на свої місця. Почав замінювати польських майстрів на українців. Станція запрацювала по-новому. Староста ніби щось згадавши, аж затрясся. Тільки що приїхав зі станції.

Навколо у місті накидало снігом. Залубицями весь час заносило. “Де ця служба? Де ця служба? Хоч би тротуари попрокидали”. Вихор за вихором гуляли в місті, хапаючи в оберемки снігу і кидали в обличчя перехожим. Хмари повзли по небу так низько, що, здавалося, ось-ось зачеплять верхівок дерев. Кілька разів і його обдало снігом. Але він цього не помічав. Перед ним стояло обличчя Володимира Кобринського:

— Тільки що приїздив Теофіл Окуневський і від імені Національної Ради запропонував мені піти Секретарем транспорту.

— А Ви, пане Володимире?

— Я відмовився!

— Чого той Теофіл сується не в свою парохію? — розізлився Стрийський.

— Що, він у своєму окрузі роботи немає?

Стрийський привідчинив двері:

— Ви ще довго будете готувати оте розпорядження?! — скрикнув.

Йому уже хотілося додому. Він ще як поснідав, до тепер нічого не їв. Удома його Ганнуса десь уже зготувала не те що обід, а й вечерю. Ще перед війною одружилися. Її тато отець, Юліан Герасимович, служив парохом у селі Старі Кути на Косівщині. Вони обмінялися. Він узяв у жінки Ганну Герасимович, а її брат — Григорій одружився з його сестрою Марією.

Знову підійшов до вікна. Його обдало холодом. Навпроти вікна росли високі тополі, покриті товстим шаром снігу, ніби одягнені у білі ковдри. На вулиці жодної живої душі. Вдень люди ввихалися по вулицях, бо в кожного своя потреба, а ввечері всі сиділи по хатах. Вихори із заметілями не вгавали майже тиждень. Скрізь понакидало багато снігу. Були хати, чи надвірні споруди, що сходилися сусіди і відкидали сніг. Одним господарям було не під силу.

Нарешті внесли проект розпорядження, в якому повітовий комісар хотів, щоб було звернуто увагу на такі питання:

— Та-ак! Уже ці корчмарі мені наділи. Ану, що ви тут придумали? — У зв'язку з тим, що в цей воєнний період багато гуралень фальсифікують горілку, від сьогодні всі корчми по селах, як і в місті, закриваються, а торгівля горілкою суворо забороняється. У тих корчмарів, у яких нема дозволу на торгівлю горілкою, сільська влада повинна конфіскувати її і на ліцитації продати. Виручені гроші тримати в громадській касі і ділити найбіднішим воєнним сиротам. Корчмарі, які мають дозвіл на продаж горілки, і будуть усе-таки торгувати, начальникам сільських громад подавати на них матеріали до староства для оштрафування.

— Припинити самовільну рубку чужих лісів. Забороняю власникам лісів на вирубаний ліс піднімати високі ціни. Дати можливість бідним купувати ліс по вигідній ціні для обох сторін. Ціни мають визначати сільський Організаційний Комітет разом із начальником громади. За відсутності спільної згоди ціни будуть визначатися в старостві. Забороняю винищувати молодий ліс. Поки Державна Народна Рада не оформить усі ці питання законодавчо, вимагаю всім власникам лісів дотримуватися порядку.

— Негайно відновити навчання у школах. За це суворо будуть нести відповідальність начальник громади, комісар і начальник жандармерії. Усі школи мають бути забезпечені дровами із найближчого лісу. За дрова і привіз має бути оплачено після проведеної оцінки двох присяглих таксаторів.

— Начальникам громади, комісарам у кожному селі до трьох тижнів, на зборах Громадської Ради та Організаційному комітеті створити запомогову комісію з шести людей, яка має займатися такими справами:

— скласти списки всіх військовозобов'язаних чоловіків і хлопців.

— Проаналізувати, чиї сім'ї військовозобов'язаних потребують матеріальної допомоги. Ці дані мають бути затверджені Парохіальним урядом і здані до староства

— Усім податникам сплатити податок за 1917-1918 роки. Податок будуть приймати працівники податкових служб на місці в присутності начальника громади або комісара. Просьба розрахуватися за податок за минулі роки.

— Врахувати, що нафта і цукор мають розподілятися по справедливості. В першу чергу цими продуктами мають бути забезпечені сім'ї військовослужбовців і хворих.

— У зв'язку з тим, що в останній час у нас розвелось доволі дезертирів, доводжу до відома, що в усі часи дезертири не мали права на спадок майна, не голосують, не мають права одружуватися без згоди парохіального уряду. Чесним жовнірам дозволяю (за просьбою парохіального уряду) одружуватися перед 24-им роком за згодою військових.

— Zobов'язую начальників громад і їхніх комісарів:

— На протязі 8 днів поновити усі написи в селах українською мовою

— Начальникам громад і комісарам у своїх громадах негайно оголосити це розпорядження.

— Менше-більше може бути. Ой Господи! Тиждень родили цей документ! Цілий тиждень! Як з вами працювати, мої дорогі? Як?

А за вікнами вітер носився зі снігом, жбурляв ним у вікна, свистів, гарчав, мовби голодні пси на пустирищі. Темна ніч поглинала придушені крики тривоги, зітхання прибудлих птахів, які шукали якогось притулку. Під вікнами шугали страшні примари і стогнучи наводили страх на запізнiлих перехожих.

о кабінету доходили стріли, які то розгоралися, то затихали. Іноді де-не-де вибухали снаряди. А помежи висотними будинками віяв різкий холодний вітер. Інколи обіймався зі снігом і витав навколо будинків, носив його в обнімку, а коли той надоїдав, кидав ним із силою то в вікна будинків, то в окремих перехожих, яких було дуже мало на вулицях. Усі львов'яни сиділи в домах, дехто в підвалах. І хоч холодний вітер інколи, перетворюючись у сніжний вихор, не звертав уваги на пролітаючі зі свистом кулі, коли розсипалася шрапнель і добре було видно, як окремі кульки зі свистом занурювалися з шипінням у глибокий сніг, він крутив завірюхою, крутив, справляв справжню чортячу гульню, ніби десь вішалися люди. Повішальників не було, були вбиті і поранені. На вулицях Львова почалася українсько-польська війна. Одні хотіли мати свою незалежну українську державу, якою снили цілі століття кращі сини його народу, інші заражені імпершовінізмом, прагнули вкотре поневолити цей народ. Хотіли жити за рахунок інших.

За столом у кабінеті сидів сивоголовий чоловік з буйною шевелюрою, великими вусами. Високе чоло, ніс з горбинкою, міцно стулені товсті губи свідчили, що цей чоловік вольовий, навіть трохи впертий, з великою силою духа.

За вікном гуло, тріщало, ревло і гуркотіло, часом ніби хтось бився головою об шибку, кидало снігом, криві пальці, покриті білизною, змітали з вікон сніг, мохната голова з різьками пробивалася головою у скло, але воно витримувало натиск. Чоловік у військовій формі підійшов до вікна, і тут страховисько ніби злякалося і зі страху, висолопивши язика, щезло. Якби це не було на третьому поверсі, то справді можна би було повірити у якісь надприродні сили. Військовий, який щойно щось писав, креслив підкладаючи лінійку, намагався думати, як ліквідувати бойові вогнища на вулицях міста. Він брав активну участь у підготовці Листопадового зриву, потім був призначений начальником штабу військових частин, дислокованих у столиці. Але щоб не робив, йому весь час усміхалася його кохана Стефа, і так дивилася на нього, так дивилася, що кожний раз у кутиках очей появлялися невеличкі сльозинки. Кожний день ходив на побачення з нею. Лише одне його бентежило,

побачення відбувалося на одному й тому місці. На Личаківці. Все життя перевернулося догори ногами. Пішли шкереберть усі плани. Одного не міг зрозуміти і все в молитвах просив у Господа Бога: “Які допустив помилки у своєму житті? Ніколи не крав, не обманув, нікого не принижував, слухався усіх, нікого не вбивав...Стій! Але тільки на війні...Виконував наказ. А відвідував родичів? Чи шанував їх? Стій! Коли ти був дома? Не пам’ятаю... Так-так! Не пам’ятаєш?”

Сень подивився у вікно, але нічого не побачив. Віконне скло було запорошене снігом. Сніг примерз і блистів від лампового світла. По снігу бігали світлячки і доганяли один одного. Що їм до того, що десь там стріляють, падають убиті, люди прагнуть перемоги. Одні прагнуть волі, інші поневолити.

Може, це недовго, ліквідують ці збройні виступи поляків і він обов’язково поїде до Снятина, до своїх родичів. Як вони там? Як?”

Раптом у дворі гахнуло. Задрижали шибки у вікнах. Надворі щось зареготало у відповідь і понеслося відлунням помежи висотні будинки.

* * *

І знову цей вітровій. Відколи впав сніг, здавалося, що усе затихне. Усе було покрите білизою. Усе покрите білою ковдрою. Дереву в снігу тихенько позасинали і спали солодкими снами. Їм снилися зелені луки, зелене листя на їхніх гілках. Плоті, накриті снігом, теж ніби спочивали, але мало хто задумувався, як їх підточує шашіль, і лише придивившись, можна було замітити на снігу світленький порошок. Спали під снігом копиці й копички сухого сіна. Їм там було тепло, і вони, проснувшись потягалися, позіхали, визирнувши з-під снігу, мерзлякувато зіщулюючись знову поринали у глибокий сон, чекаючи свого часу.

Тільки вітер чомусь розбушувався, і видно було, що він прилетів здалека і чогось тривожно булькав своїми очима, зразу надувався, ніби він щось знає, і то таке, і то таке, мусувався-мусувався, потім вагався-вагався, і не витримав: “Впала столиця! Впала столиця!” Мов літнім громом залунало в кожному серці українця. Лише тиждень тому Українська Національна Рада прийняла Тимчасовий Основний закон про утворення — Західно Української Народної Республіки, територія якої охоплювала землі, населені переважно українцями та означені на етнографічній карті австрійської

монархії, складений 1855 року у Відні бароном Чернігом: коронні краї та округи Східної Галичини до ріки Сян з Лемківщиною на Низьких Бескидах, що на заході від неї, територія Північно-Західної Буковини зі Сторожинцем, Чернівцями і Серетом, з округами Спиш, Шариш, Замплин, Уг, Берег, Угоча й Мармарош. Усього територія ЗУНР становила 70 тис.км² з населенням бмлн.людей.

Зараз-таки Тимчасовий Основний Закон було доповнено новими законами: про організацію війська, тимчасову адміністрацію, тимчасову організацію судівництва.

Галичина напружила усі свої сили по будівництву держави. Але тут мов ті чорні круки з'явилися на небосхилі і почали клювати молоду державу. Не припинялася агресія Польщі.

3 листопада у Чернівцях відбулося Буковинське віче, яке проголосило свою владу на українській частині Буковини. Проте у Бухаресті на ці події мали зовсім іншу думку. З нагоди цих неординарних подій було прийнято рішення про неподільність Буковини і приєднання її до Румунії. Через тиждень румунська дивізія генерала Задіка вступила на територію Буковини і 11 листопада зайняла Чернівці, а згодом усю Буковину. Між Галичиною і Буковиною самовільно встановився кордон.

За тієї критичної ситуації і того співвідношення сил супротивників, українське військо не змогло втримати Львів. Начальний Командант УГА полковник Гнат Стефанів, який народився 10 лютого 1886 року в селі Топорівці городенського повіту на Покутті, сотник австро-угорської армії. У листопадовому зриві організатор і комендант Золочівського округу ЗУНР, з 9 листопада 1918 року підвищений до звання полковника і Національним урядом назначений Начальним Командантом УГА, начальник штабу Сень Горук і вся Начальна Команда прийняли правильне рішення: здати Львів і зберегти сили львівського військового угруповання, як зародок і ядро майбутньої Галицької армії, а також уряд і Національну Раду ЗУНР, які, ймовірно, вже до ранку були б оточені і розгромлені.

Утрата столиці підірвала авторитет молодого української держави на міжнародній арені і вкрай негативно відбилася на морально-психологічному стані армії та народу. Відтепер головним сенсом україно-польської війни став не захист державних кордонів республіки, а боротьба за повернення Львова. Цю помилкову тактику нового головнокомандвача УГА генерала Михайла Омеляновича-

Павленка, якого привіз зі Східної України президент Євген Петрушевич за рекомендацією Симона Петлюри, як кадрового воєначальника з часів першої світової війни, невдовзі було засуджено самим Президентом, коли виявилось, що це послабило стратегічні фланги — кордони ЗУНР на півночі у війні проти більшовицької Росії, та півдні — проти Румунії. (Михайло Омелянович-Павленко народився у 1878 році під час першої світової війни командир гвардійського полку російської армії, начальник штабу корпусу до 1916 року, а потім начальник 2 Студентської школи прапорщиків армійської піхоти в Одесі. За УНР командир української бригади в Катеринославі, за Гетьманату командир 3 Стрілецької дивізії в Полтаві і кошовий отаман Запорізького Козацького Коша).

Що ж до Польщі, то вона перемогою свого війська у Львові підняла власний авторитет перед Антантою, яка потім зробила ставку на сильнішого і у всьому надавала їм допомогу, аж до переможного кінця.

І на тобі! Впала столиця! Великий сором гнітив усіх, особливо тих, котрі ухилилися від військової повинності. Їм здавалося, що на них усі дивляться з осудом. Але це так на перших порах. Звиклося. Під Львовом формувався новий фронт. Поспішно створювалася Українська Галицька армія. Гербом ЗУНР став золотий лев на синьому тлі, обернений у правий бік, а прапором — жовто-блакитне полотнище. ЗУНР відкрила посольства в Австрії, Угорщині, Німеччині. Дипломатичні представництва у Чехо-Словаччині, США, Канаді, Італії та Бразилії.

* * *

Ще коли у Львові знаходився уряд ЗУНР, щоб виявити свій протест із такого зухвальства румунської сторони, до Чернівців поїхала делегація в складі отамана Степана Шухевича, поручика Омеляна Паліїва і поручика Володимира Бемка.

Потяг, обвішаний блакитно-жовтими прапорами, із двома вагонами виїхав ранком і ніде не зупинявся. У першому вагоні сиділи члени делегації і кілька секретарів. У другому тільки охорона і зв'язкова служба.

Усі мовчали і дивилися у вікно. Падав густий сніг. Степан Шухевич протер очі. Майже дві ночі не стулив око. Затіяли вони досить ризиковану справу. Але й бути осторожних не змогли, коли йшлося про свою державу, свою Україну. Звичайно, вже тепер

видно всі допущені огріхи. Всі карти переплутали поляки своїм озброєним виступом. Хто міг на таке сподіватися? Взагалі-то вони сподівалися на різні провокації польської сторони, але щодо військових дій, та ще й у Львові...

Хоч потяг їхав дуже швидко, все вдалині виднілися засипані снігом хати і господарські будівлі. Де-не-де стирчали лише колики з плотів. Здавалося, стоять одні кучугури снігу, а з окремих піднімався неспівомовно дим, ніби встидався білого снігу.

Лише почали творити армію. Ні обмундирування, ні зброї, тільки запрацював харчовий уряд. На днях прийшла телеграма з Відня від представників санітарної місії, яку створив лікар, адмірал Австро-Угорського флоту Ярослав Окуневський. Як вони це зібрали, за які кошти? Але це неважно. Іде кілька вагонів військового спорядження. Чи дійдуть? Не перехоплять поляки?

Отак у роздумах показався Станиславів. Тут виднілося менше снігу. Зверху не падав. На станції проглядалася велика метушня. В очах промерехтіло багато цивільного населення, військових. Від побаченого щось сіпнуло в плечах. Чого на станції так багато військових? Він вважав для себе, що всі вони повинні тепер бути на передовій, там у Львові, де вирішується доля Західно Української Народної Республіки. Кинуту клич: "Хто володіє Львовом, той володіє краєм!".

Думки перебив зв'язковий:

— Пане отамане, тільки що одержано повідомлення, що завалівський міст буде роздротований, у Чернівцях біля двірця будуть чекати на нас авта.

Доктор Шухевич кивнув головою і повернув голову до вікна. Проїжджали передмістя Станиславова. Знову показалися засніжені поля. Тільки снігу тут чогось менше.

— Панове! Ви звернули увагу, що снігу чимраз меншає і меншає. Б'юсь об заклад, що в Чернівцях снігу взагалі нема.

Під'їжджаючи до завалівського моста, потяг зупинився. Невдовзі вбіг конвойний:

— Пане отамане! Невеличка зупинка. Ще не роздротували міст.

Шухевич нахмурився. Лице почервоніло. На шиї напулися два жиляки. Але помало-помало і опанував вибухом, який тільки що мав вирватися з його уст. "Румуни самовільно зайняли

Буковину. Без згоди Антанти тут не обійшлося” — подумав про себе.

Під’їжджаючи до Чернівців, здивовано дивилися у вікна. Снігу майже не було. Сильний вітер згинав вершки дерев, ніби хотів їх зігнути до землі, але ті не піддавалися. Випрямлялися і знову згиналися, махаючи різко голими гілками. По небу з північного заходу повзли зловіщі сині хмари. Вони то клубочилися, то ніби спинялися, але грізною ордою насувалися на Чернівці. Раптом навколо потемніло. Навіть вітер ущух. Усе заціпеніло. Наступила могильна тишина. Тільки стукіт коліс на стиках рейок відбивав: “Калать-калать! Калать-калать! Калать-калать!”

— Пане генерале! Я від імені Державного Секретаріату Військових справ Західно Української Народної Республіки виражаю рішучий протест проти захоплення етнічно українських земель Буковини та вимагаю негайного виводу своїх військ з нашої території.

Нашій делегації навіть не запропоновано присісти. Генерал Задік спокійно сидів за широким столом і чистив нігті на своїх випещених пальцях. Потім спокійно, не дивлячись у бік делегації:

— Панове, ваш протест і ваші домагання доведу своєму урядові в Букарешті. Їхню відповідь ваш Державний Секретаріат Державних справ одержить.

Делегати, ще трохи посидівши, почали переглядатися і вийшли. Уже їдучи назад, доктор Шухевич кипів від люті. А у вагоні дав волю своїм почуттям.

— Циганство! Справжні цигани. То, проше пана, нема з ким говорити. Яке нахабство! Мала би бути якась елементарна вихованість! Навіщо ми їхали аж зі Львова? Ви звернули увагу на їхніх солдатів? Усі в постолах. Тьху! Постоленна армія.

— Постоленна, постоленна, але Буковину зайняли!

— Цигани то цигани. Але в першу світову без оголошення війни напали на Австро-Угорщину.

За вікном знову закрутили вихори, почали шарпати хмари з усіх кінців, як пси діда, лише клапті кожуха розліталися навколо. Хмари подалися в сторону буковинських гір, які виднілися по ліву руку. Через темряву встановити обриси гір неможливо було. Почало кидати великими клаптями снігу. Вітер збирав їх в оберемок і носився, як мале дитя, то завиваючи, то регочучи, потім випускав з рук і знову й знову шукав ті місця де зможе назбирати в оберемок свіжого снігу.

* * *

Холодний протяг з-помежи будинків шарпав поли пальта високого пана, в якого все спадало чогось пенсне, і він його раз попри раз поправляв. Міг би найняти фіакра. Але не до їзди. З покрівель високих будинків звисали льодяні бурульки. Як тільки блисне сонце, вони скапувалися, але під вечір знову намерзали. Він любив ці бурульки. Ще будучи малим хлопцем, вони разом із Теофілем збивали їх зі солом'яної стріхи. Тепер дивився на них. Дивився і не бачив. Він нічого не бачив перед собою. Перед очима стелилася одна біла мла. Для нього все навколо затихло, замовкло, оніміло. Занімів увесь світ.

Щойно прочитав свіжу газету. Крупним шрифтом на першій сторінці чорніло: “Львів здано!” Ці два слова справили гнітюче враження на Ярослава Окуневського. Майже місяць напруженої праці. Дзвінки, листи, блангання дали свої результати. Відправив кілька вагонів обмундирування, перев'язочних матеріалів, ліків, гвинтівки, кулі, снаряди. Скоро мав відправити вагон з гарматами і гранатами. Звідси окупувала Буковину Румунія, тут Польща. Куди? Як? В Одесі засів Денікін. Єдиний вихід — Закарпаття. Окуневський зупинився і втупив погляд у землю. “Ну чому так? Ну чому так?” — хотілося кричати на всю вулицю.

У голові все гупало “Львів здано! Львів здано!” Добре, що хоч більшість грошей встиг перевести у філіали віденських банків до Львова. Там буде видно. Не пропадуть же.

Проте невдовзі вирішилася і доля Закарпаття, яке всупереч Всенародним Зборам Угорських Українців, які прийняли рішення про приєднання до УНР, було передане на Паризькій конференції Чехо-Словаччині. Лавка для хоч якоїсь роботи Віденської санітарної місії закрилася. І що з того, що виділено багато грошей для цих цілей? Гроші лежали на банківських рахунках, а армія страдала від нестачі військової амуніції. Вийшов неабиякий парадокс.

* * *

Вояки Української Галицької армії, які дислокувалися у Станиславові, під маршову музику карбували кожний крок. Вони наближалися до урядового будинку, куди в кінці грудня переїхав уряд ЗУНР із Тернополя.

Ще тиждень тому сніг падав кілька днів. Помежи будинки насипало повно снігу.

А на дорогах — нема що говорити. Всі придорожні кущі так засипані снігом, що, здавалося, то стоять великі кучугури. Хоч більшість будинків були сірими, але снігова білизна разила очні яблука. Люди прикривалися долонями захищаючись, ніби від сонячних променів.

Зразу кинули жовнірів і служби, які несли відповідальність за чистоту у місті, очистити дороги від снігу від станції до урядового будинку залізничної дирекції, де мав розміститися уряд ЗУНР. На станції пихтів парами потяг, у якому знаходився уряд на чолі з президентом Євгеном Петрушевичем.

Усе частіше й частіше виникало питання про об'єднання обох частин — Наддніпрянщини і ЗУНР у єдину Українську державу. Тим паче, що після повалення Гетьманської влади і відновлення Української Народної Республіки появились сприятливі умови щодо цього. Ще 10 листопада Національна Рада зобов'язала Державний Секретаріат зайнятися цими питаннями.

До підвищення перед урядовим будинком наближалася колона вояків. Від їхніх дружних ударів ногами по бруківці ніби двигтіла земля по-своєму святкуючи таке дійство. На підвищенні стояли урядовці. Попереду — Президент Євген Петрушевич. Кожний думав, у який спосіб він приклався до сьогоднішніх святкувань.

На початку грудня представники ЗУНР і Директорії у Фастові підписали передвступний договір про злуку обох республік “В одну велику державу”. Вже тут, у Станиславові, відбулася перша сесія розширеної Української Національної Ради, яка під дружні оплески прийняла ухвалу: “Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єдинення з нинішнім днем ЗУНР з УНР в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку. До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єдиненої республіки, владу на території колишньої ЗУНР виконує Українська Національна Рада”.

Над святковим дійством угорі крутилося безліч вороння. Їхнє каркання навіювало якусь непевність у цих добрих намірах. Петрушевич підняв голову і поморщився від незадоволення. Це ж треба оцим карканням зіпсувати настрій такого дня.

Тоді, коли прийняли ухвалу, він виступив з урочистою промовою. Боже! З яким піднесенням він говорив: “Ухвалений закон залишиться в нашій історії одною з найкращих дат. По лінії з'єдинення не було

між нами двох думок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа й скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!" З цієї нагоди і прийнято рішення провести святковий парад.

Ось перша шеренга порівнялася з підвищенням. Безвусі жовніри прикипіли поглядами до почесної президії. Ніхто з них не звертав уваги на падаючий сніг із гілок дерев. Вони ніби зрослися із бойовими гвинтівками, і якби не марширували, то здавалося, що вони викуті із граніту. І ніхто не в силі здвигнути цю гранітну скелю. Вона вічна.

Чи то від парадного ходу, чи щось інше, але зараз таки почав зіватися вітер, кружляючи довкола будинків. На вулицях створилися протяги. Небо захмарилося. Вороння далі літало, голосно каркаючи.

— Скидається на заметіль. Ох, то-то буде мести. Є чим, — говорили між собою міщuki, і почали розходитися по домах.

* * *

На засіданні першої сесії розширеної Української Національної Ради обрали склад делегації в кількості 65 людей від Галичини, Буковини і Закарпаття, яка мала виїхати до Києва для проголошення злуки. До складу делегації увійшли від Снятинщини — Василь Стефаник та Іван Сандуляк з Карлова. Вони разом сиділи у вагоні. Потяг часто зупинявся. Перед цим по Україні гуляла хуртовина. Скрізь було багато снігу. На коліях стояли намети. Спеціальний загін жовнірів, узятий на всяк випадок для охорони, миттєво вибігав і прочищав колії. Потяг їхав далі. Вагонами поколисувало. Хто надрімував, а Василь Стефаник прикипів поглядом до вікна.

Коли переїхали Збруч, почалися неозорі українські степи, покриті снігом, ніби теплим покривалом. Згуста виднілися насипані великі кучугури снігу. Ніде не виділялися з-під снігу дороги. Коли вдалині виднілися людські оселі, то виглядали ніби ті ж великі кучугури, але зверху від них пробивалися брудні патли диму. Скрізь на станціях стояли сільські продавці, пропонуючи великі кусаки товстої солонини. Виднілися буджені окороки і свиняча підчеревина, молочні продукти. Від побаченого Стефаник усміхнувся: "Воистину пахне українським духом!"

Сумно дивилося, хоча все було покрито снігом, розбиті вагони, складські приміщення на станціях, попри залізну дорогу валялося безліч усякого хламу. "Коли це буде приведено до порядку і чи буде?" — напрошувалася думка у кожного, хто дивився у вікно.

При наближенні до Києва відчувалася якась напруга, все частіше простоював потяг через забиті на залізній дорозі ешелони із військовою амуніцією та різними вантажами. Хоча їхній потяг, відчувалося, старалися пропускати без затримок. Одне те, що був обвішаний блакитно-жовтими прапорами, говорило само за себе.

Коли вїхали до передмістя Києва, всі делегати, переживаючи якесь душевне хвилювання, повставали з місць. Хто молився, у кого з очей текли сльози радості. Столиця Київської Руси! Скільки пройшло віків. Тепер столиця Української Народної Республіки, а через кілька днів, після злуки — столиця Української Держави! Як гордо це звучить!

22 січня 1919 року. Зранку вже народ підходив до Софіївської площі. Падав невеличкий сніг. Але на це ніхто не звертав уваги. Та що там якийсь сніг. Такий собі сніжок. На площі творилося чудо із чудес. Коли таке було, щоб привселюдно злучалися, за багато віків, усі території України в одну Соборну Українську Державу. Та чи всі? З висоти, можна сказати, пташиного польоту дивився батько Хмель. Його шапка і гетьманська булава були в снігу. Та хіба це так важно?

Заповнена площа, всі довколишні вулиці. Чимало з присутніх забралися на дерева, щоб звідти ліпше побачити святкове дійство. Навіть ворони злетілися чи не з усього Києва і розсілися на вершечках дерев, на крівлях будинків і тихо спостерігали, що там коїться на такій великій площі, що ніде голці впасти.

Маєво блакитно-синіх прапорів. Навіть вітер з радості, що дочекався такого свята, звівся і легенько тріпотів полотнищами. Що ж то за свято, коли полотнища звисають. На балконах будинків розвішано килими й полотна з яскравими українськими малюнками. Особливо гарно удекоровано Софійську площу та сусідні вулиці. З-помежи них вирізняються будинок, де міститься центральна контора телеграфу та дім Київського губернського земства. На балконах портрети і погруддя Тараса Шевченка, прибрані блакитно-синіми стрічками, і також прапори, прапори...

На Тріумфальній арці при вході з Володимирської вулиці на Софійську площу установлені старовинні герби Східної України і Галичини. По всьому майдані на стовпах герби чи не всіх українських губерній і плакати.

Галичани заворожено дивилися на це все. Їхні очі розбігалися і ловили цю красоту, це щастя, щоб надовго запам'ятати і потім

розказувати усім, усім, дітям, онукам...А взагалі, чи можливо це передати словами? У Івана Сандуляка від щастя блищали очі:

— Василю! Василю! — часто звертався до Стефаника, — чи міг я колись мріяти, що побачу отаке. Подивися, подивися, що твориться навколо. Чи повірять нам, коли будемо про це все розказувати? Га? Боже! Чи снили про таке мої родичі? От, що таке наша, Соборна, Українська Держава! Але за неї ще треба поборотися!

Гомоніла площа, гудів народ. Усі не бажали починати свято, бо чим скоріш почнуть, тим скоріше воно закінчиться. А хотілося, щоб цьому не було ні кінця, ні краю. Яка радість! Яка радість!

Невдовзі під звуки музики почали йти сюди українські піхотні частини, артилерія та самострільні команди, котрі стали огорожею з усіх чотирьох боків площі. За військом рушили люди, щоб стати поближче.

Розміщенням делегацій по місцях та всім церемоніалом свята завідував артист Микола Садовський. Незабаром поперед війська стали нові шеренги з учнів, котрі в супроводі вчителів прийшли з блакитно-синіми прапорами і плакатами. З численних міських делегацій, що прибули на урочистості, першими з'явилися службовці залізниць з великим транспарантом "Слава українським героям!" Опісля надійшли делегації від міністерств та інших установ, були хресні ходи з усіх київських церков.

Духовенство зібралося у Софійському соборі на Службу Божу. Її правив єпископ черкаський Назарій. На майдані стає дедалі тісніше. На відведене місце стають члени Галицької делегації, урядовці з головою Ради Міністрів Володимиром Чехівським, делегати Трудового Конгресу, представники Національного Союзу, найвищі цивільні та військові достойники, закордонні дипломати.

О дванадцятій під урочисті звуки дзвонів з Мазепинської дзвіниці та інших церков і гул гармат з Печерська, з Софійського собору виходить на майдан і стає навколо збудованого там аналою духовенство з хоругвами. У церковній процесії архієпископ катеринославський Агапіт і єпископи мінський Георгій, вінницький Амвросій, черкаський Назарій, канівський Василь, уманський Димитрій.

У тиші, що запала на якусь хвилю, здалеку почулися одностайні поклики: "Слава! Слава! Слава!" на честь членів Директорії, котрі

під'їжджали на легкових автах. Військовий оркестр заграв Національний гімн. Усі познімали шапки. Одні хрестяться, інші моляться, треті плачуть від радості, що дочекалися такої днини, такої хвилини. У кожного гаряче в грудях, а серце, серце у всіх напружено б'ється від побаченого, від почутого.

Але ось на підвищення ступив віце-президент Західно Української Народної Республіки доктор Левко Бачинський. Вихор закрутив навколо нього снігом, жбурнув в обличчя, мовляв: “Куди? Не спіши! Зачекай!” Тала вода побігла по обличчю, по бороді, на шию і потекла поза комір.

— Світла Директоріє! Власною нашою волею хочемо і бажаємо обнови́ти національно-державну єдність нашого народу... — площа завмерла. Ще недавно гуділо, як у вулику перед вильотом рою, а тут знову стало тихо. Всі понатягали шиї і прислухалися до таких урочистих слів рідною мовою, та ще й сказаних розумними людьми. Коли було чути на цій площі, при такій масовості людей промову чистою українською мовою. “Є Бог на світі! Є!” — дивилися мовчки один на одного...

— ...що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а до якої стреміли наші гетьмани Богдан Хмельницький. — Левко Бачинський повернувся до пам'ятника Богдану Хмельницькому й вклонився до пояса, площа загуділа від радості побаченого і покрив усе довгими нестихаючими оплесками. “Ти диви! Ти диви! З вигляду великий пан, а який розумний!” Левко змушений був кланятися на всі сторони, а потім, — Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна Україна лучиться з Великою Україною в одно нероздільне тіло!”

“Слава! Слава! Слава!” — скандувала площа. Люд мовби спустили з ланца. В розрідженому повітрі голоси розітнули млу і понеслися по всьому Києву, луною покотилися сніжними полями. Аж зайці сполошилися і повискакували зі своїх денних схованок. Лисиці теж показали свої гострі мордочки із нір і водили ними то вправо, то вліво...

Лонгин Цегельський зачитав грамоту-ухвалу Президії Української Національної Ради і Державного Секретаріату про волю ЗУНР об'єднатися в одну Українську Соборну державу. Після цього член делегації ЗУНР Ярослав Олесницький повторив текст грамоти французькою мовою для представників дипломатичного корпусу.

Цю заяву всі учасники сприйняли довготривалими оплесками.

Прийнявши з рук Левка Бачинського грамоту Національної Ради про ухвалу 3 січня 1919 року, Володимир Винниченко привітав західноукраїнську делегацію, після чого член Директорії Федір Швець зачитав Універсал Директорії: “В імені УНР проголошує Директорія цілому українському народові велику подію в історії нашої української землі. Дня 3 січня 1919 року в м. Станиславові Українська Національна Рада... святочно проголосила з’єдинення ЗУНР з УНР в одну суверенну Народну Республіку. Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, ЗУНР і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України”.

Під овацію присутніх Федір Швець передав документ Лонгину Цегельському. Після цього тексти грамоти-ухвали Української Національної Ради ЗУНР і Універсалу Директорії УНР були зачитані оповісниками в чотирьох кутках майдану і прилеглих до них вулиць.

Після сказаного архієпископ Агапіт відслужив з духовенством молебень у намірах українського народу й Української держави. Завершилося свято військовим парадом галицького легіону Січових Стрільців, яким командував полковник Євген Коновалець.

Наступного дня в приміщенні Оперного театру на Володимирській зібралися близько 400 членів Трудового Конгресу, які встигли прибути до Києва. Голова делегації УНРади Левко Бачинський дав згоду на те, щоб представники західноукраїнських земель взяли участь у роботі Конгресу. У своєму виступі Левко Бачинський сказав:

— Ми, українці Галичини, Буковини і Угорської Русі, особливо вітаємо цей Конгрес. Здійснення нашої мрії стало можливим тільки тоді, коли розвалились держави, що були тюрмами для своїх народів...

До вас прилучається край бідний, покривджений війною, де голод зазирає народів у вічі, але зате можу вас запевнити, що до вас переходить таке селянство, яке буде великим скарбом України...Ми приходимо до вас, бо природа сама велить нам разом жити і вмирати.

Звичайно, це велике свято, але вже через кілька днів воно захмарилося наступом більшовицької Росії з півночі та Добровольчої армії генерала Денікіна з півдня. Вся біда в тому, що країни Антанти

не визнавали національного самовизначення українського народу і все робили, щоб передати Галичину Польщі, а Наддніпрянщину — Росії, як її споконвічну провінцію.

Над Україною вкотре згущалися темні хмари. Вони насувалися одна на одну, грізно гуркочучи, блискаючи, не даючи хоч раз засвітити ясному сонечку, на яке віками чекали, плекали надію мільйони людей ... Тільки вітрові вихори блудили полями, навколо міських висотних будинків і грізно шепотіли: “Ще не пора! Ще не пора!..”

* * *

Михайло Голинський після лікування від поранення попав на легшу службу до Львова. Хоча плече майже не боліло, але рука не завжди слухалася. Залишилося це йому на все життя. Після Листопадового зриву він пішов на службу до Галицької Армії. Його призначили на службу ад'ютантом до отамана Петра Бубели, який служив у Секретаріаті Військових Справ. Михайло часто зі сміхом розказував, як, прибувши у серпні 1918 року до Львова, після госпіталів, згідно з приписом з'явився до штабного лікаря чеха Меначека — голови комісії і по-чеськи відрапортував. Той ні сіло ні впало по-чеськи запитав: “Що робимо з Австрією?” Михайло розгубився. Той продовжив: “Запам'ятайте собі — ми с—о на Австрію!” Михайло ще більше здивувався. Як це старший чоловік, вірний австрійському престолу... Але з того часу, як тільки Голинський зранку заходив до канцелярії, до голови, той завжди питав: “Що робимо з Австрією?” Михайло із задоволенням і на догоду старому чеху відповідав: “Ми с—о на Австрію!” Тоді Меначек з великим задоволенням брався до щоденної роботи .

Уже перебуваючи в Станиславові, до них зайшов полковник Січових Стрільців Василь Вишиваний у потертому, старому плащі. Отаманові Бубелі стало жаль австрійського вояку, ближнього до цісарської родини, і він відкликав у бік Михайла Голинського:

— Піді з ним до Дуброви в наші кравецькі майстерні, нехай з нього знімуть мірку. Ну, як він ходить такий обшарпаний?

Михайло зрозумів і поїхав з Вишиваним до майстерень. По дорозі придивився — це скромний і приємний у поведінці, видно зразу, що пройшов непогану школу виховання, такий собі світлий блондин із синіми очима. Прямо дивлячись йому у вічі, зразу відчуваєш небесну гладь.

Поки завідуючий майстернями показував Вишиваному своє господарство, інші зі знятого плаща зняли мірку. На другий день плащ привезли і Михайло за дорученням отамана Петра Бубели візвіз плащ до готелю, де зупинився Василь Вишиваний. Яке було його здивування, коли Михайло разом з ординарцем від імені Секретаріату Військових Справ подарували йому плащ. Плащ лежав на ньому, як вилитий. Вишиваний усе зрозумів, чого вони були на Дуброві, і тут же написав письмову подяку кравцям. Ті помістили її під склом і в рамці на стіні. Всім відвідувачам показували цю подяку, як найдорожчу реліквію.

* * *

Сніг падав уже кілька днів. Двірники не встигали прочищати тротуари. Софія Морачевська йшла з роботи, весь час спотикаючись. Чобітки їздили по свіжому снігу то в один бік, то в другий. Сніг розсипався під ногами, як пісок біля моря. Від цього вона аж упріла. Скрізь білили сніги. Вона трохи задихалася і стала перепочити. Оглянулася довкола, може, побачить когось із знайомих. Але останніх кілька років їх ставало все менше і менше. Одні при зустрічах переходили на інший бік дороги, інші вдавали, що не бачать. Дуже боліла від цього душа. Кілька разів збиралася поїхати до Болехова, до Кобринської, поділитися своїм горем, але все не випадало.

Сніг усе сипав, але вже рідший, сухіший. По небу пливли білясті хмари. Клубочилися, настигали одна на одну і здавалося з землі, що там повно великих кучугур. Видно було, що скоро сніг перестане падати і встановляться морози. Потім відлига.

А в її душі відлиги нема і не передбачається. Діти — Єва і Юрко, як їй здавалося, зайняли нейтральну позицію. Але вона не була б їх мамою, якби не знала своїх дітей. Вони дуже переживали тим, що сталося. Софія все робила, щоб діти у її присутності не осуджували батька, як добре знала, що і Вацлав усе робив, щоб вони не осуджували маму.

На гілках високих дерев біля будинків прилипло багато снігу, прилетіли ворони і, каркаючи, почали перескакувати з гілки на гілку. Під їх вагою гілки вгиналися і сніг грудками падав на тротуари. Кілька таких грудок впало і на Софію. Вона руками змела сніг з голови, пліч.

— Якби ж то хто підказав Єві і Юркові зблизити батьків, звести їх до купи — деколи появлялися такі думки у її зболілій голові.

— Але ні! Ні! Цього робити не треба. Простити? Ні! Ніколи! — не переставала вирувати і така думка, хоча в душі ятрила велика душевна рана. Завдано непоправного удару їхньому коханню, їхньому спільному життю, їхнім відносинам.

Надворі було дуже розріджене повітря. Чулися ясно веселі дитячі крики десь із двору. Напевно, діти грали у сніжки або каталися на санках:

- Я тебе!
- А я тебе!
- Давай, давай, тягни! Ще! Ще!
- Ти куди кидаєш? Хочеш повибивати вікна?
- Давай катай снігову бабу!
- Яку бабу? Сніг же розсипається!

Софія усміхнулася, згадавши свої дитячі роки. А потім спохмурніла і повернулася до своїх думок. Уже п'ятий рік вона не усміхалася. Життя їй було немиле. Яка тверда душею, якби не діти, давно б пішла з цього світу. Чому він такий жорстокий? Чому на неї впав такий хрест? Залишилася маленькою в сиротах. Якщо й були які гріхи в роду, то мали б піти за мамою. В неї мало бути все добре. Так і було. Але тато! Перед очима сплигло обличчя тата. Тато залишив священство. Це гріх чи не гріх? Кого запитати? А якщо гріх, то, значить, упав на неї. Вона читала, що гріхи батьків падають на дітей. О, Боже! — хотілося кричати. Але в сусідньому дворі дівчора просто шаленіла від радощів. Крики чулися, ніби це відбувалося поряд з нею.

Софія прискорила кроки, подальше від цього задиристого веселого дитячого сміху. Напевно, настала та пора, що треба з цим покінчити. А як?

Недавно Василь Стефаник, в якого так вірила, написав:

“Скажу лише, що я дивлюся на Ваше нещастя, як на катаклізм, що єго, відай, нічим не влагодити, хіба часом. Ради тут ніякої не виджу. Ви одні годні щось залагодити. Але чи сяк, чи так буде, то я вірю у Вашу силу і надіюся, що щасливо перебудете перелім Вашого життя”.

Припустимо, що так. Але пройшло уже майже п'ять років. І що змінилося? Ні-ні! З цим треба кінчати. Треба розлучитися.

Якби він хоч трохи дорожив прожитими ними роками, дорожив честю їхніми дітьми, то прийшов би, перепросив, заради

дітей, бо щастя між ними вже ніколи не буде, то, може, вона би й простила... Може би й простила... Але він не приходив... Не прошив...

Через кілька днів подала заяву на розлучення з Вацлавом. Але біда одна не приходить. В їхню сім'ю вселився злий дух і почав правити по-своєму. До цього всього, Єва, яка вчилася в політехніці в Цюріху на студії архітектури, дізнавшись про мамин задум, на саме православне Різдво стратилася. Не витримала. Як її мама була першим доктором медицини в Австро-Угорській імперії, так Єва Морачевська могла бути першим архітектором серед українок. Не склалось і не судилось...

У купе сидів старший чоловік, борода звисала аж на груди. Він був повернутий до вікна, за яким мигтіли придорожні телефонічні стовпи, дерева й кущі придорожніх смуг. Там, де були прорізи у смузі, виднілися білі поля. Скрізь сніг і сніг. Хоч він був невеликим, але покрив землю своєю білизою.

З очей капали рясні сльози. Він не звертав на них уваги. Пасажири, які сиділи поряд у купе, бачили все це, і тільки поглипували один на одного. У кожного бракувало сміливості запитати в чому річ?

— За віщо? За віщо так покарало мене життя? А може, це небесна кара? — і Морачевський повів мутними очима по купе. В його погляді було щось таке, що його спільникам застила кров у жилах.

— Чому не пішов? Не перепросив? Треба було впасти на коліна і просити прощення. Софія добра, вона би простила. І все було б добре... Все було б добре...

Але через хвилину перед ним промайнуло обличчя батька:

— Ти хочеш зганьбити нашу родину? Ти ж поляк! Аристократ! На коліна? Тьху!

У Морачевського потемніло в очах. Його душа двоїлася, і він ще міцніше стиснув у руках невелику урну, яку тримав у руках цілу дорогу. Подивився пильно на неї, прихилився і почав битися головою, викрикуючи:

— Не вірю! Не вірю! — він ще й досі не вірив, що втратив не лише жінку, а й свою єдину донечку. Його Євочку піддали кремації, і він тепер віз її прах у цій урні. Хотілося кричати не тільки на все купе, але й на цілий світ:

— Єво! Євочко моя! Навіщо це зробила? Навіщо принесла нам таку прикрість? Як я тішився тобою, коли ти народилася, коли почала говорити, робила перші кроки...

Від горя, що нахлинуло на нього почав цілувати урну, цілувати. Так ніколи з нею і не розлучався.

* * *

Румунські прикордонники самовільно зайняли один із кулачинських зарінок. Випробовували наші нерви. То там посунуться, то там. Одного дня командант кулачинського пропускнуго пункту переказав румунським старшинам прибути на спірну територію. Зі Снятина прибули теж старшини. Створилася така собі імпровізована комісія.

Це було ранньої пори. Тільки що виглянуло з-за кулачинської гори сонце. Виглянуло мовби з якоїсь безодні, і почало поволі підніматися над сонною землею, благословляючи світ Божий. Схід сонця був таким красивим, що вся комісія задерла голови догори і спостерігала, як сонце усміхаючись роздавало свої промені направо і наліво. Ось промені вдарились об прутську воду, звідти блиснув зайчик і освітив обличчя старшинам. Ті спам'яталися, чого сюди прийшли і приступили до розгляду справи:

— Дозвольте зробити зауваження панам, нашим гостям, — пояснював командант кулачинського пропускнуго пункту хорунжий Майданський, — що з часів складення карти сталися деякі зміни у водорозділі, і даний зарінок належить нам.

— Я думаю, що для розбору цього питання потребується солідна комісія з наших міністерств, — пихато мовив румунський майор.

Але тут не втерпів повітовий командант поручник Одинський:

— Я так думаю, панове, поки буде цим розбиратися солідна комісія з міністерств, я прикажу стріляти в кожного прикордонника-румуна, якщо він ступить на це місце.

З румунських старшин злетіла пиха, як з тих когутів, що б'ються межі собою.

— Ну-ну, панове! Для чого так відразу? Ми відведемо своїх граничерів. Відведемо!

Сонце підійшло ще вище і освітило кокарди на румунських кашкетах. Ті повернулися і пішли навпростець, зрошуючи чоботи вранішньою росою. Сонячні промені дісталися до татарського

поток, що служив кордоном і розділяв дві держави. Це був найскладніший відтинок кордону. З одного боку потоку починалися хати села Оршівці, а з другого — Кулачина. Нейтральної смуги поки що не було. Вийде оршівська жінка, ніби до потоку, дивись, а вона вже в Галичині. Доки прибіжать прикордонники, а вона вертає, несучи в руках решето. І що ти їй скажеш? Майже п'ятдесят років тут не існувало ніякого кордону. Люди звиклися. Або в неділю зійдуться кулачинські жінки і розсідаються на березі потічка, з другого боку — оршівські, і пліткують собі. Або коли відбувається весілля. Молодий, з однієї сторони, а молода — з другої, чи навпаки. Здавалося би ніяких проблем. Але з тими циганами попробуй домовись.

Одного разу, як ліквідували повітову команду, взамін створили команду відтинку Снятина під керівництвом сотника Небилівця. Той приїхав до Кулачинської застави і захотів перевірити кордон аж до застави Стецева. Із супроводжувачами було всього п'ять вершників. Тільки виїхали за Кулачин, зразу побачили на противній стороні румунську кавалерійську команду в кількості сорока осіб, яка весь час їх супроводжувала. Як тільки сотник Небилівець пускав коня галопом, на другій стороні теж. Сотник притримує коня — на другій стороні теж. На горі зупинилися вражені чудовою панорамою, яка відкрилася перед їхніми очима.

Весна крокувала покутськими землями. Високо вгорі співали жайворонки. З оршівського лісу звучали прямо-таки солов'їні серенади. Від їхнього тьохкання аж щось тремтіло біля серця. То тут, то там у лісі виднілися гаї білих черешень, черемх, які мов та молода, цнотлива у весільному вбранні. Це виглядало ніби щось священне і недоторкане. Звідси, мов на долоні, блистів своїми водами Прут, звиваючись посеред лугів, мов той вузь. У воді відбивалися промені сонця і посилали свої зайчики в очі служивим. Як завжди появився легенький вітерець і ковзав по їхніх губах, нагадуючи материнські поцілунки. При такому відчутті кожний з них полинув у рідні місця, згадавши про матір, про тата, братів, сестер. Наступної миті прислухалися, чи їм так здалося, що тяжко зітхає земля, своїми глибокими вдохами запитуючи: “Де плуг, насіння?” Не вірилося, що десь лунають вибухи, тече людська кров, гинуть кращі сини народу в боротьбі за свою землю. Можливо, і ще би піддалися своїй тимчасовій слабості, коли це з горба показався єврей-ганчірник,

штовхаючи наперед себе порожній візок, наближаючись до прикордонного потічка. Сотник подивився на одного із прикордонників, той пришпорив коня і поскакав напереріз ганчірникові.

— Ви куди зранку, пане Ицку? Хіба не бачите, що близько кордон?

— Кордон! Кордон! — кинув зі злістю додолу невеликий дишлик Ицко, — мої діти не питають чи далеко, чи близько той кордон, мої діти хочуть їсти, хочуть вдягнутися. Я бідний жидок, — упав на коліна, по обличчю потекли сльози відчаю, б'ючись кулаком у груди, — я бідний Ицко, куди мені діватися, ади зараз візьму шнурок та й повішусь вам на зло.

Єврей кинувся до візочка і почав там щось шукати.

— Для чого вішатися? Вас буде боліти шия, я вам поможу, — і прикордонник зняв гвинтівку, клацнув затвором і направив на Ицка.

Той зрозумів, що це не жарти, і кинувся навітки. Бідний візочок лише підскакував на вибоїнах, які залишила після себе зима. Небилівець, який здалека спостерігав за цією картиною усміхнувся, а його побратими сміялися від душі.

Коли закінчився оршівський ліс і на другому боці знову показалися румунські вершники, всі спохмурніли. Ті супроводжували їх аж до стецівської застави.

* * *

Уже більше п'яти років Семанюки жили в будинку, який належав Карп'юкам, батькам Наталії, по вулиці Вірменській. Хоча часи були неспокійними, але Іван Семанюк не покидав надії придбати у Снятині свій будинок, де зміг би приймати своїх клієнтів і нормально жити.

Отож, коли міський жид Маркусзон, адвокат ще старих часів, а взагалі-то один з перших адвокатів у Снятині, як тільки австрійське правосуддя допустило до суду оборонців, обв'язав, що продає свою каменицю, першим зголосився якраз Іван Семанюк. Його відговорювали купувати, бо цей дім свого часу побудований новою австрійською владою, яка щойно заступила на ці землі у 1772 році, як повітовий суд і при ньому була тюрма. По місті ходили чутки, що в цій тюрмі сиділи навіть перші опришки.

Семанюка це не стримало, і він таки купив. Хоча час був непевний, але зразу розпочав ремонти. Поїхав до своїх рідних Кобак, накопав

там молоденьких яличок, смерічок і посадив їх у невеликому дворі біля камениці. Більше п'яти років мучився, що біля будинку Карп'юків не росло жодної ялиці або смереки. Не раз жартував, а може, то було на повному серйозі:

— Що то за гуцул, який не чує щоденного гірського шуму, співанок, які дарують гуцулам смерічки і ялички. Я вже не можу такого терпіти. І Снятин не можу покинути, і в горах не маю можливості жити. Чому я не можу сам зробити собі таке задоволення?

І зробив. Ще й поїхав до Русова і сам посадив кілька смерек Стефанику. Особливо ззаду хати. Три смереки.

— Ото пробудишся ввечері, Василю, та й будеш чути, як розмовляють межі собою ці пишні дерева. Будеш наслухати, наслухати і скоро знову заснеш. Тоді зрозумієш, чому гуцула так тягне в гори. Лише, скажу тобі, ці смереки не дуже будуть пишними. Бо тут прогін, протяги, і їх замало. Смереки люблять рости купами.

Дуже квапився із ремонтами. Як йому хотілося жити у своїй хаті, як хотілося. Хоча у хаті Карп'юків їм з Наталією було непогано, але він дотримувався слів великого пророка: “Усвоїй хаті своя правда...”. Крім того, ще як жив батько, то все казав: “Іване, Іване, чи дочекаю побувати у твоїй хаті?”

— А тепер збулося! Збулося! — хотілося кричати на весь Снятин.

— Тату! Тату! Я вже маю свою хату! Я маю...Я маю...— хотілося кричати біля могили, і то так кричати, щоб чули усі Кобаки.

Заходини вирішили з Наталією зробити на його день Ангела — 7 липня. Яка радість настала, коли зійшлося повна зала гостей, а ще більша радість, що біля нього сиділи його найближчі друзі — Василь Стефаник і Микола Фірманюк. Довго лунали привітання і тости. Лилася горілка, лилося наradoшах вино...

Наталія пішла на кухню по якісь страви. Стефаник з кимось говорив через стіл, Семанюк раптово ймив Фірманюка за руку:

— Пане Миколо! Пане Миколо! Мені стало погано...Виведіть мене, але так, щоб ніхто не замітив.

Семанюк побілів, почав важко дихати. Фірманюк помало повів до покою, де не було чути веселих голосів, жартів і сміху.

— Води! Води напийтеся, пане Іване! Що сталося?

— Не знаю. Зі мною ще такого не було, — схвильовано роззирався довкола Семанюк держачись за серце. Вбігла Наталія, — раптово стало мені гаряче, чогось забилося серце, як у горобця, відчув слабкість у всьому тілі.

— Іванку, приляж. Ану приляж на подушку і полежи трохи, та й, може, пройде. Випий трохи води з цукром.

— Наталю, йди до гостей, аби чогось не замітили.

Випивши склянку води з цукром, трохи полежавши, господар почувся ліпше. Вернувся гумор, усмішка на лиці, повернувся до гостей. Ніхто не замітив відсутності Семанюка. Іван і далі веселився, веселив гостей, але вже нічого не пив спиртного. Це був перший сигнал, що в нього не все в порядку із здоров'ям.

Аж тепер зрозумів, чого на мобілізаційній комісії його не забрали на фронт.

* * *

Стежка у вибоїнах дуже порита кротоми крутилася помежи куці, то на горб, то з горба. З боку румунського кордону помало пробирався чоловік. Обминав вибоїни, ховався то за один куц, то за інший, весь час озираючись. Спішити не спішив. Тільки пробирався дуже обережно. З вигляду сіренький, непомітний, ніби зливався з цими кущами, землею, тінню, що падала від дерев. Удаліні показалося село Серафинці. Чувся гамір дітей, кричали гуси, чогось розпіялися півні. Пахло смаженою цибулею. Подорожній хотів обминути, але тут пролунало: “Стій! Руки вгору!”

Не знав бідний циганчук, а саме на такого скидався — засмаглий, очі чорні, блищали, як вуглики, сорочка пірвана, штани полатані — латка на латці, лице замащене, — що від самого кордону за ним слідом ішли два прикордонники. Не одного вже зловили за ці дні порушника, і майже всі скидалися на циганів. Без жодних документів. Але як вони опинялися на нашій стороні? Проминувши румунські стежі і наші? — Питання.

Цей пташок дуже відрізнявся від інших, яких в останній час побільшало. Чогось дуже цікавилися нашою територією. Прикордонники в душі відчували, що це не спроста. Але їхнє діло відіслати до Городенської Повітової Команди. Та робила попередній допит, а потім відсилала до Окружної Повітової Команди в Коломії.

Від самого великодня настала гарна і тепла погода. Весна мала своє право. Дні ставали довшими, ранком туманні, ще прохолодні,

але опівдні сонце піднімалося височенько і вгрівалося. Земля парувала, як би її хто підігрівав низу. Це стало знаком, що пора в поле. Скрізь пахло гноєм, який в одних подвір'ях накидали на фіри, з других уже виїздили, в третіх, уже скидали на полі і розкидали. Де-не-де вже бігали по полю плуги, орючи землю. Господині вдома віяли насіння, готуючи до посіву. Мукала худоба в стайнях, мекали вівці й кози, чуючи весну, а за нею зелену траву, яку ось-ось будуть смакувати.

Життя йшло своєю чергою, тільки на кордоні ставало все неспокійніше. У другій декаді травня почастишали випадки появи циганів на нашій території. Днями з Буковини перелетів кордон румунський аероплан. Летів дуже низько і розкидав листівки, в яких було написано, що Буковина належить до королівства Румунії та що румунська королівська армія живе в добрій згоді з Українською Галицькою Армією. Все це насторожувало наших прикордонників. Щось тут не теє. Про всі перестороги повідомляли до Повітової Команди, а та — до Окружної.

* * *

Щось подібне творилося і на Снятинському відтинку. Лише у половині травня, згідно розвідданими в Оршівцях появилася відділ польської кавалерії. За чутками їх було більше сотні. Це викликало якісь підозріння, на які прикордонники ще не були готові дати відповідь. В окремі дні кавалеристи приводили до Прута на водопій коней. Серед них місцеві снятинці упізнали навіть одного польського улана, який був уродженцем Снятина і на днях щез з міста. Про все це повідомлялося до Окружної Команди в Коломиї. Але звідти ніяких докладних інструкцій щодо цього не надходило. Біля двадцятих чисел травня на буковинській стороні появилася багато кавалеристів, а ще через день румунських прикордонників замінили кавалеристи. Вони вели себе дуже зухвало. Дивлячись у бік галицького кордону дуже реготали і щось показували пальцями.

Зараз-таки в небі появилася аероплан і над Снятином розкидав листівки з підписом генерала Задіка. В них ішла мова про те, що румунська армія на днях наступає на територію Снятинщини. Генерал закликав населення, щоб воно залишалося на місці, бо румунське військо не має жодних агресивних намірів, воно лише хоче зайняти залізничну лінію Снятин-Коломия-Ворохта-Ясіня. Як виявилася пізніше, це був хитрий трюк румунів.

23 травня десь пополудні румуни передали лист, адресований Окружній Команді в Коломиї. Оскільки поїзд на Коломию в той час поїхав, то телефоном сотник Небилівець звернувся до Окружної з запитом, чи посилати кур'єра верхи на коні, чи ті пришлють мотоцикліста. Звідти відповіли, щоби розпечатати листа і прочитати. Лист був писаний французькою мовою. Перекладач переклав:

“Наслідком конечности забезпечити сполучення між румунсько-буковинським фронтом і угорським, ми примушені обсадити українську територію від границі Буковини аж до залізничного шляху Станиславів-Надвірна. Наші війська розпочнуть похід 24-го рано і тому, щоби не прийшло до ніяких сутичок, проситься стягнути негайно з тої області українські війська.

Петалья, генерал”.

Окружна Команда в Коломиї негайно передала зміст листа до Секретаріату Військових справ у Станиславові. Думали, ті заворушаться, приїдуть і владнають усі справи. Як це можна за одну ніч покинути таку велику частину кордону, маючи в складах велику кількість військової амуніції. Проте звідти відповіли, що другий фронт відкривати не намірені, оскільки і так на польському фронті справи у галичан непрості. 14 травня розпочала свій наступ вишколена до зубів армія Юзефа Галлера.

Десь около півночі прийшов наказ по телефону від “Окружної”:

“На наказ Державного Секретаріату відступати без бою. Хто має добру волю і охоту, най старається дістатись за Дністер. Там получимось з Петлюрою, котрий саме відбив Кам'янець від большевиків”.

Усе-таки біля четвертої години ранку приїхала місія від Державного Секретаріату Військових справ на чолі з доктором Витвицьким. З ним приїхав сотник Купчанко і голова Снятинської повітової ради Іван Семанюк. Уже тут на місці до них пристав сотник Небилівець, який був упевнений, що румунів можна переконати і ті змістять строки евакуації, бо він не видав жодного наказу про евакуацію прикордонних частин Снятинського відтинку. Місія приїхала із запізненням, бо по дорозі з Коломиї поламалося легкове авто. Добиралися трохи пішки, трохи наймили фіру. До румунів усі поїхали фірою з відтинку.

Проте їхня їзда була недовгою. Фіра доїхала лише до пропускного пункту. Румуни фіру відібрали і заставили йти далі пішки. Не пройшли якихось двісті метрів, як ті пішли в наступ на всьому прикордонні. Повз вуха місії почали літати кулі. Всі попадали на землю. Це не спасало. Іван Семанюк перекоївся до рову. Як виявилось, він був повний води. Вода дуже холодна, і довелося майже годину пролежати. Там застудився, занедужав і вже відтоді не міг вилікуватися.

Ніякої команди про евакуацію, як виявилось, не надійшло до окремих відтинків від Окружної Військової Команди з Коломиї. Коли вчули стрілянину з боку румунів, почався хаос. В одних частинах почали відпускати місцевих жовнірів додому. Старшинам і підстаршинам видавали недавно одержані з Великої України по дві тисячі гривень. Тим стрільцям, що йшли додому, роздали по парі взуття, по одному однострою. Вкінці давали вже по два комплекти. Були частини, де стрільці самі розбивали склади і забирали обмундирування.

Недалеко від Коломиї розміщувався табір для військовополонених поляків. Коли охорона з основними частинами відступила в бік моста через Дністер у Нижнєві, полонені направилися на Коломию, по дорозі забирали зброю у відсталих від обозу стрільців. Декого на місці розстрілювали.

У місті розібрали зброю, яка ще залишилася на складах, і почали наводити порядок. Перш за все арештовували активістів української влади. Заарештували і Повітового Державного секретаря і управителя Коломийського староства доктора Івана Стрийського. Перед вечором до Коломиї увійшли частини румунської кавалерії. Стрийський виявив бажання переїхати жити до Кіцманя до своїх батьків, і румуни його відпустили.

У Снятині і в повіті був призначений комендантом румунський старшина Туркулеску. Семен Зінкевич відмовився працювати бурмістром. Той рознервувався:

— Повішу! Повішу на першому дереві!

Семенові нічого не залишалося робити, як дати згоду. Але все-таки довго не працював. Серйозно захворів. На його місце заступив Іван Семанюк. Невдовзі до Снятина прибула велика група поляків, які втекли з австрійськими військами під час Брусилівського наступу росіян. Очолював цю групу колишній бурмістр Міхал Нємчевскі. Він і заступив на своє попереднє місце.

У Снятині в центрі самого міста мав свою кузню один із кращих ковалів міста німець Гаргезаймер. У нього навчалося багато учнів-українців, які дістали добру спеціальність. У цього німця була красуня-донька Цеся. Коли румунський генерал Задік в'їжджав до Снятина напереді на білому коні свого кавалерійського полку, то зразу замітив Цесю. Тут же ввечері засватав. Вона дала згоду із вдячності, що румуни "визволили" Снятин від українців. Через кілька днів відгуляли весілля.

* * *

На сході показався вершок великого червоного сонця. Сірий туманний світанок ліниво посунув з полів і зазирав у кожний кут. Параска дріботіла по польовій дорозі і все хрестилася: "Боже, допоможи! Боже, допоможи мені це все продати і скоро повернутися додому. Скільки сапання. Скільки сапання". Слухаючи щебетання жайворонка, все дивилася на далеке вже сяйво ранкової зорі.

Ще звечора склала у кошеличок тридцять яєць, прикрила старенькою хустинкою, поправила кілька разів:

— Аби не побилися! Аби не побилися! Ага! Маю купити Марусі мешти, бо вже дівонька, в чім вийде на люди, та вже боса не піде, того року ще ходила боса, тепер не піде. — Мамко! Та як буду йти боса. А як хто візьме танцювати?

— Та куди тобі до танцю? Та ти ще зашмарката. Агій на тебе!

Швидко розвиднялося. Небо яснішало, червоний кружок піднімався все вище і вище.

— Агій на тебе! Куди спішиш? Ти також маєш сапання? Хіба у Божих престолах росте рання капуста, буряки? Куди спішить це сонце?

Ще звечора відкинула сир, кілька будзиків, збанок ранішнього свіжого молока. Молочко, яке добреньке, ох добреньке, корова прибила молочка, пішла на зелене... В місті є знайома жидівочка, знайома віддавна. Вона все купить, добре платить.

А з поля потягнуло прохолодою, сонно дивився своїми очима ставок. Уставай, уставай, буди свою рибку, буди... Параска поправила горботку, окрійку, бо чогось з'їхали набік, пішла по краю дороги, яка вкрилася зеленою травою, зросила ноги, роса ще холодна, ступила на дорогу з порохами, ноги замастила. Боже, Боже, таже йду до міста. Біля ставів чалапали бузьки, шукаючи поживи, десь далеко обізвалися гавкаючи пси.

— А що купити Коцєви? Коцьо пасє коровку. Малий щє, алє нєма кому, Божє, допоможи й охорони. Царицє небєсна і ти мала малє дитя, ти знаєш, як то прикро з малим.

Гавкання посилилося. Параска дріботіла, дріботіла. До міста щє далєко.

Враз з поля вискочили два здоровенні пси. Параска добрє вглєділа, як з рота в них капє піна, капє з висолоплєних язиків. Агій! Куда біжать? Та най собі біжать, а мєні що до того. Що цє мої?

Та пси прискочили, кошєличок з яйцями покотився.

— Йой! Люди, рятуйте! Тажє загризуть!

Покотилися в другий бік будзики, збанок розбився.

— Йой! Йой! Та рятуйте хтє-нєбудь! Йой! Йой!

Алє із-за гавкєту хтє вчує, та щє й ранньєю порою. Зі сторони сєла показалася фіра. Видно, їздовий почув крик чи гавкіт, бо дужє почав гнати конєй. Пси нє гавкали, лишє тягали гаркаючи закривавлєнє тїло, то в один бік, то в другий.

— Марш! Марш!

Ого! Хіба так просто відігнати розлючєних псів. Ага, вила! Вилами, вилами. Помогло. Ті відбігли, щє трохи погарчали і щєзли у зелєному житі. Їздовий до нєпритомного тїла:

— Вуйно! Вуйно! Ви мєнє чуєтє?

Руки покусані, обличчя роздєртє, горботка пірвана, сорочка. На животі зяє рвана рана, кровєточить, ноги пообкусєвані. Лєгєнько поклав на фіру і вїє до міста.

До міста, як до міста, алє в першу чєргу до шпиталю.

Після обїду на ворєтах біля обїйстя Василя Стєфаника поставали два хлопці. Чи засорємилися, чи щє, бо один одного всє штовхали ззаду.

— Ти перший!

— Ні, ти перший!

А сонцє піднялося високо-високо, на найвищу точку полудня і звїдти посиляло свої промєні, ніби граючись з ким, то в один бік, дивись-дивись, а вони вжє направлєні в інший бік. Хлопці спїтіли. Витирають піт руками.

Василь Стєфаник побачив їх та й підійшов:

— Панє послє! Ми до вас! — і той, щє здавалєся би, найсмїлівіший, замєвк і схєвався за товариша.

Стефаник усміхнувся.

— Пане после! Сьогодні пси пана Теодоровича загризли жінку з Підвисокої, — випалив скоромовкою.

— Вона у Снятині у шпитали, але сьогодні має померти.

— Просимо Вас поїхати до Снятина і замелдувати пана Теодоровича. Нехай його скарають на смерть. Бо пси мають бути прив'язані.

Позаду у ставку вискочив карась і плеснувся боком на воду. Напевно, ловив муху. Потім другий.

“Риба вискакує з води на дощову погоду” — подумав Стефаник.

— Але що робити з хлопцями?”

— Хлопці! На днях зайшли до нас румуни. Влади, як такої нема. Що я вам пораджу?

— Але, пане после, ви боретеся з панством.

— Правильно! Але не з паном Теодоровичем.

Через кілька тижнів таки відбувся суд.

— Пане Теодорович! На вас надійшло звинувачення, що ваші пси загризли жінку з села Підвисоке.

— Перепрошую пана суддю, вона померла. Але то не мої пси. Я привів свідка, який усе це підтвердить.

— Пане свідок! Слідством встановлено, коли прибігли пси, в них були закривавлені писки. Вас бачили наймити, як ви повитирали. Це правда?

— Я перепрошую пана суддю, це неправда. Панські пси того дня були прив'язані.

— Ви можете заприсягнути?

На стіл перед свідком поклали Євангеліє.

Свідок поклав руку на Євангеліє:

— Присягаю перед Богом, що того дня панські пси були прив'язані.

Діти плакали, саракі, а плакали, тато пропав на війні під Львовом, маму загризли пси. Куду діватися? Жаль, ой який жаль...

Пан Теодорович місця собі не находив.

— Як це? Та як це? Ні з сего, ні з того втратив два морги поля.

— Юрку! Ти не боїшся Бога за фальшивство?

— Фальшивство не фальшивство, але два морги поля маємо. Сиди тихо!

умунське військо вдарило по тилах УГА. Становище 30 УНР стало катастрофічним. В армії почалося невдоволення. Національна Рада і Державний Секретаріат склав свої повноваження і надав Євгену Петрушевичу повноваження диктатора, тобто “право виконувати всю військову й цивільну владу”. Була утворена Рада Уповноважених. Новим головнокомандуючим УГА було призначено генерала Олександра Грекова, який народився у 1875 році, генерал-хорунжий, за час УНР командир 2 Сердюцької дивізії, на початку 1919 року, як командувач південного відтинку фронту проводив переговори з французьким командуванням в Одесі в справі визнання України Антантою, військовий міністр УНР.

Греков зробив відчайдушну спробу перейти в наступ. У ході тритижневої так званої Чортківської офензиви невелика чисельно Галицька Армія примусила відступити польські війська по всій лінії фронту. Проте це все було тимчасовим. 28 червня польська армія під проводом Юзефа Пілсудського відновила наступ. Через повний брак військового спорядження УГА була змушена відступати.

Щоб поправити загрозливе становище, яке створилося, диктатор призначає Начальним Вождем УГА полковника, старшого кадровика австро-угорського війська, присвоївши йому звання генерал-четаря — Мирона Тарнавського, який народився 29 серпня 1869 року у селі Бариліві Радехівського повіту на Львівщині у священичій родині. Після закінчення однорічної військової школи став підпоручником і пішов служити до австро-угорської армії. У 1909 році вже був капітаном, з січня 1916 року — командант вишколу УСС, а з вересня до грудня 1917 року — Легіону УСС. Під час окупації України австро-угорськими військами перебував на різних посадах, серед інших референтом для українських справ при штабі 543 австрійської дивізії, пізніше у ранзі підполковника — командантом 16 полку стрільців, з рештками якого повернувся додому. Перебуваючи у Станиславові під час польсько-української війни перейшов служити до УГА, діставши призначення на команданта фронтової групи “Схід” під Львовом, а згодом у ранзі полковника — другого корпусу УГА. Але це нічого не дало 16-17 липня 1919 року уряд 30 УНР і 50-тисячна Галицька Армія перейшли Збруч і об’єдналися з військами УНР. Галичина була завойована Польщею.

* * *

Шість кроків в один бік і три кроки в ширину. Шість кроків в один бік і три — в ширину. Отак уже кілька місяців. Зразу викликали на допит. Слідчий сидів за столом і прямо насміхався в очі:

— Ну як, пане повітовий старосто? Здобули Україну? Ви схотіли якоїсь України? Нема України! Нема! Є Малопольська Всходня! Малопольська Всходня! Малопольська Всходня! — кричав так, що ним починало трусити.

Тут вбігали конвоїри і били пана старосту. Якщо падав на цементну підлогу, то копали ногами. І так майже щодня. Думав, що не витримає. Але, Слава Богу, якось скінчилося. Тепер уже не викликають. Чи буде суд? Ніхто не каже. Він і не питає.

Як собі нагадає, як його заарештували поляки, то стає якось не по собі. Зі зв'язаними руками вели пішки з Долини аж до Стрия. За віщо така кара? Дорогою то сонце, то дощі. Добре, що хоч тепло було. Як собі нагадає, оце йдуть дорогою попід посадку, а солов'ї так тьохкають, так тьохкають, як не на гаразд. Ніколи йому не ставало часу, щоб отак кудись піти до лісу чи в гори полюбуватися природою, послухати пташині концерти. Все то адвокатська, то громадська робота. Треба було робити й робити. А за тих кілька тижнів поки дійшов до Стрия, наслухався солов'їв, жайворонків під небесами, а жаб'ячих концертів, а співів цвіркунів. До смерті стане.

У Стрию посадили в поїзд і довели до Кракова. Колись сюди вступив до університету на правничі студії. Провчився тільки один семестр, а потім перевівся до Львівського.

— Коли це було, коли? — і Северин Данилович напружив пам'ять. Ага! Це було у 1879 році. Як летить час. Сорок років. Ніколи не ходив сюди попри тюрму. І ніколи не думав, що доведеться тут каратися ось уже кілька місяців. А ще скільки, не знає.

Як там Ганна? Як діти? Северини уже нема. І на очах виступили сльози. Потім почали дріботіти по бороді. Вже однієї донечки нема. А в планах було, що буде доживати віку біля неї. Він Северин, вона Северина...

Враз нагадав за своїх сестер і братів. Одинадцятро їх було у батьків. Він — найстарший. Одинадцятро дітей...Коли йому сповнилося одинадцять, померла мама. Це карма?

За ним ішов Володимир. Закінчив Львівську політехніку. Інженер-хімік. Де тепер?

Клим закінчив Львівський університет, правничі студії. Помер у молодому віці.

Євген закінчив Станиславівську вчительську семінарію. Учителював у гімназії. Стратився.

Гілярій до школи не ходив, бо був глухим. Одержав домашню освіту. Тато прикупив йому хату, трохи поля. Одружився з попівною-сиротою. Десь, напевно, господарюють. Як давно їх бачив.

Ольга одружилася, а де тепер живе? Через ці воєнні лихоліття втратив зв'язки з рідними.

Гелена! Гелена закінчила Станиславівську вчительську семінарію. Одружилася. Де живе? Коли були малими, то мріяли, що будуть триматися одне за одного. Допомогати одне одному...Враз думки перервав скрегіт замка на дверях:

— На допит, — зашкірився охоронник.

* * *

Чоловік середнього зросту, в окулярах, на голові добре блистіла лисина вперто крутив педалями велосипеда. Дорога у вибоїнах, і їх доводиться час від часу обминати. Крім того, весь час роззирався по боках. Виглядало, голова то нахилялася, то зиркала довкола. А всюди буяла чудова природа. Ніби витканий килим зеленими нитками, а на ньому білі, жовті, сині, блакитні тони. І все це міниться на сонці, міниться. А як зайде сонце за хмару, все стає темнуватим.

Чоловік робив дві роботи — ногами крутив педалі велосипеда, а очима милувався красою природи. Скільки би так продовжувалося, ніхто не знає, але вдалині показався шлагбаум Видинівської залізничної станції. Чоловік пригальмував, бо на дорогу вийшли два польські жандарми.

— Хто ти є? — запитав один з них.

Чоловік витягнув посвідку з кишені і подав.

— Іван Федорак, учитель з Русова. Куду прямуєте?

— Мені ось у це, сусіднє село, — спокійно відповів.

— Ми вас туди не пропустимо. Вертайтеся назад.

— Але ви тільки що пропустили туди косарів.

— Мовчати! Ти нам не указ!

— Ти диви, які вони стали сміливі і нахабні. За часів Австро-Угорщини також були такими ж, — подумав про себе Іван Федорак, поправляючи окуляри. Тут щось не теє.

— А зрештою, можете зайти на станцію. Там є комендант.

Іван Федорак тут же побіг на станцію. Назустріч з дверей вийшов миршавенький чоловічок зі щурячим обличчям і визвірився на нього.

— Псякрев! Що ти тут шукаєш?

— Мені треба на ту сторону, — і Федорак показав рукою, — а мене не пропускають.

Миршавенька постать довго вдивлялася у посвідку, потім повернулася і зникла у дверях.

— Якою колією буде їхати поїзд румунського короля до Варшави? — запитав залізничник у іншого, випадково зупинившись недалеко від Івана Садового.

— А чорт його знає. Хіба у цих поляків щось добірного визнаєш?

“Ось у чому причина! Хіба я можу помішати румунському королеві в його поїзді?”

Тут надійшов жандарм, забрав Федоракового велосипеда, а його повів до почекальні. Невдовзі надїхав з Коломиї поїзд і два жандарми, взявши Федорака попід руки, попросили сісти до поїзда. Один з них витягнув пістолет і суворо мовив:

— Іменем Речі Посполитої ви заарештовані!

“Нічого! — подумав русівський управитель школи, — розберуться та й відпустять. Жаль, що не зроблю те, що запланував. Шкільний інспектор доручив йому позбирати виготовлені управителями шкіл монографічні матеріали сіл. За три дні мав зібрати цей матеріал, відредагувати і видати книгою під заголовком “Монографія Снятинщини”.

Поїзд мчав до станції Залучче. Уздовж рейок мигали військовики. Згори навіть крізь вікна припікало сонце. На придорожніх смугах сумно дивилися дерева і кущі. Листя від спеки висіло, мов те ганчір’я. Вітру майже не було. Вверху кружляло з десяток бузьків. Федорак чомусь усміхнувся, згадавши, як у таких випадках у дитинстві вони, діти співали:

Крутись, бузьку, колесом, колесом,

Та й червоним поясом, поясом...

Нарешті поїзд зупинився. Один жандарм ішов спереду, за ним Федорак, а ззаду ще один, — тримаючи в руках пістолет. Величаче якогось злочинця. З північного заходу небо раптом затягнулося хмарами. Вони пливли дуже низько. Скидалося на дощ. Звіявся

вітер. “Як це може піти дощ та ще й без вітру” — подумав управитель школи. Справді розпочався дощик. Слава Богу, невеликий. Так дійшли до Снятина. Федорак думав, що його ведуть до шкільного інспектора з’ясувати про нього. Але його повели в бік магістрату і завели до приміщення тимчасового ув’язнення, що прилягало до магістрату. Федорак опинився в невеликій темній кімнаті з маленьким загратованим віконцем.

“Оце так! І не снилося, що сьогодні буду у тюрмі,” — усміхнувся заарештований. Але тішитися нема чим. “Справа потопаючого в руках самого потопаючого” — подумав Федорак. Тихенько підізвав охоронника і попросив, заплативши відповідно, щоб той повідомив адвоката Івана Семанюка про його незаконний арешт. Від нічого робити Федорак приліг на тюремні нари, заклавши за голову руки. У голову лізли всякі нездорові думки. Він почав їх відганяти, мов тих мух, і став пригадувати, як він познайомився з Іваном Семанюком. Їм довелося разом вести громадські справи у вчительському товаристві “Взаємна поміч”. Якось незаконно звільнили одного вчителя з роботи. Коли почали розбиратися, виявилася доволі заплутана історія. Але в неї втрутився адвокат Семанюк, і вчителя поновили на роботі. Федорак ще щось пригадав, але тут заскреготав замок і на порозі став Іван Семанюк.

— Виходьте, пане Федорак! — лагідно мовив.

Заарештований почав йому дякувати, на радіощах, що ще цієї ночі буде ночувати вдома. Мало не розцілував.

— Ну, ну! Не дурійте! — усміхнувся адвокат.

Іван Федорак подякував і направився додому.

* * *

Хоча Польща завоювала Східну Галичину та інші визначні території, статус Галичини не був визначений. Антанта постановою від 25 червня 1919 року дозволила Польщі лише тимчасово окупувати цю територію, визнаючи за нею окремий статус. Ця обставина відкривала перед галицькими українцями перспективу боротьби за реалізацію права на самовизначення.

Українська Рада це передбачила ще раніше, перебуваючи у Станиславові і в квітні вислала Теофіла Окуневського, як такого, що був особисто знайомий з багатьма європейськими політиками, громадсько-політичними діячами до Праги вести переговори з чеським урядом і шукати допомоги проти поляків. Але події в той

час на фронті перекреслили ті плани, бо добре підготовлена і озброєна армія Юзефа Галлера, перекинена з Франції, заставила Галицькі війська відійти за Збруч. Деякі галицькі частини перейшли Карпати і віддали чехам зброю та військову амуніцію.

За порадою чеських приятелів — Бенеша, Кльофаца, доктор Окуневський поїхав до Парижа, де відбувалася мирова конференція. Там Теофіл застав мирову делегацію УНР під проводом Григорія Сидоренка.

У Європі панувала спека. Горячість на вулицях, у повітрі, давала про себе знати і в у владних кабінетах. Гарячі голови навіть слухати не хотіли про вільну Галичину. Найдужче про це кричали французькі представники. Вони хотіли сильної Польщі, і тому готували їй у придане українську частину Галичини.

Тоді доктор Окуневський подався до більш урівноважених панів з американської делегації. Йому вдалося потрапити на аудієнцію до відомого на той час американського дипломата Лянсінга, який прийняв його в присутності американського генерала. Ті уважно вислухали і від імені їхнього президента Вільсона запевнили, що вони усе зроблять, щоб у Східній Галичині був проведений плебісцит, який і вирішить її долю. Доктор Окуневський вважав, що його місія не даремна. Але Франція все зробила, щоб до плебісциту не дійшло.

Поки Окуневський їздив по Європі, пройшло немало часу. Додому він уже вернутися не міг, бо Польща закрила свої кордони. Теофілові прийшлося звернутися до знайомого австрійського міністра Білінського по допомогу, і той допоміг дістати польський паспорт йому і доньці Марії, яка в той час студіювала в Празькому університеті. Дружина Марія тяжко захворіла і Теофілеві приятелі все зробили, щоб її оперували найкращі хірурги клініки у Львові. Але після наркозу сильно ослабла, дістала запалення легень і померла.

Приїхавши до Львова, Теофіл Окуневський дізнався про велике горе, яке його за цей час спіткало. Разом з Марією пішов на Личаківське кладовище віддати останню шану своїй дружині і матері. Довго ходили по цвинтареві. Там побачили багато свіжих поховань, бо львівські шпитали були забиті пораненими галицькими стрільцями, крім того, у місті лютував плямистий тиф. Рідко на якому гробі стояв хрест. Відшукати могилу близької Окуневському людині допомагали і приятелі. Але хреста, який вони самі встановили, не знайшли. Так

обоє Окуневські добиралися додому з розбитим серцем. Оленка плакала за мамою цілу дорогу. Теофіл лише ковтав сльози.

Через місяць на постійне проживання приїхав до Городенки Теофілів брат — Ярослав, який заявив, що не захотів жити на чужині. Його Отіла разом з дівчатами відмовилися їхати, за їх словами, жити за границею. Крім того на рахунках у Львівських банках Ярослав Окуневський мав великі суми грошей, які намірився використати для української справи. Про це нікому не говорив. Навіть Теофілові.

* * *

Звечора густий морок опустився на землю, померкли зірки, небо вкрилося хмарами, ніби ватяною ковдрою, в саду здригалися окремі дерева, скидаючи з себе шелест листя. Іноді зривався якийсь глухуватий звук чи то крик і зникав у невідомості.

Пориначучи у глибокий сон, Русів на своїх горбах просвічувався на тлі світлого неба, а в долинах лежав ніби на дні якогось глибокого ставу. Тільки хата Василя Стефаника світилася в мороці на тлі глибокої долини, яка впиралася в горб, поораний густими невеликими межами. На веранді у глибокому плетеному кріслі сидів надрімуючи пан посол, великий письменник Василь Стефаник. Отак кожного вечора любив посидіти на самоті у глибоких роздумах. Часто до нього сходилися надвечір після важких натруджених днів, після вечері, газди — з родини, приятелі, сусіди, і запитливо дивилися на нього. В кожного горіли очі запитаннями: “Як бути далі? Що робити?”

Стефаник відповідав тим же: “Нікуди не їжджу. Часописи перестали приходити. Так само нічого не знаю”

Але й мовчати не міг про те, чим усе життя горіла його душа. Говорив про те, що сталося. Нікого не винив, але давав зрозуміти, що втратили, що таке історичний момент. Газди, майже не дихаючи, слухали, не все розуміючи. Що то вчений чоловік, розумний, начитаний. Крім того, Бог наділив талантом. А які порівняння робив з їхнім життям. Здавалося, на перший погляд, такі прості висловлював думки, що їм ніколи це в голову не приходило. А це все відбувалося навколо них. Вони цим жили.

— Наш народ століттями марив свободою. Але нам не давали можливості бути готовими до цього. Століттями жили в неволі. Вони хотіли вбити в нас наш дух свободи, вбити віру, закопати українську мову, знищити нас, як націю.

— О, це так! Це правда! — підтакували темні обриси облич, лише очі світилися, мов ті вуглики, якби їх хтось запалив.

Літня ніч коротка, не те що зимової пори. Все спішить кудись і спішить, особливо до перших півнів. Небо почало ясніти. З Красноставців повіяло прохолодою. В долині лазили по землі якісь примари.

— Історія показала, жодна армія в світі не встояла так довго без сторонньої допомоги, без коштів, без зброї, обмундирування, як УГА.

— А що підняло на таку боротьбу наш нарід і він так довго стояв? — не втерпів Іван з поля.

— Ідея! Вуйку Іване, ідея! Мати свою державу. “В своїй хаті своя правда” — писав наш пророк. Це віковічні прагнення нашого народу. Ось за що поклали свої голови тисячі наших хлопців.

Сонно зітхнув ставок, ніби йому щось приснилося. Із закутків чорної ночі почали вирисовуватися обриси дерев у саду. Один по одному розходилися гості. Вдосвіта до щоденної роботи.

Олена з Ольгою і Матііха давно спали. Вікна були відкриті. Туди вливалася прохолода виганяючи денну горячість. Мирно спали хлопці. Ольга заледве через воєнні негаразди закінчила матуру. Семен закінчив чотири гімназійні класи у Городенській гімназії. А тепер куди? Молодшим пора до міста, до реальної школи. На днях румуни відступили, на їх місце прийшла польська адміністрація. Як то буде?

На допомогу бурмістру Снятина Міхалу Нємчевські поляки створили прибічну раду, туди включили і трьох українців, у тому числі і Марка Черемшину. Рада мала тільки дорадчий голос, бурмістр мав право тільки радитися, але не зобов'язаний слухатися, міг приймати рішення всупереч її волі. Але Нємчевські дуже цинив Семанюка, як правника, і в багатьох питаннях тільки з ним особисто радився. Через це адвокат мав на нього відповідний вплив.

“Хоч це добре, — подумав Стефаник, — Черемшина все-таки має можливість за таким посередництвом оборонити декого від переслідування”. Через те в Снятині був трохи менший терор поляків, ніж у інших містах. Правда, Семанюк багато боронить наших і в судах.

Стефаник підвівся, зайшов до хати. Найперше подивився на хлопців, поправив на них вереню, нактив і сам приліг. Через кілька хвилин заснув. Пора!

У кінці травня 1919 року Українська Галицька Армія опинилася за Дністром. Знищила усі мости і зайняла, по суті, кругову оборону в трикутнику між річками Збруч — Дністер — залізницею Гусятин — Чортків. Президент Євген Петрушевич, уряд ЗУНР і Начальна Команда армії перебралися до Кам'янця-Подільського. Через півтора місяця і вся армія опинилася за Збручем.

Катастрофа на фронті, поразка армії змусили уряд ЗУНР піти на більш тісні зв'язки з Директорією УНР, яку очолював Симон Петлюра. Тим більше, що і вона опинилася у такому ж становищі на той час — її витіснили з України на клептик подільської землі. Директорія розміщувалась у вагонах, про що в народі склали пісню:

“У вагоні Директорія

Під вагоном територія”.

Головний Отаман УНР Симон Петлюра з радістю прийняв під опіку сорокатисячну, загартовану в жорстоких боях з озброєною до зубів польською армією, УГА. Він надіявся з її допомогою виправити своє безнадійне становище і повернути Київ.

У місті над Смотричем було ніби у мурашнику. Людей видимо-не-видимо. Усі будинки, та що там будинки, навіть підсобні приміщення були заповнені людьми. Спали прямо на підвір'ях, на лавках, в садах, у парках. Скрізь люди, люди...

Але не всі спали. Пара молодих людей гуляла, то однією вулицею, то переходила на іншу. Пройшовши кілька кроків, зупинялася обличчям одне до одного, довго дивилися без слів, а потім усе тонуло у глибокому поцілунку. Боже! Що то молоде діло.

З подільських полів почав сунути імлистий світанок і старався зазирнути у відкриті вікна, підворітні, підвали. Зазирав у сплячі обличчя, вони ніби оживали, прокидаючись від глибокого сну і слухаючи перше щебетання солов'їв, яке долиняло зі схилів Смотрича, крізь повіки дивилися на далеке ще сяйво ранкової зорі.

— Осипочко! Чи любиш мене, — несміливо вкотре питав Нестор.

— Несторку! Люблю, кохаю... — і молода пара потонула у черговому поцілунку.

На сході яснішало небо. Світало. З полів потягнуло прохолодою. Слідом за імлистим світанком у відкриті вікна вливалася прохолода, остуджуючи за день нагріті стіни, а в них — розгарячілі сплячі тіла. Час від часу сонно зітхав немалий Смотрич, який ніс не тільки свої

води, а й усякі новини з Поділля через Дністер до Чорного моря. Почали вирисовуватися обриси окремих дерев, а їхні крони нагадували якихось велетенських птахів, що завмерли у повітрі. Звідки не візьмись, повів ранішній вітерець, мовби молодик, і сюди війнув, і туди, захитав садами, деревами, що росли на склоні Смотрича, полинув над рікою, зібравши всі новини, повернувся до міста і віяв їм в обличчя, особливо тим, що спали на подвір'ях, на лавках, у парку. Старався нікого не обминати. Кожному віддати честь.

— Осипко!

— Несторку! Я не хочу, щоб ти мене покидав. Хочу отак стояти поруч з тобою і стояти...

— І я! І я! Але мені треба рано йти до роботи.

— Несторку!

Ніхто не хотів прокидатися. Ніхто не розплющував очі. Всі ніжилися в солодкій і лінійній дрімоті. Вже день настав. Усе вище піднімалося сонце й освічувало навколишній світ. Першими повставали жайворонки і помолвившись розпочали свої веселі концерти. Від них не відставали окремі солов'ї, які вже дрімаючи ще не встигли заплющити свої повіки. Де-не-де у дворах метушилися люди. Пекарі спішили до пекарень, кухарі до їдалень, їздові впрягали коней у свої фіаки. Починався новий трудовий день.

Нестора Гаморака у листопаді 1916 року мобілізували до австро-угорського війська. Спочатку воював на фронті рядовим, а потім поручником. Розвал старенької неньки-Австрії восени 1918 року застав його у запасному полку, розквартированому в Станиславові, де він служив разом із своїм вуйком сотником Іваном Стрийським. Як і тисячі патріотично налаштованих молодих галичан, Нестор став активним учасником подій Листопадового зриву, коли українці в Галичині взяли владу у свої руки і почали творити власну державу — Західно Українську Народну Республіку.

Зразу почали творитися Державні секретаріати правління республікою. Один із секретаріатів — Секретаріат Військових справ було доручено очолити полковнику Дмитру Вітовському. Він же почав формувати апарат. Одним із своїх заступників, а тоді їх називали референтами, Дмитро Вітовський взяв добре знайомого свого товариша по бойових діях — поручника Нестора Гаморака, який працював референтом по пресі.

Під натиском переважаючих сил польських агресорів Українська Галицька армія і всі державні інституції мусили залишити Львів і переїхати спершу до Тернополя, а потім до Станиславова. Коли бойові дії розпочала ще й армія генерала Юзефа Галлера, тоді почався відступ за Збруч. Весь державний апарат уряду ЗУНР опинився в Кам'янець-Подільському.

Так, перебіг бурхливих історичних подій визначив подальшу долю Нестора Гаморака, пов'язавши її з давнім українським містом над Смотричем — столицею Поділля. Тут Нестор Гаморак зустрів свою першу любов — Осипу Синеньку, уродженку Тернопілля.

Вітер посилювався і з протяжним свистом кружляв довкола будинків. Кілька разів зазирає до люблячої пари, але подивившись на їхні обличчя, топився, мов свіжий сніг на сонці, втрачав свою силу і вже неспішно, набираючи нову силу, віяв далі. Ось на клумбі під висотним будинком стрункі, гнучкі червоні троянди, побачивши молоду закохану пару кілька разів вклонилися їм, але ті нікого не помічали. Щасливі, закохані, наче одні на цім світі. Їм здавалося, що вони так високо піднялися у своїй любові, що цілий світ стоїть перед ними на колінах.

* * *

Кожного дня відчувалося, як осінь бореться із зимою. Не хотіла! Не хотіла підпускати близько і все! Але й та не мовчала. Десь далеко-далеко потихо гарчала, десь там товклася, мов голодний пес, і хто знав, коли переможе і, кинувшись уперед, почне завдавати болю. Деколи зранку дощило, а потім падала сніжниця, і скоро топилося.

Найгірше, що відразу після обіду починало темніти. Ночі були темними, сирими, холодними. Сіяли якусь невизначену тривогу, повні болючих зітхань, то раптової тиші. Звідусіль чулося виття собак, як на негаразд, жалібні голоси птахів, які не встигли ще за дня знайти тихий притулок, моторошні крики на ближніх полях, що губилися в темноті.

І так було тяжко на душі, а тут ще й погода показувала свої примхи. Що робити? Як бути далі? Дух проводирів героїчної Галицької армії був зломлений. Армія опинилася на тяжкому роздоріжжі: ні набоїв, ні ліків, ні обмундирування, ні поповнень людьми та кіньми. Спалахнув плямистий тиф і косив молоді душі. З одного боку напирали денікінці, з іншого — червоні, позаду стояли

поляки. Кожний міг розпочати наступ і захопити ще й ті невеликі бази, які залишилися.

Петлюрівці з поляками могли дійти хоть якоїсь згоди, але занадто дорогою ціною — ліквідація Українського Галицького уряду, знищення Української Галицької армії, визнання Східної Галичини за Польщею. Вони охоче спілкувалися з Петлюрою, але ні в якому разі не хотіли говорити з Петрушевичем.

А білі і червоні, навпаки, охоче хотіли говорити з Петрушевичем, особливо з Начальною Командою. А за Петлюру навіть слухати не хотіли. Першою умовою у переговорному процесі росіяни хотіли, щоб галичани домовлялися з ними, покинувши наддніпрянців на призволяще, і самі переходили на їхню сторону.

У такій тяжкій, нерівній боротьбі, як хотілося мати хоч якогось спільника, хоч би маленького-маленького, але трохи сильного. Може це прийти і дорогою ціною, але, щоб вижити чимось треба жертвувати.

На Українській території зійшлося два монстри — росіяни з білими прапорами, за якими стояла Антанта, і росіяни з червоними прапорами, за якими стояло кілька республік і безмежні простори.. А між ними дві українські армії — наддніпрянська і галицька. Перші за всяку ціну хотіли завоювати Україну, другі захищали свою Галичину від поневолювачів, хотіли своєї Соборної... З боків ще погавкували, закусювали зуби на українську територію — польські, румунські і чехословацькі пси. Дуже любили українську землю.

І недругам таки вдалося забити клин ненависті межі дружніми арміями, синами одного народу. Мирон Тарнавський не знайшов у собі сили волі, щоб рішитися на героїчну смерть улюбленої ним армії, його душевний стан виявився заслабким для такого нелегкого іспиту. Той хто приймає рішення вмерти, не піддавшись ворогові, стає героєм.

* * *

Ставка Головнокомандувача російською добровольчою армії. Іде посилена підготовка до чергової наради. Метушня коридорами, одні біжать у великий зал, інші звідти. Нарешті усі сидять за великим столом. На передній стіні вивішена велика карта “единой и неделимой...».

За вікном зробилося темно. Усі повернули голови. Небо було дуже похмуре ніби з кимось посварилося, надуло губи і водило довкола грізними очима. Але на це не звертали ніякої уваги хмари.

Вони насувалися звідусіль. Похмурість неба передавалася й їм і вони теж грізно дивилися одна на одну, розправляючи плечі і зверхньо дивилися на своїх подруг. Але й ті не чекали. Нарешті зібравшись із силами, пішли вперед на небо, мов татарська орда. І полонили його. Раптом зробилося темно, настала мертва тишина. Втихло птаство, яке прилетіло з північних районів, де ще донедавно було тепліше.

До залу стало чути, як за стіною Антон Денікін розмовляв з кимось по телефону. Денікін народився у 1872 році, дослужився до генерала, після смерті Лавра Корнілова, який помер від поранень отриманих в бою з більшовиками близько Катеринодара, очолив російські антибільшовицькі «збройні сили півдня України», до яких належала Добровольча Армія і козацькі частини Дону та Кубані. В армії Денікіна було чимало офіцерів і добровольців-солдатів, росіян і українців, що їх цілком одверто за гетьманської влади, вербувала офіцерська мережа, яка охоплювала всю Україну і була в тісному зв'язку з дозволеними владою російськими антиукраїнськими організаціями.

Під час переходу влади до Директорії ці військові, а також багато старшин та адміністраторів гетьманської влади втекли на Дон або до Одеси. З весни 1919 року Денікін почав наступ на Україну, окуповану більшовиками, сили яких були зв'язані війною з армією УНР і боротьбою з повстанцями Григор'єва, Махна та іншими.

При наступі денікінських військ, частини генерала Бредова вдерлися в зайнятий українськими військами Київ. З того і почалися воєнні дії, що тривали до тепер.

Раптом двері відчинилися і рівною ходою увійшов Головнокомандувач. Високий, у сіро-зеленуватому френчі, туго підперезаний, справа на портупеї кобура від пістолета. Чоботи блистіли, мов весняне сонце. Обличчя продовгувате, з борідкою, волосся каштанове зачесане назад. Дуже проникливі сірі очі. Здавалося, вони свердлили кожного наскрізь. Усі встали. До карти підійшов начальник штабу.

— Ні, ні! Першим хочу послухати полковника Даровського. Як там у вас справи?

— П-пане Головнокомандувачу, — від несподіванки запнувся полковник, — нам удалося вбити клин між армією малоросійської народної республіки і армією Галичини. На днях розпочнемо

переговори з головнокомандувачем Галицької армії. Думаю, через тиждень ця армія буде нейтралізована.

— Голубчику, підійди сюди, я тебе розцілю!

У залі всі розміялися.

— Я на повному серйозі, — збентежено мовив поковник.

У залі всі притихли.

— І я на повному!

Зал ще дужче зареготав.

— Пане полковнику! Обійцяйте їм гори й доли. Пишіть усе, що вони хочуть. Папір усе видержить. Лише виведіть їх з бою. — Ех-х! — гримнув кулаком по столу Денікін, — нам би ще нейтралізувати Петлюру з його недобитками. А то путаються нам під ногами. Неохота ще на цих малоросів «изменников російского отечества» тратити час і військове спорядження...— нервово піднявся і підійшов до вікна.

На землю падав туман. Здавалося все буде спокійно. Враз різкий посвист прорізав повітря. Звіявся вихор, який погнав навперед себе валами густий туман. Нависла темна хмара відкрила пашу і звідти почали вириватися один вихор за іншим. Завили, запричитали, ніби в степу появилися зграї вовків. Вихори почали шматувати поближчі хмари, розкидали їх в усі боки, мовби гнилу солому.

* * *

— Це зрада! Зрада! Пане Петрушевич! — кричав несамовито Петлюра. Волосся на голові здибалося, мовби кого перелякалося, очі трохи що не вилазили з орбіт, жили на шиї напнулися, гейби посторонки на конях, які тягнули тяжкий віз під гору, — як це так?! Сходимося разом, проводимо наради, приймаємо рішення, замість того щоб їх виконувати, Ви, Ви, — Петлюрі мовби забракло повітря, і він почав задихатися. Йому подали склянку води, але зі злості вдарив по склянці, та впала і розбилася, — пане Петрушевич за спиною проводити сепаратні переговори. І про що? Повернути свої полки проти нас! Ви розумієте, проти нас! Своїх українців! Проти своїх єдинокровних братів!

— Це все неправда, — спокійно мовив Диктатор Євген Петрушевич, — і нема потреби бити посуд. Я особисто про такі речі нічого не знаю.

Петлюра раптово повернувся до Петрушевича. В ньому щось кипіло і то добряче. Ще ніхто його таким не бачив.

Надворі потемніло і почав падати сніг. Спершу падав великими сніжинками, вони, падаючи крутилися, мовби ставали у танок, а потім осідали на землю одна на одну, роззираючись довкола, вивчаючи все, що їх оточувало. Потім почав падати густий дрібненький сніжок, покриваючи усі дерева, будівлі і дороги.

— Я що, по-Вашому брешу? Я брехун? Ножем у спину! Ззаду ножем у спину!

— Давайте так. Я розберуся, потім про все поговоримо у спокійній обстановці. Якщо таке має місце, винні будуть покарані військовим судом.

— Поки Ви, пане Петрушевич, будете розбиратися, фронт з Вашої вини рухне. Денікінці тільки на це й чекають. Розумієте? Чекають!

Усі звернули погляди на вікна. Там сніг погустішав. Надворі зробилася суцільна біла мла, яка все більше і більше накривала поля білою пеленою. А дерева, накриті снігом, ніби завмерли, поринали в глибокий сон. Наступала зима.

* * *

Кілька днів у селі Зятківці недалеко Бердичева на Вінничині велися сепаратні домовленості. Село ланцюгом оточили денікінці і галичани. Кожних шість метрів з гвинтівкою напоготові. Кого боялися? Доречі в цьому ланцюгу були і топорівчани.

Через кілька днів напруженої праці народився свого роду ганебний документ. Наддніпрянська армія була поставлена перед фактом зради:

1. Галицька Армія переходить у повнім складі разом з тилowymi установами, складами і рухомим залізничним матеріалом на сторону Російської Добровольчої Армії і входить у повне розпорядження Головнокомандуючого збройними силами Південної Росії, тепер командуючого військами Новоросійської області.

2. Галицька Армія залишає свою організацію, командний склад, мову, устави і ціле військове майно. Частини мають існувати в складі не менше п'ятдесяти відсотків своїх штатних складів за штатами Галицької Армії, які існують по 17 падолиста. Корпус Коновальця не вважається Галицькою частиною.

3. Російське Добровольче Командування допоможе Галицькій Армії в поповненні її рядів уродженцями Галичини, які знаходяться в чужих державах і на території Росії.

4. При вищих штабах, а також при всіх установах і окремих частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці згідно з вибором Добровольчого Командування для зв'язку і вирішення на місці питань, які б не виникали.

5. Політичних питань відносно ставлення Галицького Уряду до Уряду Добровольчої Армії, а також майбутньої долі Галичини не торкатися, а залишити до вирішення на політичних переговорах, аж до вирішення цих питань у постой генерала Денікіна має Диктатор Галичини право керування (й контролю) внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати з армією отамана Петлюри, яка бореться на фронті.

7. Галицька Армія зосереджується не пізніше 30 листопада 1919 року у районі Козятин — Вінниця — Ільниць — Оратове — Погребище — Козятин.

8. Для забезпечення того зосередження займає Галицька Армія негайно частиною сил і держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить не пізніше 30 листопада 1919 року до Умані.

10. Усі тили (військові установи, етапи, склади та ін.) пересувається поступово і розташовується на лінії Христинівка — Ольвіополь — Вознесенськ — Миколаїв. Санітарні установи, в котрих знаходяться хворі та поранені, залишаються на місці.

11. Хворі та поранені Галицької Армії, які не знайдуть місця в галицьких шпиталях, будуть прийняті в шпиталі збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а після видужання повертаються у Галицьку Армію.

12. Для зв'язку зі Штабом Командуючого військами Новоросії висилається зі Штабу Галицької Армії окремого старшину.

13. Цей договір вступає в дію з хвилини його ратифікації з одної сторони Командуючим військами Новоросії, а з другої — Командуючим Галицькою Армією.

14. Ворожі кроки між Добровольчою і Галицькою Арміями припиняються з хвилиною підписання цього протоколу представниками обох сторін, не чекаючи його ратифікації, як це сказано в параграфі тринадцятому.

Протокол підписали з боку росіян полковник Даровський, полковник Коновалов, полковник Самборський. Від Галицької Армії отаман Цімерман, сотник Турчин, поручник д-р Давид.

Ратифікований договір підписали генерал Шиллінг (Командуючий військами Новоросії) і генерал Микитка (Начальний Командант Галицької Армії).

Осип Микитка народився в 1874 році у Львові. Після закінчення кадетської школи у Відні кадровий старшина австрійської армії. Від січня до листопада 1918 року комендант Легіону УСС. Під час українсько-польської війни оборонець Львова. Командир групи “Старе Село”, з січня до листопада 1919 року командир першого корпусу УГА, з 2 листопада 1920 року її Начальний вождь, генерал-майор УГА.

Незважаючи на ратифікацію, договір не увійшов у життя. Тільки параграфи 6 і 14 були виконані. Галичани робили ще спроби виконати і параграф 8, але нічого з того не вийшло, бо, мабуть, Українська Галицька Армія не для того припиняла боротьбу проти Денікіна, щоби воювати за нього.

* * *

Надворі стемніло скоріше, як завсіди. Сніг падав далі. На ранок він сягав майже по коліна. Генерал не спав цілу ніч. Він і тепер ходив із кутка в куток, перебуваючи під домашнім арештом. Його Диктатор увільнив від обов’язків Начального Вождя УГА. Мирона Тарнавського віддали під суд. За віщо? За те, що прийняв віжки правління, коли армія майже розпадалася. І все-таки з тим бездарним Головним Отаманом дійшов аж до Києва. Частини Петлюри обігнали Галицькі вже перед самим Києвом і намагалися першими ввійти до столиці. Ще тоді Тарнавський проковтнув цю гірку пілюлю. Не хотів піднімати крику.

Потім під ударами чероних і білих опинилися на Вінничині. Плямистий тиф почав косити молодих хлопців. Хіба на це можна було дивитися спокійно? Ні зброї, ні обмундирування, нема за віщо купувати продукти харчування у місцевого населення. Скільки можна? Скільки можна сидіти на шиї невинних людей?

Генерал знову зупинився біля вікна. Прислухався. Біля дверей ходив вартовий. Навкруги панувала тиша. Жодного звуку не чути крізь цю білу ковдру, яка вкрила село і степи. Все замовкло, ніби заніміло, оглухло. Здавалося, все завмерло, дивлячись на снігове чудо. Мерехтіли під сяйвом місяця окремі сніжинки. Тарнавський приклав чоло до вікна, остудив розгараючу голову і йому трохи стало легше. Біле покривало ніби оживало. Воно ніби чуть-чуть коливалося.

— А медикаменти звідки брати?

Він добре знав по розмовах, що й серед старшин армії УНР ходили чутки про перехід на сторону Денікіна і разом воювати проти червоних. Тільки вони стали першими. А тому, хто вирвався вперед, завжди завидують. Це розумні, практичні люди. А дурні готові втопити в ложці води через заздрість. Хіба той же Петлюра не бачить, що вже усе програно? Треба думати і про людей. А йому що? Завтра або після завтра опиниться за кордоном. А люди? Хіба він думає про них?

Знову почав падати сніг. “Трохи забагато” — дивився у вікно генерал. Надворі усе було в білому. Падали великі сніжинки, ніби пелюстки із розквітлих черешень. Він нагадав, як дома на їхньому подвір’ю земля біліла від опалих черешневих пелюсток і він малим хлочином бігав босими ногами по білому покривалу. Від згадки за домом защеміло біля серця. Ймився рукою і потер. Біль ніби ущух.

Він добре знав, що якби не згодився на такий ганебний договір, враховуючи усі вищезгадані причини, то вчинив би для себе геройський подвиг. Він добре обдумав, сили замалі для подвигу, і тому ні судити, ні карати його за те, що вчинив, ніхто не мав права. Він добре знав з історії, що римський сенат після програної битви під Каннами і втрати цілої армії дякував Теренцієві Варронові за те, що той не втратив віри у перемогу. Французький конвент тих генералів, які програвали битви, посилав на гільйотину.

Можна було перейти і до червоних. Там Порайко із Затонським вчепилися зі своєю агітацією, як пси за дідів кожух. Як червоні, так і білі нічого не говорять за політичні справи. Чи визнають ЗУНР? Це головне треба би було ставити. Але якби...Якби...

Він завтра, генерал ще раз подивився крізь вікно, там світало, ні вже сьогодні, скаже на суді, що “хотів рятувати те, що ще осталося...” Ще раз подивився у вікно і вжахнувся. Звідусіль до вікна линули очі — дитячі, дівочі, материнські. Вони ніби запитували: Де мій татко? Де мій коханий? Де мій син? Зразу їх було десятки, потім сотні, тисячі. Одні пропадали, інші прибували, прибували й прибували... Генерал ймився за голову, зажмурився, але це нічого не давало. Очі...очі...очі...

За вікном падав сніг. Йому хоч би що. Що йому до того, що дві українські армії на своїй землі, геройські сини, вірні своїй ідеї, здатні покласти голови за рідну землю, опинилися між ординськими

жорнами — один камінь білий, інший — червоний. Що їм до того, що споконвіку-віків людина придумала жорна, щоб молоти зерно і пекти хліб, сьогодні, вони — жорна, поставили світ з ніг на голову, перемелюють людей, людські долі, там де має падати борошно, падають кістки і тече кров...

Сніг собі падав, падав, потім почервонів...Снігу! Що робиш? Схаменися!..."Він рятував те, що ще осталося..."

* * *

На початку січня 1920 року поважна Пані вирішила поїхати до Львова. Чи вона відчувала своє приближення до того порога, за яким починається потойбічний світ, чи хотіла восстаннє подивитися, а заодно попрощатися з любимим для неї містом, знайомими, а може, щось інше. Звичайно, там були колись близькі їй друзі, наставники, які показали світло в кінці тунелю, — Михайло Павлик, Іван Франко. Сьогодні їх уже нема. Але її дуже чогось тягнуло туди, де прожила немало років, причому непоганих років у її житті. Так собі спланувала, щоб трохи побути і до Різдва вернутися додому.

За вікном мигтіли поля. Куди не глянь, всюди білизна. Дерев а кущі у придорожних смугах накріті товстим шаром снігу. Здавалося, що вони сплять там глибоким сном. Лише місцями на гілки сідали веселі синички і тоді сніг невеликими комками обсипався на землю. Чи то від морозу, чи від вітру кілька синичок підлітали до вікна, в яке здивовано і з великим замилюванням дивилася з купе і всміхалася Кобринська. Як її люблять пташки. Тільки благородних людей, уважають благородні тварини і пташки. В її душі панувала радість і задоволення від прожитого життя.

Лише коли бачила при колії розбиті ще не прибрані вагони, де-не-де обгорілі рештки приколійових будинків, серце стискалося від болю, що це все залишилося від польсько-української війни.

З якою радістю сприйняла Листопадовий зрив у Львові. Коли дізналася, зразу пішла на могилу батьків. Холодно було, сніжило, дув холодний вітер, але радість, яка панувала на душі, сама переставляла ноги. Дуже вже хотіла похвалитися радісною новиною. Які тільки плани не будувала тієї ночі. Майже не стулила ока. На другий день узнала, що шовіністичні польські кола розпочали війну, защемило серце від образи, безсилля чи, можливо, і ненависті. Раз попри раз у голові проскакувала думка: "Чому так? Навіщо?" На

кожний часопис чекала, як косар у жнива спрагло пив джерельну холодну воду, і впивалася очима в кожну строку. Кожного дня жила надією і чогось чекала, чекала, але чуда не ставалося. Світ жив реальністю.

На самий Великдень настав час відвороту і повної безнадійності. Вона організувала усе свячене для стрільців, які збиралися покидати Болехів. Схвильовано, часто озираючись туди, звідки лунала ворожа канонада, виступила з промовою, в якій хотіла багато сказати про перемогу над дійсністю, і величину того моменту, який міг повернути історію в інше русло, віру у краще майбутнє, передати молодикам, які свято дивилися на неї, все те чим горіла усе життя. Як згадувала тепер Наталія, колишучись у такт вагонним колесам, то була її лебедина пісня. Вона закликала не втрачати надії, а все те, що було добре в минулому, осмислити душевно і через прийдешнє покоління повернутися в майбутнє. Вона хотіла запевнити, що майбутнє за ними, майбутнє бачить світлим, але їй забракло слів, язик чогось почало затягати в горло, з очей покотилися сльози. Чи це були сльози жалю, чи радості...

А канонада приближалася, хмари згущалися над Болеховом, та й не тільки...

* * *

Після кількох років вимушеної перерви Нестор Гаморак у Кам'янець-Подільську з великою ностальгією за науковою роботою старався наверстати упущене. На його щастя, у місті вже працював університет, відкритий у жовтні 1918 року заходами визначного вченого і державного діяча Івана Огієнка. Звичайно, це не той університет, що у Відні. Але що робити? Незважаючи на те, що в ньому була слабка матеріально-технічна база, відкриті факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, сільськогосподарський, правничий і богословський. Ректор взявся за пошуки вчених і здібних спеціалістів для педагогічної та наукової роботи.

Молодого і перспективного вченого, докторанта Віденського університету, радо сприйняли у коло кам'янецьких викладачів. Нестор Гаморак зайняв посаду приват-доцента з фізіології рослин на фізико-математичному факультеті. Високий, вродливий, гарна зачіска на голові, дуже до лиця біла сорочка із темним галстуком, — усе це полонило молодих студентів, особливо дівчат. Зміст прочитаних лекцій ловили на ходу. Але сам Нестор бачив, що цього замало.

Щоб студенти ліпше засвоювали матеріал, треба мати наукові підручники. А їх не було.

— Іване Івановичу, — звернувся Нестор, зайшовши до кабінету ректора. Іван Огієнко народився у 1882 році в Брусиліві на Київщині, у 1909 році закінчив Київський університет, після закінчення працював приват-доцентом на кафедрі мови й літератури. У 1918 році став професором Київського державного університету, в тому ж році урядом УНР призначений Міністром освіти. Через рік — організатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету мав вигляд досить солідного чоловіка, обличчя виглядало супроти років досить молодим, правда вік збільшувався із-за невеликої чорної борідки, волосся на голові акуратно зачесане назад, але чогось спадало наперед і час від часу йому приходилося закидати його головою назад. — Іване Івановичу, — повторив своє звернення Нестор Гаморак після невеликої паузи, — хотів би з'ясувати одне питання.

— Слухаю вас уважно.

Ректор пильно подивився на молодого вченого, який подавав великі надії.

У думках зауважив: “Ці галичани завжди відрізнялися від своїх одноплемінників з Великої України невгамовною працездатністю. Що їх на це надихає? Здалося б придивитися поближче і пізнати”

— Студенти жаліються, програма дуже насичена, лекціями задоволені, але здалися б навчальні посібники. Опрацювати матеріали лише з лекцій, я їх розумію.

— Ну й що, мій батечку, — так Огієнко звертався до підлеглих, виражаючи цим своє задоволення співрозмовником, — накажете робити? Підручників нових нема. Користуватися старими, російською мовою? До речі, і таких у нас нема. Так, так, — і почав нервово стукати пальцями по столу, пильно дивлячись у вічі співрозмовникові.

— Я би міг скласти програму, якщо ви її затвердити на вченій раді, — мовив несміливо Нестор, — і за нею написати підручники. Але звідки гроші?

— От вам, мій батечку, і карти в руки! Кому, як не вам, це зробити. А гроші? Гроші будуть. Так, так, — продовжував стукати пальцями по столу.

На основі прочитаних курсів Нестор Гаморак уже через рік видав два підручники: “Анатомія рослин” і “Короткий курс

морфології цвітових рослин”. Ще один підручник із систематики мав готовий у рукописі.

Крім цього, Нестор одружився із Осипою Синенькою. В нього почалися ще й сімейні клопоти. Дуже хвилювався за маму, досі не знав її долю. Розпитував у знайомих, хто появлявся тут родом з Галичини. Кордони з Польщею були закриті. Нічого не знав про свою сестру Ольгу. Воєнна стихія розкидала не одну сім’ю по всьому світові. Деколи, задумуючись над цими питаннями, він не здогадувався, що мислить правильно. Його сестра, опинившись на території Австрії в період наступу росіян, одружилася і разом з чоловіком опинилася у Берліні. Її чоловік з Левицьких, далеких родичів Козловських. Ольга розшукала маму, яка жила в своєму домі в Коломиї. Дарія Гаморак через важку хворобу, змушена була поїхати до Берліна, до дочки, де були серйозні клініки. В одній із клінік їй зробили операцію, але невдало. Отож, коли Нестор зайнявся пошуками мами, він ще не знав, що уже сирота.

* * *

Поважна Пані, добротно закутавшись у тепле пальто, розглядала з фіакра місто Львів. Їй здавалося, що це її рідне місто. Скільки тут усього для неї знайомого. Весь час усміхалася. У душі дуже раділа, що насмілилася поїхати. Кілька днів тому змінила заповіт. Аякже! Багато чого помінялося за цей час. Її переслідувало якесь почуття, що з цим тягнути не треба. А взагалі-то, чи не забагато вона возиться із тим заповітом? І знизала плечима. Сьогоднішня поїздка теж зв’язана із тим же заповітом. Подумала: “Ношуся з тим заповітом, як курка з яйцем. І ніяк не можу знестися. Але цього разу...Цього разу...”. Свою думку так і не закінчила, бо якраз заїхали на вулицю Софії, де проживала її сестрінка Оріся Величко. Ось і будинок №10. Радо подивилася на знайомі вікна.

Після обіду відвідала редакцію “Громадської думки”, запросила її редактора Михайла Струтинського до Величків, де обговорили справи її архіву та бібліотеки. Вели розмову і про інші справи.

Додому їхала дуже задоволена зі своєї поїздки. Ніколи не думала, що це її остання поїздка. Чи у Львові, чи по дорозі заразилася плямистим тифом, який лютував тоді на Східній Україні і правдами й неправдами проривався інколи сюди в Галичину. Зразу по приїзді відчула, що їй погано. Злягла. На Святий Вечір у хаті не світилося, на святковому столі не було, як завжди, дванадцять

пісних справ. Хвилюючись про здоров'я служниці, розрахувала, подякувала за службу і відправила з дому. В містечку заговорили, що високоповажна Пані захворіла на тяжку хворобу. Ніхто точно не знав, що за хвороба, але, як то в нас буває, всі відвернулися подалі від гріха. Ніхто не пропалював, не варив їсти. Не було кому подати води. Лише деколи заходив міський лікар Ікалович. Але врятувати не зміг. Та і він не міг дивитися, в яких муках, конвульсіях минається видатна українська письменниця.

Пройшов непомітно для неї і другий Святий Вечір. До того всього долягав холод. Настали дні, коли вже і холоду не відчувала. Минули Різдвяні свята. Слава Богу! Але 21 січня 1920 року стало останнім днем для Високоповажної Пані. Лютувала зима. Морози. Снігові вихори так віяли, що світу білого не було видно. Можливо через це, може з інших причин, проводи на цвинтар були небагатолюдними. Тихо й незаметно, недалеко від батьківської могили...

* * *

Ганна Данилович стояла на колінах і молилася. Так кожного дня по кілька разів. Пройшли перші Різдвяні, другі... Ні від кого її рідних ні листа, ні звістки. Євгенія з другою служницею жила і вчилася приватно в Березино. Ось і сьогодні не світила лампу. Тільки почало темніти, впала перед образами на коліна.

“Отче! Іже єси на небесі, нехай святиться ім'я Твоє...”

За вікном стояла тиха і морозна ніч. Небо обсіпане зорями, наче срібними перлами, обіймала засніжену землю. Дерева, які виднілися у вікно, стояли нерухомо, їхнє гілля чуть-чуть похилилося під тягарем великого снігу, ніби дрімали в імлістій тиші і були схожими на якихось білих привидів.

Скільки Ганна побивалася за Северином — і ні слуху ні духу. Тепер жила хоч надією після того, як одержала листа від Василя Стефаника:

“Дорога Ганно!

Я думаю зараз на початку грудня їхати до Львова і Кракова і думаю, що Северина визволю. Річ у тім, що я, як все, слабкий на гроші, мій бюджет видатків у падолисті виносить 6000 корон, а що даліше?

Але я поїду і постараюсь, щоби Северин вийшов на волю.

Галя хорує на серце і хотіла би до Вас на Березину, Матііха цілком хора і вже не буде годна робити — і тут моє положення тяжке.

Україна зліквідована і то мілітарно (тим самим політично) на користь Росії. Одні пішли до Денікіна, другі до більшовиків. Польща поповнила блуд, розбивши Україну, тепер вона лобом стукнеться о російський вал. Еміграція з України виїхала до Польщі, а котра багатша — до Італії і т.д. Квестія українська тепер рішиться вже не сама, а з Росією і...Польщею.

Пенсію Марині відберу аж тоді, коли будуть у нас щонебудь і кому-небудь виплачувати; дотепер ніхто ще нічого не брав. Корову висилаю вам звичайну... і думаю, що вона дійде додому; бігалася 15/9 1919.

Сердечно Вас здоровлю всіх і надіюся ще Вас видіти і говорити.

Ваш В.Стефаник”

Прочитавши такого листа, Ганна трохи заспокоїлася. Якщо це від Стефаника, то це серйозно.

Тепер ще за дітей. Нагадала за старшу — Стефанію, і перебила собі молитву. Гріх перебивати. Стефа закінчила Віденський університет і разом із чоловіком, у часи Листопадового зриву, приїхали до Львова. Данила призначили сотником УГА. Ганна знала лише, що з відступом Галицької армії, відступали і Данило зі Стефою. Вона дотепер не знала, що її зять — Данило Сенік опинився за Збручем, а Стефа залишилася жити у Данилової сестри на Тернопіллі.

Софія! Де тепер її Зонечка? У Ганни потекли сльози. Перед війною вчилася у Львівському університеті і вийшла заміж за Ростислава Заклинського. Добрий їм попався зять. Народився у Станиславові, там же закінчив гімназію і поступив до Віденського університету на правові студії. Докторат закінчив у Краківському університеті. Як активний член Української радикальної партії, працював в редакції “Громадський Голос”. Потім був редактором журналу “Шляхи” з 1913 по 1918 роки. Під час першої світової війни перебував у рядах Українських Січових стрільців, а під час Листопадового зриву пішов служити до УГА. Потім працював в редакції газети “Народ”.

При відступі Української Галицької армії за Збруч опинився із сім’єю в Кам’янці-Подільському. Працював в уряді Симона Петлюри, а Софія продовжувала навчання в українському університеті.

“Боже, допоможи їм” — і Ганна перехрестилася. За вікном сніг відбивав місячне сяйво. Кожна сніжинка по-своєму відбивала місячні промені. Вони блистіли, переливалися різними кольорами. Так тихо було, що аж лячно на душі. Може, то відчувався пульс теплої під снігом землі, може, шелест миготливих зірок, а може, сонний подих дерев під білою ковдрою, але в морозному повітрі відчувалося якесь тремтіння.

А Ганна все ще стояла на колінах і шепотіла: “Царю всього всесвіту! Господи Наш Ісусе Христе! Допоможіть! Допоможіть моїй Дарусі. Де вона тепер? Господи скажи та скажи!” Дарія теж училася у Львівському університеті. Війна перервала навчання. Звідки Ганна могла знати, що її Дарія продовжує навчання у Кам’янець-Подільському українському університеті. На днях одружилася за досить колоритну людину — Йоанікія Шимоновича, який народився у м. Гусятин на Тернопіллі. Після закінчення школи, всупереч волі батьків, поїхав до Києва і за допомогою родичів екстерном здобув середню освіту, потім закінчив Київський комерційний інститут. Для поглиблення своєї освіти опинився у Санк-Петербурзі і продовжив навчання на вищих статистичних курсах.

Після закінчення працював начальником департаменту при міністерстві пошт і телеграфів Росії в часи правління Тимчасового уряду Олександра Керенського. Потім перейшов на роботу до Центральної Ради УНР, де зайняв посаду помічника міністра пошти і телеграфу. У 1919 році разом із урядом Симона Петлюри переїхав до Кам’янця-Подільського. Крім основної роботи, тепер працює асистентом у щойно заснованому університеті разом із Нестором Гамораком, Ростиславом Заклинським. Захистив кандидатську дисертацію на тему “Українська промисловість” і почав працювати приват-доцентом. Якби знала, якби знала, що її Дарія брала шлюб аж у Києві в Софійському соборі, то би тішилася.

Ганна клянчала і не помічала, як скоро лине час. А що їй час. В неї тепер часу хоть відбавляй. В хаті тепло. Вона прикипіла очима до образів, обіймала їх серцем, вбирала в себе все те, що мерехтіло на них:

— Боже мій, Боже! Царице небесна! Що скажете мені про Іванку. Така молода, така молода! Де вона тепер?

А Іванка теж опинилася із сестрами у Кам’янці-Подільському. Вчилася в університеті на правових студіях.

Ганні стало легше на серці. Трохи відлягло. Ніби після сповіді. Тихо стало навколо, тихо. Враз за комином заскреготав цвіркун і вмовк. Мороз дедалі міцнішав за вікном. Ганна це відчула, коли почала мерзнути в ноги. Повернула голову до вікна, надворі було ясно, як удень.

* * *

День пробуджувався повільно, важко, світле небо зі сходу освітило громаддя темних хмар, які клубочилися з північного заходу, ніби витручуючи наперед одна одну. Надворі панувала сирість, дули невеликі, але холодні пронизливі вітри. Птахи з криком літали вверху і шукали рятунку від наступаючих холодів. Тріпотіла земля віддаючи своє літнє тепло, тремтіли усі живі створіння спрямовуючи погляди на темне громаддя хмар.

Хотілося кричати: “Кінець війні! Кінець Війні! Мир! Настав мир!” На початку листопада 1918 року під натиском Антанти Австрія капітулювала. Але радості в очах жовніврів не було видно. Вони якраз попали до італійського полону.

Ранком усіх вишикували, і молодий італійський генерал у зеленкуватій пелерині берсальєрів, вийшовши до вишикуваних, оголосив, що всій 43-ій армії належить добровільно скласти зброю. Василь Касіян пополотнів; усі альбоми з малюнками знаходяться в рюкзаку, а той на возі. Це означало, що їх він уже ніколи не побачить. Лапнув рукою по кишені і намацав блокнот: “Добре, що хоч блокнот при мені”

Усіх австрійських офіцерів і солдатів колоною повели під конвоєм італійських солдатів назад, на південь Італії. Почався ганебний похід. Дорогою на них плювали, кидали на голови всяке сміття, знімали добротне взуття. Населення мстилося за раніше завдане знущання та реквізиції.

По кілька тижнів держали під відкритим небом, не давали їсти. Пішли в обмін за які-небудь продукти біноклі, особисті речі. Почалися хвороби. Голод і хвороби не розбиралися в чинах. Особливо страждали високі чини. Над ними кепкували вчорашні жовніри. Так тягнулося, поки всіх не повантажили у товарні вагони і повезли до міста Кассіно, до концентраційного табору. А коли увійшли до приміщення залитого електричним світлом, по боках ліжка зі сніжною білизною, то аж тоді Касіян збагнув, тут нарешті почнеться хоч якесь нормальне життя. Лише би була добра їжа.

а початку грудня 1920 року Євген Петрушевич уже перебував у Відні, а Симон Петлюра виїхав до Польщі. Останнім наказом Головного Отамана було призначення Командувачем Дійової Армії УНР отамана Омеляновича-Павленка, а заступником отамана Юрка Тютюнника, який народився у 1891 році в селі Будище Сумської області. Служив у російській армії поручником, з 1917 року активний учасник українського військового руху, співорганізатор Звенигородського коша Вільного Козацтва, член Української Центральної Ради, начальник Київського революційного комітету у протигетьманському повстанні, з лютого 1919 року начальник штабу отамана Матвія Григор'єва під час його боротьби проти десанту Антанти на Херсонщині й Одещині. Після невдачі повстання Григор'єва проти більшовиків Тютюнник у лютому 1919 року пробився з частиною його повстанців через більшовицькі заслони до армії УНР на Поділлі. З цієї частини його повстанців було створено 12-ту Партизанську дивізію армії УНР, яка разом з 5-ою Київською дивізією становила Київську групу під проводом Тютюнника.

По-скільки вожді обох республік були далеко і не могли впливати на військові відносини обох армій, тут же почалася відповідна робота по об'єднанню двох армій — Наддніпрянської та Галицької під одним командуванням. Бажання воювати спільно за єдиний національний ідеал було надто велике. 24 грудня 1919 року у Вінниці був підписаний свого роду договір про злуку. Зі сторони наддніпрянців цей договір підписали полковник Никонів, полковник Вишневський, четар Веремієнко і четар Макаренко. З боку галичан всю відповідальність на себе взяли отаман Омелян Лисняк та четар, особистий ад'ютант генерала Мирона Тарнавського — Дмитро Паліїв.

— Ура! Ура! — хотілося кричати, — хибна та шкідлива політика двох вождів виявилася шкідливою і безсилою, щоб роз'єднати дві армії, українське військо. Вороги усміхалися про себе: “Ще трохи і малоросійського війська не буде. Австрійцям дамо трохи банкнот видання “вооруженных сил юга России» і ті будуть сидіти тихо животіючи. Більшовики також так думали. А то не так! Ой не так!

Ще 9-го грудня подільський губернатор весело розказував: “С украинцами покончено. Ихняя армия умерла. Сейчас у нас один

враг — большевики, а с ними то мы справимся. Богатый край расцветет под управлением русского правительства...»

* * *

Сніг падав кілька днів і ночей. Засипав хати по самі вікна. Зверху на хатах наклав стільки, що здавалося збоку, то стоять не хати, а величезні кучугури, з яких виривалися патли сірого диму і вітер хапав його й розносив по всій окрузі. Вінницькі поля були рівними і покриті величезною білою пуховою периною. Ставок серед села теж був засипаний снігом, дерева стояли накриті снігом, мов якась сторожа. В розрідженому повітрі дуже було чути дитячі голоси, які розтинали цю білу млу. Десь там, на одній з гірок, діти каталися на санках, дехто просто на сідниці. Але всі раділи снігу.

В одній із хат у теплій кімнаті лежало четверо вояків. Плямистий тиф поклав їх вже близько тижня. На одному ліжку лежав Михайло Смушак, напроти — Василь Угрин. Це ж треба, щоб доля звела земляків у такий спосіб. Обидва подружилися, ще як перейшли Збруч. Скільки часу воювали, майже поряд, і не знали один за одного. Пішли служити до кінного полку, яким командував теж земляк — полковник Гнат Стефанів. Проскакали, можна сказати, всю Україну, наводили жах на біляків. А тепер так ослабли, що не могли навіть підвестися. Дуже схудли. Не могли їсти. Часто просили пити. Губи згоріли, очі запалися. Вони чули крики дітей з вулиці, хотіли усміхнутися один до одного, та лише скривилися. Перед очима пливло їхнє дитинство. Життя було ідентичне. З їхніх попередніх розповідей випливало, як Михайло так і Василь добре пам'ятають, як у таку пору сиділи на холодній печі, не було чим протопити, дуже хотіли покататися на ковзанці, але не мали у що взутися. Михайло часто згадував, як мама кудись відвернеться, він босим вибігав надвір, з'їжджав кілька разів на ковзанці і швидко біг до хати на піч. Пальців у ногах не відчував, ступнів, заходили зашпори. Він тер обома руками пальці, ступні поки не відходили ті зашпори. Василь те все слухав і сміявся. Все те було і з ним. Лише з ним це відбувалося у Топорівцях, а з Михайлом — у Живачеві.

“Як там мама, тато?” — подумав Михайло, відвернувши голову до стіни. Рідко коли згадував про них. Він займався постачанням для своєї армії. В голові витало тільки одне: де дістати продуктів, яких, військової амуніції? Служив підхорунжим, мав під собою кілька вояків, які допомагали. А тепер? Хотів

махнути рукою, але не зміг. Зовсім упав з сили. Тепер лише одне спливало в голові:

“Навіщо так поступив з Олюнькою? Навіщо? Дурень! — це слово почав повторяти в умі, ще як перейшли Збруч, — хтозна чи ще побачить її, а завдав такого душевного болю. Витягав з-за пазухи дорогу для нього реліквію і прикладав до губ, цілував, прикладав до грудей і плакав, як мала дитина. Боже, мій Боже! Пощо тоді відібрав у мене розум? Де я схибив, де нарушив Твої закони?”

Хатні двері відчинилися. Перш, ніж хтось устиг увійти, ввалилися клуби пари, принісши з собою свіже повітря. Як хотілося подовше ним дихати, як приємно, але й шкідливо, воно було морозяним, холодним. Двері зачинилися і на порозі стояв усміхаючись його товариш, вірний побратим з Копачинців Василь Струк.

— Чого ти прийшов? — кволим голосом мовив Михайло, — я просив не приходити, заразишся так, як і я, ходив відвідувати, ого, вже всі в могили.

Але Василь підійшов і сів на ліжко біля хворого.

— Ну чому ти так, Міську? — я хочу як ліпше, чому ти себе заживо ховаєш, скільки хлопців повставали, перемогли слабість, може й тобі Бог допоможе. Ти плачеш? Я приніс тобі велику радість. Суд оправдав Тарнавського, Міську, чуєш? Оправдав. Він не винний.

— Слава тобі, Господи! Ще є на світі Божа правда! — Михайло хотів перехреститися, але вкотре не зміг підняти руки, — Васильку, маю до тебе велику просьбу. Як вернешся додому, у Городенці, вчиться у гімназії Ольга Плешкан, — Михайло важко дихав, з очей капали горошинами сльози, — передай...я її щиро любив, я її щиро кохав... Я не винен...я не винен, що так сталося... дурень, от і все... на грудях у мене хустинка... дай її мені в руки...будуть виносити...загубиться...в долоні стисну...і піду...з нею у могилу...

Василь Угрин учув Михайлову просьбу, як той просив за свою кохану, він такого щастя не зазнав, то попросив бойового побратима, якщо не вийде з цієї біди, то переказати у Топорівці до родичів, що він їх пам’ятав до скону...

Надворі звіявся вітер. Чогось нервувався, хапав оберемками сніг і крутив ним, крутив, піднімав у повітря, кидав воякам в обличчя, але, незважаючи на це, Михайлова душа простувала до Господніх престолів. Через день наздоганяла і Василя Угрину.

Через місяць і Василя Струка душа поспішала тією ж дорогою. Не треба було крутитися біля хворих. Заразився.

Як журавлині табуни відправлялися восени у теплі краї, так людські душі сірим шнурком відлітали у вічність. Їхні душі вступали в іншу армію.

* * *

У кнайпі “Віктуся” нікого не було. Навпроти у Михайлівській церкві йшла святкова відправа. Того року була сніжною зима. Сніги, сніги. Були місця, де люди навіть не прощишували. Вже не було сил. А тут зайшли свята. Все стояло, як є. Скрізь по селах люди колядували, прославляючи Господа нашого.

Василь Стефаник чимось був дуже заклопотаний, раз по раз затягувався цигаркою і поглядав у вікно.

— Ти чого, Василю, запросив нас сюди? Сьогодні Різдво Христове, треба пити горілку. Таких днів у році дуже мало. Ходімо до мене, заколядуємо на весь Снятин, Наталя накриє стіл, а, може, вже накрила, та й погостюємо, поколядуємо. Рік великий, а який довгий...

— Друзі! Мої вірні побратими! Вибачайте, що так вийшло, — і подивився на Миколу Фірманюка, — я вчора прочитав у газеті, що Євген Петрушевич знаходиться у Відні, Симон Петлюра у Варшаві. Виходить, покинули свої армії. Значить, на визвольній боротьбі покладено хрест? Війна скінчилася? Програш?

Черемшина вставив свою улюблену фразу:

— Це ще не останнє слово історії!

— Тяжко про це говорити, але ти, Василю, хіба на щось краще надіявся? Я також слідкую за газетами. Виходить, що Антанта зовсім не зацікавлена, щоб була Українська державність. Хіба ти про це не знаєш? Вони давно вирішили Велику Україну залишити за більшовицькою Росією, а нас за Польщею. Я й так дивуюся, як це наша Галицька армія без сторонньої допомоги так довго втрималася?

З церкви лунало. Всі прислухалися:

Даруй господарю, його господині,

Даруй літа щасливії нашій неньці-Україні.

Даруй літа щасливії нашій неньці-Україні.

Серед колядників добре виділявся мелодійний голос дяка Івана Гоїва. Цей голос пізнавали в усій окрузі.

В мирі проводити, Тобі угодити
І з Тобою в царстві Твоїм на вік-віків жити.
І з Тобою в царстві Твоїм на вік-віків жити.

— Теперішній світ розколовся надвоє: на одній стороні Ленін, на іншій — Вільсон, президент Америки. А всі інші держави та їх керівники мають другорядне значення. Ми знаходимося з міркувань соціальних, історичних географічних та етнографічних ясно, що наше місце ні там, ні там. Та не тільки ми, Галичани, але і вся Україна. Така наша доля.

Усі вмовкли. Дим стелився попід стелею. Стало тихо. Видно було, як Стефаник побивався за цим. До останнього вірив, до останнього. А тепер?...

— То що, друзі? Йдемо до мене колядувати? — не втрачав надії Семанюк.

— Облиш, Іване, колись другим разом, — майже вискочив надвір, бухнувся у сани і помчав додому.

* * *

Небо затягнулося чорними хмарами. Найбільша хмара, яка вела перед, відкрила свою пащеку і звідти вилетів перший вихор. Закрутив, завертів, засвистів. За ним вискочили, мов щезлики, — другий, третій, поозиралися і давай доганяти першого. За цей час вискочив четвертий, п'ятий, десятий і пішло й пішло по білому світі. Об'єднавшись в одне ціле, почали піднімати вгору сніг. Той не дуже хотів підніматися, адже він улежався, і йому було так добре, що добре, але коли вихор один за одним повишкірювали зуби, стало не до жартів. Усе почало підніматися вгору. І так закрутило, що й нова біла влада добре усівшись на чужій території почала діставати страх. Як це? Не може бути! “Ожив мертвець! Ожив мертвець!” — лунало звідусіль. І на підтвердження полки української армії 9-го грудня зробили прорив білого фронту між Козятином і Калинівкою. І ринула стихія в район Липівця. Почався Перший Зимовий похід. Натягнулися жилики зі страху денікінської армії. Місяцями побудована державна денікінська структура миттєво луснула. Була грізна влада на місцях і не стало. На місцях почали створюватися органи самоохорони. Вже 11-го грудня подільський губернатор зі своїми манатками трясся у вагоні в напрямі на Одесу: “Разве можно работать в таких условиях, когда в любой момент могут прийти к тебе в дом и зарезать в кровати, как поросенка...”»

Денікінська влада зі страху не містилася у вагони. Все сповнене жахом мчало щосили на південь, розказуючи страшні перекручені речі. Відворот Добровольчої армії набирав катастрофічного характеру. Представники білої влади шукали по всій Україні членів Українського уряду для укладення перемир'я. Червоні командири, почувши про такі страхіття, ганялися і собі. Але, користаючи з такої нагоди червоні війська помало засувалися з півночі.

Вся тодішня преса рясніла заголовками: “Добротно вишколена і дисциплінована Українська Регулярна Армія під командуванням генерал-лейтенанта Омеляновича-Павленка. Поряд з ним оперує Українська Повстанча Армія під орудою полковника Юрка Тютюнника!”

Але так довго існувати не могло. Денікінці зупинилися по лінії р.Кодима, м.Ольвіополь, Новомиргород і далі до Кременчука. Червоні росіяни підходили головними своїми силами до залізниці Черкаси — Вапнярка, а українська і повстанська армії між ними. Велетенські кліщі от-от могли клацнути і роздавити нахабників, що стали на прох з такими велетенськими і грізними силами. Одні володіли національною ідеєю, інші — силою.

Проте червоні росіяни стали сильнішими від білих. Добровольча — поступово вмирала. Не було смислу її добивати. Ліпше було б, якби обидві воювали і нищили одна одну. Тоді було би більше шансів на перемогу для української армії.

І вона повернула свої війська по червоних тилах.

* * *

У результаті прориву денікінського фронту в лютому УГА перейшла на бік Червоної Армії. Вона стала називатися Червона Українська Галицька Армія. Очолив її Василь Порайко, який народився у 1887 році в селі Устя Снятинського повіту на Покутті. Закінчив Коломийську гімназію. Продовжив навчання у Львівському університеті на правничих студіях. Проте не закінчив бо призвали до австро-угорської армії. Воював на австро-російському фронті. Попав у полон і опинився в Красноярську. Повернувшись з полону, вступив до УГА. Опинившись за Збручем зійшовся з більшовиками, вступив до лав КП (б) У і почав агітацію про перехід УГА до Червоної Армії. Коли в лютому УГА опинилася у безвихідному становищі, він здобув перемогу. Начальний Вождь УГА Осип Микитка хворів, його заміщав генерал-четар Мирон

Тарнавський, який був категорично проти переходу до Червоної Армії.

Тоді Василь Порайко, знайшовши однодумців створив революційний комітет, який заключив військовий договір з XII-ою дивізією Червоної Армії. Мирон Тарнавський пішов у підпілля. Ревкомітет видав генералів і полковників під суд.

Про дальшу долю ЧУГА Порайко домовився з галицькими старшинами вирішити на з'їзді, який розпочав свою роботу 21 квітня 1920 року у Києві в Михайлівському Соборі. Першими виступали Василь Порайко, Фелікс Кон і Володимир Затонський. Першого дня з'їзд проходив нормально, виступаючи багато говорили, але нічого конкретного. На другий день було об'явлено, що ЧУГА зрадила більшовикам і всі делегати були заарештовані. Заарештували і всю старшину та стрільців. Частина з них розстріляли, частину передали Польщі, як полонених. Так трагічно закінчила своє існування славна Українська Галицька Армія.

Сень Горук знав Порайка ще з часів навчання у Коломийській гімназії. Тому той взяв до себе на роботу шефом відділу кадрів. Його заарештували в ніч на 24 квітня. 160 старшин, в тому числі Начального Вождя Осипа Микитку відвезли в Москву до концтабору Кожухів. Частина старшин завдяки Галицькому бюро, утворене в Москві при ЦК РКП (б) було врятовано. Останніх перевезено до Архангельська.

На початку серпня 1920 року білої ночі від пірсу Архангельського порту у відкрите море відійшла навантажена людьми баржа, яку тягнув буксирний катер. Через кілька годин, коли ліворуч пропливли силуети Соловецьких островів і катер вийшов у Біле море, відчепили буксир.

Усі на дні баржі занепокоїлися. Що сталося? Чого відчепили катер? Більшість поміркованих, серед них і Сень Горук здогадалися, що їм залишилося жити лічені хвилини. Смерті не боявся. Просто було прикро на душі, що так усе вийшло по-дурному. Скільки відвоювався, серйозних поранень не мав, вижив у такі страшні часи. Пережив смерть своєї коханої. Завдана рана якось перестала кровоточити.

Раптом пролунав вибух, другий... Баржа захиталася і почала розколюватися надвоє. Люди стали висипатися у холодну воду, мов картопля з кошика. Сень умів добре плавати. Але й добре

знав, що довго у такій воді не протримається. Страшними були пронизливі зойки жінок. Коли їх вантажили на пірсі, бачив кілька жінок вагітними. Це ще більший злочин перед самим Богом. Враз почали кричати і чоловіки. Не про спасіння. З їхніх вуст лунали у небо Росії українською мовою молитви і прокляття: “Будьте ви прокляті Богом і людьми! Нелюди!”

Невдовзі усе стихло. На віддалі ста метрів стояв катер і чекав.

Згодом вода згладила хвилі, сховавши від людства ще один злочин. Вдалині відпливав катер за наступною баржою.

* * *

Ще вчора лежав на полях сніг, тепер почав падати теплий дощ і снігу ставало все менше й менше. З часом на полях стояли лише невеликі островки снігу. Подув теплий вітер, стало тепло і несподівано прийшла весна. Тут же прилетіли, мовби десь чекали за Микулинцями, птахи на тогідні гнізда, зі струмків до Пруту збігала тала вода, поля почали підсихати і місцями аж просилися угноєння, плуга, дорідного насіння.

— Йой! Я, напевно, уже цієї весни не буду гноїти поле, не буду орати, сіяти, — приповідав Їлаш Касіян, лежачи на ліжку. Від ранку і до вечора поглядом прикипів до вікна й спостерігав за сонечком, слухав, як співають йому пташки, як кумкають жаби на Пруті. Ніколи це не було таким дорогим його серцю, як тепер.

Ілаш простудився зимної пори і дуже приослаб. І то так заслаб, що, напевно, йому виходу уже не буде. Ноги набрякли і не стухали. Боліло дуже попід грудьми, надривисто кашляв, виділення з кров'ю. Не смакувала ніяка їда, схуд. Від нього ні на хвилю не відходила Їлашиха. На сволюку лежала про всяк випадок стрітенська свічка.

— Та що ти, Їлашу, вбив собі в голову — не буду, не буду, люди ще не з такої слабости виходили, дасть Бог, і ти вийдеш.

— Та що тобі, Доцько, говорити? Ліпше скажи мені де всі наші.

— Де-де? Усі на городі. Викинули картоплю з ями і перебирають. Якщо так і далі буде тепло, то скоро підемо у поле садити.

— А я не піду! Ой, уже не буду, що ні то ні. Так-єм ослаб, так ослаб, — і вмовк задумавшись. — Доцько! На сьогодні мені снилися мої тато, мама, ади, прийшли відвідати мене слабого. Не забувають. Розповідали, що їм там добре. Ні за що не переживають, не журяться.

— Ет! Якби ти за них не думав, то би й не снилися.

— Як там мій Василько? Ніякої звісточки, ні листочка. Чи живий, чи здоровий? Чи ще побачу його? Га, Доцько? А може, й він уже там чекає на мене? Закликала би-с священика, аби висповідав мене, причастив, бо всякої може бути.

— Та чекай ще, що ти вбив собі в голову дурної, та й тої самої, та й тої самої, — ніби зі злістю говорила Їлашиха ковтаючи сльози щоб, не дай Боже, не замітив Ілаш, що вона куди ходить та й плаче. То вже добре видно, що от-от стане вдовицею. Діти, то є діти, а чоловік, то є чоловік.

На яблуньці під хатою заскреготала сорока.

— Лист буде, лист буде, — зраділо вигукував Їлаш, — або якась вісточка від Василька, щось буде, та й буде, аби-м був такий здоров, Доцько, ти чула, як сорока скреготала, ти чула? А може, й Василько появиться?

Кожний день припікало сонце і сушило землю, сушили й вітри. Наступили теплі ночі. За Прутом на зарінку сходила зеленою щіткою трава, зазеленіли смужки озимого жита, високо вгорі невидимо дзвеніли співи жайворонків, на зарінку блукали бузьки шукаючи поживу.

— Доцько-Доцько! Як би-м хотів ще хоч раз подивитися на Прут, на наш міст, на микулинські поля за Прутом.

— Та що будемо тебе нести? Ти би ліпше щось з'їв, а то вже кілька днів лиш одну воду та й воду. Якби-с добре їв, то може би-с скоріше самий устав, та й пішов до Пруту. Таже чоловік голоден не має сили. Того ти так і ослаб.

— Добре, що-м учора висповідався, причастився, якось на душі легше. Василько! Де мій, Василько?

Десь на городі заскреготала сорока.

— Йой! Йой! Їде, мій Василько, біжить до мене, ото золота дитина, Васильку мій, Васильку... — і вже зовсім тихо, — Василечку...

— Діточки! Діти! Біжіть до хати, — заверещала плачучи Євдокія зі страху, і потягнулася до сволюка за громовицею...

* * *

По шибках залопотів зливний дощ. Усі повернули голови в бік вікна. На перших порах почав падати тихий дощ. Але тут, звідки не візьмись, мовби пробудилася вітрова потвора і відкрила пашу, випускаючи своїх псів-вихорів. Ті вискочили, як загарчали і впали

на дерева. Почали рвати з них листя, крутити гілками, вершки гнути додолу. Потім кинулися на солом'яні стріхи і давай рвати стеблинки, розшивати крівлі, вириваючи по одинокому сніпкові. Кинулися на землю по порохи, щоб підняти куряву, але дощ уже змочив поверхню. Почали кидатися на перехожих, які спішили, накрившись хто рядниною, хто цератою. Вирвали з одних рук верету, з інших церату. Кожний перехожий міцно стиснув у руках легеньке накриття і вихори знову залишилися без роботи. Вітрове стаховисько побачивши, що нічого їм не вийде, почало затягувати в себе вихори.

Отож наразі втихло і дощ пішов рівненький, як серед літа.

— Панове! Вибачте, бо ми всі вступились у вікно, — твердо мовив Семен Зінкевич, подивившись почергово на Степана і Василя Дутчаків, Василя Радевича, Івана Сідлярчука, Петра Ляшкевича і Миколу Бажанського. — Наш комітет, як ніколи, у повному складі зібрався на своє чергове засідання. Так що, мої дорогі, будемо кінчати будівлю Троїцької церкви, чи нехай так ціпеніє.

— Ну що Ви, пане Семене, навіщо так, звичайно, будемо кінчати, — мовив один із найбагатших господарів Снятина Степан Дутчак. — Хіба ми винні, що уже шість років витає над нами воєнна завірюха? А зрештою, хіба було до будови. Кожен думав, як вижити. Тепер настало трохи якесь затишшя. Боротьба за владу перемістилася на верхи. Десь там, у Відні, Петрушевич, його спільники борються за це, ми їх підтримуємо, але тепер можемо братися за свою справу.

— Я вас скликав, бо до нас звернувся із пропозицією наш Андрій Виноградник, добрий будівничий, каже, що може завершити це будівництво. Думаю, Ви не проти нього. Давайте разом переговоримо і будемо відновляти будівельні роботи.

Збоку сидів красивий молодий чоловік. Його мало хто з присутніх знав, але добре знали його батька Василя, який був чи не найліпшим будівничим у Снятині.

Довго точилася розмова з молодим чоловіком щодо його планів про будівництво цього, уже тепер, довгобуду. Невдовзі робота на будівництві Троїцької церкви закипіла.

* * *

Уже більше місяця панувала спека. Вдень так було душно, що мало хто що робив на полі. Худоба втікала з поля додому, щоб заховатися у стайні чи десь у затінку. Вся надія була на ночі. Але й

ночі не давали прохолоди. Бо земля так нагрівалася за день, що цілу ніч віддавала тепло.

У балинецькій плебанії горіло світло майже цілу ніч. Дуже вже хворим був отець Василь Калитовський. Йому пішов лише шістдесят другий рік. Уже п'ятнадцять років жив одинаком, проте мав коло кого заходитися. Євдокія недавно одружилася. Слава Богу! Мав велику тривогу за сина Олега, якого прикликали до війська, і він воював у Карпатах. Але дуже хотів воювати з усусами. І домігся. Дістав поранення. Лікувався у віденському шпиталі. Крім збройних змагань, усуси не забували й про інші завдання, до яких вважали себе покликаними. Одним із таких завдань була саме культурно-освітня праця на землях Волині, зайнятих військами німецько-австрійської армії в 1915 році.

Українці Волині ненавиділи Австрію за жорстоке поводження угорських частин і за незадовільний окупаційний режим. Один проти одного стали два непримиренні табори: Військова адміністрація, що грабувала і карала, та населення, яке її терпіло і ненавиділо. В таких умовах влада мусила щось робити для лояльного прихилення до себе людей. Саме для цього й були покликані українські січові стрільці, серед яких після поранення опинився і Олег Калитовський.

У лютому 1919 року Державний Секретаріат освіти в Станиславові направив Калитовського на посаду професора до державної реальної школи у Снятині.

Але, як міг виконати це поручення, коли у Балинцях уже почав хворіти його тато, і він часто бував біля нього. Тому влаштувався на роботу викладачем математики, фізики та природничих наук у Коломийській гімназії. Через брак викладачів читав ці ж предмети і в інших міських школах.

Тут же, у Балинцях, пригледів свою майбутню дружину, вчительку Марію Демчук, родом із сусіднього села Трофанівки.

— Тепер, — думав отець Калитовський, стало йому легше, — його доглядає невістка, яка час від часу прибігає зі школи. Надвечір з Коломиї приїжджає велосипедом Олег. У такому колі сім'ї жити веселіше, приємніше, але тут вчепилася хвороба, яка все сильніше пригинає його до землі. Недавно в селі відсвяткували Зелену неділю. Він уже не був на відправі. Не зміг.

Усе частіше сниться Євгенія, його родичі, тесть Кирило Гаморак. Сниться Євгеніна мама, якої ніколи не бачив. Усе це підсумовуючи,

робив тверезий висновок, що сьогодні-завтра душа покине його. Цього не боявся. Боявся, щоб не паралізувало, бо принесе велику прикрість дітям.

Так у роздумах почав втрачати свідомість. Якщо раніше дуже долягали болі в грудях, то тепер трохи попустило, але дуже ослаб. Уже висповідався у декана, причастився. Біля нього почала сидіти невістка, тримаючи напоготові у запічку свічку-грововицю. На початку третьої декади червня втратив свідомість і помер.

— Так само, як мама, — стояв збоку Олег. Сльози, мов горошини, котилися по лиці...

* * *

1920-й рік був напруженим роком військових баталій. За час перебування армії УНР у Зимовому поході, коли вона була відрізана від Кам'янця-Подільського, сталися значні події. Найголовнішою подією року стала декларація, яку подала польському урядові Українська Місія в Варшаві, без погодження з урядом Директорії. Саме головне у цій декларації — Місія пропонувала польському урядові визнати УНР незалежною державою, обмеживши її кордонами. Решта там було усе розписано. Найгірше, він перекреслював усю боротьбу Галичини за незалежність і передав її під владу Польщі.

Згідно з договором у травні 1920 року почався спільний наступ на Україну об'єднаних військ Польщі та УНР. Взято Київ. Польща і вся Європа торжествувала. Але недовго. Червона Армія зібрала усі свої резерви і погнала польські війська назад. Перша Кінна під керівництвом Семена Будьонного мало не відрізала велику частину польських військ від Польщі, а потім увірвалася на їхню територію. Армія УНР вела бої з більшовиками на території України. Дуже негативно до варшавського договору поставилися галичани, які входили до 5-ї Херсонської дивізії. Поки червоні воювали на території Польщі, вони покинули Галицький фронт і під командою генерала Кравса та полковника Вольфа вирушили в напрямі до Дністра. У Нижнєві перейшли міст і попрямували через Городенку на Чехію.

Городенські поважні газди на чолі зі своїм проводирем Теофілем Окуневським, інтелігенція міста дуже шикарно зустріли своїх військовиків. З такої нагоди організували їм пишний прийом. За це галицькі стрільці на наступний день провели військовий парад.

Це, напевно, був останній парад кількох частин славної Української Галицької Армії. Вона покрила себе невмирущою славою в жорстоких боях з ворогом нашої незалежності.

* * *

Коли у спорожнілих полях наступила тиша, у небесній синяві плавали безладно розкидані величезні білі хмари, ніби насипані великі снігові кучугури з обшарпаними краями, у хаші почали жовтіти граби, жовтизна появилась і на подвір'ях русівських газдів, тоді-то й зліг наймоцніший русівський газда Семен Стефаник. В останні роки між ними встановилися дуже добрі відносини.

— Василю! Все те, що було межі нами, нехай іде з Богом. Усе то було по дурості і з мого боку, і з твого. Мені треба було те зробити трохи інакше, але й ти вперся, гай-гай, — кволо махав рукою старий Семен.

Стефаник давно замітив, як згасає його тато, і дуже скрізь добре про нього відгукувався. Все ж таки рідний тато. Він йому зла не зробив. Усе хотів, аби то було добре. Але життя то складна штука. Тому приходив навідати тата кожного дня. Любив поговорити з ним. Слухав усе, що той говорив, бо раніше все не було коли й не було. А життя пропливло, як вода у Пруті.

— Я тобі, Василю, побудував хату, господарку, дав десять моргів поля. Вивінував Марію, Параску, Володимира, Юрка, поміг побудуватися, лишилося ще п'ятеро дітей. Все, що маю, залишаю їм. Так, що ти вибачай, бо вже нічого тобі не можу дати. Ще-м прошу, тебе, аби-с їм допомагав. У тебе ростуть сироти і ти знаєш, що це таке. Хотів-єм ще трохи прожити, аби діточок вивести а люди, але що поробиш. Якщо там так написано, — і Семен підняв угору палець, — я не можу нарікати на нашого Господа Бога. Я й так єму дякую щодня, щогодини, бо-м непогано прожив-єм життє. Ото що-м нагарувався, як тот-с кінь. Але, слава Богу, то нічого. Так має бути на цім світі. Так побудований світ.

І ще одне, Василю. Після моєї смерті побудуєш на маминій могилі гробовець. Туди перенесеш моє тіло, Маріїне, Параски, твої Ольги. Хрест не чіпай. Там написано 1899 рік, а мама, небіжка, дай їй Боже царство небесне, — і Семен тремтячою рукою перехрестився, — нехай її Бог гріха не пише, потягнула кілька днів довше. Я вже бачив, що їй виходу не буде, та й зробив наперед, так годиться віддавна, хрест, домовину. Я й собі уже давно зробив домовину,

таку файну, з дубових дошок. Вона висохла, не будете турбуватися. А то, як є? Вмирає людина, а за домовину ніхто не думає. А як помре, тоді усі бігають, як миші по горищу. Так, що я й тобі раджу, аби-с зробив собі домовину з-загоді.

Менше-більше все добре було у моєму житті. Лише недобре, що-м похоронив доньку Марію, маму нашу, твою Ольгу, Параску у Підвисокій, Володимира. Не дай, Боже, тобі Василю хоронити своїх дітей. Йой, як це недобре, як це неприємно. Але це-с рік випав мені дуже недобрим. Воно так у життю, як усе казав сват Гаморак, — дай і йому Боже царство небесне, — як пішла біда за бідов, не закривай ворота. Ади, цього року, після Різдвяних, помер мій Владзьо. Де його найшов той тиф, де він надибав? У 37 років, Василю, у 37 років пішов спати. Осиротив діточки. Лише від того відійшов, на маєш, Бог хоче мене прибрати. Нічого не зробиш. Не закривай ворота. Коби дав Бог, аби на мені скінчилося. Гай, уже йди, Василю, йди собі. В тебе багато роботи, осінь. А мені однаково вмирати.

Ади що-м собі нагадав. Ти давно видівся з Тофаном із Підвисокого? Відколи померла, наша Парася, він дуже зрідка став приходити. Трохи не файно сталося. Не треба було з ним сваритися. Ади недавно забрав Маріку, бо вже треба робітника. Дивиси, як мене не стане, аби-с не забув їх запросити. Прийде не прийде, аби не було встиду від людей. Бо скаже, що не знав. У Василя мигнуло перед очима, як Парася після пологів захворіла. Їй відняло ноги, почала дуже кашляти. Прийшлося везти до Львова до Вацлава Морачевського, і до других лікарів. На це все ішли великі розходи.

А Тофан по своїй натурі був дуже скупий. Це Стефаника так розізлило, що в черговий раз, коли привіз Парасю зі Львова то завіз до Русова, до тата. Тофану заявив зі злістю:

— Нехай тут вмирає, а тебе навіть не закличу на похорон...

— Тату! Не гризисься. Все буде добре, — з великим жалем мовив письменник.

Семен обдумував, передумував своє життя. У хаті нікого не було. Всі на роботах. Осінь надворі. Нічого не зробиш. А згадати було що. Майже пів свого віку вйтував у Русові. Так що пережив немало. Часто згадував, як у 1911 році погорів. На саму Великодну п'ятницю. Звідки почався той вогонь, так ніхто і не знає. А може, хтось і знає. Вітер. Який того дня звіявся вітер. Отой вітер усе

наробив. 12 господарств на цьому кутку вмиє, як корова язиком злизала. Боже! Як кричали свині, а худоба. А як іржала кобильчина. Сарака, мала от-от вжеребитися. Ці крики дотепер інколи йому чуваються. Шкода людей, але шкода і худобини. Добре, що коні були в тій миті в полі. Зранку все було, а надвечір одне згарище. То-то ні було. То-то ні було. Слава Богу, продав трохи поля, та й до зими вже зайшли до нової хати, ади цієї, що тепер лежу.

* * *

Семен лежав на ліжку нерухомий, останні судороги витягнули тіло, залишився відкритим рот. У скрюченій руці ніби стискав засвічену стрітенську свічку. Очі вже були прикриті. Надворі і в хаті чулося схлипування. Особливо донечок.

Невдовзі виряджений, у білій вишитій сорочці, портіницях, підперезаний широким поцяткованим чересом, у нових черевиках лежав посеред кімнати на лавах накритих білим полотном. У натруджених від роботи руках тримав маленьку свічку. У головах впоперек стояв стіл, на якому стояло уже принесене із церкви розп'яття, біля нього — миска з пшеницею. На грудях дерев'яний різьблений хрест. По боках підсвічники.

Люди йшли нескінченним потоком і молилися, віддаючи останню честь покійному, потім кожний цілував хрест на грудях, дехто з поближчих цілував у руки й ноги. Кожний відходив набік і обзирав, як одягнений небіжчик, як виглядає, чи стулені губи, як складені руки, бо у багачів ніколи руки не можуть скласти до купи, як прибрано у хаті, де і хто стоїть біля тіла, як голосять, про що голосять. Потім ще раз молилися і виходили надвір. Там уже кожний висловлював свої враження.

— Що газда, то газда! Поховають по-людськи, обід зроблять неабиякий, а хто бідний, не знає, сараку, як помре і як поховають.

— Скільки мав поля, моргів а моргів, а тепер стане й чотири дошки та й землі трошки.

— Ану, дивиси, як усі ввихаються коло небіжчика.

— Невже нема за що? Скільки всього пристарав для них...

— То-то будуть банувати за покійником, та він для них був, як грудка золота.

— Ого! Вже не буде того порядку на господарстві і в полі, що був дотепер. Ой не буде!

— А сина якого має, не один позаздрив.

— Чоловік був справедливий, розумний, щирий християнин, газда з діда-прадіда, і перший багач на селі.

— Його душа вже блукає в Престолах Божих.

— Прожив, сараку, довге життя, не слабував. Дай Боже, і нам так прожити.

— Усі знають газду по подвір'ю, як воно заметене, а газдиню по хаті, як у ній побілено.

Над усім селом тяжіла смерть Семена Стефаника. День був чудовий, хмарний, холоднувато, що треба для небіжчика, великий смуток огорнув не тільки родину, а й сусідів. Коли прийшло до похорону, люди йшли і йшли нескінченним потоком. Помер перший багач на селі. Нечасто таке трапляється. Хто прийшов провести в останню дорогу, а хто подивитися, як хто молиться, як плачуть рідні. Хто зітхав з горя, хто гаряче молився, а хто стояв і про щось своє потаємне думав. Шепіт молитов, часті зітхання, ридання рідних лунали навколо померлого.

У хаті по боках на лавах сиділи рідні і близькі. Надворі під вікнами теж стояли лави. На них сиділи старші чоловіки, сільські багаті, далекі родичі, приятелі померлого. Всі говорили помежи себе, яким був добрим небіжчик. У такий день прийнято в Русові говорити тільки все добре про покійного.

— Що газда, то газда! Старав поля і старав. Усе хотів мати й мати.

— Як їде до Снятина, то коні, як змії: шиї натягнуть, голови віжками як притягне, віз помальований у зелене, то як не придивишся, то подумаєш, що сам пан Теодорович їде.

— Як вийде на жнива, як махне косою, то хліб ніби сам падає біля його ніг. За ним дві в'язальниці ледве встигали. Що був робітний, то робітний. Та де-е-е...

— Одного разу привіз фіру картоплі, а дома нема нікого. Вуйку Семене! Як підоклав плечі, а фіра враз догори колесами. Що потужний був, то потужний. Силач!

— Не раз, як сяде за стіл, то літру, як вітром здуло. Встане і пішов додому, як нічого не бувало. Витривалий був.

— А який вїт! Та що там говорити. Ніколи не кричав і нікого не бив. Але як подивився, то п'яний тверезів, лінивий махом ставав до роботи, якщо ти змерз, то зараз-таки упрівав, як прийшов на межу, забив колики, їх уже ніхто не чіпав.

— Як звали додому на розправу між чоловіком і жінкою, то як гримне кулаком по столу, там сварки вже не було. А, бігме, правду кажу!

Може, би й ще щось говорили за покійного, але тут надійшов сільський пан-дідиш Броніслав Теодорович і отець Іван Амброзяк, сільський парох з дяком. Зайшли до хати і звіди невдовзі пролунало:

— Помилуй нас, Боже, по великій милості Твоїй. Молимося Тобі, вислухай і помилуй! Ще молимося за упокій душі Симеона. Усопшого раба Божого Симеона і щоб простилися йому всі його прогрішення вольні й невольні-і-і-і.

Щоб Господь Бог оселив його, де душі праведних спочивають...

Милості Божої царства небесного і відпущення гріхів його у Христа безсмертного царя і Бога нашого просім-м-м...

Слава Отцю і Сину і Святому Духу-у-у-у! Амінь-ь-ь-ь... Всі перехрестилися.

А як церковний хор разом з дяком затягнули: "Вічная пам'ять..." то, сарака, Семениха, лише, як житній колос під косою...

— Води! Води! — закричали в хаті, — дайте жінці води!

— Бійся Бога, Маріє, таже в тебе п'ятеро дітей, можна сказати на руках!

— Таже найменшій лише дев'ять років!

— Таже їх усіх треба ще поодружувати!

— Дорогі парохіяни! — уже надворі розпочав свою проповідь над покійним отець

Іван, — ми сьогодні проводжаємо в останню дорогу, всі ви скажете — Семена Стефаника. Але він є найбільшим багатцем у селі, найпершим газдою, довголітнім війтом, вірним нашої церкви, кожного свята і неділі приходив помолитися до дому Божого, завжди сповідався і причащався.

Марія з дітьми нічого не слухала, вони обійняли домовину з двох боків і щиро плакали. Низько нависли темнуваті хмари, ніби оперлися на якісь стовпи і застили. Вітер розмахував полотнищами процесій. Гілки вишень попід парканом посихляли свої гілки, мовби восстаннє прощалися зі своїм господарем, тихо в буді сидів пес і лише глипав звіди, не розуміючи, чому це винесли з хати його газду. Люди, слухаючи проповідь отця, щиро плакали. Сьогодні отець таке розказував, що вони давно це знали за небіжчика, але забули. Пам'ять людська щодо добра не безмежна, довго пам'ятається лише зло.

Після поминального обіду, коли більшість людей почала розходитися, Василь Стефаник присів коло свого зятя — Івана Тофана, з сусіднього села Підвисоке:

— Як там, Іване, вам живеться? — Стефаник завжди звертався до нього на Ви, бо він був трохи старший від нього.

— Йой, Васильку, дякую що-с підійшов до мене, не приходиш, не признаєшся, забув за нас, я думав, що ти й тепер не підійдеш, не привітаєшся.

— Але підійшов, признався, привітався...

Іван випив і був трохи під гумором.

— Дякую тобі за це! Ой дякую! Ти мене питаєш, як живу? Василю, Василю! Тяжкий хрест несу я. Лише не знаю чому. Подивися ось на ці руки. Я не знаю, як я ще тримаю ложку в руках. Як перший раз одружився, моїй небіжці Марії, дай їй Боже царство небесне, — і Іван перехрестився, — дали у віно шість моргів поля, я своїх мав шість. За пару років пригаздували ще три. Але моя небіжка пішла молодію в могилу. Перед Великоднем пішла до потоку помити кошик, в якому святили паску. Вода була холодна, простудилася і зійшла в могилу. Залишила мені двох хлопців — Семенка й Андрійка. Молодшому шість рочків, і я змушений був одружитися вдруге з твоєю сестрою Параскою. Покійний, дай і йому Боже царство небесне, — Тофан знову перехрестився, — дав у віно своїй Парасі десять моргів, отам на Засторожній, від Підвисокого, а за межею вже було моє поле. Так стало двадцять п'ять. Недовго погаздували ми вдвох з Парасею, дай Боже і їй царство небесне, але нам дуже добре ішла господарка. Ми пригаздували ще п'ять моргів.

У нас народилося також двоє дітей, — Владзьо і Настуня. Як ми усім тішилися, лиш недовго. Захворіла Парася і померла. Ти, так ні разу у нас не був. Вибачей, Василю, що так сталося. Я не хотів гірше. Але Господь Бог деколи відбирає у хлопа розум. Похоронив дві жінки, і то молоді. Є люди в селі, які говорять, що в Івана Тофана, Василю, це в мене, — Іван вдарив себе кілька разів кулаком у груди, — жінки вмирають від тяжкої роботи. А я що? Впрягаю їх до плуга чи заставляю молотити ціпом? Га? Чого мовчиш? Мусив женитися втретє. Бо господарка потребує господині коло хати. За третьою жінкою — Настунею, її тато дав у віно знову п'ять моргів. І як ти думаєш, оцими вже

каліками, — Іван розчепірів долоні, — скільки я можу робити? Мав надію на синів. Найстаршого одружив і відділив. Андрійка забрали на війну. А як постала наша, Українська держава, прийшов трохи додому і сказав:

— Тату! Я мушу йти стати на прю з тими проклятими поляками. Хто захистить нашу землю, як не такі, як я? Що скажеш, Василю? Я мав перечити, коли і я, йой, Василю, як хочу жити у своїй державі, Україні. Ти розумієш, що це таке? Я десь чув, у своїй хаті своя правда. Коли це вибігає з хати Владзьо:

— Таточку! Таточку мій дороженький! Пустить і мене з Андрієм. Я також хочу захистити свою землю. Ти розумієш, Василю? А мене, якби хто вдарив довбнею по голові. Та як? Аж два з хати? Хто має обробляти ці морги?

Тут вийшла з хати моя Настуня та й у плач. Хоч не рідні, але уже зжилися.

— Мамко, не плачте! Мамко, уговоріт тата най і мене пустять. Ми оба з Андрієм.

— Боже! Та тобі лиш дев'ятнадцять років.

— Е-е, тату! Неправда, — каже, — мені вже йде двадцятий. І ти розумієш, Василю, зм'якло моє серце. А тепер, — Іван заплакав, сльози потекли по обличчю, він невміло витирив їх, — нема мого Владзя, нема, пропав під Львовом. І України вільної нема. Нема! — розвів руками, — Андрійко пішов у політику.

Сини мої, сини!

Стефаника від цих слів пересмикнуло. Де він уже чув такі слова? Ага! Це його тесть Кирило Гаморак, так казав, коли хоронив своїх синів.

— А я сам гарую від ранку до вечора. Ось цими каліками. А ти питаєш, як я живу? Хіба це життя? Кожний день несу на собі свій, розумієш, свій тяжкий хрест. Мій хрест від Бога. Я не нарікаю. Васильку, зрозумій мене, я не нарікаю. Бо то є великий гріх.

Чи від почутого, чи щось інше, раптом зв'язвся холодний вітер і почав шастати по деревах, обриваючи жовте листя. Хапав в оберемок, носив ним угорі носив, потім почав кидати в обличчя тим, що ще сиділи й обідали. Серед них і кухарка. Похитала плечима і враз натягнула на плечі хустку.

— Це точно скоро постануть морози.

— Ви звідки знаєте?

— Звідки знаю? Усі питають, звідки знаю. Таже недавно на Євтимія і Лукіяна був непоганий приморозок. Так що тут нема нічого дивного, що таким холодним подуло.

* * *

Ще далеко до полудня небо трохи проясніло. Навколо стало ясно ніби хтось там високо запалив лампу і зразу загасив. Надворі потемніло. З північного заходу почали насуватися темні хмари. З'явся вітер. Скидалося на те, що скоро почне падати сніг. Не пройшло й два тижні, як сніг стопився, потепліло, люди казали, якщо стопився пилипівський сніг, до весни рукою подати. Та ні! Говорили інші, поміркованіші. Таке не може бути. Свині зиму не з'їли. Лютий ще покаже, хто добре взутий.

Порожньо й тихо було у кнайпі “Віктуса”, яку тримала Зося Войніловер. Зося уродженка Стечеви, її тато Пінкас Войніловер довго тримав корчму на роздоріжжі перед Стецевою. Там жила уся їхня сім'я. Після смерті Пінкаса діти розбрелися хто куди. Зося осіла у Снятині. Коли у Стечеві жив Василь Стефаник, часто заходив поговорити з її татом, деколи кидав репліки на адресу ще дівоньки Зосі. Вона соромилася цього, але з часом звикла до пана посла, як його всі називали, і коли до її кнайпи у Снятині заглянув знайомий їй пан, дуже зраділа, а коли з ним одного разу прийшли ще й повітовий суддя Микола Фірманюк, громадсько-політичний діяч Покуття, відомий адвокат Іван Семанюк, Зося місця собі не находила з радості, яку рибу прибило до її берега. Це ж який гонор! На весь Снятин. Адже таких закладів у місті було повно. Їх утримували досить поважні жиди. А тут прийшла якась селячка.

Зося з тієї радості негайно зробила перебудову у кнайпі. Одну зі своїх підсобних кладовок переробила у невеличку кімнатку, двері поставила із залу, столик, чотири стільці, гарні занавіски, освітлення. Гості це оцінили, облюбовували для себе місце і нікуди не заходили, тільки сюди. Зося пішла ще далі, в цю кімнатку ніхто інший не мав права не те що зайти, а навіть зазирнути. З цього не було великого гешефту, бо гості заходили дуже рідко. Але на що тільки людина не піде заради гонору.

Порожньо і тихо було у кнайпі. Зося сиділа за прилавком і подрімувала. Раптом схопилася. У двері один за одним заходили її любі відвідувачі. “Бог дає свята, а щезлий — гості”, — подумала Зося, — але це приємні гості”. З ними ще й один із найбагатших

газдів Снятина — Семен Зінкевич. По дорозі до своєї кімнатки продовжували розмову, напевно, розпочату ще на вулиці.

— Ти так думаєш, Василю?

— Я думаю для них тепер іншого виходу нема. А що тут робити? Ви не бачите, що з цими поляками на край не вийдеш. Вони себе такими вже панамі уявляють, що до них доступу нема.

— А де люди будуть купувати шіф-карти?

Усі подивилися на Івана Семанюка.

— Наскільки я вичитав у газетах, вже організовуються спеціальні бюро і будуть цим займатися. Це по-перше, панове. А по-друге: Якщо організовуються такі бюро, значить, є попит. Хтось уже цим интересується.

— Це що? Почнеться друга хвиля еміграції?

Семен розвів руками. Я не їздив до Канади і не думаю. Мені нема потреби. Є люди, які потребують їхати. А ви знаєте, хто в Снятині є першими емігрантами?

— До Канади?

— Не вгадав, Василю! Це трохи давня історія, ніж ви собі думаєте панове.

У кнайпі теж стало похмуро, холоднувато. Надворі посилювався вітер. У вікно виднілося, як вершки дерев гойдаються то в один бік, то в другий. Вітер шарпав ними як пси діда. Враз почав налітати лапатий сніг. Він падав рівно, то переставав, густо сіяв, потім де-не-де. Вітер не давав йому нормально осісти на землю.

— Це діялося десь на початку 1870-х років, — почав Семен, присунувшись ближче до стола, бо Зося якраз поставила на стіл карафку з горілкою і трохи м'ясної закуски. Багато не ставила, бо ці пани ніколи багато не пили, лише заходили поговорити, — мені тоді було десь коло 13-14 літ. Два хлопці — Микола, синок віце-бурмістра Снятина Шмігельського та Ярослав Федорук, синок учителя. Цей учитель роками працював управителем шкіл у нашому повіті. А на старість перейшов учителювати до нашої школи. По закінченні четвертого класу народної школи у Снятині ці хлопці склали вступний іспит до польської гімназії у Коломиї. Вчилися дуже добре, але вступили до таємного гуртка українців гімназії. Директор, як про це дізнався, то зразу їх виключив. Сиділи дома, бо куди підуть учитися? Таким “політіш фердихтіг” не було місця на території Австро-Угорської імперії.

За вікном так загуділо, що всі подивилися у вікно. А там світа білого не видно. Одна снігова стіна. Все у білому. Вітер завивав, ніби пси на вогонь, аж шибками трясло.

— І тоді вони пішли на еміграцію. Вже відтоді вони є першими емігрантами нашого міста. Опинилися у Франції. За тамтешніми законами насамперед вступили до Чужинецької Легії, відбули там свої роки військової служби і опинилися у Парижі, здобули матуру і вступили до університету — Микола на медичні студії, Ярослав — на філософські. Найкраще вийшло у Миколи Шмігельського: став доктором медицини, одружився з парижанкою і замешкав в одній дільниці міста Парижа. Там здобув такий авторитет серед своїх клієнтів, що при наступних виборах його вибрали бурмістром тієї дільниці з титулом Мер Парижа — мер де Парі.

Не менш поважну кар'єру здобув і Ярослав Федорчук. По закінченні філософських студій пішов у журналістику і став кореспондентом відомого журналу “Кур'єр Європейський”, на той час це був досить відомий і авторитетний журнал.

Листувалися з батьками, дуже тягнуло додому, показатися всім, себе показати. Але на територію Австро-Угорщини їм була закрита дорога. У приписному листі рахувалися як дезертири, які уникнули від військової повинності. При появі у Снятині їм грозив арешт, суд і кара за дезертирство.

Коли цісар Франц Йосиф святкував своє 50-ліття з часу вступу на трон, а це було у 1998 році, з цієї нагоди видав указ, у якому кілька статей попали під амністію. Попала під амністію і ця стаття щодо приписних листів. Цим і скористалися наші хлопці. Зразу приїхали до Снятина. Як тільки Шмігельський зі своєю жінкою вийшов на вулицю, щоб показати своє родинне місто, то всі жиди збіглися, щоб побачити мера Парижа і його парижанку, обступили обох зі всіх боків, та так, що вони, бідні, не могли визволитись від товпи, яка їх оточила. Мусили звернутися до жандарма, який проходив мимо, вирвалися і забігли до склепочка нашого Голубаша. Ади, можете в нього запитати, як то було, він не дасть мені збрехати. Там перечекали, поки жиди розійшлися, і вже до вечора з хати не виходили.

Недовго обидва емігранти перебували тоді у Снятині, багато всякої всячини розповідали про свої пригоди на еміграції, що їм довелося пережити. Розповідали, що ніхто і ніде не дивився на них

таким вовком, як поляки у нас. Навіть у армії, де було дуже небезпечно, вони чулися ліпше, ніж серед поляків у Галичині.

— Я був там один порядний чоловік на цілий той контингент, — сміявся Шмігельський. А як жартував, оповідаючи нечувану збиранину всяких пройдисвітів з цілого світу в тому Легіоні.

Щось подібне було і з Федорчуком у його частині Легіону. Любив розповідати, що ніде не бачив такої нужди, як серед наших людей у Галичині, а вину за те поклав не так на поляків, які нас гнобили, як на Австрію, на віденський уряд, що нас полякам віддавав на поталу:

— Поляки мають у своїх руках поліцію, жандармерію, суд, прокуратуру, і в разі потреби, військо проти нас, а ми проти поляків не маємо ніякої оборони.

— Хлопці такі патріоти нашої України, що аж, аж, — захоплюючи усміхнувся Зінкевич, — все говорили, якби не ньенька-Австрія, то ми би самі зробили ряд з поляками.

При від'їзді зі Снятина Славко Федорчук купив будинок, той, що в межу із Повітовою радою, на Вірменській, де доживав свого віку колишній польський повстанець Микола Висоцький. Той будинок передав під бурсу для українських учнів, які доїжджали із сіл, а тато його, Ілля, вже будучи на еміритурі, став завідувати, до речі завідував і Міщанською Читальнею майже п'ятнадцять років. Недавно Ілля Федорук помер, а той будинок поляки забрали під свою бурсу.

— Тепер, Василю, будеш знати, хто першими були емігрантами в Снятині. До речі, по приїзді до Парижа наші хлопці там зійшлися ще з одним емігрантом зі Снятина — Михайлом Парашуком, говорили, що він народився недалеко від вашої тещі, Карп'юків, — і Семен подивився на Семанюка. — Він потім став знаменитим скульптуром.

Усі сиділи тихо, обдумуючи розказане Зінкевичем, потім повернулися до вікна, замріялися, дивлячись на засніжені за вікном дерева, на обриси Михайлівської церкви, які вимальовувалися на тлі засніжених дерев, на білий, наче посрібнений верх. Надворі почало сутеніти. Карафка спорожняла. Фірманюк кліпав сонними очима. Стефаник почав добре мізкувати про Голубашів склепок, хотів казати, що йому пора додому, але тут враз повітовий суддя затягнув:

Прощаюсь, ангеле, з тобою,
Прощаюсь, серце ти моє...
Бог не наділив мене судьбою,
З тобою взаємно вести дні.

Але коли тобі прийдеться,
Шукай мене серед могил,
Мій камінь на гробі стрясеться
І скаже, щом тебе любив.

Стефаник і Семанюк до співу не годилися. Зінкевич теж не підтримував, бо таких пісень у Снятині не співали, він чув її перший раз і не знав слів.

Любив, любив, любити буду.
В котрій лиш буду стороні,
Вовік тебе я не забуду.
Бо-сь ангел щастя ти мені.

Після цієї співанки Фірманюк замкнувся у собі і довго не говорив, мовби щось обдумував. Друзі з поваги сиділи далі і мовчали.

З часом Василь Стефаник за Голубашів склепок написав новелу "Такий панок".

* * *

— Господи мій! Я тобі дякую, що ти врятував мене на війні. Якби не Ти, гнили би десь мої кості. Ти хотів аби я вижив, Господи, ти зберіг мене задля таланту, яким нагородив.

Юнак стояв навколішки серед дерев, зажмурившись, склавши долоні до губ. Від хвилювання чи від радості нахлинувшої на нього не бачив, як високо підбилося сонце. Воно ніби бачило зверху щасливу людину і всміхалося, посилало свої промені, лоскочучи його теплом.

А перед очима тисяча полонених в одному ешелоні, а потяг, натужно пахкаючи чорним димом, повзе, мовби вуж. Уже видно австрійський кордон, а він повзе, як черепаха, справа і зліва радісні обличчя: Кордон! Кордон! А за ним різні плани, надія, нове життя. Всі понатягали голови, посуворішали: "Не видно! Не видно!" — губився розчарований шепіт, чи то молитва на устах.

Мали прибути на зустріч представники Червоного Хреста у справах полонених.

"Знову обман. Допоки їх будуть дурити? Допоки? Невже світ побудований на одній брехні, неправді, кривді, насильстві, жорстокості? В них такі молоді душі, а їм довелося уже з цим стикнутися? Де поділося добро, чесність, справедливість, милосердя?" — хотілося кричати на всі заставки. — Невже це все в минулому?

Почав здійматися невеличкий вітерець — омивав гарне обличчя, заплющені очі, цілував молоді губи, потім перекинувся на чуб, а який був прекрасний кучерявий чуб у Василя Касіяна. Вітерець обмацував кожний кучер, лоскотав його, ніжився у м'якому волоссі.

— Дякую вам, добрі люди! Дякую, дякую і дякую! Значить, таки ще є на світі добро, милосердя! Дякую вам, що ви мені повірили!

Касіян не чув, як промокли штани на колінах, прохолодна мокрота омила їх. Але це все дурниці!

На думці було одне: як здійснити мрію — вчитися в Академії мистецтв. Добрі люди допомагали, як могли. Бо бачили талант. Розмальовані паперові листки чарували. Касіян тихо не сидів. Мовби у натовпі, нікому не стаючи на ноги, нікого не штовхаючи, але легенько, розводячи ліктями і руками, пробирався до наміченої мети. Він добре усвідомив: як сам не прикладешся, рідко хто махне пальчиком у твою користь.

І ось президент Червоного Хреста рекомендував його українському емігрантському видавництву у Відні “Вернигора”. Оглянувши роботи Касіяна, з теплотою і розумінням поставилися до нього. Він підписав контракт, що після закінчення Празької Академії образотворчих мистецтв буде працювати для видавництва.

— Підписав! Підписав контракт! Я буду вчитися у Празі! Я буду! — Василь вискочив на вулицю і почав танцювати. А коли спам’ятався, побачив навколо себе багато зівак.

Вітерець, награвшись кучерями, ковзнув по плечах, перенісся на крони дерев і давай загравати із листям. Чи сьогодні був у доброму настрою, чи перейнявся ним від Касіяна, але легенько-легенько ворухив листочками і все позирав на землю:

— Господи! Я дякую своїй долі! — шептали уста, — я дякую своїй долі, що так щасливо усміхнулася мені.

* * *

Михайло Голинський працював секретарем в керуючого “Експедицію державних справ” і одночасно вчився в Українському університеті в Кам’янці-Подільському на правничих і музикологічних студіях. Маючи багато вільного часу, організував великий хор в університеті, ставши його старостою. Цей хор їздив усюди з концертами, брав участь у святкуванні національних свят і був гордістю у студентів.

Одного разу Михайло поїхав у гості до свого троюрідного брата Івана Семанюка до Снятина, той дуже зрадів такому гостеві. А коли Михайло розказав, де він учиться, думав, що Семанюк похвалить, що той пішов його дорогою:

— Миську, Миську! Я тебе мав за розумнішого. Навіщо тобі ця юриспруденція, коли в тебе такий гарний голос, як у соловейка. Тобі треба йти до консерваторії кувати свій голос на голосочок. Ти мене зрозумів?

— Як? Ви мені радите залишити університет? — Михайло звертався до Семанюка на Ви, бо той був старший майже на двадцять років.

— А що ти там загубив?

— А гроші?

— Гроші? Я трохи допоможу, а ти трохи сам будеш давати собі раду.

Після цього Михайло уже до Кам'янця не повернувся, а зразу поїхав до Львова шукати професора Зарембу. Ще під час навчання у 8-у класі гімназії він учився співу як бас-баритон, а професор уже тоді переконав його співати тенором. Тепер цей професор працював у Варшаві. Михайло почав пробувати займатися бізнесом, але з того нічого не вийшло.

Коли приїхав до Варшави і там знайшов свого старого знайомого, усе розказав йому про себе. Зарембі стало жаль талановитого хлопця і він почав шукати шляхів, як допомогти Михайлові. Якось в одного знайомого багатія випросив на півроку стипендію, і почалися заняття у школі професора Заремби.

Проте не пройшло й півроку, як професор заявив, що школа закривається. Голинському запропонував поїхати до Мілану в Італію і там продовжити навчання у співаків світової слави. Про все він уже домовився.

Перед поїздкою до Італії Михайло Голинський відвідав Вербівці. А головне — свою маму.

* * *

Злата Прага! Злата Прага! А яка чудова Влтава. Тече собі мирно, тихо, несе свої води...

Яке красиве місто, скільки дерев, вітер колише пожовтілим листям, прибрані вулиці. Таке відчуття, що ти ступаєш по святій землі. Місто його мрії...Так багато наслухався про нього, особливо

про староміську ратушу. Отож, ще давно помінив собі, що в першу чергу подивиться на знамениту ратушу. Чим вона знаменита? Чим відрізняється від снятинської?

А коли побачив, то став, як укопаний. Перше, на що звернув увагу — на годинник, змонтований на південній стороні ратушної башні. З розповідей чув, що його змонтував Мікулаш з Кадані. А закінчив астроном з Карлового університету магістр Гануш. За легендою муніципальною радою був осліплений зразу після закінчення роботи, щоби ніколи не повторив свого чуда. Коли виздоровів, попросив, щоб відвели до чудо-годинника попроситися, і кинувся в механізм. Пошкодився і помер. Але пошкодив і механізм. Біля ста років стояв годинник, не було кому поремонтувати і запустити. З часом наука пішла вперед, появились молоді спеціалісти і зробили ще краще. На зовнішньому циферблаті показуються години доби, на меншому внутрішньому диску — положення сузір'я зодіака, а також Сонця, Місяця і Полярної зірки. Кожну годину під звуки дзвона бабусі-смерті у віконних рамах над годинником з'являються всі апостоли, а закінчується цей театр різким криком півня. Фігурка турка нагадує про небезпеку, яку на протязі століть становила для Габсбургів Османська імперія. Дві фігури з лівої сторони курантів — алегорія людської скупості і марнотраства. Кожну годину все повторюється. Касіян не міг налюбуватися, але нагадав чого сюди прийшов.

Серце стукотить ніби в горобця, в голові б'ють молоти по кувадлу, а всередині такий мандраж, таке хвилювання. Боже, допоможи! — І Василь Касіян тричі перехрестився, почав молитися, ще раз, ще раз...Господи Ісусе Христе! Допоможи!

Сходинка за сходинкою, душевні переживання, важко передати...Нарешті масивні двері і довгі-довгі коридори. На стінах справа і зліва, у великих рамах під склом кольорові репродукції з найкращих творів живопису майстрів світової слави.

— Чи зможу я так? — і похитнулася віра, проявилася душевна слабкість, невпевненість у собі.

Тут би йому підтримка, підбадьорливі слова: “Зможеш! Зможеш! А ти хіба гірший від інших, тих, що онде стоять під дверима?”

— Один-однісінький, як та билина в степу, — в голові промайнули знайомі слова.

— Василю! Касіяне! Чого розкис? — почувся звідкись голос. Він поозирався. Перед очима промайнули мамині очі.

Такі ласкаві, мудрі, теплі. Кров шугонула в мозок, у тілі появилася сила.

Відкрив масивні двері. За столом стояв високий, стрункий, з буйною чуприною і гостю борідкою. Ректор? Подивився пильно. “Так я той самий!” — відповів очима. Настало напруження, коли переглядав папку з італійськими табірними малюнками, акварелями. Нарешті очі усміхнулися. Тривога, переживання в душі відійшли на задній план.

— А де студії роздягненої людської постаті? — Знову душевне напруження.

— Ось акварель “Душова лазня”.

— Це жанр, а мені покажіть акти!

— Ого! Все! Пропало! Всередині похололо.

У залі стало тихо. За вікном зашарудів обсохлим листям вітер, він заглядав у вікна, мабуть, також хвилювався. В голові знову загулав молот. “Невже усе пропало?”

І тут, мовби звідкілясь здалека-здалека:

— Я вас поздоровляю! Ви студент Празької Академії образотворчих мистецтв!

Сльози...Сльози радості, щастя, надії...Хіба людині так багато треба?

* * *

Після закінчення занять Нестор Гаморак спішив додому. Там на нього чекала його кохана Осипа. Крім того, вона була вагітною. Уже недовгий той час, коли вони стануть батьками. Правда, деколи її навідували його двоюрідні сестри тітки Ганни — Софія, Дарія і Іванна. Але вони теж були заклопотані уже сімейними справами, навчанням.

Ранком випав невеликий дощик, і як завжди тепер трохи припікало сонце. Назустріч йому йшли жінки, які стиха перемовлялися, мов птахи, що весело щебетали на могутніх тополях, акаціях, які своїми зеленими кронами сягали високо в небо.

На відміну від більшості своїх колег, які перед приходом радянської влади подалися на еміграцію, він залишився на місці. На початку цього року пройшла реорганізація університету на два вузи — Сільськогосподарський інститут і Інститут народної освіти. Він викладав в обох вузах.

Нестор ішов попри улюблений Смотрич. Вода плескалася об береги, які були всіяні жовтизною. Так виглядала кульбаба.

Зупинившись на хвилику, подивився вперед, на ясний обрій, на річку, яка виблискувала від сонячних променів, на села, які виднілися довкруг.

З голови не сходило бажання завершити наукові праці у Відні. З цією метою недавно подав заяву до Народного комісаріату освіти України, уклінно прохаючи надати йому однорічне оплачуване відрядження до Віденського рослинно-фізіологічного інституту професора Моліша. “Крім продовження наукової праці, зобов’язуюся на протязі року зладити університетський підручник анатомії та фізіології рослин, якого брак відчувається тепер так пекуче по всіх вищих школах України”.

Нестор зупинився і поглянув на небесну синяву. “Чому так? Чому?” — хотілося кричати, — я ж не хочу гірше. Якщо дивитися з державницької позиції, то, навпаки, вони мали б бути в цьому зацікавлені. Вверху, високо-високо, здавалося, що то під самісіньким небом, тріпотіли крильцями кілька жайворонків. Ледь-ледь доносився їхній спів.

“Отказать ввиду крайней необходимости назначения доктора Гаморака проректором Института Народного Образования по научной части», — така резолюція стояла на заяві.

І Нестор Гаморак почав виконувати обов’язки проректора і заступника декана фізико-математичного факультету. Він нагадав, як там Осипочка, і прискорив кроки.

* * *

Після обіду потемніло. З північного заходу пливли чорні хмари. Вони так низько опустилися, здавалося осо-ось будуть зачіпати у самотні високі тополі, які де-не-де росли у місті. Звіявся вітер і почав шарпати хмарами, але чи він був ослабий, чи хмари міцно трималися купами, але невдовзі втих, склалось враження, що хмари його прогнали, щоб не заважав.

Нарешті почав падати сніг, спершу великими пластівцями, а потім задріботів, такий дрібненький-дрібненький, а густенький-густенький. Надворі зробилася одна біла пелена. Хоч у цей час на вулицях міста було мало пішоходів, проте за кілька кроків уже не було видно нікого. А тут почало темніти.

У Семанюків закрили входні двері і Наталія з Іваном посідали біля пічки. Мирно потріскували дрова, виділяючи тепло. Коли навколо тягне холодним повітрям, а спереду відчуваються надходження тепла,

хіба це не можна назвати блаженством? Семанюки тихенько блаженствували, і скільки би блаженствували, ніхто не знає, якби раптом хтось настирливо не постукав у вікно.

Семанюкова відхилила занавіс, на тротуарі, на вулиці стояли якісь вершники. Їх було багато. Їхні коні, самі вершники були білі від снігу. Стояла така собі копиця снігу. Багато-багато копиць.

— Йой, Іване! — і занавіс закрився, — там, там, якісь вершники. Багато, багато.

Семанюк підбіг до вікна, подивився. У грудях зробилося недобре. Миттєво посіялася якась тривога. Але пішов відкривати вхідні двері.

— Йой, Івасю, не відкривай. Ми не знаємо, що то за люди! Бійся Бога, ади, біда може знайти біля хати. Мені чогось так тривожно на душі.

Тривога передалася й Семанюкові.

— Хто там? — крикнув із-за дверей.

— Пане господарю! Не бійтеся нас! Ми хочемо вас про щось запитати.

— Проїдьте ще трохи до центру, там знаходиться магістрат. Усередині є черговий. Що вас інтересує, він дасть повну і вичерпну відповідь.

— Пане господарю! Та не бійтеся нас. Ми вам нічого поганого не зробимо.

Це було сказано таким тоном, що тривога у Семанюка розвіялася, і він привідкрив вхідні двері. З першого коня зіскочив вершник, підійшов до дверей, підняв руку з нагайкою під козирок:

— Дозвольте познайомитися! Юрій Тютюнник! Генерал-хорунжий армії Української Народної Республіки!

Семанюкові таке стало цікавим. Він усміхнувся. Очі заблищали. Ззаду почулося:

— Іванку! Закрий двері, бо дуже потягнуло холодом, замерземо.

А надворі, як наймилося. На землі вже було біля п'ятнадцяти сантиметрів снігу, а зверху і не думало переставати. Всі вершники на конях стояли мирно, мовби чекали на якесь чудо.

— А що хоче генерал-хорунжий?

— Виїхали на головну вулицю і їдемо, думаємо де зупинитися?

Побачили гарний і добротний будинок. От і вирішили постукати. Пустить переночувати.

— Як, усіх?

— Я бачу, Ви добрий чоловік, як не всіх, то допоможіть нам влаштуватися на нічліг. Ми дуже змучені. Відпочинемо і завтра в дорогу. Ми не завдамо великого клопоту.

До опівночі Семанюки не спали. Помало-помало всіх розмістили по домах. Навіть кількох поселила у домі Карп'юків. Люди дізнавшись, що це вояки УНР, нікому не відмовили на нічліг. Проявили велику гостинність.

У самих Семанюків ночували не тільки Тютюнник, генерал-хорунжий, а й кілька полковників і старшин. Поки Наталія з Іваном розселяли прибулих, служниця наварила картоплі в лупині, наварила яєць, накришила солонини, мали трохи сира. Коли зібралися в домі, то два зсунуті столи вже були накриті.

— Давно я не куштував домашньої їжі, — потер руки від задоволення генерал, а про те, що вас цікавить, давайте поговоримо завтра. Поки гості вечеряли, служниця в других покоях розстелила на підлозі верені, старі кожухи. Глибокої ночі всі полягали спати.

* * *

Ранком було веселіше. Під час сніданку Семанюкова вступила до бесіди з генералом. Він їй дуже сподобався. І то так, коли дізналася, що у Львові живуть його дружина з двома донечками причепилася прямо, як мухи на спасівку до меду, щоб негайно генерал привіз до них у гості свою сім'ю. Вона дуже хоче познайомитися з його дружиною Вірою і донечками — Ольгою та Галинкою. Генералові теж дуже сподобалася гостинність Семанюків.

На другий день просочилася інформація, що вершники їдуть з Великої України, куди провели рейд по підняттю всеукраїнського повстання проти радянської Росії, яка окупувала Україну, але напоролися на червоні військові частини і ледве вирвалися назад додому. Коли почали збиратися вояки, щоб їхати в дорогу на Львів, де в них були відповідні бази, народу зібралося так багато, що їх оточили і почали просити залишитися хоч на кілька днів. У котрих господарів ночували, ті стояли з гордістю, що в такий спосіб приклалися до визволення Великої України. Інші просили і в них побувати. Щоб не образити міщан, генерал дав команду залишитися.

Два тижні жили гості в місті. Одні передавали іншим. Кожний бажав хоч на один день прийняти гостей.

За цей час генералу вдалося привезти донечок до Семанюків, жінка не змогла приїхати. Наталія не відходила від дівчат, так вони їй сподобалися. Всі сусідські діти приходили до Семанюків, щоб погратися з дівчатками. Така була велика повага не тільки до вояків, а й до генералових донечок.

Коли ранком гості снідали, Семанюк післав гінця до Русова. Хотів, щоб і Стефаник познайомився з українським генералом. Чи не вперше Снятин удостоївся такої честі.

* * *

За ніч снігу випало майже до півметра. Прикидало поля, зарівняло всі горбики й ямки. Дерева накріті товстим шаром снігу виглядали як гігантські остроги, менші — як великі копиці, кущі — малі і широкі копички. Русівська хаща виглядала мовби величезна кучугура. А яка стояла білизна, напевно, й передати не можна.

Стефаник не дуже хотів їхати до Снятина в такий великий сніг, але цікавість щодо українського генерала взяла верх. Хлопці, як учули, то теж хотіли їхати, але не було в що добре одягнутися. Скривилися від образи й залишилися вдома.

Коли Стефаник під'їхав до дому Семанюків, побачив великий гурт людей, від яких чулися крики, сміх. Підійшовши, почув:

— Що це ви, пані Наталіє, примістили в себе скільки гостей, а то що вони ваші, ми також хочемо, щоб і в нас трохи погостювали.

— Примістили генерала, полковників і всю старшину, не забагато як для вас?

— А ми що гірші від вас?

— Ми також хочемо!

— І ми, і ми...

Перед домом стояла Наталія. Біля неї кілька чужих чоловіків і усміхалися.

Наталія сміялася:

— Та Бог з вами! Про що ви говорите? А ми хіба проти? Ось забирайте полковників, інших старшин, але генерала ми вам не віддамо.

Усі почали сміятися. Гості ніколи не сподівалися на такий теплий прийом.

Перед обідом у кнайпі зібралися постійні друзі, а з ними генерал-хорунжий. Усі познайомилися. Коли випили по чарці, друзі вп'ялися поглядами у гостя. Той усміхнувся:

- Я так зрозумів, що повинен розказати усе про себе.
- Напевно, так, — засміявся Семанюк, уже, як свій.
- Моя історія справді цікава, але довга.
- Ми нікуди не спішимо, — засміялися.

— Я, мабуть, почну з того, що мене звать Юрком Тютюнником, народився на Київщині. У батьків було дев'ятеро дітей. Четверо померли. Виросло п'ятеро — чотири хлопці і дівчина. Батько володів грамотою і з малих років учив мене читати і писати. Коли я пішов до першого класу, то уже вмів читати і писати. Змалку пас овець, потім худобу. В одинадцять років закінчив сільську школу. Після такої ситуації, що зненавидів панів, жандармів, усіх тих, які, на мою тодішню думку, не давали нам нормально жити. Хочу вам сказати, що в той час у нас на Київщині відбувалося ряд повстань, про які мені довелося багато наслухатися.

У сім'ї вирішили, що мені наука не потрібна, оскільки від двох старших братів, які вчилися, були дома одні неприємності від влади, бо вони погрузили в революційних процесах. Ще одного брата, якого намітили залишити на господарстві, покликали до військової служби. Батько захворів, і я змушений був його замінити.

У 13 років я орав, сів, збирав урожай. Восени 1905 року в селі розпочалися революційні процеси у вигляді частих мітингів, зборів, на яких проходила агітація за краще життя, зводилися вони до того, що мужику потрібна земля. На селі появились каральні загони. Почали горіти поміщицькі маєтки. У кількох підпалах брав участь і я. Та мене постійно тягло до науки. Я багато читав, усе підряд. Особливо сільськогосподарську літературу, про кооперацію, політичну економію.

Через три роки помер мій батько. Я почав дописувати до "Київської Земської газети". Там із задоволенням поміщали дописи. Пізніше став кореспондентом і працівником "Земської газети". Пізніше став співробітником ще кількох журналів.

Карафка з горілкою поволі порожніла. Господарі дуже уважно слухали гостя. Його розповідь почала їх інтригувати. На їх очах дитина, пройшовши складний життєвий процес, ставала визначною людиною. Без гімназії, без університетів...

— До того часу в моїй голові почала розвиватися національна свідомість. Причин було кілька. Найголовніша — на собі особисто, на своїй землі відчув насильство з боку влади. — Усі великі земельні наділи і мастки на Україні належали людям не нашої національності. — Ріс я в місцевості, де з діда-прадіда передавалися традиції козацької боротьби проти панів, за Україну. Крім того, в двох верстах від нашого села була Кирилівка, де всі пам'ятали революційну проповідь Шевченка, яку проводив українською мовою.

— вплив на мене моїх братів, які займалися революційною діяльністю.

У 1913 році мене покликали на військову службу. Служив у Владивостоці в 6-му Сибірському полку. В армії почерпнув багато знань про революційні процеси. Далі багато читав, звичайно не те, що треба було. Бракувало відповідної літератури. Виникало багато питань, на які ще не міг дістати відповіді. На війну пішов унтер-офіцером, з великою ненавистю до Росії, вважаючи її найбільшим ворогом України. З часом був поранений, закінчив військове училище, захворів і мене направили на лікування до Сімферополя.

Наближалися часи революції. Я погруз у тих процесах з головою. Невдовзі був обраний членом гарнізонної ради Сімферополя, членом полкового комітету. На першому селянському з'їзді вибрали головою Сімферопольського селянського союзу. На другому з'їзді видвинув резолюцію про недовіру Тимчасовому Урядові. Ненабравши більшості голосів, покинув головування. Був учасником і першого Таврійського селянського союзу. Неприємний відпечаток залишився від дебатов по поводу введення в програми навчання в училищах української мови. Представники російської національності доказували про неприйнятність такої ідеї.

Там, у Криму, познайомився з Верховським, який пізніше був військовим міністром в уряді Керенського. Я відчув у ньому розумного чоловіка, який позитивно ставився до українського національного руху.

У половині травня 1917 року до Криму приїхав Керенський. Він запропонував мені роботу в штабі Одеського військового округу. Але в мене на той час уже була розвинена відраза до Тимчасового уряду і взагалі до російської демократії. Я категорично відмовився.

Тоді ж мене обрали делегатом на 2-й Всеукраїнський з'їзд, який усе-таки відбувся, незважаючи на заборону Керенського.

Мене обрали членом Центральної Ради. Я залишився у Києві і став працювати як член Українського Революційного Центру.

Почав осмислювати, що революція на Україні — революція національна. Метою української революції я вважав національне відродження, і в подальшому оцінював усі процеси, вже як націонал-революціонер.

— Так! Це є непростий чоловік, — слухаючи цікаву розповідь думав Іван Семанюк, — ех-х-х побільше би таких людей на Україні, тоді були би наші справи набагато інші...

Мовби читаючи думки Семанюка, Юрій Тютюнник ще більше заохотився, інтригуючи нових друзів не тільки життєвими успіхами, але й негараздами. Звичайно, усе не розказував, не деталізував, адже на це б пішло набагато більше часу. Звісно, у кожного з них була своя історія і, можливо, теж не менш цікава, і в умовах Галичини багато де в чому між ними подібна, а те, що розказував новий співбесідник, дуже різнилася від їхнього життя. Тому ця розповідь була набагато колоритнішою.

— Не завжди був задоволений політикою Центральної Ради. Справа вся в тому, що та політика не мала визначеної мети, отже, і не могла мати правильної тактики. Вина, напевно, на мій погляд, у тому, що українська нація, будучи роками в немилості, не встигла створити своєї відповідної національної ідеології, тому нема нічого дивного, що Центральна Рада в своїй національній політиці хилилася від куцої автономії до самостійності. Ще гірше в соціальній політиці — від націоналізації та соціалізації до визнання недоторканності приватної власності. Центральна Рада не стала на чолі революційних мас, вона тільки примірялася до відповідних обставин, боялася рішучих кроків, навіть жестів. Українська Національна революція відбулася — це факт, але не було кому її очолити, суспільство не дозріло і не дало вождів Українського націонал-революційного руху.

Хіба можна було щось зробити на селі, коли поміщиками були — росіяни, поляки, жида. Вважав і вважаю, що насамперед треба було націоналізувати ці землеволодіння і негайно передати українцям. Ми б тоді обеззброїли наших національних ворогів. Ніколи не треба проводити політику щодо приниження національних меншин і уступок щодо національних питань. Були плани створити націонал-революційну партію, та не вийшло. Брав участь у

придушенні корніловщини, потім проти тимчасового уряду, був заарештований, потім брав участь у боротьбі між прихильниками Центральної Ради і більшовиками.

А коли Центральна Рада почала переговори про окупацію України німецькими військами, я з цим не погодився і вийшов зі складу членів Центральної Ради. Поїхав на свою Звенигородщину. Там по суті справи було безвладдя й анархія.

Через деякий час приїхали мої знайомі і розповіли страшні речі, що творилося на вулицях Києва, коли його захопили більшовики під керівництвом Муравйова. Вішали й розстрілювали людей лише за те, що вони були українцями. Тоді уже мені здалося, що під ширмою радянської влади ховається старе цинічне обличчя чорносотенної Росії з необмеженою ненавистю до всього українського.

Невдовзі приїхали до мене Скоропадський, Полтавець і попросили в мене захисту. Зі Скоропадським я був знайомий давно. У скорому часі вони виїхали зі Звенигородки інкогніто. Потім вільне козацтво Звенигородщини вибрало мене своїм отаманом. Звенигородщину зайняли німці. Приїхали представники із Києва від Полтавця за кіньми і екіпажем уже тоді гетьмана Скоропадського. Запропонували роботу в уряді гетьмана, та оскільки я відчув, що гетьман є звичайним знаряддям німецько-російської реакції, то звісно, відмовився.

Через деякі обставини опинився у Києві, де готувався переворот проти гетьмана. Мене призначили начальником штабу м.Києва. За доносом провокатора штаб заарештували і невдовзі нам дали знати, що нас мають розстріляти. Ми вирвалися на волю з боєм, що послужило до повстання у місті. Зараз-таки у місто ввійшла Директорія. Симон Петлюра запропонував іти на співпрацю, але я відмовився.

Потім був призначений командувачем правобережною Червоною армією, випадково попав до штабу Чорноморської дивізії, яка підпорядковувалася Директорії. Мене заарештували, засудили до розстрілу. Батальйон, який мав учинити присуд, вирішив вислухати моє останнє слово. Після мого виступу весь батальйон зі мною вступив до Червоної армії. Коли Київ зайняли більшовики, моя армія влилася в найближчу військову частину.

Я поїхав зі спеціальним дорученням до Матвія Григор'єва, який підняв велике повстання за встановлення Радянської влади на Україні. Воював із військами Антанти, білогвардійськими бандами на півдні України. Після першого знайомства він призначив мене начальником штабу. Та лінія, яка проводилася в загонах Григор'єва, мені не подобалася, і я вирішив його покинути. Організував великий повстанський загін і влився у армію УНР під керівництвом Симона Петлюри. Воювали разом проти більшовиків, проти денікінців. Коли наші позиції ослабли, Галицька армія пішла на співпрацю з денікінцями, Петлюра виїхав до Польщі, назначивши головнокомандувачем армії УНР генерала Михайла Омеляновича-Павленка, а мене заступником, ми прийняли рішення піти походом по тилах денікінської армії. Так розпочався Перший Зимовий похід 1919-1920р.р. Омелянович-Павленко керував армією, а я організував Українську Повстанську армію. За кілька тижнів ми буквально знищили всю політичну і господарську структури Добровольчої денікінської армії, поставивши його на коліна. Потім повернули свої сили в тили Червоної армії. За цей час Петлюра підписав договір із Польщею про співробітництво, віддавши полякам Східну Галичину. Та й не тільки, про це ви, панове, маєте знати. Потім Польща відкрила фронт проти Радянської Росії. Зі вчорашніми ворогами ми пішли в наступ на Київ. Після того, як Польща підписала мирну угоду з Росією, нашу армію УНР інтернували і відправили до Польщі.

Проте поляки не всілися по відношенню до Радянської України. Використовуючи Петлюру, організували Партизанський Повстанський Штаб по організації народних повстань на території України. Вищу Військову Раду. Мене призначили начальником штабу. Я не буду вам розказувати про ту гризню, яка ведеться між поплічниками Петлюри, тобто інтернованими, еміграцією й іншими українськими течіями у Польщі, але ми, як штаб з організації повстань на території України, робимо своє. Тепер наш штаб у Львові.

Що хотілось би ще сказати про Симона Петлюру. Я цього не боюся. Це моя власна думка. Коли мене назначили начальником штабу, я ближче придивився до чоловіка, який волею долі деякий час стояв в центрі Українського Національного руху. Його необмежена влада, честолубство не вписуються з іншими його якостями. За своїм характером він не є вождем, який може вести

за собою маси. Він пливе по вітру і ніколи не поверне проти. Дуже прагне влади, але боїться відповідальності. Це між іншим.

Літом цього року я зі своїм штабом підготував план Другого Зимового походу на територію України з метою підняти антибільшовицьке повстання. Петлюра часто перешкоджав у виконанні цього плану. Найбільша ймовірність виконання цього плану з позитивними результатами могла відбутися, за нашими даними, у липні, коли різні “продотряди” забирали збіжжя в українських селян. Саме тоді українське селянство чекало наказу про початок Другого Зимового походу. Але з перешкодами вдалося впровадити в дію цей план тільки у листопаді, коли спала напруга на Україні, особливо в тих областях, звідки ми намітили розпочати свій похід.

Було організовано три бойові групи — Волинська, Подільська і Бесарабська. Я очолив Волинську групу. Група нараховувала 155 старшин і урядовців та 645 козаків. Як не прикро, але озброєння нам не дали, десь приблизно половина стрільців були озброєні рушницями, погано одягнені, навіть були босі. Але патріотично настроєні вояки сподівалися на підтримку місцевого населення. Наша група складалася з двох дивізій, гарматної бригади, кінної сотні, технічної сотні та польової сотні. Разом з тим в обозі знаходилися: штаб Повстанської армії, при якому були канцелярія, комендатура, дефензива, мобілізаційний відділ, армійський шпиталь. Звісно, ми планували проведення широких військових операцій. У разі успіху повстання ця група мала стати ядром регулярної української армії. Така громіздка організація штабу зменшувала маневрову здатність групи. Але задля успіху ми пішли на це.

Перехід через кордон ми здійснили в ніч з 3 на 4 листопада біля с. Борова. Звідти швидким маршем попрямували вглиб України. На шляху руйнували більшовицькі комунікації, знищували невеликі більшовицькі частини чекістів і представників “продзагонів”, які тероризували українське населення та забирали збіжжя.

7 листопада відбувся бій за Коростень, який для нас, Повстанської армії, був пунктом великого стратегічного та політичного значення. Його захоплення дозволило б повідомити населення про початок загального українського повстання та деморалізувати червоноармійців. Але найголовнішим те, що у Коростені знаходилося велике військове депо зі зброєю, одягом, кіньми, майном, яке було вкрай необхідне для наших вояків.

На певний час нам вдалося захопити частину міста. Вони звільнили близько 600 в'язнів місцевої в'язниці, розстріляли 20 працівників Коростенської ЧК і штаб 133-ї бригади, знищили та взяли у полон багатьох червоноармійців. Але прихід нових більшовицьких сил змусив наших вояків Волинської повстанської групи залишити місто. Незважаючи на такі здобутки, групі не вдалося захопити місто, а разом з тим зброю й амуніцію, яка була так нам необхідна.

Після невдачі під Коростенем у селі Михайлівці відбулася військова нарада керівників Волинської групи, на якій пропонувалося припинити похід та повертатися до Польщі. Однак переважила думка про перехід групи у район Радомишль — Житомир для з'єднання з Подільською повстанською групою та відділом Нельговського.

Останній героїчний бій з більшовиками ми провели 17 листопада під Малими Миньками. У ньому взяли участь 1000 вояків-повстанців. Вони протистояли кількатисячному добре озброєному більшовицькому війську. Вояки боролися до останнього набою. Окремі вояки, щоб не потрапити до більшовицького полону, підривали себе останньою гранатою. Так вчинили урядовець Білінський, ройовий Андрієвський та інші. Це те, що нам стало відомо.

Після того, як повстанці витратили всі набої, червоноармійці почали рубати безборонних козаків. Убивали всіх: поранених, тих, хто здавався, людей, які ледве трималися на ногах. Тривало це доти, поки не приїхав їхній командир Григорій Котовський і не припинив звірства.

Просто дивом вдалося врятуватися і повернутися штабу армії, пораненим, які перебували на передніх підводах. І все те, що лишилося від кінної сотні. І ми тепер у вашому Снятині.

Настала довга мовчанка. Карафка давно спорожняла. На столі не було їди. Але з присутніх ніхто не звертав уваги. Те, що вони почули, їх шокувало. Такого ще ніколи не чули. Ніхто з них не був при війську, тим паче на фронті, не бачив крові. А тут перед їхніми очима скільки проллялося крові, вбитих, поранених. Кожний з них замислився:

- І це все за волю і самостійність Української держави.
- От тобі своя хата, своя правда...

— Скільки пропадає найкращого цвіту української нації, і поки що безрезультатно.

Щоб перервати мовчанку, Стефаник кашельнув:

— З Ваших слів я зрозумів, що Польща надає вам матеріальну допомогу. А як так вийшло, що Ви перейшли кордон без зброї, не взуті?

— Розумієте, пане Стефаник, чомусь це все затягувалося, нарешті мали це все доставити перед переходом кордону, але ми так і не діждалися. Зараз будемо розбиратися. Я виходив з того, що нестачі в армії весь час нас супроводжували, з часу початків організації армії УНР, думаю, що й УГА, адже ніхто за нами не стояв, ніхто нам не допомагав, але в нас був і є надлишок святої самопожертви заради України. Я не раз висловлювався, що тільки боротьба, що тільки боротьбою можна довести життєдайність української нації й української національної ідеї, тому, що мертвою є та ідея, на захист якої ніхто не хоче стати і лити кров...

Ці святі слова викликали всіх до роздумів.

— Яка доля двох інших груп?

— Поки що не знаю. Ви розумієте у всіх цих запитаннях ви маєте рацію, — продовжив свою думку Тютюнник. — Я сам ото трясуся на коні і задаю собі ще більше питань. І до цього моменту, тобто до переходу через кордон. Складається таке враження, ніби хтось згори мішає картами.

Надворі вже було темно і тихо. Світла в кімнатці ніхто не світив. У вікні біліла снігова пелена. Попід стелею плавала димова хмарка.

“От тобі сотня сюжетів для написання оповідань і новелок про героїчний шлях наших вояків у боротьбі за самостійність” — подумав Марко Черемшина.

“Ось про що треба писати. Пройде кілька десятиків років і про це будуть знати лише одиниці. Ех-х-х, якби здоров'я та душевний спокій” — в унісон подумав Василь Стефаник.

Справді, багато чого і не знав Юрко Тютюнник. А може здогадувався?

Що йому все наперекір робив той же Петлюра, який не міг змиритися, що є люди трохи розумніші від нього. Це він просив представників Генштабу Польщі виділити меншу суму грошей на цей похід, яка планувалася. Навіть уже на ті гроші, що були виділені і було куплена зброя, військова амуніція, не могли прийти вчасно

за призначенням. Усе це було поставлено, коли вже вояки перейшли кордон.

Не знав і сам Петлюра, що в його оточенні працюють агенти ВЧК — особистий секретар Петлюри Снігірьов, Петро Жидковський, полковник Емельянов. В оточенні Тютюнника — чекісти: Григорій Заярний і Сергій Карин-Даниленко.

Працюючи в київській ГубЧК, Карин-Даниленко випадково зустрів на вулиці однокласника по реальному училищу, студента інституту народної освіти. Той, нічого не запідозривши, розповів, що входить до підпільної Української військової організації і запропонував Карину приєднатися до ворогів існуючого режиму. Керівництво дало добро, і молодий чекіст став своїм хлопцем серед борців за вільну Україну.

Невдовзі довелося ввійти в довіру отамана Новицького, діючого проти нової влади на Єлизаветградщині. Пробитися туди допоміг знову ж таки агент ЧК, який там працював. Цей же агент переконав Новицького післати за кордон із донесенням до партизанського повстанського штабу у Польщі того же Карина. Перед відправкою його навчали поведінки на допитах у польській контррозвідці (дефензиві), роз'яснювали нюанси ситуацій в еміграційній зоні.

У вересні 1921 року Карина переправили в Польщу. Три тижні провів у бесідах з самим Тютюнником. Місія в того була не з легких, враховуючи, що ППШ мав свій контррозвідувальний відділ, а співробітники штабу були перевірені агентами польської “двуйки” — 2-го віділу (розвідка і контррозвідка) Генштабу Речі Посполитої.

Риск оправдав себе — молодий чекіст не тільки підсунув заготовлену дезінформацію, але і зібрав зведення про підготовку рейду генерал-хорунжого Нельговського. Тютюнник сам по своїй наївності і довірі розказав Карину такі подробиці своїх бойових планів, що в управлінні ЧК довго не могли повірити у справедливості добутих зведень, однак запобіжні заходи все-таки вжили.

23 вересня загони генерала зустріли підготовлену відсіч і зазнали поразки під Новоград-Волинським на Житомирщині. Добуті Кариним дані “вилізли боком” повстанцям і далі: у жовтні кіннота Примакова і Котовського розбила загін полковника Палія (800 шабель) на Хмельниччині і генерал-хорунжого Янченка на Волині (900 вояків, із яких 250 загинуло, а 500 попали у полон).

Та і тепер, усю зворотну дорогу Тютюнник думав, як це так сталося, за даними того ж Новицького, на Україні діють міфічні підпільні організації і незліченна повстанська маса... Навіть здалося, нібито на них зазделегідь чекали...

Йому це в голову не приходило, що в його штабі крутиться чекіст ...І то не один.

Непересічного командира, котрий знав, що робити і заради чого, помітили зіркі очі більшовицької спецслужби ще в часи Григор'євщини. В довіру втерся уродженець Олександрії, а за сумісництвом — агент ЧК, Григорій Заярний, згодом сотник Армії УНР. Він завжди був поруч, часом, як тінь, слідуючи за генерал-хорунжим. Відбув біля Тютюнника Перший Зимовий похід, разом з Карином допомогли чекістам провалити Другий Зимовий. Він і тепер був поряд з ним, тут, у Снятині. Тільки за задумом чекістів, вони один про одного до слушного часу не знали.

Не знав він і того, що його полонених вояків вишикували у чотири шеренги та повели до Малих Миньок, де замкнули у церкві. Вночі червоноармійці продовжили грабунки. Над полоненими знущалися, не давали їсти.

Вранці Григорій Котовський запропонував повстанцям перейти на службу до Червоної Армії. Цим він мав намір ствердити безідейність повстань, а можливо, хотів поповнити свою бригаду хоробрими, завзятими бійцями:

— Я Шостак, козак 6-ї сотні, — вийшов наперед один із полонених, — заявляю вам від імені своїх друзів, що ми не зрадімо своєї України і не підемо до вас на службу.

18 листопада полонених, оточеним кінним ескортом, перевели до Базару, де над ними відбувся суд. Зі слів очевидців, під Малими Миньками було вбито більше 400 бійців, у полон захоплено разом з пораненими 537 вояків, з яких до суду дожило лише 443. До найвищої міри покарання — розстрілу — засудили 360 повстанців. Осіб командного складу направили до Києва для додаткового допиту, більшість з них по дорозі було вбито. 22 і 23 листопада повстанців невеликими групами підводили до ям, викопаних місцевими селянами з наказу більшовиків, і розстрілювали.

отяг перетнув кордон з Італією. Голинський вдивлявся у вікно, ніби хотів запам'ятати кожний горбик, кожний лісок, долинку. Але проминав одні, а далі були такі самі. Тому цю затію облишив. Світле небо таке саме, як у Львові, хмарки плывуть собі так само.

І тут серце забилося сильніше. У грудях відчувалося якесь внутрішнє хвилювання, переживання, особливо коли провідниця оголосила, що під'їздимо до Мілана. На вокзалі Михайло замітив знайоме обличчя, яке йому описав професор Заремба. Справді, до нього підійшов інженер Райкевич зі своєю милою, говірливою, куценькою і грубенькою дружиною. Вони зразу впізнали того, кого прийшли зустрічати за описом і фотографією, які вислав професор Заремба. Його зразу поселили в готелі. Як визначив Михайло, помацавши кишеню, це не по його фінансах. Під час вечері, опинившись у ресторані, познайомився з приятелями Райкевичів. З їх розмови зрозумів, що вони всі спеціалісти в оперному мистецтві. Потім змусили гостя заспівати.

Голинський заспівав польську пісню Карловіча “На гойдалці”, арію Каніо з опери “Паяци” і арію Радамеса з опери “Аїда”. Райкевичі, як і їхні приятелі, вдоволені співом, зразу повідомили, що йому потрібні досить відомі співаки і спеціалісти в оперному мистецтві — героїчний тенор Боргатті і меццо-характера тенора Едуардо Гарбіна. Михайло мало знав щось про цих співаків, але в душі вже відчув тривогу.

Італійці в своїй мові мають багато голосних літер у кінці слів. Це дає змогу легко прикривати перехідні тони, які ведуть до верхнього регістру. Такої легкості не мають слов'яни, а між ними і наші українці. Тому кожний співак-слов'янин, який їде до Італії вчитися співу, повинен пристосуватися до італійця. Італієць дуже легко від природи криє верхні тони. Такої легкості слов'янин не має. Це при науці співу має велике значення. В Італії, як правило, педагог співу вчить “свій” голос, тобто тенор учить тенора, бас вчить баса, сопрано — сопрано. Це дуже полегшує поступ у науці. Якщо при науці учневі тяжко взяти якийсь високий (критий) тон, тоді його професор показує йому своїм голосом, як цей тон узяти, учень його наслідує, копіює, і це дуже полегшує

навчання. Учитель-тенор дуже легко своїм тенором навчить учня (тенора), як даний тон або дану фразу проспівати, а вже дуже тяжко учителеві-тенорові показати це басові, баритонові чи сопрано.

Італійська метода навчання заслуговує уваги тих молодих співаків, які йдуть на навчання співу до Італії. Як правило, італійський професор співу спочатку сам заспіває якусь пісню, арію, щоб учень відразу зорієнтувався, яку методу має цей професор і чи вона йому “підходить”.

Так було з Михайлом на першій лекції у професора Боргатті. Він спочатку заспівав дві арії — арію Радамеса і арію Льонгріна. Слухаючи його (а він чудово співав), у Михайла почало боліти горло при кожному його відкритому “фа”. Заремба вчив його ноту “фа” закривати, а звук на букві “є” крити вже від “мі”. Боргатті скінчив співати. Михайло від задоволення попросив Райкевича перекласти його поздоровлення і велике захоплення (фактично Голинський збрехав, бо того метода йому не подобалася, а від його відкритого “фа” весь час боліло горло).

Потім співав Михайло — польську народну пісню Карловича, яка йому дуже подобалася і легко співалася, арію Каварадосі з опери “Тоска”, арію Каніо з опери “Паяци” і арію Радамеса з опери “Аїда”.

Боргатті слухав його уважно в тій кімнаті, де співав гість, потім, на другій арії, перейшов до другої кімнати, а при арії Радамеса перейшов до третьої. Після співу, на велике задоволення Михайла закричав кілька разів “Браво!”

— Я радо буду вчити, і то за півціни! — звернувся він до Райкевича, — я вірю, що зроблю з нього знаменито героїчного тенора, бо на героїчних тенорів є всюди великий попит.

По дорозі Михайло заявив Райкевичу, що Боргатті, як людина, йому дуже сподобався і голос його в такому віці дуже здивував. Але, Михайлові, не подобалася, навіть змучила того манера співу, на ноті “фа” у нього за кожним разом боліло горло. За методою Заремби вже від ноти “фа” вверх він закривав звук. Коли б, скривився Михайло, він почав кожне “фа” відкривати, то йому, він певен, це дуже пошкодило б. Форсуючи звук, він розкачав би свій голос і за півроку став би зовсім безголосим. Райкевич погодився. Від Боргатті вони відмовилися.

Через кілька днів Райкевич привів Голинського до іншого професора, славного тенора Гарбіна. У нього і його дружини, також славетної оперної співачки, була школа співу. Він учив тенорів, вона — сопран.

Гарбін від самого першого слова, зробив на Михайла дуже приємне враження. Високий, славний, з гарними рисами обличчя. Він спочатку сам заспівав — арію молодого Фауста з опери “Фауст” і арію Рудольфа з опери “Богема”. В обох аріях знаменито витримав фермату високого “с”, чим Михайла прямо приголомшив, але висловив професорові велике задоволення.

Потім Михайло заспівав — Дона Хозе з опери “Кармен”, Канію з опери “Паяци” і арію Радамеса з опери “Аїда”. Гість узяв ці арії тому, що в них треба співати і легко (піано), і сильно (форте).

Гарбін уважно слухав Голинського, а коли той скінчив, він зааплодував і сказав кілька разів: “бравісимо, бравісимо, бравісимо!”

Тут же погодився вчити, з умовою, що через місяць роботи з Михайлом скаже, чи буде далі вчити і за яку плату. Через місяць Гарбін погодився вчити Голинського далі, а оскільки був дуже задоволений своїм учнем, то погодився брати плату лише половину з того, що планував.

— Якщо вам буде важко платити, то я почекаю, бо вірю в вас, що ви зробите добру кар’єру і розрахуєтеся зі мною.

Так воно і сталося. Михайло вчився у нього чотири роки. Частину платив під час навчання, а решту віддав, ставши вже оперним співаком.

За цей час навчання одержував стипендію від Ярошинського з Варшави. Одного разу Михайло дізнався, що той загинув у автокатастрофі. Професор Заремба часто хворів і вже не міг допомогти. Деколи з дому перепадала маленька поміч від мами і отця Осадци з Вікна.

Тоді Голинський звернувся до славного земляка-українця Модеста Менцінського, який тоді співав у Німеччині в опері, в Кельні. Звернувся про позику, з тим, що коли почне давати концерти, то віддасть. Це було великим приниженням, але й іншого виходу не було. А щоб це виглядало серйозною справою, заручився рекомендаційними листами від Заремби і Гарбіна, композиторів — Василя Барвінського і Михайла Гайворонського.

У відповіді прочитав:

— Прочитавши Вашого цікавого листа разом з рекомендаційними посвідками, я з приємністю погоджуюсь, що у Вас надзвичайний і багатообіцяючий голос. Ви там, у краю побідників, не знаєте, як ми тут, у Німеччині, краю побіджених, живемо...

Помогти Вам я, на жаль, не можу ані подарунком, ні стипендією, ні позичкою. Маючи такий, як у Вас голос, я Вам раджу вступити до оперного хору, щоб, працюючи, Ви чесно заробляли собі на студії і життя. При цьому Ви пізнавали б життя, сцену, артистів. І пізніше, ставши співаком, Вам цей досвід дуже пригодився б”.

Михайло з горя і розчарування плакав. Не міг повірити, щоб такий славний чоловік не міг допомогти молодому співакові в його біді. “...при науці професори не дозволяють співати поза лекціями співу, бо це може зашкодити навчанню” — хіба він цього не знає?

Через кілька днів відписав:

— Вельмидостойний маестро, славний земляче! Дуже дякую за ласкавого листа, змісту якого я ніяк не сподівався, і ніяк не сподівався, що Ви, досвідчений артист-співак, так могли мені порадити — йти в хор в цей спосіб заробляти собі на студії і на життя... Це, на мою думку, те саме, що якби здібній студентці університету хтось порадив, щоб вона пішла на вулицю і в цей спосіб заробляла б собі на закінчення університету і на життя... Ні, такої поради я не сподівався. І вас я не послухаю, а буду старатися в якийсь інший спосіб здобути фонди на закінчення моїх студій”.

Про дуже цікавий випадок любив усе розповідати Голинський, який стався в Мілані, коли він там учився.

Одного разу пішла поголоска, що до оперного театру “Ла скала” на виставу “Аїда” має прибути сам дуче Муссоліні зі своїм штабом. Сам оперний театр знадвору не звертав на себе якоїсь аж такої уваги. Не було перед ним великої площі, як це в інших славних оперних театрах. Не було парадного під’їзду, перед фасадом, повз театр ходив трамвай. Єдине, на що приїжджий турист міг звернути увагу, — це на стінах великі афіші.

Зате всередині театр справляв сильне враження: чотириповерховий, з великою сценою, з чудовою завісою. А вгорі, над завісою — величезний годинник. Уся публіка в партері і в ложах — в суворому вечірньому одязі, чоловіки — у фраках. Початок вистави — рівно о 9-й годині вечора. І до цього публіка так звикла, що коли б диригент не з’явився б точно о 9-й годині

перед пультом і не почав диригувати увертюрою, то вона б підняла страшенний галас, крик, свист.

І, звичайно, перед початком увертюри оркестр дуже уважно настроював свої інструменти.

У цей день, за кілька хвилин перед 9-ю в “королівській ложі” появився Муссоліні зі своїм штабом. Публіка встала з місць і гучними оплесками привітала свого дуче. Глядачі замітили, як з ложа виходив ад'ютант дуче.

Головний диригент театру Артуро Тосканіні був дуже принциповою людиною. Про нього ходили слухи, що він одного разу посварився по телефону з “Королем вальсів” Йоганном Штраусом. Щоб остаточно доказати свою правоту, він літаком прилетів до Відня, прийшов до дому славетного композитора і сказав йому в очі всього п'ять слів: “Йоганне, ти є великий дурень!”. Вийшов, поїхав на аеродром і літаком повернувся додому.

Отож, коли перед виходом до пульту, до нього зайшов ад'ютант Муссоліні з вимогою, щоб перед увертюрою “Аїди” той загравав фашистський марш, мовляв, така воля дуче, тому ніби щось перевернулося всередині, закипіло. Тосканіні дуже не любив того пихатого дуче і процідив крізь зуби: “Перекажіть вашому дуче, що в театрі “Ла скала” — я сам собі дуче, і грати його марш не буду”. Знервувавшись, диригент увійшов чітким кроком і став перед пультом на 18 хвилин пізніше, чого ніколи не було.

* * *

Їлаш Угрин ніс заповиту дитину, роблячи півкола своєю дерев'яною. Поряд з ним ішла Настуня. Ззаду двоє кумів і кілька сусідів. Ішли до церкви. Несли дитину до христу. Це вже третій хлопчик з часу, коли Їлаш повернувся з полону.

— Ти що, Їлашу, дістав пуда на фронті, що діти посипалися, як із рукава? — сміялися в селі.

— Може, й дістав, вам що до того? — відгризався Їлаш.

З північного заходу показалися темні хмари, тручаючи одна одну навперед себе, мовби когось стидаючись. Усі порівнялися з млином. Поволі і рівномірно крутилося велике і широке млинське колесо. Зверху з лотоків на нього лилася вода на спеціальні полиці, які з'єднували дві бокові стінки. Вода зникала мовби кудись у пропасть, але тут же виливалася частково по боках, потім переважно вниз, але у вигляді бризків, яких ніхто і ніколи не зміг порахувати.

У сонячну погоду, особливо в полудень, сонце направляло свої промені на ці бризки, і тисячі капель, а, можливо, й мільйони світилися сімома кольорами. Інколи навіть появлялася невеличка веселочка.

Млинське колесо було закріплене на товстому дубовому валові, який тягнувся до середини приміщення. З другого кінця валу укріплене менше колесо. За допомогою пасової передачі це колесо приводило в рух два великих круглих камені, розміщені один над одним. Нижній закріплений намертво, а верхній — за допомогою спеціального механізму, залежно від фракції зерна і крупності помелу, регулювався — то піднімався, то опускався. Пасова передача спрямовувалася і на зернові вальця. Це два залізні вали, зчеплені один до одного на такій віддалі, коли зерно попадає помежи них, його плющить, потім подрібнює, проводять і інші операції, а в результаті одержують борошно.

Настя зауважила, як мельник вийшов із бічних дверей, направився на лотоки, там у боковій стінці стояла дерев'яна заслінка. Він підняв її і вода потекла набік.

— Забагато води попадає на колесо, — подумала Настя. Дійшовши до моста над потічком, вона ще раз повернула голову на північний захід. Хмари наближалися. Ліворуч на невеликому ставку гелготіли гуси. Раптом гусак змахнув крильми і почав підніматися вверх:

— О, Славайсу Христу, я горобчик файний хлопчик!

Гусині й собі. Гусак, трохи пролетівши, вдарився кілем до берега і перевернувся у воду. За ним плюхкалися у воду і гусині.

— Куди, куди ти гусаче?

— Якщо не ксьондз, то в ризи не вбирайся.

— Повиносилися та й стали легкі.

— Дивіться, як полиняли.

Петро Угрин сидів на призьбі і крутив цигарку. Чи то папір був загрубий, чи то вже так руки не служили, а може, і слина зарідка, але папірок усе ніяк не хотів skleюватися. Нарешті пакнув кілька разів, зтягнувся шлюга і враз закашлявся.

Поштариха недалеко копирсалася в невеликому кориті, хоч сьогодні свята неділенька, вирішила перебрати дрібненькі головки часнику. Великий часник уже кінчався, то черга дійшла і до дрібного. Хто зна, коли буде зелений. Одні головки зогнили, інші засохли, але були й добрі. “Лише це така робота, — думала Анна, — ніби обіськати чужу голову”.

Парасі дома не було, а Онуфрійчик погнав на пасовисько худобу. Помічник біля хати. Аякже! Пішов уже десятий рочок.

— Десь наші понесли дитину до христу. Не треба було виганяти Настуню від нас, — обіззався Петро

Анна мовчала, лиш дужче засопіла в ніс.

— Як нефайно від людей, як нефайно. Пора би вже примиритися.

— А тобі хто мішає, сам-єс наколотив, — не втерпіла поштариха. Вона би і сама не того, але не могла переступити через себе. Дуже перед людьми якось ніяково. Оногда, тота Николиха, шляхи би її трафили та трафили:

— Ти, ти, — вовчихо! Ти вовчихо! Тебе не лише люди обминають, але й діти. Це через тебе не вернулися з війни два сини. Ти не думала, що це твої прокльони на всіх і на все. О, людські сльози не пропадають надарма. Ти думаєш Парася, сарака, це витримає? Та вона леда день піде від тебе з дитиною. Ще трохи і будеш валандатися по селі, як та Ицкова сука. Таже приприси трохи ти, Іудо проклята. Ти чого си чіпаєш мене, та й чіпаєш? Іди та вчепися плота, дай Боже!

— Я так бачу, Анно, що би у нас не сталося, то все я винен. Скажи мені, коли ти вже будеш винна? Мені здається, що за моє таке життя з тобою, святий Петро зразу запровадить мене до раю, бо пекло я перебуваю тут з тобою.

Поштариха вже цього стерпіти не змогла, нею затіпало, руки затряслися, губи почали сіпатися:

— Треба було дивитися, коли женився. Ти добре знаєш, що я тебе не хотіла, але вчепився, як телятко за короною, та все Анничко, Анничко, — перекинула Анна Петра. — Хотіла ще чимось допекти, була на це мастак, але тут загуркотіло, блиснуло. Це сталося так несподівано, що Анна лише затягнула у себе кілька разів повітря, тут уперіщив дощ, вона бігом з тим коритцем до хати.

Ілаш скоріше замутилькав своєю дерев'яною, особливо, коли почало дощити. Настуня зірвала з голови хустину й накрила вповиту дитину, щоб, не дай Боже, не промокла. Куми з сусідами підбігали ззаду.

* * *

Дерева з обох сторін поринали в сутінки. Дорога підмерзла і під ногами ломився тоненький льодок. На заході ще ледь-ледь багрянелося небо. Справа чорніла хаща, яка час від часу відкривала

пашу і кланцала зубами. Молодик сміливо ступав по калюжах, мовби це не в перший раз, а ходив сюдою сотні разів. Він спішився. Недавно зустрічався з Василем Стефаником, і той запросив до себе.

Ще коли був хлопчиком, добре пам'ятає, як у їхньому помешканні часто бував гімназист Василь Стефаник. Він приходив до його вуйка Леся. Обидва закривалися у кімнаті, щось говорили, сміялися. Вони хлопчиками ходили попід двері, їм не терпілося знати, з чого ті сміються. З часом гімназист став відомим чоловіком — письменником. Та й вуйко недалеко відійшов у своїй творчості, але його вже нема...Нема!

— Кого я бачу? Боже! Які гості! Матііхо! Цьоцю! Дайте попелу най я посиплю під ноги нашому гостю. Дайте попелу! — вийшов з хати Василь Стефаник, розпростерши руки. Він упізнав у вікно гостя, коли той проминув ворота.

Стефаник на обличчі саяв від радості, але в душі не дуже був радий гостю. Не того, що не хотів бачити у своїй господі чи мав якісь претензії до цієї особи. Сам запрошував, дуже поважав одного із молодих лідерів їхньої радикальної партії, який подавав великі надії, знав особисто ще з дитячих років. Він завжди нагадував молодого товариша, близького друга Леся Мартовича. Справа зовсім у іншому.

Уже два тижні Стефаник обдумував, як розпочати і написати новелу про Тофанових синів. Причому там буде іти мова і про одного з його племінників — Володимира. У своїх роздумах уже вже підходив до того моменту, коли мав сісти і писати. Це все запланував на сьогоднішню ніч. А тут! Як кажуть у народі: Бог дає свята, а нечистий гості. Завтра будуть святкувати Стрітення.

— Заходи, Климе! Заходи, — мовив Стефаник після того, коли обійняв, як рідного брата. — Ти не можеш собі уявити, який я радий твоєму приїздові. Дивлячись на тебе, я бачу такі рідні обличчя твоїх родичів. Як би там не було, приємно про них згадати.

Вони повечеряли, довго про різне говорили. Було вже трохи пізнувато, в сусідських хатах почали згасати вогні, тихо-тихо стало надворі — тільки десь далеко погавкував собака, мокрий іней облягав дерева, сковував їхні крони, від незручності вони ахала та охали. Плоти почали вбиратися в іней, хтось невидимий на небі гасив то одну, то іншу зірку. І їх ставало все менше й менше.

Ліг спати гість у найбільшій середній кімнаті, хлопці давно поснули, Матііха, Олена з Ольгою. Тільки в кабінеті господаря світилося світло.

Надворі стало все білим. Куди не глянь — білі плоти, дерева з їхніми кронами, земля побіліла, ну чисто тобі настало біле царство. На небі ні одної зірки. Помало почала засуватися темінь, зробилося моторошно. Збоку здавалося, що все село поринуло в глибокий сон. Лише в одній на відшибі хаті, в одному вікні ще світилося.

Дехто з дорослих прокидався, чогось охоплений незрозумілим жахом, спітнілий, вставав напиться води, виглядав у вікно, побачивши все біле надворі, падав у ліжко, накривався з головою.

Раптом десь завив собака, і то так жалібно, що пробудився Клим Стефанів, хотів повернутися на другий бік, але почув, як хтось плаче. По спині полізли мурашки. Підняв голову, чи це йому не мариться? Ні! Плач доносився з кабінету господаря:

— Сини мої, сини... — плаче Василь Стефаник.

— Чого він плаче? — занепокоївся Клим.

Одягнувся, привідкрив двері, потім дужче, зайшов до кабінету. Стефаник плаче і не звертає ніякої уваги на гостя. Розмовляє крізь сльози сам із собою:

— Іди ж собі, пташко, в ті краї, де ще калачів не забрали, а дітей не порізали... Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені? Не землю всю, але душу продав би, аби кровавими ногами зайшов до вашого гробу..."

Клим від здивування аж рота відкрив. Слухав, слухав, а потім не витримав:

— Чого це ви так гірко плачете?

Стефаник повернув голову і так сумно подивився на Клима:

— Не питайте, товаришу Климе, а йдіть спати.

— Але скажіть, що за горе у вас таке, може дечим допоможу.

— Ні, не допоможете, любий друже. Чуєте? Не допоможете. Я тільки-що народив двох синів, товаришу Климе. Двох синів! — з розпукою вигукнув господар.

Клим розгубився і не знав, що робити. Очевидно, Стефаник побачив його здивування і вже спокійніше мовив:

— Ідіть, ідіть спати, не звертайте на мене уваги. Це велике, народне горе. А народне горе — це моє особисте горе.

Але сон пропав. У голову лізли всякі думки. Деся почав завивати собака, та так жалібно, що серце в Кліма стискалося від страшного передчуття.

Ніч тяглася, мов той чумацький шлях, — ні кінця ні краю. А в робочому кабінеті Стефаника далі лунав плач. Письменник щось говорив сам до себе... Перед його очима раз по раз показувалися скручені пальці Івана Тофана, його сльози, які текли й текли по обличчю:

— Василю, Василю! — лунало раз по раз. А очі... Очі прошивали душу...

Стало розвиднятися. Надворі уже кукурікали півні. Дехто ледь-ледь розплющив очі й почав піднімати розкувийоджену голову з подушки. Клим схопився з ліжка, одягнувся і несміливо постукав у двері. Але ніхто не відзивався.

Тихенько відчинив двері і заглянув до кабінету. Стефаник спав сидячи, за столом. Клим злодійкувато зайшов, на підлозі повно розкиданого пожмаканого, пірваного паперу, а на столі...

На столі лежав готовий рукопис свіжої новели "Сини". Здавалося, ще гарячий. Клим хотів доторкнутися, але побоявся, що обпече руки.

Тільки тепер він зрозумів причину такого душевного стану письменника. Він плакав над долею старого Максима, його синів Андрія та Володимира. Він писав про них, писав кров'ю з-під серця.

* * *

Сонце піднімалося, мов та золота чаша, виблискуючи, омите у срібних росах. Попри дорогу на травах, диких бур'янах повно росяних крапельок, і в кожній відбивалося воно, сонце. Ніби за ніч хтось невидимий летів по небу і розсипав срібні перла, які, попавши на землю, тепер усміхалися до сонця. Навколо усе зеленіло.

З ясенівського горба скакали вершники, а посередині підскакувала на вибоїнах тачанка. Люди, які вдосвіта вже були на полі, приклавши долоні до чола, з цікавістю розглядали, що то за люди, що за транспорт такий, бо в наших краях для таких цілей служить бричка. Цікаво було і те, що на тачанці спереду і ззаду були скоростріли, серд тих, хто сидів видно було жінку, яка напевно, дрімала, бо весь час клувала носом. Кілька вершників були перев'язані патронташами. Чоловіки пояснювали, що то таке, дехто служив у армії УНР і з тим був знайомий.

— Цікава місцевість! Ніколи тут не бував.

— Горби й горби, рівного поля дуже мало. Це не те, що в нас, куди не глянь, один степ і степ, лише де-не-де перерізають його балки.

— По долинах одні луги, трапляються й дерева, є куди сховатися.

— Та куди тут сховаєшся, вийдеш на горб і все довкола бачиш. У нас, як полинеш у степ, ніхто тебе не дожене і не побачить.

— Інтересно, чого тут поле розділене на такі невеликі смужки. Як їх обробляють? Цікаво і те, що на кожній смужці ростуть різні культури. Онде росте жито, там пшениця, ось там сходять ячмінь. А якщо літом, там ще буде рости картопля, кукурудза, то це, напевно, виглядає, як ото стрічки у дівчат на плечах.

— А які пахощі тут. Так і дразнять ніздрі, так і хочеться вдихати це повітря, — обізвалася жінка.

— Ет-т! Баба є бабою. Ти їй за те, ти їй за те, ти за господарку, а вона — які гарні квіточки, як гарно пахне, — перекривив її той, що був у каракулевій шапці, і, напевно, був тут за старшого, бо всі слухалися його, — раптом на тачанці вибухнув регіт. Ранком ще було розріджене повітря і регіт понісся помежи горби, долинами, аж ген-ген, і, наврод, чи би хто його зловив. Та, зрештою, він нікому і не був потрібний.

— То-то за господарку ведете бесіду, — огризнулася жінка.

Перед очима чоловіка у смушевій шапці і в бурці промайнула остання нарада біля Таганрога. Присутніх було зверх тисячі. Стояло одне питання: куди податися? Червоні війська так приперли повстанців, що вільно гуляти по степах стало неможливо. Задуже часто їх почали оточувати. Прихильників їхніх ставало дедалі менше.

— Нам найближче до Туреччини, — загукали звідусіль.

— Нам треба повернутися в приволзькі степи, а, можливо, навіть до Сибіру. Ще поп'ємо більшовицької кровці.

— А я піду в Галичину. Звідти найближче до Європи, — зробив висновок батько Нестор Махно.

Сонце своїми проміннями било в обличчя вершникам. Дехто з них прикрив очі долонями.

— Це ж треба не помічати такої краси, — обізвалася Галина, це була дружина Нестора Махна, чоловіка у каракулевій шапці і натягнутій на плечі чорній бурці, — навколо прекрасна зелень, а як

щебечуть пташки, послухайте, як у небі співають жайворонки, он там, там кують зозулі...і замовкла, подивившись на Махна. Той потирав чоло. Значить думав щось важливе. В такий момент його перебувати не можна.

За ними гналися, мов за одержимим, і таки приперли до Дністра. За Дністром була Румунія. Близька, подати рукою, і така далека. До Галичини ще треба було й треба. Крім того, батько перед тим одержав кілька поранень.

28 серпня 1921 року 78 махновців приготувалися до останнього бою. Перед ними виднілася прикордонна застава. Над Дністром стояв густий туман. Щільніше загорнувшись у теплу бурку, Махно мляво махнув рукою. З лісу вилетіли кілька десятків стріляючих на ходу тачанок. Намагаючись обігнати їх, неслися вершники, вірні його побратими, з оголеними шаблями.

Застава відповіла розрізненими пострілами, хоча перед тим була попереджена про можливість намірів махновського загону прорватися в бік Румунії. Були попереджені й інші застави.

Останньою рушила тачанка Махна. Раптом кулеметна черга змішала лави вершників. Спочатку вони закружляли на місці, але не розвернули коней назад, як це робили раніше, а, навпаки, ще скоріше поскакали вперед. На поранених і вбитих ніхто не звертав уваги, як і на перекинуті тачанки, колеса яких за інерцією продовжували крутитися.

У махновській армії все навчання особового складу зводилося до того, щоб, втративши коня чи злетівши з тачанки, якомога швидше скочити на коня свого товариша і втекти разом з ним у безпечне місце.

Це й допомогло багатьом махновцям врятуватися від смерті в їх останньому бою і разом з батьком перейти кордон. Махно ще й тепер погладив себе, згадавши тодішню велику радість: “Я за кордоном...”

Здавалося всі придорожні дерева здивовано перешіптувалися, струмочки теж, всі люди, що зустрічалися на шляху, в селах, піднявши долоні до очей, придивлялися до досить дивних вершників. З коменів підіймався дим, пахло приготуваннями ранніх страв. Вершники вдихали такі рідні запахи, хіба є якась велика різниця між тими стравами, що готували їхні матері і теперішніми. Як хотілося роззутися, роздягнутися, помитися,

попоїсти нормально за столом і плюхнутися у чисте ліжко. Як вони цього ждали.

Румунська влада дозволила Махну, його дружині і кільком найвірнішим побратимам жити у Бухаресті. Решту розмістили у таборах для військовополонених. Однак і за кордоном селянський батько становив небезпеку для радянської держави. Урядові Румунії було надіслано листа: "...відомий бандит Махно зі своєю зграєю перейшов 28 серпня бессарабський кордон. Цей розбійник, як ватажок злочинних банд, здійснив на території Радянської Росії і України безліч злочинів, спалюючи і грабуючи села. У зв'язку з цим Російський і Український уряди звертаються до Румунського уряду з формальним проханням видати їм як звичайних злочинців згаданого проводиря зграї і його спільників".

"Формальне прохання" — Нестор усміхнувся, — звичайно формальне, а хто проти нього і його повстанців провів відповідне слідство? На Махна навіть почали полювати, як на звіра. І він прийняв рішення перебратися до Польщі. Але це йому не вдавалося. І тільки під час Генуезької конференції уряд Румунії дав дозвіл на такий перехід, який відбувся досить мирно.

Махно сам до себе усміхнувся. Вчора ще були в Румунії, сьогодні вже у Польщі. Тільки поїхав цією дорогою того, ще раніше його розвідувальна служба доповідала, що цим шляхом добиралися до Чехії частини армії УНР, минулого року рештки від невдалого Другого Зимового походу.

Вдалині показалася розвідка, яка доповіла, що попереду невелике прикордонне з Румунією містечко Снятин, за кілька кілометрів від нього залізнична станція. Батько посміхнувся. Поки що Польща їм сприяє. Значить, чогось від них хочуть.

Доїхали до центру і перед ратушею зупинилися. До них вийшов бурмістр Міхал Нємчевські. Привітав і показав куди їм направлятися. Їх розмістили у будинку повітової ради, тим паче, що там були приміщення для коней.

На наступний день перебування Нестра Махна і його невеличкого загону в Снятині ВУЦВК оголосив амністію всім, хто воював проти Радянської України. Вона не поширювалася лише на сімох "зятятих злочинців, гнобителів свободи українського трудового люду, непримиренних ворогів робітників і селян України" — Скоропадського, Петлюру, Тютюнника, Врангеля, Кутепова, Савинкова і Махна.

Кілька снятинців воювали в армії УНР, за Махна були наслухані, то ж зразу по Снятину поповзли чутки, що в повітовій раді поселилися останки махновської армії із самим батьком. Люди почали тягнутися на Вірменську, щоб хоч одним оком побачити того, від чийого імені в бувалі часи на Великій Україні жахалися не тільки селяни, а й військові. До Снятина приїхав Василь Стефаник. Іван Семанюк розказав, яка пташка залетіла до їхнього міста. Потім підійшов Микола Фірманюк, і всі три теж пішли до повітової ради подивитися на махновців. По подвір'ю, можна сказати, бігали кілька чоловік, то бігли до тимчасової конюшні, то до приміщення. Але самого так і не побачили.

Микулинські селяни возили їхнім коням скошену траву із припутьських зарінок, деколи допомагали їм вигонити коней на зарінок, щоб попасли. Махновці добре платили українськими гривнями. Їх неохоче брали, але все-таки гроші. Так само махновці ходили на базар купувати продукти.

За ними пильно стежили жовніри-прикордонники. Ще напередодні приїхав з Делятина надкомісар прикордонних застав Леон Мілевський, де було його управління. Він разом зі своєю дружиною Мількою Стрийською жив там же. Вони виховували дві донечки. Мілевський дістав повідомлення аж з Варшави особисто стежити за Нестором Махном.

Махновці на Великій Україні звикли до необмежених дій, самовільних вчинків. Тому почали їздити навіть по селах, установлювали свої порядки. Їх попереджали про недопустимість таких речей. Але вони на це не звертали уваги.

У перших днях першої світової війни, коли до Снятина ввійшли мадярські частини, Цукерман, Гусятинський і Мельцер донесли на Івана Виноградника, Омеляна Притулу — поштового урядника, Лісковацького — скарбового урядника, що вони небезпечні для австро-угорської імперії. Цей донос підсилили два снятинські жандарми — Вітунь і Пушкар. Невинних людей мадяри повісили у Залуччю. Ці жандарми дуже погано ставилися до місцевих людей.

Коли через Снятинщину проходили останки Примакова, які поверталися з-під Варшави, у Тулукові зустрілися з Пушкарем. Хтось указав, що він тут виробляв під час перебування мадярських військ, і ті посікли його.

Коли в околицях Снятина появилася загін Нестора Махна, вони чогось поїхали аж до Рудників, звідти, їхавши, зустріли польського жандарма Вітуня. Хтось із селян розказав махновцям, хто такий Вітунь. Нестор Махно зробив самосуд над жандармом. Його зарубали.

Махно, напевно, не знав, що поляків не можна чіпати, вони були привілейованим класом на наших землях. Мілевському урвався терпець. Йому не подобалося, що якийсь там бандит з Великої України тут наводить свої порядки. Отож, коли Махно зі своїми підручними наближався до станції Залучче, тут на них уже чекав загін прикордонників на чолі з Леоном Мілевським. Прикордонників було набагато більше. Вони обскочили махновців. Насамперед схопили батька, потім останніх. Усіх пов'язали. Батька відділили окремо. Мілевський зв'язався напрямку з Варшавою. Звідти надійшла команда батька відправити до Варшави. З остальними нехай робить, що хоче. Надкомісар вирішив махновців повернути до Румунії. Звідки прийшли, нехай туди і повертаються.

Оскільки ранішній потяг від'їхав, то надкомісар чогось вирішив батька відправити пішком по шпалах до Заболотова. Прикордонники трохи поглумилися над Махном: забрали пістолет, зняли добрісінькі чоботи.

Отже, гроза південних степів Великої України, легендарний батько Нестор Махно, чимчикував босим по шпалах до Заболотова. На ньому висів чорний жупан, на голові набакир каракулева шапка, при боці плентався кинджал. Підпирався палицею, бо налягав на ногу. Ззаду за ним з гвинтівками на взводі ішли два прикордонники.

— Отак, старий дурню, — картав себе в душі батько, — догрався і доскакався. Якби кізка не скакала, то б і ніжку не зламала. Боже! Якби це побачили його командири, адже він для них був грозою. Яке приниження! Яке нахабство! Він не раз чув, що кому-кому, а полякам довіряти не можна. Як він про це забув?

На полях працювало багато людей. Одні розкидали гній, інші ходили за плугом, треті сіяли. Скрізь чулася говірка, сміх, іржання коней, гавкання псів, які бігали за лошатами. Згори гріло сонце, воно також старалося допомогти людям обігрівати їх, святую землю. З північного заходу дув холоднуватий вітерець, це був великий шибеник, і тепло, яке посилало сонце, відгонив далеко на південь. Окремі випростувалися, прикладали долоні до чола і придивлялися, кого це ведуть?

- Це не наш чоловік, ой, бігме Боже, що правду кажу.
- Подивіться на його одержу. Де в нас так ходять?
- Надворі тепло, а він у каракулевій шапці.
- Це якийсь бандюга або злодюга.
- Не знати куди це його ведуть?
- Боже! То десь жінка вдома втішиться, як узнає про це.
- А може, він ще не жонатий? Говорять, що бандюги і злодюги не одружуються.
- А котра за нього піде? Він до тюрми, а їй, сараці, що робити?

Махно душею відчував своє осудження цими нещасними галичанами. Нещасними він їх назвав у душі тільки через те, що вони не зуміли відстояти свою ЗУНР. Хоча розумів, це не легко. Йдучи під осуджуючими поглядами цих простих людей зрозумів, він пішов не тією дорогою. А які були плани, хоча мінялися, як онучі.

Він особисто був знайомий з Миколою Бухаріним, Яковом Свердловим, Володимиром Леніним, Левом Троцьким. Пригадав, як був на прийомі у Леніна.

Ленін з особливою душевною тривогою, яка може бути лише в людини, що живе пристрастю боротьби з ненависним йому ладом і жагою перемоги над ним, турбувався, коли Махно сказав:

— Я учасник руйнування десятків козаких ешелонів, які залишили протинімецький фронт наприкінці грудня 17-го та на початку 18-го року, й добре знайомий із “революційною мужністю” червоногвардійських груп та загонів, особливо їхніх командирів. І мені здається, що ви, товаришу Ленін, маючи відомості від третьорядних рук, це перебільшуєте.

— Як так? Ви цього не визнаєте?

— Була й революційність, і мужність, але не такі значні. Всі вони формувалися поспіхом, не по-партизанському й не по-фронтовому. Вони діяли поблизу залізничних колій, десь за десять-п’ятнадцять верст від залізниць, а між ними залишався вільний простір: або для контрреволюції, або для революції. Тільки з наближенням до вузлових станцій чи в містах і селах червоногвардійці кидались в атаки. Але загони часто навіть не встигали випустити своє звернення до населення всього району, бо тут же контрнаступ — і вони тікають уздовж залізниці.

— Що ж роблять революційні пропагандисти?

— Не треба захоплюватися ними. Вони безпорадні. Там більше, ворожої агітації...

Яків Свердлов, позираючи то на мене, то на Леніна, з неприхованим захватом усміхався. Ленін же, переплівши пальці своїх рук і схиливши голову, щось думав. Потім випростався і сказав мені:

— За всім, що ви зараз переді мною висвітлили, доводиться пожалкувати...— А далі, повернувши голову до Свердлова: — Реорганізувавши червоногвардійські загони в Червону Армію, ми підемо правильним шляхом, до остаточної перемоги пролетаріату над буржуазією.

— Так, так, — швидко проказав Свердлов.

Потім Ленін мене спитав:

— Що ви думаєте робити в Москві?

Я відповів, що затримався ненадовго, за ухвалою нашої повстанської конференції в Таганрозі, я маю в перших числах липня бути на Україні.

— Нелегально?

— Авжеж.

Ленін, звертаючись у моїй присутності до Свердлова:

— Анархісти завжди самовіддані, готові на будь-які пожертви, але це — короткозорі фанатики й прогавляють сучасне задля далекого майбутнього, — й тут же просить не брати це на свій рахунок. — Вас, товаришу, я вважаю за людину реальності й кипучої злости дня. Коли б таких анархістів-комуністів була б хоча третина в Росії, то ми, комуністи, згодні йти з ними на певних умовах і спільно працювати на користь вільної організації виробників.

Я особисто починаю благоговіти перед ним і глибоко в душі соромитися себе. Тим часом випалив:

— Всі анархісти-комуністи дорожать революцією та її здобутками, а це свідчення того, що вони з цього боку такі ж, як і ви.

— Ну, ви цього нам не кажіть! — мовив, сміючись Ленін. — Ми знаємо анархістів не згірш від вас. Більшість із них, коли ані стільки, то в кожному разі дуже мало думають про сучасне, а воно таке серйозне, що не думати про нього й не визначити свого позитивного ставлення стосовно сучасного — це більш, аніж ганьба... більшість

анархістів думає й пише про майбутнє, не збагнувши сучасного, це й розмежовує нас, комуністів, і їх.

З останньою фразою Ленін підвівся з крісла і, пройшовшись сюди-туди, додав:

— Так, так, анархісти дужі думками про майбутнє, а в сучасному ж вони без ґрунту, жалюгідні саме через те, що вони, завдяки своїй беззмістовній фанатичності, реально не мають із майбутнім зв'язку...

Свердлов усміхнувся і сказав мені:

— Ви заперечити не можете. Зауваження Володимира Ілліча правильні.

— А хіба анархісти коли усвідомлювали свою безпідставність у житті “сучасного”? Вони ніколи й не думали про це, — підхопив на ходу Ленін.

На все це мені довелося відповісти Леніну й Свердлову, що я — напівписьменний селянин і з приводу такого заплутаного твердження про анархістів сперечатися не можу. Але скажу Вам, товаришу Ленін, думка про те, що, мовляв, анархісти не розуміють “сучасного”, реально не мають із ним зв'язку і т.п., докорінно помилкова. Анархісти-комуністи на Україні — півдні Росії дали надзвичайно багато доказів щодо того, що вони цілком пов'язані з сучасністю. Адже командири загонів Мокроусов, Марія Никифорова, Чередник, Гарін, Черняк, Луньов та багато інших — це ж анархісти-комуністи. Ми всією плоттю занурилися в “сучасне”, працюємо в ньому і саме в ньому шукаємо наближення нас до майбутнього, про яке ми думаємо і думаємо серйозно.

В цю мить я глянув на Свердлова. Він зашарівся, але усміхнувся до мене.

Ленін же розкинув руками.

— Але, можливо, що я помиляюсь. Помилятися властиво кожній людині, особливо за таких обставин, у яких ми опинилися тепер, — стверджував Ленін, розводячи руками. І тут же, побачивши, що я трохи занервував, намагався по-батьківськи заспокоїти мене, переводячи розмову на іншу тему.

Але моя кепська вдача не дала мені змоги далі вести розмову з Леніним. Я відчув себе ніби скривдженим. У мене щось усередині мовби обірвалось і стало тяжко на душі.

Махно ніби пробудився від своїх думок. Згадувати він мав що. Але кому тут щось розкажеш? Поясниш? Так принизили, так принизили. Напевно, я полякам не потрібний. Справдіч ведуть, як якогось злочинця.

“А може, я і є злочинець? Скільки пролито невинної крові. Але ж це була війна. Громадянська. Старався для людей. А чи можна було прожити по-іншому? Напевно, ні! Не того складу характер”.

Тільки що пройшли залізнодорожний міст через Прут. Справа показалося село.

“Де моя дружина, побратими? — хотів запитати у конвойних, але, побачивши їхні збайдужілі обличчя до себе і до всього на світі, — передумав”.

Конвойні в цей час проклинали всіх і все на світі. Їм легше пристрілити цього козака і повернутися. Там десь їхні колеги вже обідають, а вони навіть не можуть води напитися. Зверху пече сонце. Вони спітніли, надкомісар заявив, що особисто прийме його від них у Заболотові на станції.

Звідусіль з пасовища збігалися діти і серйозно дивилися на дивного подорожнього.

Слава Богу, день був тихий, але сонце, сонце аж сяяло, то тут, то там виднілися білі черешні, особливо багато біліло дерев дикої аличі, вони весело купалися в сонячних променях.

У цей час його дружина — Галина Кузьменко, та всі побратими Нестора Махна тряслися на фірах теж до Заболотова. Не пройшло й години, як конвойні повели батька залізничним насипом до Заболотова, з Варшави з великим криком по телефону було дано команду разом з Махном відправити до Варшави всіх махновців. Мілевський зі злістю у грудях: — Як йому уже надоїли махновці за ці дні, — найняв фіри, дозволив забрати усе їхнє майно, що залишилося в будинку повітової ради, і відправив до Заболотова.

Коли батько причимчикував до станції, там на нього чекали уже всі його поплічники. Ввечері посадили на потяг. Махно усміхнувся у вуса:

“Я ще потрібний полякам”.

Мілевський на радіоща перехрестився і тихенько вимовив: “О Єзус Маріє...”

* * *

ажко жити у світі, коли довкола людей проносяться вітрові бурі. Вони пригонять важкі темні хмари, небо завжди темне, збираються дощі, від зміни погоди міняється атмосферний тиск, звідси — артеріальний тиск людей, тварин, піднімається захворюваність усього живого на Землі. Звідси нервозність, неприємності.

А що відбувається, коли віють великі політичні бурі, пристрасті? Де спокій? Де нормальне життя? Нема! От таке відбувалося в нашій країні на початку 1920-х років. Тотальний наступ польського шовінізму викликав широкий спротив українського народу, яке не визнавало окупаційної влади. Польське державне керівництво думало впоратися з цими питаннями одним махом, тобто з українством покінчити раз і назавжди. Але то не так! Вони не знали нашої поговірки, що на чужій біді щастя не побудуєш. Полякам довелося прикласти великі сили, щоб перегородити шлях великим бурям, які віяли над Галичиною і другими місцевостями.

Щоб направляти політичні бурі в задане русло галицькими старшинами була створена Українська Військова Організація (УВО), яка видавала свій журнал “Сурма”.

* * *

Невеличка лікарняна палата, одне-однісіньке ліжко, застелене усе в біле, рядом два шкафчики для їди. Підлога застелена якимось покривалом, треба добре придивитися, аби розпізнати з якого матеріалу виготовлений. На ліжку сидів Іван Семанюк. Не то дрімав, не то дивився на таблицю, яка причеплена до бильця ліжка на протилежній стороні. На ній написано: “Я мушу бути здоровим!” Семанюк дивиться на таблицю і в котрий раз перечитує, ці слова вже надоїли, вони ввижаються у ві сні, сняться, що не другий день.

З відразою до таблиці повернув голову у відкрите вікно. Визирав сонця, а воно не показувалося. Попри вікно дуже літали ластівки, ніби ловили одна одну. На шматку неба, яке виднілося у проїомі вікна, білясті, зачервлені сходячим сонцем із східної сторони, пливли невеликими купами хмари. Старенький лікар кожного ранку наголошовував хворому, по кілька разів читати таблицю і нерви трохи заспокоються.

— Вони в нього були би в спокої, — подумав Семанюк, — якби була трохи інакшою його дружина. Він лише тоді має спокій у душі, коли вона йде кудись до магазину чи на базар. Це ж треба у старшому віці одружитися і трафити на такого дідька. Інакше її не називав.

А як цвірінькали горобці. У вікні виднілися крони окремих дерев. Горобців на них було стільки, що здавалося, ніби вони злетілися сюди зі всього Львова, щоб подивитися на цю специфічну пару.

— Іванку, не вставай, бо ти слабонький! Іванку, бери їж, бо ти слабий. Іванку, не пий холодну воду, бо тобі буде погано, — іншої бесіди з цього вікна не чуєш.

— Слухай, Наталю, чого ти завелася — слабонький, слабий, буде погано. Таке лише від цих одних слів я заслабаю.

— Іванку! Та я хочу, як ліпше.

— Мало одного бажання, треба, щоб це було від серця. А в тебе ніколи не було і не буде серця на мене. Ти є моя життєва випадковість. Як я не придивився ліпше. Краще, щоб я ходив у холостяках. Але ці скриті іуди все одно не дали б жити.

— Іванку! Ну чого ти так? Та я пішла за тебе по любові, любий мій!

— Не нервуй мене, бо я від цього ще більше заслабаю, — закричав Іван. — Ліпше поклич лікаря.

— Іванку! Тобі погано? Золотко моє! — не говорила, а співала Семанюкова.

Увійшов старенький лікар.

— Що сталося, пане Семанюк? Ви себе погано почуваете?

— Ой докторе! Мені здається, я би ліпше себе чув, якби тут не було моєї дружини.

Лікар подивився на Семанюкову. Та засміялася:

— Докторе! Та то він так жартує, — і голосно засміялася, хоча в її душі коти шкребли від образи. Але вона це вміла.

— Артистка! О-ох ця артистка! — подумав Семанюк. — Таке від одного того лукавства захворієш і ніколи не видужаєш. Живцем! Живцем загонить до гробу.

* * *

Кілька днів падав сніг. Позасипало вулиці. Дерев напакривало товстим шаром снігу, і вони, зсутулившись, стояли дрімотно, нічого не бачачи, що робиться на білім світі. Правда, трохи здуло з них

снігу, коли звіялися вітри. Цілу ніч завивали вихори, вили, мов скажені собаки, завивали снігом у кожну тріщину, у кожну щілину. Розносили долонями сніг повсюди, ніби він не мав куди подітися.

А тепер утих. Мовби на замовлення. Тихо навколо, лише на високих акаціях на міському цвинтарі щось не давало спокою воронам. Кар! Кар! Кар! — віддавало у тихому повітрі.

Процесія тихо наближалася до цвинтаря. Раптом заголосила жінка Михася Крикливця:

— Михасю, мій Михасю! Газдуню мій! На кого ти нас покидаєш? Що ми будемо без тебе робити? Хто нам буде орати, хто буде сіяти? Хто нам буде рядити? Хто буде порадиником для наших дітей? Скажи коли прийдеш на раду? Звідки тебе чекати, звідки визирати? Чи з сторони Буковини, чи з сторони Прута, чи з Потічка? Навіщо так рано нас полишаєш?

А зозулька навесні буде кувати, а я си буду зозульки питати чи не виділа тебе, чи не здибала де, де ти подівси, куди ти полинув. Де ти наслідив? Та я буду твої слідочки шукати, та я буду ті слідочки збирати, та я буду їх цілувати. Йой, йой!

Та чим я перед тобою завинила, чому ти до мене не говориш, чого ти на мене не дивишся? Встань та й встань, та подивися скільки людей прийшло тебе провести, попрощайся із своїми товаришами, подивиси на них, вони всі тут ідуть за тобою, а ти приніс нам велике горе, ти приніс велике горе і їм! Скажи напоследок хоть одне словечко, скажи!

Всі ззаду шморгали носами, чи то з жалю, чи то з морозу. Помало підійшли до свіжовиритої могили. Біля могили поставали Василь Стефаник, Гриць Запаринюк з Вовчківців, Іван Дутчак, Семен Зінкевич. Наперед вийшов Василь Стефаник:

— Шановні добродії! Всі ви знаєте, що цей муж був неписьменним, не вмів читати, але позвольте вас запитати: чи хоч є в Снятині такий бесідник, як він, чи хоч одне віче обійшлося без нього, чи хоч одні збори пройшли, аби він не виступив? А який був кошовим “Січі”. Сидів на коні, як справжній козак-запорожець. Він був усім нам справжнім товаришем, і я сьогодні не міг не прийти і провести його в останню дорогу. Він заслужив собі своїм життям таку велику повагу, — і виступаючий обвів усю міську громаду поглядом, мовби підтвердив покійному, скільки сюди з’явилося людей.

— Він був радним, асесором міста, членом і виділовим багатьох товариств. Цей муж проводив велику громадську роботу, — люди презирилися між собою, не всі знали виступаючого: “Запаринюк! Гриць Запаринюк з Вовчківців”. Пронісся шепіт у громаді. Не всі знали цього промовця. — Він не належав до багатих людей, але завжди допомагав грішми Міщанській читальні. Пам’ять про нього буде вічною!

* * *

Люди масово копали картоплю. То тут, то там чулося глухе гуркотіння картоплі, яку зсипали на фіри. В кількох місцях орали під озимину. По стернях ходила худоба, шукаючи чогось зеленого, щоб підкріпитися на вечір. На окремих смужках уже зеленіло щіткою озиме жито. На багатьох смужках сумно довкола дивилася руда стерня. По полю ходив високий чоловік, сірими очима оглядав усе довкола. Він був одягнений по-інтелігентному, на голові красувався пригладжений чуб, борідка сходила вниз клином. Ходив по стерні, оглядав довкола поля, а потім дивився у далечінь.

Враз з боку Красноставців, підіймаючись горбистою місцевістю, піднімалася смерть. Василь Стефаник застиг. Його мовби якась сила загіпнотизувала. Інший на його місці почав би втікати подалі від біди. Але він стояв, як укопаний. Десь гелготіли гуси, такали качки, зринула пісня, і як зринула так і вмовкла, а він ні пари з уст.

Вся в білому, сунула легкою ходою і прямо до нього. Вже добре було видно голий череп, зашкірені зуби, замість очей і носа одні впадини. В одній руці тримала щось подібне на косу, на ручку якої час від часу опиралася.

У кінці поля по ріллі ходив босий чоловік, без шапки, голова пов’язана хустиною. Ішов поволі, набирав пригорщею жита і сіяв помахом руки, ніби благославляв землю. Посередині поля був пагорбок. І він то появлявся розсіваючи зерно, то зникав за пагорком.

А кістлява не зникала. За якихось десять метрів зупинилася і прямо дивилася на високого чоловіка, в якого ворушився чуб і, напевно, сріблівся. Зразу дужче забилося серце, загупало в голові. Ноги мовби приросли до землі. Здавалося, ніяка сила не зрушить їх з місця. Пальці на руках ніби затерпли. Коли смерть зупинилася, в голові перестало гупати, серце майже не билось.

Люди дозбиравали картоплю і ніхто не роззирався. Їх підганяло сонце, яке вже закочувалося за обрій, розжевріле і величезним червоним колом опускалося за найближчий горб. У селі чулося іржання коней, рев худоби. Блеяли вівці. Розкукурікалися когути на добру завтрашню погоду.

А та стояла, ніби завмерла. Стояв і Василь Стефаник. Лице побіліло, як папірок, губи посиніли, по плечах бігали мурашки, здавалося, що там засів мурашник.

У голові зробилося пусто. Нарешті кістлява зрушила з місця.

Ближче, ближче...Підійшла впритул.

Від неї повіяло холодом. Відчув, як шкіра покрилася сирітками. На душі стало моторошно. Закрив повіки, майже не дихав. Він відчував її близькість. Скільки отак стояв, не пам'ятав. Відкрив очі, нема нікого. Полями стелився дим від спалюваного картоплиння і бур'янів. Удалині ще жевріло сонце. Потихенько на землю засувалися сутінки.

Стефаник підняв руку — піднімається, повернув головою, повернувся усім тілом і поволі рушив з місця додому. Ноги були ніби наляті оловом. Ледве переставляв. Чим ближче приближався, то все прискорював кроки. Як порівнявся з садом, то мало не біг. Від вечері відмовився, зразу ліг. Цілу ніч не спав. У кімнаті горіла лампа. Потім не раз думав, скільки тоді прибавилося на голові сивизни.

Дочекавшись ранку, запряг коні і до Снятина. До Семанюків:

— Я вам щось оповім. Та не здригайтеся, бо жінки дуже забобонні. Знаєте, я вчора бачив смерть! І не думайте, що я був п'яний або хворий Ні! Чув і бачив... Там, у Русові, зараз так сіро, стерня, жовті, руді горби, і думки мої сірі. Я втік до вас...

— Ну що ти, Василю, хіба тут може бути якийсь зв'язок з дійсністю? — заспокоював Марко Черемшина.

Це так вплинуло на Стефаника, що навіть у листі до Ганни Данилович він згадує про цю подію:

“Дорога Ганю!

Я маю вже в четвер 5/10/1922 року бути у Вас, але в мене жито не посіяне, кукурудза не зведена, бараболя не викопана, грошей не маю і ще безконечне число буденних потреб та планів.

Мабуть ніхто, крім дітей Ваших, не хотів би бути і говорити з Вами більше, як я. Цю потребу я чую щораз більше і сам я

замовився до Вас і рад би-м бути вкупі, але як? Чи всі ми не є люди, яким не складається нічо, що мало б бути для нас розривкою і потіхою?!

Дорога Ганю! Скільки приятелів, друзів, однодумців і всього людського іншого не пролетіло над нашими головами. Я ще чую шум того лету від хлоп'ячого року аж поки сивий. І все пригадую Вас як опору давню і певну, добру і з лагідним обличчям і з тихим розумом не крикливим. За це я Вам все був вдячний і як молодий, і як старий. І сьогодні я почуваю велику радість, що Ви ще звете мене до себе. Кого Ви звете?

Дорога Ганю! Я хотів би Вам сказати правду або помолитися до Вас, щоби якимось очиститися від усього, що не доконав, що не вчинив, що засох і що чує щодня, як за ним смерть ходить. Вона, та смерть, якимось взялася за ногами у мене і все вона мій товариш, я за нею оглядаюся, а вона скритно, тихо, безагітаційно слідкує за мною і приводить до розуму. Тоді я все нагадую Вас і все є переконаний, що лиш Ви одні годні відхилити з моєї стежки мого тихого товариша. Велике лихо той тихий мій товариш!

Я собі думаю, що якби Ви були ближче із симпатичним сивим пудром на голові, то Ви би успокоїли мене, маючи в своїх долонях всю мою молодість і всі ідеали, які я колись признавав за свої. І тому я так хотів би бути з Вами, але буденні вимоги і те, що уважається обов'язком, не пускають.

Дорога Ганю (цей титул у мене страшно правдивий), я вірю, що нас зведе ще раз у нашім житті той тон Вашої великої інтелігенції, що проникав нас, як сиділи ми довкола Вас і бачили ту великанську тихість рук Ваших і безкінечну любов всього того, що боги держать у руках. А все таки ще будемо думати і тужити за тим, що кружляло коло Вашого стола в не однім місці і що кружляло червоною кров'ю в серцях тих гостей, яких Ви так багато саджали довкола себе.

Дорога Ганю! Ви скажіть Северинові, що я його не можу прийняти через бараболу, але скажіть йому, що я ніколи не вірив і не буду вірити в плітки, які в останнім часі довкола нього наткали. Я все був його учень і друг.

Я вже скільки років нічого не писав власноручно; все диктував і тепер чекав писаря; та я вже не міг спромогтися,

щоби цей лист диктувати. Сердечно здоровлю Вас обоїх з 5/10 і якщо я цієї зими не вмеру, то поїду до Долини як жито посію, бараболлю викопаю і як на моїй голові та на землі ще більше буде снігу.

Ваш Стефаник”

* * *

“Ви скажіть Северинові... що я ніколи не вірив і не буду вірити в плітки, які в останній час довкола нього наткали...” Стефаник зачепив у листі болюче місце в житті Даниловичів. І це не були плітки, а правда.

Северина не зламали тортури у Краківській тюрмі, ні сама тюрма. Повернувшись додому, відновив роботу адвокатської контори і разом на просьбу своїх приятелів з Михайлом Яцковим та Сидором Твердохлібом заснував селянську партію “Народний Союз”, яка мало явний угодівський характер з польськими загарбниками. Не користувалася популярністю і не знайшла широкої підтримки серед українського населення. Коли на чергових виборах до польського сейму висунули свого кандидата, його ніхто не підтримав.

За свою зрадницьку діяльність ініціатори створення цієї партії жорстоко поплатились. Сидір Твердохліб був убитий боївкою УВО 15.10.1922 року у Камінці Струмиловій. Письменник-модерніст Михайло Яцків нагороджений польськими окупантами найвищою нагородою Польщі орденом “Полонія Рестітута” був ігнорований українською суспільністю до кінця свого життя. Северин Данилович — виключений із радикальної партії і це був кінець його політичної кар’єри. У пресі почалися нападки. Писали усякі вигадки, звинувачували в усіх гріхах, особливо в “запроданстві” полякам. Пірвав з ним усякі відносини і Василь Стефаник.

“Дорогий Швагрі!

Ані усно, ані письменно я не порозумівався з Ганею в справі спроб угодів, які Ви вели з Варшавою. Лист, який Ви одержали від Гані, я не провокував і дивує мене, що Ганя свої алярами аргументує моїм намаганням щодо зміни Вашої політики. Освідчаю Вам, що я ані не провокував листа Ганиного ані казав його писати. Цим листом Ганя зробила мені першу, а може, і одну прикрість в моїм житті. З самого початку Ваших змагань в справі польсько-української

угоди я уважав Ваші змагання в цім ділі політично блудними, та зате все і всюди боронив Вас як чоловіка чистого і чесного.

Цей самої думки я є і сьогодні.

У нашій історії не було ані одної партії, яка би склонювалася до угоди польсько-української. Всілякі “унії” політичного чи церковного характеру були ведені ренегатами, або денаціоналізованими елементами. Виключаю тут всілякі мири і перемир’я, які роблено в нашій історії після воєн за визволення української нації. Але тоді угоди ніколи ніяким добром не кінчалися для нас, а їх автори менше-більше мали такий кінець як і Ви маєте — гіркий фінал.

Поляки не вважають нас за другу сторону політично-національну, вони трактують нас ніби нас нема. Те, що діється на наших очах тепер, це не є денаціоналізація, ані утиск чужої нації — це є полювання на фізичну загибель нашої нації.

Я ще й тепер вважаю Ваші мотиви угодові чистими і чесними, блуд свій Ви вже самі спостерегли.

Цей лист я диктував своєму братаничеві Іванові Стефаникові. Ніколи я не думав, щоб Ви хвилюво усумнилися в моїм до Вас прив’язанні. Блуд є блудом.

Цілую Вас сердечно.

Ваш Василь Стефаник”.

* * *

У липні 1921 року був створений Львівський (таємний) Український університет з університетських курсів, що їх з вересня 1919 року влаштувало Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, з товариства Українських наукових викладів ім. Петра Могили і, нарешті, Ставропігійського інституту для української молоді, як відповідь на скасування поляками всіх українських кафедр і доцентур у Львівському університеті та прийняття до високих шкіл тільки тих, що служили у польському війську і мали польське громадянство. Після урядової заборони цих курсів у 1920 році було організовано таємні курси з відділами: філософським, правничим і медичним, а в липні 1921 року їх переорганізовано в Львівський (таємний) Український університет на зразок західно-європейських університетів. На всі вищі польські заклади українці оголосили бойкот. Таким чином кількість кафедр в університеті в 1921 році було —

54, кількість студентів — 1260 осіб, у 1922-1923 р.р. — 65 кафедр зі 1500 студентів. Медичний факультет мав тільки два перші роки навчання, для продовження навчання студенти, згідно з домовленостями виїжджали за кордон.

В університеті викладали майже всі українські вчені і фахівці, які тоді проживали у Львові. Закінчені факультети в університеті визнавали закордонні університети.

Навчання проводилося по квартирах, в суворійшій таємниці. З боку польської влади проводилося переслідування викладачів. Протести і намагання легалізації Львівського (таємного) Українського університету перед польською владою і на міжнародному форумі були безперспективні. Ухвала Ради Амбасадорів про інкорпорацію Галичини до Польщі, постійний польський тиск, а вкінці безперспективність дальшого існування для студентів університету призвели до того, що в кінці 1925 року університет було закрито.

Сюди з Кам'янця-Подільського перед приходом радянської влади прибули на запрошення ректорату Львівського (таємного) Українського університету молоді викладачі Дарія та Іоанікий Шимоновичі з дочкою Галиною. Дарія викладала філологічні дисципліни, а Іоанікий — економічні.

За час роботи в університеті Дарія Шимонович-Данилович захистила ряд кандидатських, а потім докторських дисертацій і стала доктором філософських, педагогічних і психологічних наук. Після закриття цього вузу на запрошення Міністра освіти УРСР Миколи Скрипника молоде подружжя, вже доктори наук, переїхали на роботу до Харкова. В цей час їхня сім'я поповнилася сином Тарасом.

Якраз тоді, у 1922 році, Ольга Плешкан і Євгенія Данилович вступили на перший курс Львівського (таємного) Українського університету. Ольга — на філологічні студії, Євгенія — медичні.

Уже, будучи студентами, приїхали до Русова. А тут навкруги краса і Божя благодать. Стояла теплінь. У вікна билися мухи, довкола крутилися ластівки.

У стайні звили собі гніздо. Дівчата ховалися за перегородку і чимало часу спостерігали, як почергово ластівка-мама і ластівка-батько носили щось їстівне і розкладали у ненаситні відкриті ротики. Було п'ятеро ластів'ят. При появі когось з батьків усі кричали. Дівчата дивувалися, як батьки розпізнавали однакових пташенят і

почергово кожному щось клали в рот. А як дзижчали навколо бджоли? Ставок по кілька разів мінявся під впливом сонячних променів. Боже! Яка навколо зелень. Які красиві дерева у своєму листяному вбранстві. А які пахощі линули із розквітлих білих акацій, бузків, чарівних півоній, черемх. Дівчата не могли нарадіти.

Під вечір їхній веселості настав кінець. Додому повернувся зі Снятина Василь Стефаник, чогось дуже знервований. Поздоровивши веселих студентів, почав розпитувати про їхнє навчання. Чим більше говорили перебиваючи одна одну, тим більше хмурився письменник. А вкінці спохватився і суворо заходив перед ними:

— Таємний університет?! — закричав Стефаник, аж дівчата перелякалися зі страху і зразу вмовкли. — Таємний університет. Щось раніше я такого не чув. Чув, що тайно можна любитися, але вчитися? Це що ви собі познаходили?

Тут з хати вибігла на допомогу дівчатам Плешканова:

— Чого кричиш? А куди їм вступати вчитися, коли ніде українців не приймають. Хіба ліпше, щоб водилися вулицями?

Стефаникові від безвиході заціпило вилиці і він подався до свого кабінету.

З неозорих полів, що вдалині зливалися з небом, прохолодний вітерець доносив незнайомі пахощі. Дівчата сиділи похнюплені. Від їхньої веселості не залишилося нічого. Їм залишилося вдихати пахощі землі, співи жайворонків, слухати весняний подих землі.

Плешканова зі сльозами на очах обійняла за шию обидвох і так стояла не ворущачись. Десять далеко з Красноставців і Підвисокої долинали гучні пісні.

* * *

У кінці серпня 1919 року Покуття окупували польські війська під командою генерала Александровіча. Через якихось два тижні прийшла цивільна польська адміністрація. Представники нової влади на всіх людей дивилися з погордою. Аякже! Переможці над переможеними. Подолали військову силу переможених. Але знищити всіх і вся не змогли, якщо так, то чому не стероризувати і то так, щоб кожний переможений сидів покійно під п'ястуком і не пікав.

Щось подібне вже було у Городенці в 1915 році, коли відійшли царські війська, а натомість зайшли польські легіонери, як частина австрійських військ. Насамперед розмістилися в українській гімназії. Не мали де жити? Все стало зрозумілим, коли вони відступили —

понищили кабінети і бібліотеку, повалили печі, повибивали вікна. Це така собі європейська культура.

То хіба можна було чогось інакшого очікувати тепер? Хрін ніколи не був солодшим від редьки. І це в той час, коли військові дії припинилися, та дипломатичні бої, хоча за кордоном, але продовжувалися. За всяку ціну треба доказати всьому світові, що поляки мають повну владу над військово опанованим краєм. Скрізь по містечках були призначені наказні комісари, а по селах — наказні вийти. Щоб зробити переможених більш слухняними — ввели терор. Після 8-ї вечора і до ранку ніхто не мав права вийти на вулицю.

Терор проявлявся в різних сферах життя — за найменшу дрібницю присіпувалися до кожного жителя, до кожного двора, почалися арешти свідомих громадян, студентської молоді. Заборона зборів, майже в кожному селі постійно перебували військові карні експедиції, в кожному селі організували великі варти по 40-60 людей, створили наглі суди. Ще більше цей терор посилювався, коли оголосили про перепис населення 30 вересня 1921 року. Влада хотіла доказати всьому світові, що вона господар на даній території.

Від хати до хати в Топорівцях ходили сільські активісти і заказували відмовлятися від перепису. Цим хотіли довести, що населення підтримує свою владу, яка діяла за кордоном. Поліціанти найбільш підозрілих у бойкоті викликали до гмінної канцелярії і там заставляли силоміць відповідати на запитання. Хто відмовлявся, того й били. Довго не могли прийти до пам'яті, що перепис провалився, але настали часи вибирати до польського сейму (1923р.). Програвши перепис, вирішили надолужити на виборах. Знову почалися арешти. У селах бешкетували польські улани, які жили за рахунок селян.

Городенських студентів, які агітували проти виборів заарештували і відправили до Коломийської тюрми. Тримали в нелюдських умовах. Ті об'явили голодівку. Городенський повітовий староста Агапсовіч випросив на допомогу польське військо, яке навмисне розквартирувалося в приміщеннях Народного Дому, Української Бесіди і Міщанської Родини, кілька кімнат у гімназії "Рідна Школа". Військовий комісар Лаба тим і займався, що всякими методами залякував місцеве населення.

Управителями шкіл призначалися тільки поляки, а українці лише ті, котрі склали присягу на вірність Польщі. Але таких набралось дуже мало.

Так було провалено і вибори. Проте Городенщина не здавалася в часи великого терору. Політичний провід Городенського повіту під керівництвом громадсько-політичного проводатора Теофіла Окуневського організував політичне віче і запросив волинських послів, які мали політичний імунітет і мали можливість про все говорити відкрито — Олега Козубського, громадсько-політичного діяча Волині, завідуючого адвокатською канцелярією у Крем'янці і Сергія Козицького, народного вчителя, який в той час був головою українського парламентарного клубу у Варшаві.

Насамперед виступив Теофіл Окуневський:

— Сьогодні до нас приїхали послы з Волині...Тепер в часи поневолення українського народу, для нас відрадною подією є та обставина, що Волинь, яка дала нам славних князів і королів з династії Романовичів, а Богдану Хмельницькому — славних полководців і організаторів, простягає галичанам свою помічну руку.

Історичні обставини не веліли нам узяти участь у сеймових і сенатських виборах Польщі; за це наші брати з Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, опинившись після ризького трактату у кращому становищі, вибрали своїх представників. Сьогодні ці послы боронять також і захищають інтереси українців Галицької землі.

Посол Борис Козубський спочатку зробив звіт про роботу у парламенті, а потім заявив, що відроджена Польща є тим самим супроти українського народу, чим була шляхетська Річ Посполита.

Українці з Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, опинившись під Польщею, зрозуміли своє становище і в першу чергу об'єднали свої національні меншини. Це допомогло їм перемогти поляків на виборах до сейму і сенату. Українські послы та сенатори думали, що їм прийдеться у сеймі і сенаті боротися за вищі, політичні інтереси української нації, а прийшлося боротися за школи, за церкви. Як видно, історія нічого не навчила поляків. Польський сейм та сенат під час відкриття своїх сесій зустріли українських послів з ненавистю і кпинами.

З великою погордою вислухали протест Українського представництва проти акту від 15 березня 1923 року, про рішення Ради Амбасадорів. Без обговорення відкинула польська сеймова більшість заяву про легалізацію високих шкіл у Львові.

Усі польські послы, незважаючи на різнопартійність, тримаються однієї лінії.

Різниця між правицею і лівицею тільки в одному — правиця нас знищує відверто, а лівиця має для нас масні слова, але прикрі діла.

Тепер у Польщі панує правиця, настала суто реакційна влада, а лівиця поглядає в нашу сторону. Але ми їм кажемо: панове — ми старі знайомі, нам з вами не по дорозі. Для нас сеймова трибуна — місце протестів перед заграницею.

Після нього виступив Сергій Козицький:

— Польські школи виростають на українських землях, наче гриби після дощу, а на закладання українських шкіл, як то сказав польський міністр освіти, нема закону! На Волині польських шкіл є 608, українських — 494, на Поліссі польських шкіл кілька сотень, українських 25, на Холмщині і Підляшші самі польські школи. Української нема ні одної. Так само середніх шкіл на українських землях нема, самі польські, за винятком двох приватних — у Луцьку та Крем'янці.

Коли візьмемо до уваги щодо населення, то поляків є, за даними найсвіжішої польської статистики всього 15 відсотків. Якщо добре розібратися, то є всього 3 відсотки.

Ще в гіршому становищі на наших землях знаходиться українська православна церква. Багато церков віддані під костели, інші закриті — ключі знаходяться у жандармерії або у старостів. На Холмщині із 300 православних парохій залишилося лише 37. Ви собі можете повірити, що молоді пари живуть невінчаними, дітей не хрестять, хоронять без священників. Щоб помолитися православному люду в неділі чи на свята треба іти до староства або до жандармерії за ключами і просити, щоби дозволили відімкнути церкву. По Богослуженні ключі треба віднести назад.

Промови волинських послів сколихнули вічем. Тут же була прийнята резолюція віча:

—Переведення злуки всіх західно-українських земель в одноцільну правно-політичну одиницю з повнотою прав українського народу на його землі.

— Обов'язково легалізувати вищі українські школи.

— Припинити польську колонізацію українських земель.

— Припинити знищувати українське шкільництво.

За виконання цієї резолюції на всіх західноукраїнських землях у подальшому йшла запекла боротьба.

Сонце здіймалося все вище й вище. Небо було майже чистим, якщо не рахувати окремих біленьких хмаринок, які показалися із північного заходу. На все це дивився і милувався Юрій Тютюнник, який їхав у фіакрі. Тільки що зліз із львівського швидкісного. Зняв шапку і підставив обличчя легенькому вітерцю, який так облюбував нового гостя на снятинській землі, так облюбував, що не залишав його ні на хвилину.

Юрко їхав до своїх знайомих Семанюків, вирішив попрощатися, бо їхав на Велику Україну. Там на нього чекали великі визначні і політичні події. В душі так радів цій новині, так радів. Недавно післав туди, на Україну, свого вірного побратима, з яким уже кілька років хлестав борщ з однієї миски, перебув не один холод і голод — Григорія Зяярного.

Юрко повернув голову до сонця, очі прижмурих, бо сонячні промені били прямо в обличчя. Думки від радості скакали одна поперед іншої. Яка радість! Яка радість! На днях від Зяярного прийшла шифрограма.

Нарешті вітер полишив куйовдити чупер на голові і полетів шукати когось іншого.

— Боже! — і генерал подивився вгору, — як тут гарно співають жайворонки, ну чисто тобі як у наших неозорих степах! Серце від згадки про рідні місця стиснулося: “Скоро! Скоро я буду там! Я буду дома!” Хотілося кричати на radoщах і незчувся, як їхали уже по мосту. Прут спокійно ніс свої води до гордого Дунаю, а потім разом до Чорного моря.

На душі стало млосно: “А може, я буду бачити ці води у Чорному морі?”

— Ой, які гості! Які гості прибули до нас! Іванку! Іванку! — вертілася Наталія.

— Я вже ніколи не думав вас зустріти! Ніколи! Незважаючи на ваші, пане генерале, запевнення.

— Ну що Ви, пане Семанюк, значить, Ви ще не мали справи з генералами. Генеральське слово, то є криця. От я і приїхав до Вас попрощатися. Де Львів, а де Снятин. Але слово.

— Що то значить, приїхав попрощатися, пане Юрію? — мовила улесливо Наталія.

— А те, що я їду на Велику Україну, як у Вас говорять. На мене там чекають великі справи.

— І сім'я?

— Ні, ні! Дружина з донечками залишається поки що у Львові.

Знав би він усю правду, то від його радості не залишилося б і тріски. Особисто голова державного політичного управління України тов. Балицький розробив операцію по нейтралізації, а при необхідності і ліквідації відомого на весь світ героя України повстанського руху, організатора трьох походів проти Червоної Армії, генерал-хорунжого Юрка Тютюнника. Операція називалася “Тютюн”. Вона була полігоном чи репетицією для подальших операцій “Трест” і “Синдикат”, які розроблялися в Москві і за допомогою яких було нейтралізовано Бориса Савинкова, Сіднея Рейлі та ін. Але це було потім.

У шифровці повідомлялося, що в Харкові існує потужна підпільна націоналістична організація, яка лише чекає досвідченого керівника, щоб підняти загальне всеукраїнське повстання проти москалів. Знав зрадник, на який мозоль наступати.

У Тютюнника від радості закружилася голова:

— Нарешті! Нарешті настав мій час! За Україну! За її волю!— радості не було меж. — Вірусю! Вірусечко! Доні мої! Ми скоро будемо дома! Дома! — тільки спершу я один, а потім заберу і вас.

З собою взяв кількох найближчих соратників. Коли попросився разом з ним перейти кордон Сергій Карин, він навіть зрадив, що така близька до нього людина буде рядом. Той дістав завдання супроводжувати “Тютюна”. Боялися вороги, що в дорозі може щось прояснитися. “Тютюн” за всяку мав бути доставлений на Радянську Україну, навіть мертвим.

16 червня 1923 року група стояла на березі невеликого Збруча. Всі залягли в кущах на високому березі і дивилися в далечінь. Туди, куди їх манила невідомість. Кожний переживав по-своєму. Хто в душі нервував, хто радів, а хто зловтішався.

Над ними височіло зоряне небо. Вверх піднімався місяць, ніби велетенський птах і розмахував могутніми крилами. Чимраз більше і більше засвічувалося зірок, мовби хтось літав там у височині з великим кошиком виймав, виймав зірки, засвічував їх, засвічував і ставив на місце. І то так акуратно, що нігде зірка не була поруч, а все на якійсь віддалі. Тихо було навколо. Ніщо не віщувало біди.

В долині повиходили на берег жаби і так крякали, такий давали концерт, що можна було заслухатися. Здавалося, що вони всі повернуті до тих, що залягли на високому березі і стараються.

“Яке це мені все рідне! Яке миле!” — радів у душі Тютюнник. Раптом, десь у стороні прокричав кілька разів пугач. Його несподіваний крик прорізав нічну тишину і кожного вразив у самісіньке серце. Всі насторожилися, мовби перед якимось ривком. На другому березі спалахнув вогонь і зразу потух.

— Пора! — тихо прозвучало, і хтось поплескав генерала по плечу, мовляв, “Щасливо!”

Усі кинулися вниз до води. Біля берега погойдувався човен. Усі заскочили. Хтось узяв у руки весла. Подумати б такому з досвідом вовку, як Тютюнник: “Звідки саме тут узявся човен?” Це вже потім прийде все до розуму. Все буде осмислено до дрібниць. Це потім.

Тільки вийшли на берег, як у темноті почулося якесь шарудіння. Отаман не встиг озирнутися, як руки були зв’язані.

На другий день у деяких засобах масової інформації було поміщено коротке повідомлення, що Юрій Тютюнник добровільно здався радянській владі.

Сергія Карина за вдалу дезінформацію, що стала однією із вирішальних причин поразки сміливого і зазделегідь приреченого Другого Зимового походу вояків армії УНР було нагороджено іменним золотим годинником і переведено до центрального апарату ВУЧК.

Коли отамана Юрка Тютюнника привели до кабінету тов. Балицького, він зразу помітив на кріслі “післанця отамана Новицького”. Полонений довго розглядав обличчя Сергія Карина:

— Перед ким можна вклонитися, так це перед ЧК. Чудова робота...”

* * *

Городенщина не могла примиритися з окупаційною владою. Коли вже було прийняте рішення Ради Амбасадорів про остаточне вирішення українського питання, польські можновладці почали простягати руку українцям щодо співпраці, але на їхніх умовах. З цією метою у квітні 1923 року станіславівський воєвода Юристовський повідомив Городенку, що має намір приїхати, щоб особисто познайомитися з повітом.

З цією метою зібрався городенський політичний актив, щоб порадитися, як їм бути? Після довгих суперечок вирішили наперед післати до пана воєводи делегацію з рядових людей, щоб не політизувати дане питання.

Невдовзі воєвода прийняв городенську делегацію. Після не дуже приємної розмови голова делегації магістр-аптекарь Ярослав Гошоватюк виклав перед паном воєводою десять домагань:

“1. Городенський повіт, відтятий зі сходу румунським кордоном, від півночі від решти краю Дністром, економічно задихається і завмирає. Конечним є негайне відкриття залізничного сполучення із Заліщиками через Стефанівку і виконання Севрського договору артикул II.

2. Конечною є справа цілковито занедбаних державних, краєвих і повітових доріг і виасигнування на це відповідних фондів. Конечний міст на Дністрі на державній дорозі в Семаківцях і другий міст на тій же ріці з Незвиськ до Луки в напрямку до Бучача.

3. Знищені війною ґрунтові книги і катастральні мапи в городенському суді (частинно) і в обертинському суді цілковито, цілковите знищення катастральних апаратів в обертинському уряді податковім, спричинили неможливі відносини в обох судах так щодо доходження прав, як і гіпотечного кредиту.

Конечним є заложення нових ґрунтових книг, на скільки вони бракують і катастральних апаратів та гіпотечних мап, котрих брак спричиняє безконечні видатки для селян.

4. Реактивування в сиротинських касах передвоєнного стану в напрямку уділювання судами короткотермінових позичок селянам замість заведеного тепер звичаю: льокування сирітських грошей в державних паперах.

5. Рівномірне трактування українського селянства з мазурами, щодо відбудови знищених війною будинків і щодо наділювання землею при парцеляції двірських обшарів, чого досі не було.

6. Признання відшкодування селянам в Торговиці і Колінках та Стрільчу за безправні військові реквізиції — збіжжя, худоби, дробу, свиней і т.п. Викази тих шкод з двох сіл долучується.

7. Признання відшкодування селянам за знищення гімназіального будинку в Городенці військом; цей будинок два

рази відновлений, оба рази був знищений військом, а дві шкільні залі обернені в стайні. Рівно ж признання відшкодування за шкоди dokonані військом в “Народнім Домі”.

8. Видання наказу до Державної Поліції, щоби здержалась від побоїв селянства: факт з 60-літнім Василем Слободяном з Гарасимова, котрого побив до крові командант жандармерії в Гарасимові, а потім ще присудило староство (на підставі патенту з 1854р.) на кару 14-дневного арешту (число городенського староства н-р 4943/23). Так само побито зятя названого Василя Слободяна за те, що не зголосився в час до реєстрації.

9. Зміни теперішнього неприязного курсу адміністраційних властей до Читалень “Просвіти” і Кружків “Сільського Господаря”, що їх новоуконституйовання спиняють власти ріжними заборонами (жадаючи н.пр.тепер поновного предложення відпису статутів і просьб до воєвідства, хоч це могло б далеко легше зробити само староство в порозумінні з воєвідством).

10. Відбудови рільничої школи в Городенці і віддання її під управу “Сільського Господаря” в цілі заснування школи господинь в Городенці”.

З поведінкою делегації воєвода не міг примиритися, він усвідомлював в душі, що приборкати українське населення їм буде не так просто. Дійсно, на перших порах вони проявили завеликий апетит.

Згідно зі сценарієм, розробленим повітовим старостою у зв’язку з приїздом Станіславівського воєводи, городенське духовенство мало вітати приїзд такого високого гостя до Городенки, але отці об’явили бойкот. Причиною цьому було кілька недільне ув’язнення декана Андрія Стрільчика з приводу непідтримки виборів до польського сейму і відмова правити молебень за визнання Польщі східних кордонів.

* * *

“ч.4326/-23 Львів, дня 18. 12. 1923 року

До високоповажного пана Івана

Волошина, сина Миколи

с. Топорівці

**Цінне письмо одержали. Цінник видань товариства
“Просвіта” пересилаємо до Вашої розпорядимості.**

Обов'язуючі ціни, заподані олівцем зі замовленням, просимо спішитися, так як ціни на книжки з кожним днем майже побільшуються. Статутів наразі не висилаємо. Головним Виділом виготовляються нові статuti, на яких по затвердженню політичними чинниками, мож буде в кожній громаді засновувати читальні. До часу затвердження статутів належить використати час в напрямі підготовки громади до заснування читальні. Передусім, молодіж села повинна в гуртки самообразування, передплачувати часописи та книжочки, сходитися на спільне читання, над прочитаним розвести коротку дискусію, яка у слухаючих поширює знання. Просимо віднести до філії у Городенці на адресу др. Теофіля Окуневського, щоби вислала до Вас свого відпоручника з відчитом та який би дав взагалі на місце викладки та інформації, як належить вести працю самоосвіти, щоб вона принесла як найбільш користи і хісна для громадян”.

Цілу зиму люди працювали над заснуванням товариства “Просвіта”. Аж у червні із домовленістю з головою Городенської філії Теофілем Окуневським, останній приїхав у село. Всяку працю треба розпочинати із Богом і гість завернув до церкви, де в той час якраз ішла Службова відправа. Кілька слів на ходу шепнув отцю Юліану Войнаровському і попросив, щоб той сказав із проповідальниці про те, що після обіду мають відбутися збори просвітян. Отець був дуже зворушений таким візитом і в проповіді висловився: “...церква, школа і читальня — три нерозлучні сестри”.

Після обіду приміщення тріщало від кількості людей. Прийшов і отець Юліан. На відміну від свого брата отця Тита, був ярим москвофілом. Але, на превеликий подив сільських “общерусских”, першим записався в члени “Просвіти” і зразу заплатив внески.

* * *

Стара, прадавня легенда про чеські династії пов'язує історію міста Праги з іменем міфічної княгині Лібуше. Відповідно до неї, як-то раз, дивлячись зі стрімкого берега на протилежний бік річки, весело напроорочила: “Бачу місто велике, до зірок піднесеться слава його...”. Княгиня взяла на княжий трон селянина-рільника Пршемисла, з яким одружилася. Це явище стало початком державної династії.

Усе це Василь Касіян уже дізнався про Прагу, — про місто, яке з кожним днем ставало для нього все ріднішим і ріднішим.

Прага — злата Прага! Столиця чеських королів, розтягнулася на обидвох берегах Влтави.

Кілька десятків разів уже був біля староміської ратуші і не міг налюбуватися ратушею, годинником. Знайшов прекрасне місце, звідки особливо добре виднівся гарний годинник — це з кафе “Мілена”, яке було навпроти.

А старий єврейський цвинтар, який відноситься до найвизначніших єврейських пам’ятників світу. До 1787 року тут хоронили всіх євреїв, що жили у Празі. На такій маленькій ділянці нараховувалося більше 200 000 захоронень. Біля 12 000 тисяч надгробних пам’ятників. У Снятині теж є єврейський цвинтар, але там таких надгробних пам’ятників нема. Звичайні обтесані плити з каменю, є з бетону.

Касіян уже побував у Кутній Горі. Це 70 км на схід від Праги. В ХІУ столітті був другим містом по величині в Богемії після Праги. Розвиток міста пройшов завдяки срібним копалинам, а через двісті років добуток срібла припинився. І з того часу місто ніби заглохло. Але дуже гарне. Вартує в ньому побувати. Побував уже в пропасті Мацоха, на Вацлавській площі.

А позаду у Вацлава стоїть великий будинок Національного музею, побудований в 1809 році Шульцем. Біля входу — рампа з алегоричними зображеннями трьох частин Чехії — Чехії, Моравії та Сілезії, як також двох головних рік — Лабе і Влтави. Сьогодні неділя. Василь ходив по музею, милувався його красотами і все доторкався рукою до нагрудної кишені. В душі радів знаменній для нього події. Від учорашнього дня став громадянином Радянського Союзу.

В останній час ближче познайомився із представниками радянського торгпредства. Приносив їм свої нові художні твори. Помало-помало і став своїм чоловіком. Йому запропонували прийняти громадянство Радянського Союзу. Перед ним відкривалися широкі перспективи. Працювати на Великій Україні. Як давно він про це мріяв. Лише не знав, як це зробити.

Виявилося зовсім просто. Написав автобіографію, заповнив відповідну анкету.

І ось учора його викликали до торгпредства, повідомили, що його прохання в Москві задовільнили, і тут же вручили паспорт. Касіян, дивлячись на старі глечики у гончарному відділі, вкотре доторкнувся рукою до нагрудної кишені:

— Тепер я навчаюся в Академії як громадянин СРСР! — мало не вимовив уголос.

* * *

З першого вересня нового навчального року Євгенія Данилович почала навчання у Львівському польському університеті. Ольга продовжувала своє навчання у таємному університеті. Дізнавшись, що Шимоновичі живуть на квартирі у відомого маляра Олекси Новаківського, який у своєму помешканні відкрив малярську школу, Ольга дала Дарії кілька рисунків і фігурок з глини, щоб той оцінив її здібності до малярства.

Новаківський позитивно оцінив роботи Ольги, але побажав зустрітися з нею особисто. Коли вона прийшла до його майстерні, він дав їй модель, малу дівчинку і сказав намалювати. З того нічого не вийшло, модель була задалеко, як виявилось в той час у Ольги розвинулася короткозорість.

— А-а, голубко, ану пильно подивися мені в очі, — побатьківськи мовив усміхаючись майстер, — та в тебе розвивається короткозорість. Ти коли була восстаннє в окуліста?

— Ніколи, — і опустила голову.

— Так, так, так, — заходив маляр по майстерні, — ось що, голубко, якщо хочеш малювати тобі обов'язково потрібно піти до окуліста.

Олекса Харлампійович Новаківський народився у 1872 році в селі Слободо-Ободівці на східному Поділлі. Вчився у мистця-декоратора Ф. Клименка в Одесі з 1888 року. Продовжив навчання у Краківській Школі Мистецтв. Працював недалеко від Кракова, а в 1913 році за рекомендацією митрополита Андрея Шептицького переїхав до Львова. Пізніше за фінансової підтримки митрополита відкрив малярську школу в своєму помешканні.

З того часу Ольга Плешкан завжди ходила в окулярах. Після закінчення університету, одержавши документ про освіту, вона розпочала навчання у малярській школі Новаківського. Стала здійснюватися її мрія професійно малювати.

* * *

На початку лютого погода вияснилася, одного дня почало припікати сонце і то так попустило свої промені, що почав топитися сніг. І то добряче топився. Усі струмочки наповнилися водою. Вода дзюркотіла, як навесні.

—То таке, якщо не стопиться весь пилипівський сніг, то ще буде добра зима, а якщо стопиться, то до весни рукою подати.

І справді! Через два тижні небо затягнуло темними хмарами. Йшли великими клубками, обганяючи одна одну, і звечора пішов сніг. Дрібненький-дрібненький. А що густий-густиий. Зробилася суцільна біла пелена.

— Ого! Найменшого вітерця досить, щоб зробилася велика заметіль, — мовила Наталія Семанюк, виглянувши у вікно.

— Нам головне, щоб сьогодні була спокійна погода, — відповів Марко Черемшина, — аби не зірвалася наша файна справа. Я думаю, що Бог є на світі. Він не допустить аби зірвалися наші торжества. Іменинник сьогоднішній заробив, напевно, і на щось більше за свою працю.

Ще минулого року на Загальних Зборах товариства “Просвіта” у Львові Василь Равлюк звітував, що за його головування у філії Снятинського повіту ще до першої світової війни в повіті працювало сорок читалень, 14 театральних гуртків. У даний час відновили свою роботу 38 читалень, працюють — 21 театральних гуртків, 7 хорових колективів, оркестрів 4. Бібліотека повітової “Просвіти” мала 659 книжок. Збільшилася більшість конференцій, рефератів.

Василь Равлюк був також активним у товаристві “Взаїмна поміч Українського вчительства”. За таку велику просвітницьку, громадсько-культурну роботу в краї, Вищий Виділ матірної “Просвіти” у Львові, обрав його 59-им почесним членом.

З цієї нагоди і турбувався Марко Черемшина, аби було все добре, щоби з’їхалися найкращі просвітяни з цілого повіту для вшанування їхнього голови повітової філії “Просвіти”. Вручити цю грамоту було дозволено відомому письменникові Марку Черемшині.

— Шановний наш ювіляре! Дозвольте привітати вас із прийняттям у Почесні члени нашої славної “Просвіти”. Така багаточисельна наша “Просвіта”, а почесних членів є лише 59, і ви, пане Равлюк, якраз є отим п’ятдесят дев’ятим.

І яка вам за се плата? Стоїте перед нами без здоров’я, без маєтків, без зору і навіть без засобів на життя і сім’ї.

Василь Равлюк разом зі своєю дружиною — вчителькою не працювали. Польська влада не давала їм роботи, бо вони, будучи великими патріотами своєї нації, відмовилися присягнути новій владі.

— Нема у нас багатої влади, багатих посад, ми переживаємо лихоліття, — продовжував Марко Черемшина. — Наш трудящий народ бачить вас та цінить дуже високо, і якраз мені припало то щастя вручити вам грамоту, якою загальні збори товариства “Просвіта” у Львові з дня 25 грудня 1925 року іменували вас за вашу працю Почесним членом усього товариства. Передаю вам і бажаю вам, щоби ваша творчість і сила не згасали ще довгі-довгі роки, щоби ви і надалі були свого роду сяйвом Снятинщини, щоб діждались обміни на ниві своєї праці, щоб і у вашу хату невсипущого працівника завітало добро, у вашу комору — зерно, у ваші стайні — стадо, у вашу сім’ю — гаразди. Щоб той леміш і чересло, яке ви викували до старого плуга, до краю зорало народну ниву і щоб на тій ниві ваша праця зійшла і буйно заколисалась перед вашими видивленими очима.

* * *

День був ясний і сонячний, чисте повітря. На небі плавали собі невеличкі хмарки. Великодний четвер. Стефаник сидів на лавці на веранді і дивився в далечінь. Дуже любив звідси дивитися на розлогі поля, на деяких уже зеленіла озимина, на окремих латками жовтіла торішня стерня.

З кухні вийшла Матііха, руки були в тісті.

— Матііхо! Побільше пасочок напечіть та іншого печива. Ви знаєте скільки приходить тієї дітвори.

Матііха почала щось бурчати собі під ніс:

— Це ж стільки треба більше витратити борошна. А звідки його брати? До нового ще далеко. Де це видано таке марнотраство? Хіба можна всіх обдарувати?

— Матііхо! Я не збираюся це касувати! Хтозна скільки мені лишилося?

Стало тихо. Огризатися не прийнято у цій господі. Слово господаря тут понад усе.

Високо вгорі виспівували жайворонки. А з боку Красноставців пливло і пливло весняне повітря, тепле й вологе, просякнуте пахощами ранніх весняних квітів.

На самий Великдень, під обід почали збиратися біля воріт дітлахи. Ніхто не хотів іти першим. Нарешті зважився Петрусьо Дідухів. За ним ніби вервечкою потягнулися інші. Одне за одним, мов ті ранні курчатка, збивалися до купочки і до кухні:

— Христос Воскрес! Христос Воскрес! Христос Воскрес! —
недружно тричі лунало. Стояли, роззиралися довкола, починали
перешіптуватися:

- Ця картина була і торік, а цієї не було.
- А та стояла трохи правіше...
- Вікна білі-білі...
- Двері, як нові.
- Яка вереня на печі.
- Інтересно, хто спить на печі, невже, пан посол?
- Не може бути!

Цікаві очі, як вогники, бігали по стінах, шастали по образах і
зупинялися на дверях, звідки мав прийти пан посол.

І тут з веселою посмішкою на лиці виходив сам господар з
кошичком, повним малих пасочок, такі рум'яні, а всередині білі-білі.

— Ой, мої перші гості на Великдень!

Олена Плешканова виносила велику миску з яблуками.

Роздаючи кожному, все запитував:

- Ну як, Іванку? Татові уже легше?
- Оленко, як твоя сестричка вже бігає?
- А ти, парубче, чого не приходив колядувати?
- Ну тебе, Парасю, не впізнати. Яка гарна спідничка!
- А тобі, Марусько, хто вишив таку гарну сорочечку. Та ти в

ній чисто дівка!

І так до кожного мав якесь діло. Одні діти червоніли зі встиду,
інші всміхалися.

— Диви, яка у мене пасочка!

— А в мене, диви, як гарно викладений хрестик.

— Я це яблуко їсти не буду, віддам Марусі, вона дома лежить
слаба.

— Я цю пасочку буду тримати цілий тиждень.

— Казали мама, якщо не дай Боже, пасочка впаде на землю,
то треба тричі перехреститися, а потім поцілувати.

— То є великий гріх, якщо впаде на землю пасочка.

Дитяча громадка оживала, обзираючи свої подарунки, кожне
хотіло щось сказати. Стефаник усміхнений ходив поміжи них,
кожного гладив по голівці.

Нарешті, котре було заднім, відкривало двері і всі шнурочком
ішли через веранду, усміхалися, мовби найщасливіші діти в світі.

Дорогою йшли разом, а якщо хтось питав:

— Від кого йдете діти?

— Від пана посла! — відповідали хором.

* * *

Стояв чудовий день. Сонце зранку здійнялося, мов вогняне кочело, омите в срібних росах. Дерева одяглися в зелені шати, і красувалися своєю непорочністю, зверху поглядаючи вниз, ніби стидаячись перехожих, які ще недавно бачили їх голими. Пахло півоніями і бузком. До всього того доносилися пахощі різних трав із передмість.

Вітер. Ох, цей невгамовний. Як завжди, мусить усюди зазирнути, все побачити, вивідати і рознести по всьому місту. Ось і сьогодні взяв, що до Праги прибули поважні люди з України, письменники — Павло Тичина, Олесь Досвітній і Валер'ян Поліщук. Вони приїхали на відкриття виставки творів Іллі Рєпіна. І цей невгамовний розніс цю новину по всій Празі. Особливо цьому зраділо українське студентство.

Вони ревно слідкували за подіями на Великій Україні і достеменно знали Павла Тичину по збірці поезій “Вітер з України”. Валер'яна Поліщука — по його поемі “Ленін”, а Олеся Досвітнього ще добре не знали, нічого з його творів не читали, лише знали, що недавно вийшла його збірка оповідань.

Вечором студенти гуртом з'явилися до готелю, де поселилися гості. Першими навістили Павла Тичину. Було трохи пізнуватو. Той уже збирався лягати спати, як тут у двері ввалилося багато студентів. Від несподіванки той перелякався. А коли дізнався у чому справа, то дуже сміявся. Від душі з усіма познайомився. Касіян, маючи при собі блокнот зразу, почав накидати ескіз портрета великого поета.

А ввечері на терасі Будинку студентів зібралися безліч студентів Праги різних національностей. Першим виступив поет великого індійського народу Рабіндранат Тагор. Стоячи на сцені Обецного дому в індійському національному халаті, не декламував, а просто співав свої поезії, написані рідною бенгальською мовою.

А Павло Тичина. Ах-х, Павло Тичина! Зажмурившись, просто співав свій “Плач Ярославни”. На небі почали засвічуватись зірки. Від линувої із землі поезії, той, хто засвічував, перестав робити свою повсякденну роботу, заслухався чарівною мелодією. Навіть місяць, який, розмахуючи могутніми крилами, летів попід небеса,

враз зупинився і став, мов укопаний, почувши звуки українського поета-солов'я — ритмічні й мелодійні, вони викликали в нього подив і захоплення.

* * *

По Снятину поповзла чутка — помер пан-дідиц Степан Дутчак. На похорон приїхав і Василь Стефаник. Знав покійного дуже давно. Коли приходилося перебувати у Снятині в справах, то деколи ночував у нього. На похорон з'їхалися родичі і близькі. Приїхав із Чернівців старший син Василь.

Після похорону Дутчак попросив Стефаника познайомити його з адвокатом Іваном Семанюком.

— Як ти там живеш, Василю, чим займаєшся?

— Як тобі сказати. Вам трохи легше. Поляки хоч утискають, але у вас є трохи українського. А румуни так приперли, що навіть української не хочуть слухати. В рух іде усе, навіть нагаї.

— І ви мовчите?

— Та не сидимо склавши руки. Он з Іваном Стрийським з Кіцманя створили Українську Народну Організацію, яка має на меті і захищати все українське. Але ця організація дуже малочисельна. Люди бояться переслідувань. Ми плануємо цю організацію перетворити в Українську Національну Партію. Вона має на меті проводити в ширших масштабах захист українського народу Буковини від румунського свавілля.

— Хай буде! Як кажуть у нас, у Кобаках: "Дай Боже теляті вовка з'їсти!" — мовив Семанюк, і всі засміялися.

— Друзі! Як я докажу там у нас, що знайомий з такими видатними людьми. Давайте підемо сфотографуємось у Шміцлера.

— Які люди! Які люди до мене прийшли. О-о, панам пропоную сісти у ці плетені крісла, о так, так, як на замовлення, — бігав навколо них Шміцлер, аж висолопивши язик, — ви, незнайомцю, стійте ось тут ззаду. Так, так! Чогось не вистачає, а чого? Так, так!

Шміцлер пройшовся навколо кілька разів.

— Згадав! Згадав! Ох, ця непотрібна голова, — і ляснув себе по чолі, — панам не вистачає радикальних капелюхів. Так, так!

Стефаник презирнувся з Семанюком, мовляв, звідки тут капелюхи?

— Хвилинку! Хвилинку! Зараз будуть капелюхи, зараз будуть! — І вийшов до другої кімнати.

— Моя Суре, як їх любить, як любить, тримає у самій шафі.
Дивіться, ось, як нові...

* * *

— Благословенне царство Отця, і Сина, і Святого Духа, нині і повсякчас і на віки вічні-і-і-і! — виводив у Михайлівській церкві парох Ілля Оренчук. Йому допомагали сотрудники систематизовані першої категорії — отці Яків Дутчак і Степан Турчин.

Тут Іван Гоїв махнув диригентською паличкою і міський хор “Боян”, як гримнув:

— Амі-і-і-ін-нь-ь-ь! — від несподіванки величезна хмара горобців здійнялася в небо, спершу облетіли церкву, потім полетіли чогось до ратуші, а звідти направились до костьола, там розділились на кілька груп і миттєво розпорошились.

Відправа проходила і в Вознесенській церкві, і в костьолі. Провідна неділя. Ще недавно біля церков стояло море кошиків із свяченим. І так несподівано пролетіла неділя.

День був ясным. Ніби його випросив недавно створений у Снятині Талергофський комітет. Повітря було таке чисте, хто йшов по вулиці, то все роззирався, чого це так легко дихалося. По небу пливли легкі білі хмаринки.

Комітет підготував торжества з нагоди маніфестації відродження руського життя на Снятинщині. Хоча головним у святкуванні були свого роду поминки по жертвах австрійського терору.

Над Снятином ще зранку безперебійно літали й літали голуби, одні шугали вверх, інші вниз, і на те все дивилися зверху.

Ініціатором створення ювілейного комітету виступив бурмістр Снятина Міхал Нємчевскі. Підтримали кілька його однодумців, особливо жидівська громада міста.

З цієї нагоди відправа проходила не тільки в церквах, але й у костелі та синагозі.

У небі голосно виспівували жайворонки, а зі сторони Будилова прямувало по всьому місту живодайне весняне повітря, ще зранку прохолодне і вологе, просякнуте пахощами весняних квітів.

Зі Львова приїхав голова-совітник пан Гулла. З собою привіз останки одного із талергофців. Бурмістр крутився навколо високого гостя. На площі біля магістрату крутилися одягнуті у все святкове, при орденах поліцаї, жандарми, група прикордонників. Сьогодні більшість із них не тільки будуть слідкувати за порядком, але й

мають, карбуючи крок за кроком, віддати останню честь невідомому талергофцю. Віднині біля цієї священної могили будуть проводитися святкування не тільки державних свят, а й усі торжества. Військові обдивлялися один одного, чи все в порядку, чи блистить зброя.

Сонце почало здійматися все вище і вище, заливаючи усе довкола своїм промінням. Зі станції ясно доносився стукіт коліс приїжджого потяга. Поки не зупинився, всім здавалося, що він їде десь рядом, не то по Вірменській, не то по Мотильковій.

На передній стіні магістрату від сонячного тепла сиділо на стіні повно мух. Міхал подивився і гидливо скривився: “Людей нема. Напевно, усі пішли до церков, костелу, синагоги. Чи приїдуть делегації із сіл? Недавно на останній нараді, буквально на днях, староста попередив усіх війтів.

Дуже низько літали ластівки. Їх так було багато, що складалося враження, ніби злетілися з цілого повіту.

— Бо де ж би то, було в місті так багато ластівок? Сильний звук потягових коліс, усе говорить, що скоро буде дощ. Господи! Допоможи, аби сьогодні хоча б до полудня не було дощу, — молився подумки бурмістр.

Почали з’їжджатися делегації із сіл. Всього по одній фірі. На кожній було по кілька чоловік. Бурмістр скривився. “Де масовість? Масовість! Ого!”

Нарешті показалася невелика колона прихожан із костелу, з Вознесенської церкви, за ними жиди. Прийшло небагато прихожан і з Вірменської церкви. Тут же почали виходити із Михайлівської церкви. Усі групувалися в колону, яка направилася до польського клубу “Сокіл”.

Там об 11-ій годині провели торжественну Академію в честь жертв Талергофа. Після всі вирушили до недобудованої Троїцької церкви, де була уже готова могила-пам’ятник Невідомому талергофцю. За Прутом, з далеких полів, що зливалися з блакиттю неба, вже потепліший вітер доносив співи соловейків та жайворонків. Ген-ген удалині виднілися Карпатські гори.

На підвищення біля пам’ятника ступив Міхал Нємчевські і запропонував обрати президію урочистостей. Першому надали слово для виступу голові-совітнику пану Гуллі зі Львова:

— Дорогі пані і панове! — і низько вклонився на три сторони, — дозвольте передати вам поклін пам’яті Талергофських мучеників від

Центрального Талергофського Комітету у Львові і від найстаршої інституції, якою є Ставропігійське Братство у Львові. Довго говорив пан Гулла про різне, а напоследок сказав:

— Руські люди Снятинщини зібрались вшанувати пам'ять своїх страдальців і зійшлися не для плачу і нарікань, але для того, щоби зачерпнути із споминів минувшого сил і бодрости до дальшої боротьби во ім'я тих самих ідей, за які гинули талергофці.

За ним виступив один із членів комітету, який говорив про те загальне становище Галицької Руси в момент початку першої світової війни, про нечуваний терор австрійських властей, особливо мадярів. Закінчив виступ словами:

— З цієї нагоди привезено останки одного із талергофців, які поміщені в могилу Незвісному талергофцю. Ця могила буде служити пам'ятником, стане місцем наших національних і державних святкувань.

Потім виступила школярка, яка продекламувала вірш “Христос Воскрес! Христос Воскрес!”. Після був поставлений невеликий концерт художніми колективами міста і навколишніх сіл. Наближався полудень, і сонце стояло високо над містом, коли закінчилися урочистості.

* * *

День був ясний, але світлий. Небо затягнулося білими хмарами. Сонця не видно, але своїми променями пробивало хмари і вони виглядали білими. З вікна другого поверху Інституту народної освіти було добре видно славний Смотрич, а за ним безкраї поля — зелена пшениця, чорніли зорані поля. А ще подекуди жовтіли торішні стерні. Уже кілька років як Нестор Гаморак став батьком. Мають Дарусю, назвали в честь його матері. В ній усе його життя, в ній уся його радість. Як важко іноді буває на роботі, повсюди зустрічається з несправедливістю, прийде додому, все це забувається.

Одні слова:

— Татуню! Мамуню! Таточку! Мамочко! — знімають усі печалі, стреси. Дома віддається тільки сім'ї. Це для нього і є смыслом у житті.

А на роботі? Йому заздять. Працює й працює. Але чогось не має від того задоволення. Випустив уже кілька наукових посібників. Державне видавництво України видало його науково-популярну книжку “Світ бактерій”. Низку статей видрукувало у своєму журналі

Німецьке ботанічне товариство, дійсним членом якого був ще з гімназійних часів. Але на душі весь час було тривожно. Чому б це?

Уже рік, як розпочав засновувати у місті над Смотричем ботанічний сад. Коли перший раз порушив це клопотання перед міською радою, на нього дивилися так, ніби цей чоловік з'їхав з глузду. Щоб відчепитися виділили 5 га пустирища, де міщани пасли кози. Коли дану територію привели до порядку, міська рада змінила своє ставлення до дивакуватого Нестора Гаморака і виділила ще 7 га прилеглої території до міського парку. І це вздовж центральної вулиці ім. Шевченка. І тут почалися посадки — берези, дуба, граба, різних видів хвойних і плодових дерев. Було закладено систематичну ділянку для випробування нових культур таких як: арахіс, рис, люфа, соя, цитрусові. Заклалися парники.

У рідкісні хвилини від основної роботи любив стояти біля вікна і спостерігати за небокраєм. За Смотричем. Це давало Нестору деяке душевне заспокоєння.

* * *

Вулиця Зім'ялковського не була головною вулицею, і великої ролі у Львові не відігравала, але з вікон другого поверху добре було видно церкву Юра. На вулиці росло багато дерев, крони, яких закривали деколи вікна великого залу в помешканні професора Олекси Новаківського. А балкон, який виходив із великого залу, взагалі весь час був у зеленому листі.

Новаківський був добрим педагогом, усе вчив своїх учнів, щоби вони солідно студіювали матінку-природу, мав у душі велике бажання, щоб школа була цінним вкладом для культури українського народу. Всіма силами старався утримати, її, малярську школу, з великою посвятою і в тяжких обставинах провадив нею.

У цьому багато допомагала йому дружина, родом із карпатських гуцулів, яку сам виховував, навчав ще молодою дівчинкою. Його дружина була домашнім вогнищем, сприяла його художній творчості. Мала надзвичайний характер — з посвятою своєму чоловікові у всій його роботі на полі мистецтва. З прихильністю й добротою ставилася до учнів школи. Діти професора — Ярослав і Ждан були добре виховані і ніколи не заважали учням професора в навчанні. До учнів по батьківськи ставився і сам професор.

Одного разу до нього зайшов Василь Стефаник з приводу навчання Ольги Плешкан:

— Пане професоре! Скажіть по правді, чи варто вчитися у вас Ользі Плешкан, чи володіє вона здібностями?

— Головне, що вона любить мистецтво, а це є запорука таланту.

Ці слова трохи заспокоїли письменника, який дуже хвилювався за Ольгу.

Одного літа учні школи разом із Новаківським приїхали до Космача. Від різкого гірського повітря крутилося в голові, а від надлишку кисню дуже всім легко дихалося. Навколо села височіли гори, рясно вкриті смереками. Вітер по кілька разів на день міняв свій напрямок. Сонце пекло немилосердно. Вітер не міг вгамувати вогню, якого пригорщами старезний вогневий дідуган розкидав зверху по горах. Навіть зголоджена худоба не паслася, бо ховалася під смереками. З хатів ніхто не показувався, лише де-не-де мигне запаска з якого подвір'я або блиснуть жовтенькі постоліки.

Всі учні сиділи зі своїм професором на відкритій галявині з південного боку гори, куди не міг вогненим дідуган докинути вогонь і смереки своїми гілками робили прохолодний затінок:

— Ви повинні поважно трактувати мистецтво, — навчав він, — солідно студіювати природу, не гонитися за дешевим ефектом. Перше — опанувати рисунок, аж потім малювати. При малюванні гірського пейзажу додивлятися певних відтінків у монотонній зелені. І запам'ятайте: “Тихо їдеш — далі будеш”.

* * *

У кінці 1925 року польська влада закрила Львівський (таємний) Український Університет. Ще перед цим багатьох учених, професорів неоднаразово заарештовувала, дехто сидів у тюрмі. Переслідуванням піддавалися і Дарія та Іоанікій Шимоновичі. Проте вони продовжували працювати.

А тепер усе! Роботи нема. На їхнє щастя, далека родичка була в заміжжі із Мирославом Гаврилівим, який на той час працював ректором Харківського університету. Він і запросив обох учених до себе на роботу.

Перед виїздом на Велику Україну Іоанікій на неоднаразву просьбу Василя Стефаніка відвідав його у Русові. Яка то була радість для письменника. Він дуже уважав цього розумного чоловіка.

— Нарешті дочекалися! Дочекалися такого жаданого візиту, — тряс руку Шимоновичу, а потім по-батьківськи пригорнув до себе і поплескував по плечу.

У ці дні на Покутті уже кілька днів гуляла завірюха. Люди не пам'ятали таких вітрів. Перед нею поля були вкриті товстим шаром снігу. Тепер поля чорніли. Вітри забрали всі сніги. Носили й носили їх оберемками, а що не могли зібрати, то здули. Цікаво лише, куди сягнули русівські сніги. Звичайно, цим мало хто переймався, бо вже зранку вітри почали вщухати. Небо стало вияснюватися. Усі зітхнули, що позбулися дошкульних вітрів, але почали журитися, що можуть настати морози.

У грубці весело потріскували дрова, тільки від цих звуків на душі ставало тепліше. Письменник і вчений сиділи на кріслах один навпроти одного. Шимонович з цікавістю розповідав, що тепер працює над великою працею “Галичина”. Він здивував Стефаника своїм баченням території Галичини. У праці доказував теоретично, що всі землі, які входили до Австро-Угорщини під назвою Королівство Галичини і Лодомерії з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським і Загорським — українські землі. Інакше кажучи, Іоаникій Шимонович значно ширше визначав українські землі під назвою Галичина, ніж то робили до нього українські науковці.

* * *

У часи польської окупації Снятин зробився прикордонним містечком. Здавалося б, зажило спокійним життям. Вітрові і політичні бурі обминули містечко на високому березі Пруту. Але то не так! Багато снятинчан не відійшли від політики, знали про діяльність УВО, розшукували зв'язки, регулярно читали журнал “Сурма”, знаючи, що тільки за те, що його знайдуть, — чекало покарання у найсуворішій польській тюрмі Березі-Картузькій.

За цю справу, як потім виявилось, взявся і молодий гімназист Михайло Бажанський, який створив з числа молодших гімназистів революційну групу і став їхнім зверхником.

Місто ще спало, поріділий туман стелився низько над землею, дороги і тротуари підморозило, від холодного вітру перехоплювало дихання, особливо на майдані перед магістратом. З трьох доріг виривалися вітри і крутилися по майдану, мовби хотіли зловити один одного. Калюжі були затягнуті тоненьким льодом. Жінки, які поспішали на базар, стояли на майдані мов укопані. Всі задерли догори голови і дивилися на верх ратуші, де майоріло синьо-жовте знамено.

— Йой! — здивовано зойкнула сільська жінка, — я тепер ішла попри поштовий будинок, там також вивішена синьо-жовта фана.

— Боже! Як це fajно!

— Ще не вмерла Україна, ой, і не вмере!

— Дай, Боже, здоров'я і добру волю тим, хто це зробив.

— Ще не перевелися сміливці в нашому краї.

Міхал Нємчевскі жив поруч із магістратом. Одягаючись, подивився у вікно на вулицю, яка там погода, і мимоволі побачив, як там стоять жінки з задерними догори головами. Йому прийшлося добре притиснутися до шибки, щоб побачити верх ратуші, а коли побачив, — похололо в грудях. До нього зразу дійшло: сьогодні перше листопада, річниця Листопадового зриву у Львові.

Не поснідавши, добре не одягнувшись, кинувся на вулицю і до магістрату. Жінки, побачивши бурмістра зігнулися, мовби нічого не бачили, і подалися на базар. До обіду всі українці заговорили:

— Є в місті істинні патріоти-українці.

— То-то поляки десь скачуть, як риба на сковорідці.

— Трохи спаде їм гонор, а то вже так розперезалися, ніби у себе вдома.

Шипіли по хатах і поляки:

— Нічого, знайдуть усіх, псякрів!

— Скільки би клубочок не вився, а кінець знайдеться.

По небу пропливали темні громади хмар. З північного заходу повіяло холодним вітром. Пахло снігом. Десь уже далеко показувалася зима, але тут, на Покутті, ще управляла своїми справами осінь. Крутилася, вертілася, брехала направо й наліво, але зиму не впускала. Незважаючи на це, в повітовому старостві зробився рух.

Повітовий староста Еміль Гальчевскі викликав до себе комісара поліції Кароля Романьчика і старшого поліціанта Юзефа Тадрала.

— Псякрів, проше пана, псякрів! Спите і вся ваша гвардія спить! А вороги нашої Ойчизни не сплять! — підійшов впритул до Пана Юзефа, підняв затиснутий кулак під ніс: “Алярм! Алярм! Щоб зараз фани були знищені!”.— Дивись мені! — той зірвався і вибіг червоний як рак. Таким пана повітового старосту ще не бачив.

Пан Еміль Гальчевскі заклавши руки за спину, згорбившись, бо чималенький животик не давав можливості випрямитись, кілька разів обійшов довкола пана Кароля, важко дихаючи. Очі зі злості налилися кров'ю, здавалося, ось-ось випадуть з орбіт. Він почав прямо гарчати:

— Сьогодні! Сьогодні! Цей паскудник! Цей! Цей! — Панові Емілю забракло слів, скреготнувши кілька разів зубами, поліз умовно до кишені, шукав там чогось, шукав і нарешті знайшов, — у кайданах! Ось тут! Тут! — лунало в кабінеті, потім вирвалося в коридор, звідти надвір і пішло й пішло. Люди на вулиці озиралися одне на одного і нічого не розуміли, що воно таке. А луна віддавала: “Тут! Тут! Тут!”

Не пройшло і двох тижнів. Повітова влада дуже готувалася до святкування великого свята — дня незалежності Польщі. Цілий тиждень підмітали вулиці у місті, надворі велика стужа, почало мести ріденьким сніжком, а бурмістр заставив будівельників ремонтувати кілька тих нещасних лавок. Цілий тиждень відновлювали ліхтарі на центральних вулицях. У ніч на 11 листопада місто мало бути освітленим, як то було колись за старої неньки-Австрії.

Готувалися і підпільники. Дуже вже їм хотілося насолити польським можновладцям, щоб їм життя на окупованій території не здавалося медом. У ніч на 11 листопада поліцаї, враховуючи урок двотижневої давності сторожили біля будинку пошти і ходили довкола ратуші.

Уже з опівночі так позмерзали, що кляли свого шефа поліції, бурмістра і повітового старосту на чім світ стоїть:

— Щоб кожного з них так трясло цілу ніч на ліжку, як оце нами трясє зимова стужа.

— Щоб вони, дай Боже, до ранку уже і не повставали.

— Щоб їм так гикалося завтра цілий день, як їм тепер гикається з холоду.

— А щоб їм добра не було!

Поки поліцаї грілися словесними виразами, на будинку повітового суду, навіть на будинку жандармерії були повішені плакати:

“Геть колоністів з української землі!”, “Поляки! Пішли би ви до с—и!”, “Україна понад усе!”. І знову для декого цей день був судним днем.

* * *

Якраз на Великдень Ярослав Окуневський одержав черговий номер газети “Львівський Науковий Вісник”. Зранку всією родиною були в церкві. Як сини священичої родини, вони свято дотримувалися церковних вимог. Кожної неділі, кожного свята, особливо Ярослав ходив до церкви помолитися. Він вважав, що служачи десятки

років на морських кораблях, хоч і там виконувалися всі релігійні обряди, він завинив перед Господом Богом і перед церквою, що не мав можливості робити так, як усі віруючі прихожани. Тому-то тепер у Городенці намагався наверстати упущене.

Вся їхня родина стояла з кошиком біля самої церкви. Коли почався хресний хід і отець Василь Комаринський перший раз покропив їхній кошик, їм так стало приємно на душі, але коли знову вмокнув квач, вони усе зрозуміли, той сміючися почав кропити їх усіх свяченою водою. Особливо добряче покропив пана Ярослава, примовляючи:

— Ви, пане Ярославе, роками мокли у солоній океанській воді і нічого вам не було, еге, еге... Я думаю що нічого вам не пошкодить і свячена — Ярослав почав обтрясатися, а навколо прихожани сміялися із такого дотепного жарту.

Отець Василь Комаринський у них на парохії зовсім недавно, всього півроку, молодий, всього 33 роки, високий, з буйною шевелюрою, яку ледве-ледве запихав у шапку, очі сині-сині, маленькі товсті і завжди червоні губи, чим захоплював міських молодниць і не одна потім жалілася, що через нього цілу ніч не могла заснути:

— Це якесь чудо з цим священиком. Ніяк заснути. Виговорила десять отченашів і десять Богородице Діво. І, ви думаєте, пішло на сон?..

— Пані Ольго! Пані Ольго! Треба було ще виговорити кілька отченашів.

— Ви якесь таке говорите. Та я це й зробила. А він раз і став переді мною. Я спітніла, розгарячилася. І так до ранку. Молилася й молилася. Так і розвиднілося. Боже! Вставати, а я не можу. Так гейби цілу ніч сапала. Така змучена. Щезни та й пропадь.

З передовими і прогресивними людьми Городенки отець устиг навести ділові і дружні контакти .

— За це йому честь і Боже благословення, — подумав Ярослав Окуневський, розгорнувши газету. Свій погляд зупинив на оповіданні “Марічку головка болить”. Сама назва говорила, що таке слово, як Марічка, вживають тільки на Гуцульщині, в його рідному краю, де він виріс і провів свої дитячі роки. Усе своє життя проніс любов до рідного краю, і все що зв’язане з ним дуже йому подобалося:

“Кажуть, що нема над побратимство та над приятельство, а то однак невгадно...” Окуневський відклав газету. Усміхнувся, зняв і

протер пенсне. У грудях якось стало гаряче. Він відчув себе на вершині, покритій високими смереками, віти гойдаються, шумлять, залоскотало щось під ложечкою, залоскотало щось таке рідне, близьке... Скільки років не живе на Гуцульщині, а ностальгія за рідним краєм переслідуює ціле життя.

Читав далі, смакував кожне слово, роздумував, перечитував кілька разів окремі абзаци, знову відкладав газету, міряв кроками кімнату, знову сідав, читав далі, сміявся від душі:

“...Кінь зарзав та й питається:

— Чи правда, що газдиню головка болить?

Загегали білі гуси на подвір'ю та й питаються:

— Чи правда то, що газдиню головка болить?

Вихожу на вулицю, а вулиця питається:

— Чи правда то, що Марічку головка болить?...”

Ярослав Окуневський відклав газету, задумався, почав сміятися сам до себе, таки дуже вдовольнився прочитаним і вирішив написати листа-подяку до автора:

“Високоповажний пане добродію!

У ЛНВіснику читаю гуцульські ескізи пана Черемшини, і душа моя гуцульська радується ними. Я смакую їх як діамант. Послідній ескіз “Марічку головка болить” — то перла, то такий найвидатніший твір мистецтва, то так майстерно ціцельована штучка, що я не видержав і написав до Донцова і запитав, де він той автор, що він за один, бо мене зібрала охота висловити йому подяку за ту душевну і навіть просто уцінену радість, яку він зробив мені своїм ескізом.

Донцов відповів мені, що М.Черемшина — адвокат у Снятині і більше нічого.

Заглядаю до списку адвокатів, що єсть у мого брата, і нахожду там ім'я Ваше як самотнього українського адвоката в Снятині.

Звертаюся до Вас і прошу Вас бо Вам це легше, бо Ви може знайдете пана Черемшину між конципістами, передати авторові мій привіт і мою подяку за ту радість, яку він мені справив. Я єсьм старий також “брат во Христі”, знаюся в гусячій пері і хотів би при нагоді познайомитися з автором. А тимчасом здоровлю його щиро і прошу його, щоб і дальше обдаровував нас бісерами. Я сам невеликий чоловік, але не

належу до тих свиней, перед якими кидається бісером, як-то в святім письмі пишуть — і розпізнаю бісери і умію їх оцінити.

Дякую Вам за посередництво, остаюся з глибоким поважанням.

*Др.Ярослав Окуневський
Городенка, 25.04.1926р.*

Христо Воскрес! Зі святом Вас, пане Черемшина.”

Одержавши такого листа Марко Черемшина довго сміявся. Справді, живучи рядом, він до сьогодні не познайомився з таким визначним чоловіком, та ще й земляком.

“Хто мене так зрозуміє, гуцула, як самий гуцул”. І Марко Черемшина тут же пише відповідь:

“Високодостойний Пане!

Ваше цінне письмо є для мене дуже милою несподіванкою само про себе, себто тому, що воно якраз від Вас.

Від хвилі появи Ваших неоцінених писань я став Вашим вдячним читачем і як тільки Ви появитеся у “ЛНВ”, я все лишаю і Вас читаю. Штурмував я т. Донцова, щоб подбав, аби ваші писання густіше прикрашували “ЛНВ”, — т. Донцов відписав мені, що Ви рішилися виїхати заграницю, і він не має до вас впливового доступу. А тепер раптом дістаю я лист від нашого неоціненого Кіплінга (це щира правда). Отже, цинив я Вас високо перше всего за Ваші писання.

Та, крім того, мене все досягали проміння вашого німбу. Іменно чув я ще хлопцем оповідання про Вас в домі кобацьких Стефановичів, жабівських Коржинських, ясенівських Лакустів, довгопільських Попелів і Воєвідків із Зеленого, а опісля, як академік у віденській Січі із оповідань т.Йосипа Партицького, Зуня Бурачинського, Бережницького, Славка Бурачинського. п. Д-ра Яросевича, п. Д-ра Микули (?) і інших Січовиків набрав я пошани до вас. Впрочім у Косівщині, у якій я родився, Окуневські все були символом всього, що найкраще і славне. У домі Коржинських і Стефановичів та Абрисовських мав я честь бачити Вашого незабутнього батька. У Вашого Високодостойного брата-посла був я першим гостем, коли по шлюбі привіз був у Відень свою Дружину. Та Ви все бродили світами, і я не мав

ніколи щастя Вас бачити. Не здивуйтесь проте, що Ваше цінне письмо є для мене двічі милою несподіванкою, за яку я Вам отсим красно дякую.

Певно писано Вам зі Львова, що дня 15 мая Товариство українських письменників устроює в честь тов. В. Стефаника літературний вечір.

Гадаю, що Ви на тому вечорі будете і тішуться, що буду мати щастя Вас побачити і Вам свою літературну чолобитню зложити.

Марко Черемшина."

* * *

Наближалось 3 травня — день Конституції Польщі. До повітового староства прийшло звідомлення широко відзначити це свято. Показати Малопольщі, що польська влада сильна і приєднання українських територій — навічно.

З цієї нагоди пан Еміль Гальчевскі скликав нараду у повітовім старостві — присутніми були бурмістр Міхал Нємчевскі, комісар поліції Кароль Романьчик, старший поліціант Юзеф Тадрала і всі сільські війти.

— У місті і в селах має бути все позамітано. В селах почистити канави.

— У місті після Богослужінь на честь великої Польщі, всі прихожани з процесіми мають зібратися біля пам'ятника Невідомому солдатові. Мають зібратися всі державні служби міста. Має відбутися мітинг, парад прикодонників, після концерт.

Щось подібне має відбутися і в селах, — пан Еміль обвів усіх війтів своїм пильним поглядом — Богослужіння, вихід з процесіями, підготувати таке місце, де б школа дала концерт.

Скрізь на державних будинках, на сільських гмінних канцеляріях, на школах мають бути вивішені державні прапори — розкомандувався пан Еміль, — особливо застерігаю пана бурмістра, — і, добре почервонівши, перевів погляд спершу на Міхала Нємчевского, а потім, ще дужче червоніючи, на панів Кароля Романьчика та Юзефа Тадралу, — і кілька разів ударив кулаком по столі. Війти нічого з того не зрозуміли, але бурмістр та поліціанти зрозуміли, що це означає.

“Ну що робити, коли знайти ворогів Польщі не вдається. Поки що!” — подумав пан Кароль.

Не дрімали й снятинські патріоти-гімназисти. Увечері зібралися за мостом у лузі:

— Хлопці, — вівголоса почав Михайло Бажанський, — влада готується до святкування свого свята. А ми що? Будемо допомагати? Треба зірвати це святкування.

— Але як? — запитав Євген Пік, син будилівського священика.

— Може, ти щось придумав? — кивнув головою Славко Балицький.

Весна наступала повним ходом. Хоч ночі були ще прохолодними, від Пруту плвли густі тумани і ранком довго трималися, не даючи сонцю своїми променями шастати по кожному подвір'ю, показати, що ось вона, весна, прийшла, прийшла. Зранку все показувало, що настали теплі і погожі дні. Перед вечором дуже піяли когуги і здавалося, що то все на погоду. Але пополудні з Будилова почали засуватися хмари, спершу ніби білі, потім темніші, а з часом почав сіятися невеликий дощик.

— Нам цього дощу зовсім не треба, — мовив стиха Михайло, вилазячи на грубу високу акацію.

Зверху добре було видно, як унизу був пам'ятник Невідомому солдатіві. Він кілька разів примірявся, чи добре перекинув шнурок, опускав донизу, Славко його натягав. Збоку стояв Євген і двома руками тримав бочечку з дьогтем, і все позираючи довкола, щоб їм, бува, хтось не перешкодив, особливо поліціанти.

Нарешті шнуром бочечку підняли на акацію, Михайло міцно закріпив. Кілька разів помахав нею, чи добре перевернеться. Ще раз глянув униз. Примірявся. Якраз висить над могилою. Прив'язав за край бочечки, і шнур помежи гілля акації перекинув на другу сторону вулиці. Там Славко закріпив за парканом.

— Все, готово! — у хлопців блищали очі від радості, як то завтра буде. Потім ще раз перевірили, чи не помітно де з-поміж гілля шnurка.

Перед обідом усі повиходили з церков, з процесіями вирушили до могили. Там уже чекали гості зі Станіславівського воєводства, Еміль Гальчевські, Міхал Нємчевські, Кароль Романьчик, то тут, то там походжали поліціанти, жандарми. Примарширували прикордонники. Повітовий староста потирив руки від задоволення. “Усе буде чудово! Лиш погоди нам треба! Погоди!”

Із залучанського потяга привезли дуту оркестру, яка мала заграти польський національний гімн. Як тільки все стало на свої місця, оркестра розпочала грати: “Єще Польща не згинела...” — всі військові підтягнулися, підняли два пальці до козирків, кожний український патріот, який стояв неподалік, у душі прогумкотів: “...но згинети мусит...”, як тут, шнур легенько натягнувся, і мов грім серед чистого неба, полився дьоготь на пам’ятник, бризки попали на костюми старості, бурмістру, гостям зі Станіславава. Зробилася паніка. Оркестранти перестали грати. З акації мирно скапували останки розіллятого дьогтю. Люди з процесією повернули до церков. Свята не відбулося.

5 грудня Польща святкувала день народження свого вождя — Юзефа Пілсудського. Оскільки тепер уже перед урочистостями поліція разом із жандармерією охороняли магістрат, поштовий будинок, пам’ятник Невідомому солдатові, то хлопці повибивали вікна у приміщенні жандармерії, бурмістру і пану Емілеві Гальчевському. У микулинського пана тієї ночі згоріли стодоли.

Що то творилося! Що творилося у повітовому старостві!.. Ворони не сідали на сьому хату від староства.

* * *

Насувалися сумерки. Тільки що утих дощ. Падав кілька днів. Отак замжичився і не переставав. Касіян дуже любив раптовий дощ. Гріє сонце, враз захмарилося, за гуркотіло, блиснуло кілька разів і пішов дощ. Хмари відійшли, і знову погода. Так весело. Чисте повітря. Озон. Хочеться дихати на повні груди, побільше вдихати і побільше видихати, аж до запаморочення. А там, дивись, із-за будинків показалася райдуга. Така рідна-рідна, ніби у Микулинцях. Під ложечкою, як щось засмокче, аж у голові крутиться. Як уже хочеться додому, побачити родичів, а головне, і Василь усміхнувся, як ішов на війну, то співав свою улюблену микулинську пісню, надїхала фіра, скочив і пісню не доспівав. Уже одного разу була така нагода, але якось заговорився, призабув, і це мучить по сьогодні. Чому? Чому так вийшло?

Касіян підійшов до вікна, виглянув на вулицю, з покрівель будинків, з листя дерев скапувала дощова вода. За цих кілька днів землю так удосталь напоїли дощові хмари, що місцями вертала воду і та збігала струмочками і стікала в міську каналізацію.

Надворі темніло, але в сутінках добре виднілися обриси кількоповерхових будинків. Касіян притулювся до шибки, щоб трохи остудити гарячу голову, та і всю душу, яка вирувала від радості.

Недавно познайомився з архітектором і мистецтвознавцем Володимиром Січинським. Той з радості таким знайомством написав кілька статей до Львівського журналу “Мистецтво” і до журналу “Мистецтво слов’ян” у Брно. Потім ці статті, твори графіки, надруковані раніше у чеській пресі, надіслав до Київського художнього інституту, як свої теоретичні праці про художні твори Василя Касіяна. Потім через того ж таки Січинського дізнався, що в інституті оголошено конкурс на заміщення вакантних посад викладачів і туди запросили взяти участь і Василя Касіяна.

І ось сьогодні! Касіян упав на коліна: “Господи наш! Отче наш, іже єси на небесі. Нехай святиться ім’я Твоє...”. Серце так калатало від радості, думав вискочить. Поклав руку на груди, ніби хотів утихомирити. У голову лізли всякі думки, особливо зв’язані з домівкою. Але наперед вилазить його велика-велика радість. Сьогодні дістав повідомлення за підписом ректора інституту Івана Врони, що конкурсна комісія затвердила його, Василя Касіяна, викладачем поліграфічного факультету і йому належить прибути до Києва для виконання своїх обов’язків. Так перечитував уже кілька разів. Яка радість! Яка радість для нього. Аж тепер побачить вимріяний золотoverхий Київ, Софіївську площу, на якій проходила злука і багато дечого. Його праця буде виконуватися на благо рідної Батьківщини. А це найголовніше в роботі митця: — Повертається у твоє лоно, Мати Україно, твій син...

* * *

День за вікном видався похмурим, сіреньким, небо, покрите білястими хмарами, нависало над полями. Вкрита товстим білим кожухом, земля спочивала. Вона, як та мати, хвилюється за дітей, народжує, ростить, пестить, а потім пускає у світ широкий. Турбується про них і далі, але уже не пестить, не ростить.

Гойдаючись у потягу до Львова, в купе сиділо троє людей. Один трохи сивочолий, з борідкою, яка сходила на клин, дивився у вікно і думав: “...Наше діло з землею; пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу...”

Другий — кремезніший, з високим чолом, що не можливо було вздріти де воно закінчується урочисто читав: “...Мужики прижмурювали свої глибокі очі і розпізнавали, що цю дитину птахи у неба випросили, аби весь смуток із сіл збрала та й аби його буйним вітром вгору передала. Та й казали, що цей хлопець буде сонечком села гріти і землю дощиком росити”

Всюди, скільки око сягає, стелилася біла рівнина. Сніг засипав межі, дороги, накрив дерева, кущі і вони стояли на межах, край доріг, як великі стоги та копиці. Перед очима постали снятинські вчителі, які недавно зібралися з нагоди його ювілею. Говорили красні поздоровлення, потім своїми силами поставили концерт. Перед концертом подарували гарно оформлений альбом з підписами усіх снятинських учителів. На обкладинці намальований файний його портрет. Для Стефаника це було несподіванкою. Він поцікавився, хто в Снятині так гарно малює.

На Володимира Хроновича, який недавно лише перейшов працювати до Снятинського повіту, кивнули головою кілька вчителів. Той засоромився і червоніючи підійшов до ювіляра:

— Ви що, кінчали Краківську академію?

— Ні! Я собі так малюю.

Стефаник почав розпитувати, хто він, звідки прибув?

У кінці святкових торжеств подякував усім чемно і все поглядав на малюнок на обкладинці.

Наче десь здалека почув жіночий голос:

— Чи чуєш, Василью, як файно про тебе написав Іванко. Боже! Як він тебе любить, а як уважає. А ти мовчиш та й мовчиш...

Стефаник мовби виринув звідкілясь, зі снігових нетрів, повернув голову.

— Ану, Іванку, ще щось прочитай, — щебетала Семанюкова.

Та що Василь за господар? Криваві реберця,

Розлилися чорні ріки з мужицького серця!..

“Тільки щирий друг може таке написати про нього” — подумав Василь Стефаник.

— Як там буде? Як там буде? І навіщо це йому? — не вперше за кілька днів подумав він щодо торжеств у Львові.

У Львові створили ювілейний комітет з нагоди 30-річчя його літературної діяльності (кінець грудня 1926 року) і 25-річчя з часу появи збірки “Дорога”. Він згадав, коли сповнилося 50 років з дня

народження. Тихо було й скромно. Привітали близькі друзі, дехто надіслав телеграму, дехто лист. І слава Богу! Навесні відшукали новий ювілей — 55-річчя з дня народження. Як не хотів, як не хотів якихось святкувань. Але листові Вацлава Морачевського таки був радий: “Пам’ятаю, коли Ваш лист і слово, яких не забуду ніколи,.. відкрили для мене Ваш письменницький талант і Вашу здібність робити з мови музику і зброю. З того часу я не розставався з Вами і ніколи не ослабла моя повна подиву пошана до Вас, ні пам’ять, ні моє почуття. Ви може не знали про те, що Ви були сонцем мого життя і серцем мого серця”.

Стефаник усміхнувся сам до себе. Від цих слів, які пригадав ось тепер, стало якось приємно на душі. Наталія Семанюк зауважила усмішку на лиці.

— А правда, Василю, як файно написав Іванко про тебе? Правда, що так?

— Дуже файно!

Дороги були порожні, заметені снігом, на полях жодної живої душі, величезна пустка за вікном вагона, біла й нежива, приморожена зверху морозом.

Йому надіслали прохання написати якусь новелу і зачитати на святковому вечорі. Боже! Які вони наївні. Вони думають, як колись говорив Лесь Мартович, це що, шкварки гризти? Сів, раз-два, і є новела. Таже скільки отаким говорити, що це пишеться кров’ю з-під самого серця.

— Василю! Що ти такий задуманий? Таже, небоже, ти повинен бути веселим, з гарним настроєм, передавати його нам з Наталею. А то сидимо, ніби їдемо на поминки, — пробував жартувати Марко Черемшина.

— Для мене, любі друзі, це і є мовби поминки. Страх не люблю оцих ювілеїв. Не розумію, їм робити нічого чи що? І знову повернув голову до вікна. Калать-калать! Калать-калать! Калать-калать! — стукотіли колеса.

У млистій далечині не можна було відрізнити неба від землі, тільки окремі дерева, кущі, покриті снігом, білили на горизонті.

Як добре, що є такі, як Марко Черемшина. Понаписував там щось за нього та й буде читати на святі замість нього. Виручив.

На другий день почалися торжества. Перша частина відбулася в Народному домі. Марко Черемшина взяв ініціативу у свої руки.

Зі вступним словом звернувся до ювіляра. Зачитав свої поезії-присвяти — “Добрий вечір, пане-брате”, “Його кров”, “Під осінь” і “Стефаникові мужики”. Стефаник з почутого був дуже схвилюваний. Далі були виголошені привітальні промови. Стефаника вітали бурею овацій. Це була надзвичайна подяка народу геніальному новелістові.

Увечері в краківському готелі відбулася спільна вечеря. На адресу ювіляра надходили і надходили привітальні телеграми. Найбільше радів поздоровленням з Великої України. Все-таки під кінець примусили Стефаника виступити. Але овації не давали змоги говорити. Нарешті всі втихли:

— Ви мене величаєте. Але не слухно. Я писав те, що серце співало. І половину цього, що написав, я, коли б міг, зчеркнув би. Кажуть, що я песиміст. Але це неправда. Я оптиміст. Я представив ваше темне життя і представив ваш настрій. І все те страшне, що є в ньому, а що так болить мене, писав я, горіючи, і кров зі сльозами мішалася. Але, коли я найшов у ваших душах такі слова, що можуть гриміти як грім і світити як зорі — то це оптимізм. Більше описати не можу, бо руки трясуться і кров мозок заливає. Приступити ще ближче до вас — значить спалити себе.

У кінці щирими, від душі, схвилюваними словами дякував за увагу і пошану, якою відзначали його скромну працю.

Ювілей був скромним, але урочистим. Стефаникові весь час крутилася думка в голові з цього приводу: “Нікому не бажав би бути у моїй шкірі: люди віддають пошану, а я би втік. Здається, що це поминки по мені справляють”.

Приїхавши додому, довго обдумував львівські святкування, аналізував, потім зробив висновок: “Сини мої, сини, ви все життя будете жити в моїй тіні...”

* * *

Ішло засідання суду. Вів його повітовий суддя пан Микола Фірманюк. Іван Семанюк як адвокат вів захист. Розглядали досить цікаву справу.

Слухали слідчого із поліцейського управління, який вів слідство про вбивство. Сільський швець Микола Проданів убив чоловіка. Жінка вбитого, яка сиділа в судовому залі, заголосила.

А фактично сталося ось що. Вдень біля мерця все хтось крутився. Приходили сусіди, родичі, знайомі та і всі жителі

села, щоб віддати останню шану покійному. Так годилося. Молилися, слухали, як і хто голосить, потім це все обговорювали. Так було цілий день. Увечері всі розходилися, хатні стомлені за день лягали спати. Біля покійника горіли свічки, лампа, бо не годилося, щоб мертвець лежав у темноті. Треба, щоб хтось цілу ніч сидів біля померлого. З цією метою все кликали Миколу Проданового. Він не боявся мерців і міг сидіти цілу ніч, поправляти свічки, замінювати, якщо стопилася. Плату брав невелику. Всього один злотий. Злотий платили сапальнику за день, і то доброму. Трохи сельчани були невдоволені такою високою платою, бо що цілу ніч сидіти, а що цілий Божий день літньої пори сапати. Але іншого виходу в них не було. А остільки Микола був шевцем, то брав з собою все шевське начиння, розкладав біля покійника і цілу ніч шевчив:

— Що то дармувати? — гадкував собі Микола.

Але однієї днини в корчмі засіли два товариші, трохи випили. І то добрі газди:

— Слухай, Іване, давай зробимо збитки з Продановим.

— Які?

— У мене на стрику є новісіньке деревище. Мої скоро лягають спати. Занесемо деревище у другу хату, я одягнуся у святошне і ляжу у деревище, ніби вмерлий. А ти підеш до Миколи Проданового і скажеш аби прийшов посидіти коло мерця. Вже коли почне шевчити, я почну рухатися, ото має перелякатися.

— Та ти, Грицку, здурів чи що? Як таке робити? Пускати сміх з себе.

— Та то ніхто про це знати не буде. Лише ти, я і Микола Проданів. Але скільки сміху буде. Все село буде сміятися з нього. О, вже коло мерців ночувати не буде.

— Та я знаю? Це якесь таке.

— Та давай!

Молоді газди ще трохи випили. І закрутилася справа.

— Вуйку, Миколо! Ходіть до мерця.

Той скинув шапку, перехрестився:

— Вічная пам'ять покійному. А хто помер?

— Таже, — Іван зігнув голову додолу, крутячи шапкою, щоб не розсміятися, — Іван Блайзер.

— Та як? Та я з ним сьогодні зустрічався на вулиці.

— Та таке. Ади йшов та й упав. Сталося нещістє. Видно дістав вибух крові.

— Та я не чув аби дзвонили по небіжчиківі.

— Та то таке. Може, ви були тоді у стайні або деінде

— Добре! Йду!

Микола прийшов. Поклав мішок з начинням біля ніг і почав молитися. Молячись дивувався. Мертвець лежав ніби живий. Але по боках від деревища горіли підсвічники, в головах на столі стояла миска з пшеницею, в якій теж горіла свічка. На грудях у небіжчика хрест.

Микола перевірів чи все у порядку зі свічками, висипав посеред хати шевське начиння і став шевчити. Микола мав робити чоботи. Знадвору під вікном стояв Іван і все позирав до хати, коли-то Микола буде драпати зі страху. Дуже хотів посміятися супроти ночі. Хоч це було гріхом, але в голові від горілки завихрилося...

Вийняв шкіру, приклав мірку і почав вирізати. Коли це в покійника опустилася рука. Микола піднявся, поставив руку на місце:

— Агій! Якщо пес здох, то най ногою не дригає.

Микола лише сідати, глядь, а в того відкрилися очі. Він схопився:

— Ага! Теляті відрізали голову, а воно булькає очима.

І закрив мерцеві повіки. Надворі пильно слідкував за усім Іван. Дуже дивувався, що Микола ще не втік.

Уже й Грицькові це надоїло.

— Це-с не збирається тікати, а пробує далі шевчити. Я тобі, міцьку, зараз зроблю Армагедон.

Лиш Микола взявся за ножниці, а мертвець підвівся і сидить собі в деревищу. Микола підскочив:

— Не дурій Грицьку! Бо я таке не люблю.

І повалив мерця на подушку. Лиш швець сів на стільчик і взяв у руки ножниці, мертвець знову підвівся. Микола знову повалив на подушку. Лиш сідати, той знову підвівся.

— Грицьку! Я сказав, що таке не люблю. Що, шкода стало золотого? Я сам не приходив. І тебе вмирати не просив. Лягай собі, не заважай шевчити.

Мертвець сидів.

— Гей, неборе! Зі мною нема що жартувати.

Схопив клевець і грим по чолі. Мертвець упав на подушку. Микола ще трохи поправив руки, обдивився на свічки і приступив до своєї роботи.

Іван під вікном кукав-кукав до хати, горілка розібрала, почав дрімати зсунувся на призьбу і заснув.

Вдосвіта вбігла Грицкова жінка і заголосила:

— Та як? Ще вчора нарізав січки корові. Надвечір кудись пішов. Тепер уже помитий, зібраний, у деревищу... Та як без мене? Нічого не розумію.

Надворі заголосила Іванова Параска. Цілу ніч не спала, все думала, куди пропав її Іван. Зразу визначила, що він ніде не може бути, лише в Грицка. А той від холоду задубів і лежав під хатою як поліно. На крик збіглися сусіди і почали Івана розтирати солом'яними віхтями, горілкою. Та й Іван відійшов, а Грицка таки поховали. Микола мав втрату, бо ніхто не дав золотого. Після всього, що сталося, він і не упоминався, але після тієї пригоди вже брав золотого наперед.

А тут війт викликав поліціантів, кликали його до гміни, розпитували, як то було.

А тепер прикликали до суду.

— Ще-м такого не чув у судовій практиці, аби вбили мерця, — підвівся адвокат Іван Семанюк, який захищав підсудного і раптом побілів, ймився рукою за серце, зімлівши, почав осідати на підлогу. Ноги в нього підкошувалися ніби хтось їх помало згинав. Фірманюк, не закривши судового засідання, кинувся до друга. Бризнув водою. Почав розтирати рукою груди. Це нічого не давало. В нього зі страху тряслися руки. Бідний не знав що робити. Нарешті кивнув якимось двом вуйкам, що чекали в коридорі своєї черги, ті підхопили Семанюка, тут ще підійшла поміч і так помало занесли додому.

Через деякий час Семанюк прийшов до пам'яті. Сам дуже перелякався. Потім трохи відійшов. Але оскільки надворі в той час була травнева спека, то звелів, щоб йому постелила Наталія на підлозі. Так було трохи холодніше. Лежачи на підлозі, весь час дивився у вікно надвір.

— Який великий і красивий світ, а для нього місця в ньому стає все менше і менше. Нікому став непотрібний. Хіба мамі та й рідній сестрі. Здержуючи сльози, нагадав, як зовсім недавно вони з Наталією посварилися і вона його, такого хворого, залишила самого, пішла жити до своєї мами. Два тижні жив самотужки. Переказував, потім сам ходив, ще й мусив перепрошувати. Питається, за що. Все більше і більше думав над нікчемністю людського життя. В чому його вина перед Господом Богом, що призначив йому жінку, яка

ніколи його не любила і не розуміла, як виявилось в них різні погляди на життя? Аналізуючи такі речі на самоті, нервово напружуючись, ще далі скочувався в пропасть, погіршуючи і без того досить слабе здоров'я.

Пролежав так майже місяць, а потім за рекомендацією лікарів знову поїхав на санаторне лікування до Львова.

* * *

Ольга Плешкан довго не могла заснути. Від хвилювання дуже калатало серце, шуміло в голові. Уперше! Уперше бере участь у художній виставці. Їх кілька учнів школи Олекси Новаківського — Грищенко, Смольський, Гебус-Баранецька, Марічка Карп'юк організували виставку своїх картин у Академічному домі у Львові. Завтра о десятій ранку відчиняються двері. Якщо з її товаришів дехто виставляє свої картини не вперше, то вона — вперше. Як то любителі художніх картин поставляться до її творинь? Чи сподобається? Про неї ще ніхто не чув. Чи заявить цими картинами про себе як про новітню художницю? Питань було більше, ніж відповідей. Її переживання ще звечора замітив професор Олекса Новаківський:

— Не хвилюйся. Не бери все близько до серця. Все буде добре.

— А хіба можна не хвилюватися, не переживати? Адже це вперше у моєму житті.

— Я тебе, Ольго розумію. Я також на перших порах переживав.

Цілу ніч їй снилася мама, все усміхалася до неї, усміхалася. Ольга намагалася підійти, розказати, поділитися своєю радістю, але та чомусь ішла від неї, ішла, Ольга за нею. Сталося так, що Ольга була на одній стороні ставка, а мама на іншій. Ольга хотіла їй щось сказати, але та не чула. Вона крикнула і пробудилася. До ранку вже не стулила очей. Нашвидкоруч поснідавши, побігла до Академічного дому. Там уже було багато народу. Двері відчинені. Ольга нічого не зрозуміла. Як це відбулося відкриття виставки раніше і без неї. У грудях похололо.

Підійшла ближче, там уже були її подруги. Марійка Карп'юк плакала. Ольга, нічого не розуміючи, ступила до середини. Її погляд зупинився на одних руїнах. Усі картини розірвані на клаптики, рамки поламані. Крісла, стільці поламані, на вікнах замість красивих занавісів типу французьких решельє висіло ганчір'я. Це її

приголомшило. Вона дивилася на все це і не могла вимовити слова. Зараз-таки появилася її двоюрідна сестра Євгенія Данилович, яка була на той час студенткою Львівського університету, і прийшла підтримати морально учасників виставки. Ольга, побачивши, її кинулася на груди і заридала. Євгенія, чим могла, заспокоювала, гладила Ольгу по голові. Як виявилось, тут уночі погаздували польські студенти-шовіністи. Яка могла бути мова про українські виставки?

Про ці безчинства польської студентської молоді блискавкою розійшлося по Львову. Прибігла і Оріся Величко, яка хвилювалася за Ольгу Плешкан. Прийшов професор Олекса Новаківський. Усі розраджували учасників виставки, співчували їм, заспокоювали. На Ольгу це подіяло морально. І тут їй не пощастило.

* * *

По місту ходило багато розмов, що польська молодь хоче провести великий бал у своєму клубі “Сокіл”. Цим зайнялося молодіжне польське товариство “Стшельци”. Хлопці шили нові костюми. Дівчата — нові плаття. Боже! Скільки було вередувань. Плаття пошито не таке. Доводилося шукати інших кравчинь, шити з іншого матеріалу.

— О Єзус Марія, пані Олюня, як добре, що ти прийшла, я тільки що була у Гельчевских. О Єзус Марія, яке в неї плаття, яке плаття, пальчики оближеш.

— А в тебе хіба гірше. Плюнь на ту Гельчевску, вона не варта, аби за неї навіть згадувати.

— Тобі добре, Олюнько, говорити, але мій Славко часто дивиться на неї, — і почала схлипувати. — Навіть не знаю, що робити.

— Та не плач, Мартусю, він у тебе такий файний.

— Не плач, не плач. Та в тому і вся біда, що він файний. А файного усі люблять. Ох, бачила би ти, які він мешти купив. Просто цімес! Пальчики оближеш! А як твій Юзек?

— Юзек? Так, як усі хлопці. Звечора любить, а на ранок забуває.

Подібних розмов можна було почути перед балом майже у кожному помешканні.

Менше розмов відбувалося тайком у лузі за мостом. Хлопці розуміли, якби за ними хтось шпигував, то обов’язково мусив би перейти через міст, а вони збиралися в такому місці, що міст було видно, як на долоні.

— Хлопці! “Стшельци” готуються до балу. Може би й ми щось підготували.

— Ти, що хочеш теж піти до них на бал?

— На бал іти не маю такого бажання. Але так зробити, щоб той бал перетворився на рейвах, — бажаю.

Славко і Євген втупилися поглядом у Михайла.

— Ти що надумав?

— У нас тут, на Приліпці, розказують, повно щурів. Якщо зібрати коло двадцять щурів і випустити в Соколі під час першого танцю, я собі уявляю, що там буде творитися.

Хлопці, уявивши таку картину, зареготали.

— Ну й здорово ти, Михасю, придумав. Нам зі Славком ніколи таке би в голову не стрілило.

— Лиш тут така справа. Щурів за так собі ніхто ловити не буде. Треба якихось хоч пару злотих.

І закипіла робота. З одного боку шукали гарних суконок, костюмів і мештів. З іншого — щурів.

І ось настав той вечір. На сцені музиканти налагоджували свої інструменти.

У помешканнях ішли останні приготування. Всі родини займалися лише одним. Допомогали своїм чадам, виглядати на балу якнайкраще.

Хлопці теж підготовлялися до балу. В кількох ящиках скакали щури, кусалися.

— Лише би до темноти не розпочали. Лише би до темноти...

На їхнє щастя у панянки Зосі Гельчевської урвалася шлейка. Які тут почалися плачі, потім прокльони на адресу кравчині, яка шила плаття. Мамуся перешивала шлейку, бабка вговорювала і втихомирювала.

У Соколі всі нервували, але й починати без Зосі не сміли. Нарешті показалася панянка Зося. Всі втішилися. Музиканти вдарили по струнах. Надворі почало вечоріти. Хлопці якраз вчасно опинилися під вікном і тут же засмутилися: всі вікна були закриті.

І тут! Боже! Яке щастя! Яке щастя! Хтось із кавалерів відкрив одне вікно, потім друге. Хлопці мало не обіймалися на радісах.

Раптом ударили музики. І приступили. Почали ловити щурів за кінчики хвостів. Ті дерлися, скакали, то в один бік, то в другий, кусали один одного. Але це так робилося скоренько, ніби не вперше. Ніхто на вікна не звертав уваги, тим паче, вони були заслонені

фіранками аж до підлоги. Михайло першим нагнувся через вікно і опустив товар на підлогу. Славко собі, а Євген моментально ящики наперед себе і вже побіг. Не хотіли залишати слідів.

Боже! О Єзус Маріє! Що там почалося. Знялися верески, коли щури почали бігати посеред залу. У двері, звісно, не містилися. Сміливіші кинулися до вікон. Почали скакати через вікна, як зайці. Пообривані клапті суконок довго майоріли у вікнах. Дехто з музикантів навіть погубили інструменти. Славко загубив мешти, коли тікав. То-то було, то-то було.

* * *

На Великдень до них мав приїхати в гості Василь Стефаник. У чеканні день пройшов надаремно. На другий день Марко Черемшина перебував у Кобаках. Дуже захотілося побувати в домі своєї старенької мами, як також побувати на могилі батька. Поснідавши, Іван Семанюк вийшов з хати, подивився довкола. Наталія ще сиділа за столом і щось уповідала його мамі. У кінці города, як завжди, булькало собі чуркало, гори височіли як віддавно, смереки помало коливали вітами. Семанюк у душі усміхнувся: «Ніби вітаються зі мною». На лиці навіть не скривився, воно було якесь суворе, ніби виточене з мармуру чи витесане з дерева, але виглядало досить серйозним. Таким вийшов на вулицю і попрямував до цвинтаря, де сестра Олена мала принести скатерть, великодню паску, кілька писанок, розмальованих горняток, які викладалися навколо паски і вони разом мали найняти парастас за батька. Так за прадавніми звичаями, робилося у всіх навколишніх селах.

Сімейні негаразди, хвороба серця, яка все частіше й частіше долягала, тривожила душу, а можливо, і відчуття того часу, наскільки приблизився до того порога, за яким відкривається потойбічний світ, все це діяло на його самопочуття, на душевний стан досить негативно. Не хотілося бачити рідних Кобак, цих гір, зелених смerek, зарано чогось настав той стан, коли нічого не хотілося. Може, з того всього вмерти? Але і вмирати не було бажання. Хотілося жити й жити, радуватися щастю. А його то якраз і не було. На душі тоскно, навколо панувала пустка, якась порожнеча. Тільки з обов'язку перед живою мамою і покійним татом поїхав до рідного села.

У той день погода була великодньою. Тобто сонце підбилося до полудня, і хоч довкола відчувалося ще досить прохолодне

повітря, по-весняному припікало. Високо вгорі співали захлинаючись перші жайворонки. Семанюк підняв голову і прислухався. Як він любив цей спів. У дитинстві міг годинами лежати в зеленій траві і слідкувати, як легенько плавають по небу, мовби пави, білі хмаринки, а під ними, тріпотіли маленькі цяточки, ледве-ледве виднілися, але як було чути їхній спів.

— Христос Воскрес! Христос Воскрес! — віталися до нього діти, молоді газди, газдині і старші.

— Воістину Воскрес! Воістину Воскрес! — відповідав ввічливо, перед одними скидав капелюх, перед іншими ще й вклонявся.

Діти всміхалися до нього. Дівчатка на головах мали невеличкі віночки, на шії кілька рядочків намистинок, у вишитих сорочечках, на плечах файні киптарики, в запасочках, на ногах білі вовняні панчішки, взуті у жовті постолики. Яке це все було миле його серцю. Дивлячись на незнайомих дітей, згадував своє дитинство. Як учора це було, як учора. І він маленьким ходив у зеленому капелюшку, обшитий довкола кольоровою стрічкою, з затиканим пір'ячком, вишитій сорочечці, випущеній верх портіничок, підперезаний тоненькою окрійкою. Портінички заправлені у білі вовняні панчішки, взутий у коричневі постолики. Через плече перекинута і звисала набік вишита тайстрочка на шлейках. Такий собі був маленький гуцулик.

Довкола шепталися старші гуцулки. Біля них стояли гуцули і смоктали хто цигарки, хто — люльки.

— А дівітьци, якем панечем став наш Івась.

— Хто бє зі сторонє сказав, що він гуцул?

— Мой — мой! Якби жев покійней дек Юрко, то бє гонорувавси, маюче такого сина.

— Аді вмер неборака та й нєма.

— Та хоть Юрчєха тішитци нєм.

— Та шо Юрчєха? Лєда день, та й уже коло Юрка.

— А що, варє, він сам приїхав?

— Та нє! Приїхав зі свойов панєв. А вона куда пускає єго одного. Тримаєси, єк реп'єх кожуха.

— Ігій на тебе, Мафтєно! Матє такого чоловіка та й нє триматиси за нєм. Я, якби мала такого, то на крок би нідє нє пустела самого

— Аді, твій ходєт самєй.

— Ходєт самєй. Єт, ходєт, єк та тєчка.

Скрізь на деревах тріпотіло торішнє неопале жовте листя. Попри канави крізь пригніле жовте листя пробивали собі дорогу зелені стеблинки трави. Тоненькі, ледве трималися на ногах, але рвалися до життя, ловили кожний промінець сонця і тулилися до нього.

Семанюк підійшов до воріт цвинтаря, там стояло з десяток гуцулів і курили. Догори підіймався густий дим. Підійшов:

— Христос Воскрес! Христос Воскрес!

— Воістину Воскрес, Іванку! Воістину! Гай, дай Боже!

— Куриться від вас, як з австрійського потяга, — пожартував Семанюк.

— Та мє так, Іванку. Забавліємоси! А що вже нам старєм робете?

То там, то там біля гробів сиділи гуцули. Від розмаїття гуцульських киптарів, запасок, віночків, стрічок, якими грався вітер просто рябіло в очах. На гробах уже відправлялися парастаси.

Семанюк наблизився до татової могили. Там уже чекала Олена. На гробі побачив розстелену скатерть, на ній виднілися гарно спечена паска, писанки і кілька розмальованих горняток.

— Ілено! Я тобі дав гроші, аби ти купила нові горнятка.

— І-і-ій! Івасю! А то не одно?

“Поскупилася на гроші. Та як це так?...” — Іваном опанувала така лють, що аж почало темніти в очах. У грудях запекло. Повернувся і, пришвидчуючи кроки, направився до воріт. Проминувши, схопився рукою за серце і почав опускатися на землю, мов підкошений колос.

— Іванку! Іванку! — підбігли старші гуцули.— Води! Води!

Душа поступово покидала тіло. На лице засувалася блідість. Повіки почали застигати.

— Івасю! Івасю! Та я хотіла, ек ліпше! Івасю, не вмєрай! — заголосила Олена.

З вулиці бігла перелякана Наталія. За нею, задихавшись, Іванова мама.

Плачі, зойки, голосіння заповнили навколишнє повітря. Покинувши гроби, почали збігатися гуцули. І старе й мале.

— Та ек? Та ек? Лиш тепер ішов попри нас. Люди, та шо це відбуваєси на цім світі? Та лиш недавно витавси з усіма. Мені ще си причуває, ек казав усім: “Христос Воскрес!

Звідкись приїхала фіра, перенесли тіло на фіру і повезли додому. Але трохи спам'ятавшись, Наталія заявила, що тіло треба відвезти до Снятина.

— Та чого до Снетина? Ади тут-таки коло тата і поховаємо, — запропонувала Олена. Наталія подивилася на Іванову маму, мовляв, що та скаже, але жінка, прибита таким несподіваним горем, тихенько плакала, гладячи мертвого сина по голові. В її житті гладила по мертвій голові уже другого сина.

— Хоронити свого чоловіка я буду у Снятині, — твердо мовила Семанюкова. Усі підняли голови і пильно подивилися на неї. В очах стільки було рішучості, що ніхто не став заперечувати. Але постало питання: хто буде везти? Це питання постало уже коли надворі почали затягатися сутінки. За сільським звичаєм супроти ночі мерця з села везти не можна. Інакше на село посипляться гріхи — протягом семи років воно буде засноване хмарами.

Але пообіцяні великі гроші порушили цей суєвірний звичай. Надвечір з Кобак вирушила фіра. На сіні, накритій веренею, лежав уже мертвий доктор права — Іван Семанюк, або ж відомий український письменник — Марко Черемшина.

Збоку йшла, тримаючись за клюпак, Наталія Семанюк. Ці слова не виходили з її голови. Аж тепер зрозуміла, що втратила. Може, картала себе, каялася? Такі люди ніколи себе не картають за заподіяне комусь зло і ніколи не каються. Вони впевнені, що завжди у всьому праві.

Як тільки поминули Кобаки, довкола почав засіватися ріденький туман. Він повз по землі нерівномірно, а клаптями, наздоганяючи один одного, мов скажені пси, щось гаркали межи собою, кусалися і вискакували на дорогу, коні піднімали голови, але фірман притягав, і вони заспокоювалися. Наталія цього не замічала. Лише трималася міцно рукою за клюпак, щоб не відірватися. В неї життя надірвалося, не дай, Боже, ще й взагалі відірветься.

— Пані Наталіє! Сідайте, бо підіб'ється, — кілька разів просив фірман.

Вона мовчки махала заперечливо рукою і йшла поряд з фірою. Кілька разів тягнула рукою по Івановій голові, все ще надіючись... Але голова була холодною. На вибоїнах фірою підкидало, голова кивалася, тоді вона придивлялася ближче, хотіла гукнути, щоб той полегше, але з того всього мовчки махала рукою.

У думках перегадувала їхнє життя прожите, вона вже в умі встигла вирахувати, за повних тринадцять років всякої було. Хто буде питати, буде говорити, чи добре жили з небіжчиком. Що то комусь копатися у брудній білизні.

Так проминули кілька сіл. Ніби пробудившись від сну, замітила, що туману вже нема, ніби щез. Небо вкрите зорями. Високо дивився згори місяць і ніяк не міг уторопати, чого серед ночі їде одинока фіра. Він присвічував щосили, хотів, щоб було видніше, натужувався, але це нічого не давало. Кілька разів прикликував на поміч ближчі зірки, але чи то трохи було задалеко, чи щось інше, та його не чули і не розуміли.

Надворі стало видно як удень. Справа і зліва тулилися одна до одної смужки полів. Одні вже зеленіли, інші виорані ще восени під зяб, треті жовтіли від торішньої стерні. На кожному роздоріжжі виднілися високі хрести. Села спали тяжким сном. Минув довгий піст. Тепер від перегрузки організму, дехто у вісні перевертався з боку на бік, бо чути було крізь вікна тяжкі вздохи, квиління.

У нічній тиші фіра скрипіла, колеса гуркотіли, здавалося, що їх чути на всю округу. Окремі пси пробуджувалися і погавкували, але вітер, який звівався, відносив цей гавкіт кудись далеко, можливо, аж на Буковину, і там розсіювався по полях.

Далеко на сході почав займатися білий світанок. На його тлі невдовзі показалася Снятинська ратуша. Але Наталія цього не бачила. Все частіше і частіше зазірала на мертве тіло ніби все ще на щось надіялася. Надія завжди вмирає останньою.

Коли фіра загуркотіла по настилу моста, поозиралася довкола, такий жаль її охопив, що сльози самі покотилися з очей. Скільки вони разом ходили на Прут, ось по цьому мості. А коли стали підніматися вверх, почала розуміти, що все буде нагадувати їй Івана. Під самим горбом перед нею постала картина, коли Семанюк читав:

“...Горіла, як царівник над рікою.

Ой чічко солоденька, забув бих ті швидко.

Аби з мого подвір'ячка на твоє не видко.

Бодай тото подвір'ячко вогнем ізгоріло,

Щоби мене, файна любко, к тобі не кортіло...”

Наталія заридала, такі взяли її жалі, що ледве відійшла. А коли фіра зупинилася перед будинком і побачила темні вікна, знову проїнялася жалем і вкотре заплакала.

Не знати чого, чи то безпам'ятство якесь, чи Бог відібрав розум, але побігла за лікарем Дольницьким, усе ще надіючись... Надія помирає останньою. Але той лише підтвердив, що доктор Іван Семанюк мертвий.

До ранку покійний лежав споряджений у труні посеред великої салі. Чорною звісткою летіло по Снятині, в кожний куточок про раптову смерть великого мужа, патріота, письменника. Ранком приїхав Стефаник. Микола Фірманюк уже сидів біля покійного і не відходив ні на крок. Стефаник весь тремтів від побаченого, обличчя поблідло. Можливо, дивлячись на друга, пригадав свою зустріч у полі зі смертю.

— Іване, Іване, як це ти мене самого лишив, як ти нам усім дуже потрібний!

На третій день Великодня, відбувалося прощання. Біля тіла постійно сиділа ще й стара гуцулка і, по-материнськи плачучи, гладила високе холодне чоло. Люди йшли і йшли. Вінків було море. Ніхто не купився.

У день похорону з'їхалося з гір багато гуцулів, родичів з рідних Кобак. Приїхала делегація з НТШ, від письменників зі Львова. Прийшли телеграми співчуття з Києва, Харкова. Кілька гуцулів приїхали з трембітами і затрембітали сумної, сповіщаючи всю округу, про смерть великого сина Покуття.

Посеред дороги стояла помальована в зелене фіра, запряжена двома парами сивих волів. Великі роги перев'язані в кілька разів барвінковими вінками з білими квітами.

За домовиною йшла Наталія. Попід руки її вели сестри — Ольга і Марійка. Тримали міцно. Хоч вона трималася, ноги час від часу підкошувалися, але тут же кропили водою, вона відходила. “Вдова! Вдова! Вдова!” — гупало час від часу в голові. Ззаду повно людей. Одні йшли, схиливши голову і сумували, інші роззиралися довкола, мовби чогось шукаючи і шепталися помежи собою:

— Інтересно! Що буде зі спадком?

— Чекай, ще ноги не застили.

— Чи залишив покійний заповіт?

— Чия буде камениця?

— Покійний мав мати великі гроші!

— Ото відчувала душенька і поїхала злетіти до Божих Престолів з Кобак, з рідної землі.

— Видно, що відчував про свою смерть, бо поїхав попрощатися з родичами, з сусідами, ріднею.

— Ото ця татарва тепер присяде, а то було гонору...

— Ану, подивіться, та вона ще ні разу не заплакала.

— Хіба їй жаль?..

На могилі першим виголосив промову Василь Стефаник:

— Це що Семанюк був віцебурмістром Снятина — це річ другорядна. Семанюк для нас — Марко Черемшина, великий художник українського слова. Присутні тут пан повітовий староста, бурмістр і інші нехай собі не думають, що ми робимо такий похорон адвокатові чи віцебурмістрові. За Марком Черемшиною плаче сьогодні ціла Україна. Про цю велику для нас втрату знає в цій хвилині і Львів, і Київ, і Харків.

Їдь, мій сердечний друже, тими сивими волами в обійми рідної землі, яку ти так любив, і розкажи про наші кривди та наші бажання жити на своїй землі, своїм життям. Спочинь по своїх трудах. Нехай ця земля тебе пригорне, як рідна мати.

Виступали Лев Бачинський, Семен Зінкевич, Микола Онищук. Народний хор "Боян" співав похоронні пісні.

А навколо буяла весна. Справжнісінька. Наче впала з ясного неба. Так файно світило сонечко, сяяло собі в кожній грудочці землі, які одна на одній стояли купкою біля гробниці о.Йосипа Проця. Він відпустив гробницю, де була похована його дружина, допоки Семанюкова побудує свою. Навколо сумно стояли люди. Стало тихо, навіть горобці і ворони нагнули вниз голови і спокійно дивилися на людей.

Полякам не сподобався сам процес похоронів. Вони сподівалися надати похоронів польського, владного, забарвлення. Стефаник поламав їм усі карти. Ще й виступив, як їм здалося, супроти влади. Після обіду вже всі в місті говорили, що комендант місцевого "Стшельца", який був на похороні, говорив з обуренням: "...за таке гаданє належисєн Стефаникові арешт".

Після поминального обіду кількох поважних пань і панів о.Йосип Проць покликав до Семанюкового помешкання і оголосив, що в нього на руках зберігається заповіт, який покійний дав йому на зберігання і в якому оголосив свою останню волю.

Присутні не те що вмовкли, а сиділи мовби закам'янілі. У вікно било своїми променями сонце, ніби теж хотіло сюди до гурту, бо

що то весілля та без цимбала. У шибку вдарився горобець, чи рятувався від яструба, чи що інше, але його вигляд свідчив:

— О, Славайсу Христу, я горобчик — файний хлопчик!

— Я передаю заповіт для оголошення панові Миколі Фірманюку.

Начальник Повітового суду добре всівся і почав читати:

1. Основною моєю спадкоємицею оголошую свою сестру Олену Данилюк.

2. Наталії Семанюк, моїй дружині, заповідаю половину житлового будинку.

3. Другу половину житлового будинку записую Захоронці, опікун о. Йосип Проць, але Захоронка одержить його після смерті моєї вдови Наталії Семанюк. За той час Захоронка повинна заопікуватися моєю дружиною, всім необхідним, тобто повинна взяти її на свій обхід.

4. Одну половину адвокатських претензій заповідаю соліцатору з моєї канцелярії Левові Юрісу.

5. Другу половину тих же претензій заповідаю моїй вдові Наталії Семанюк.

6. Свою творчу спадщину і бібліотеку заповідаю Семенові Стефанику.

На цьому оголошення заповіту закінчилося. Сестра Семанюка, Олена Данилюк, ще сиділа і лупала очима, нічого з того заповіту не зрозуміла.

По місту вже пішла поголоска з приводу оголошеного заповіту. Всі це обговорювали, дуже смакували, дещо уривали, дещо докладали:

— Покійний не залишив ніяких грошей.

— Покійний залишив купу довгів.

— Покійний залишив довг більше 300 доларів.

— Коппель Мельцер уже вніс скаргу до суду за довги супроти сестри покійного гуцулки Олени Данилюк, яко дійсної правонаступниці.

— Наталія Семанюк заспокоїла сестру покійного, взявши на себе усі довги небіжчика, і заявила, що тій навіть не потрібно ходити до суду, бо брат УлянКарп'юк адвокат і буде її в суді захищати.

— Семанюкова, яко стала від імені Олени, спадкоємицею не захотіла чекати виконувати заповіт згідно закону один рік, а вже віддала Семенові Стефанику усю бібліотеку.

З Русова приїхав Василь Стефаник зі своїми хлопцями — Кирилом та Юрком. Наталія повідкривала усі шафи й шухляди. Хлопці почали виносити і складати на фіру всі книжки.

Біля фіри стояв Стефаник і сварився з адвокатом Уляном Карп'юком, який допомагав у всьому своїй сестрі Наталії:

— Пощо було їй так спішитися з тим? — Мені тут так тепер є, якби я з неї живцем тіло рвав.

Коли хлопці вже поносили книжки, Стефаник зайшов до помешкання і мав довгу розмову з Семанюковою.

Після виконання частини заповіту з книжками вдова приступила до розгляду справи щодо помешкання. Хотіла поставити крапку на тому питанні.

Справа вся у тому, як було записано у заповіті, будинок належав по половині вдові і Захоронці з тим, що вдова дістала право користування і другою половиною до кінця днів свого життя. Захоронка мусила б чекати на смерть вдови, щоб дістати свою половину, а потім і цілу хату, якби вдова свою половину залишила Захоронці. Але ніхто не міг сказати, коли вдова спочине у Бозі, а тимчасом Захоронка мусила б доглядати і удержувати вдову, платити за обслугу, робити ремонти, оплату податків за свою, ще не їхню половину. І це вже від дня прийняття заповіту до виконання, спеціалісти підраховували, що це щомісячно близько 200 доларів. Отакі зобов'язання наклав на Захоронку покійний.

З такими питаннями сторони подалися до суду:

— Ми не можемо брати на себе таких зобов'язань, — мовив на суді о.Йосип Проць, опікун Захоронки, — бо Захоронка не має таких коштів, але маємо надію, що вдова відречеться тих прав на користь Захоронки.

— Вдова могла б зректися тих прав до Захоронки і піти з торбами, — відповів брат вдови адвокат Улян Карп'юк, — бо ніякої пенсії по покійному мати не буде. За це відповідальності ні Захоронка, ні її опікун нести не будуть. Що їм доля молодої вдови. Виходить, що тут я буду відповідати, як заступник вдови, що, згідно з волею покійного, відмовлюся від тих прав, які покійний наклав своїм заповітом на Захоронку. Тому, ваша честь, я заявляю ось тут, на суді, коли Захоронка не прийме своїх зобов'язань щодо вдови, то нехай не приймає і заповіту, хай зречеться його, бо як прийме, то я буду вимагати виконувати усі права вдови щодо

Захоронки, щоб згідно з чинним законодавством, воля покійного була виконана.

Судовий процес жваво обговорювався у всьому місті. Погляди всіх мешканців були звернуті на каменицю, Захоронку і Повітовий суд. Ішла жвава дискусія. Одні підтримували Наталію Семанюк, інші — Захоронку:

— Тут винен покійний, бо поклав на Захоронку великі зобов'язання.

— Але той Іван Семанюк дуже хитрий, що то досвідчений правник. Так зробив заповіт, щоби хтось утримував безплатно його будинок та ще і його Наталію до того всього.

— І то до самої смерті. Ще й прислугу.

— І то добре придумав, адже таке зможе виконати тільки Захоронка.

— Це таки винен Улян Карп'юк. Хіба не може звільнити Захоронку від тих зобов'язань. Нехай Семанюкова живе собі в одній половині, а Захоронка, згідно з волею покійного, в другій. Вона й так не в силі утримувати цілу каменицю.

— Але тут і таке. Чого б це Семанюкова зрікалася від своїх прав. Раз Захоронка хоче мати половину камениці задарма, нехай утримує вдову. Чогось Семанюк віддає їм половину безплатно. Що за так?

— За законом суд заставить Захоронку виконувати заповіт покійного.

— Та тут нема про що говорити, Улян Карп'юк виграє, бо на його стороні закон.

Через кілька днів на черговому судовому засіданні о. Йосип Проць відмовився від заповіту в частині належності Захоронці половини будинку покійного Івана Семанюка на користь вдови Наталії Семанюк. Так Наталія Семанюк після довгих митарств стала власницею великої камениці в центрі міста.

Вона бачила, що Захоронка була дуже розчарованою, що в даній справі, маючи так багато, залишилася ні з чим. Щоб якось залагодити цю справу, по-мирному віддала як даровизну для Захоронки 200 доларів. Це був королівський дар для Захоронки.

Наталія Семанюк жила одна в своєму домі. З часом частину віддала в оренду для адвокатської канцелярії доктора Григорія

Ганкевича, але борги ще покійного, свіжі податки за великий будинок так її обсіли, що змушена була перейти жити до своїх родичів і дати в оренду ще одну частину лікареві Ліблайнові, іншу — Українській Щадничій касі. Але і це її не врятувало. Згодом половину будинку продала адвокатові Теодосію Комаринському, іншу — докторові Івану Подюку.

* * *

Василь Стефаник їхав фірою Верхашею. Звечора ліг спати, ще добре не заснув, як зв'язвся вітер, видно добрячий, так гілками розмахував, що інколи тонкі кінці ковзали по шибках. Ще ніколи такого не було. Чогось протяг бігав по хаті. Стефаник думав, що хлопці десь залишили відчинене вікно. Обійшов усі вікна — зачинені, а все тягне. Так і ліг знову.

Ранком піднявся, а вітром навіть і не пахне. Ясна погода, тихо надворі. Тепер їде до Карлова. Небо чисте, з Красноставців показалися білі хмарки, а наколо, мов на долоні, розляглися поля — зеленіла озимина, особливо жито. Вітер колихав ним і воно коливалося, як вода на морі, все хвилями та хвилями. То тут, то там добре посходив ячмінь. На деяких смужках виднілися рядки кукурудзи.

“Ох доле моя, доле!” — подумав письменник. Рідко бувають такі роки, як цей.

У січні проводив в останню дорогу Михася Крикливця, то-то був організатор. Пройшло кілька місяців — і не стало Івана Семанюка. Його вірного побратима, друга. Велика втрата для нього.

“Десь треба відвідати Наталію,” — подумав. Сьогодні їде на похорон до Івана Сандуляка. Теж неабиякий культурно-громадський діяч. Стефаник повернув голову в сторону полів. Любив таку пору, коли поля вкривалися зеленню. Повсюду пташині концерти — на полях, на деревах, попри дорогу. Він мусив їхати, бо наполовину карлівський. Його мати звідси походила. Тут ще жили багато маминих родичів.

Відходить його верства, його товариші, побратими, вірні друзі. Так, так... Смерть косою робить свою справу. І ніхто не в силі її зупинити. Надто великі права дістала від Всевишнього. Вкотре нагадав зустріч із нею, і йому поповзли мурахи по спині. Довго мовчав, про щось думаючи, а потім уголос: “Так! Так!” — аж фірман поозирався.

Наскільки пам'ятаю, Іван Сандуляк десь з 1848 року, так оце йому десь під вісімдесят. Славне життя прожив неборака. Вже з малих літ цікавився громадською роботою. Освіти не здобув.

Скільки прийшлося мати справу з людьми, які здобули вищу освіту, а говорити з ними не було про що. А це-с! Як станеш з ним до бесіди, то і те знає, і те. А як стане перед людьми виступати, то можна подумати, що це якийсь професор, перебраний на селянина. Так-так!

Раптом з озимини вискочив заєць, і то добрий зайчисько й прямо до них. Напевно, хтось його налякав. Коні трохи шарахнулися, але фірман був з досвідом та й якимось утримав за віжки, а то хто знає чим би то все кінчилося.

Змалку залишився без батьків...Спершу жив біля старшого брата, Романа, а після поневірявся по багатих господарях. Наймитував. Гірким було сирітське життя. Як-то нарід співає:

Ой сирото, наймиточку,
Перестань служити,
Бо ні свята, ні неділі —
Все кажуть робити.

Бо ні свята, ні неділі,
Ні будної днини,
Та не знає бідний наймит,
Коли то неділя.

Іде наймит дорогою,
Став та й зажурився:
— Бодай же був сирота
На світ не родився.

Мандрував з односельцями на заробітки до Молдави, а потім — на будові залізниці Львів-Чернівці. Кілька років відслужив у австрійському війську при канонах, дослужився до підстаршинського стуненя “цугсфірера”(десятник). Об'їздив багато великих міст Австро-Угорської імперії. Одержавши своїх спадкових кілька моргів поля, одружився. Разом із жінкою народили, виростили чотирьох синів і дочку.

Так за роздумами в'їхали до Малих Микулинців. Порівнялися з господарством покійного пана-дідича Степана Дутчака. Серце

Стефаника якось стиснулося. І цього вже нема. Теж був на похороні.

Коли спускалися до Прута, вода в Пруті заблищала, заграла тисячними, або й мільйонними зайчиками, відбиваючи сонячні промені. Очі сліпило, щезало, знову сліпило. Як підїхали до моста, нагадав щось і усміхнувся.

Ще коли моста не було, то їхній наймит Проць, уже покійний, усе відвозив їх з Лесем Мартовичем до залізниці, коли вчилися у Коломийській гімназії. Усі в селі говорили, що Семен Стефаник знається зі щезлими. Вони йому допомагають у всьому по господарству. Тому-то так сільському вїтові усе йшло до рук, що багатів на очах. Ще лише як виїхали з Русова, Мартович почав оповідати про тих щезлих, що нібито жили на стрихах, у stodoli Семена Стефаника. Лесь замітив, що Проця почали збирати страхи. Він ще дужче розійшовся зі своїми щезлими:

— Ви що, вуйку Процю, не бачили, як Семениха кожного ранку наливає у такі малі коритця молока, каші, і всі щезлі, щезлики збігаються і хлечуть, хлечуть отак язичками, як песики? — показував на собі.

Проць був просто прибитим від почутого.

— То ви що, ніразу не бачили? — серйозно доскіпувався Лесь.

— Не, не! Ні разу! — відповів зі страхом у голосі.

— А все ясно! Ви говорите отчешу, ходите до церкви, того ви їх не бачите. Ото, якби ви не помолилися кілька днів, — на повному серйозі мовив Лесь, — ви б зразу те все побачили.

Стефаник мовчав і лише усміхався. Не міг уторопати, чого це Лесь так розійшовся і чекав розв'язки. Проць зі страху втягнув голову в плечі і лише зиркав по сторонах. Тим паче, що починало сутеніти.

Розв'язка скоро наступила. Всі говорили, що по Іллі всі щезлі сидять у воді. Як тільки доїхали до Прута, Проць категорично відмовився їхати через воду. Іншого шляху не було. Лесь упав на вереню і бив ногами й руками по полудрабках, помираючи від сміху. Але не до сміху було Стефанику. Мусив підкочувати штани, черевики зв'язувати шнурками докупи, кидати через плече, торби брати в руки і махом до потягу, якщо ще вспіють.

— Бачиш, Лесю, що ти наробив! — закричав.

Аж тоді це все дійшло до Леся. Він моментально прискочив до Проця і взявся вговорювати, що те все він набрехав. Але Проць був непохитним. Страх зробив своє. Мартович почав Проця обіймати, цілувати, просити.

Бачачи таку картину, Стефаник засміявся. Сутінки згущалися. На лівому березі то тут, то там заблищали хатні віконця. Проць почав м'якнути, але вимагав від Леся, щоб той перехрестився, що те все неправда. Нарешті Лесь кілька разів побожився, при цьому твердо б'ючи кулаком у груди. Проте цього Процеві виявилось замало.

— Нехай панич з'їсть кулак глини, і то на колінах.

Лесь упав на коліна, зачерпнув долонею піску і почав акуратно смакувати, дивлячись смиренно на Проця.

Тут уже Стефаник не витримав, упав на верену, постелену на сіно на фірі, і від сміху бив руками по полудрабках.

Від згаданого і тепер не втримався. Щиро засміявся. Фірман поозирався:

— Щось не так, пане после?

— Ні, ні! Все добре! — заспокоїв фірмана.

“Лесь Мартович, Лесь Мартович — мій дитячий сміх” — і вмовк.

Коні бігли підтюпцем, фірою щосили трясло, але Стефаник до цього привик. Не вперше. Сонце піднялося високо, заливаючи своїм промінням усе довкола, зробилася теплінь. Навколо кружляли ластівки, зупиняючись на хвилю, мовби придивлялися до тих, що тряслися на фірі. Придорожні дерева вже були вбрані у листя. Від невеликого вітру коливалися віти, з поля тягнуло всякими пахощами, а вверху — жайворонки... жайворонки... Їхній спів приводив до душевного трепету. Все дихало щастям весни.

Стефаник у думках знову полинув до Карлова. Почав згадувати життєві сторінки свого побратима. Про що ж сьогодні думати, як не про нього. Це теж свого роду данина пошани.

Не раз розказував покійний, що потяг до книжки відчував змалку. Спочатку дістав початкову освіту від Макаревича, управителя їхньої школи, потім поглиблював знання самотужки, читаючи всі видання “Просвіти”. Був обраний членом центральної “Просвіти” у Львові. Дуже вболівав за долю села, з якого користали лихварі і корчмарі. Разом з парохом о. Андрієм Воєвідкою заснував у селі

“Громадський шпихлір”, аби односельці брали в позику добротне насіння, потім братство тверезості, просвітительське товариство “Читальня”. Мав тісні зв’язки з Іваном Франком, Михайлом Павликом. У часи Баденівських виборів, коли було висунуто кандидатуру Івана Франка, тут на Снятинщині, активно агітував за нього.

Весь час виступав за створення “Січей” на Покутті, був першим кошовим “Січі” у Карлові. У 1908 році обраний послом до Галицького сойму і був ним до кінця, поки той засідав. У часи Західної Української Народної республіки був членом її парламенту.

Стефаник нагадав, як вони разом їхали у складі галицької делегації до Києва з приводу злуки двох частин України.

Його непересічний розум, вроджені інтелігентність і такт, до того ж і фізичний вигляд та гучний голос, викликали пошану і симпатію до нього. А яку монографію написав “Село Карлів колись, і тепер”. Часто дописував до львівського “Громадського Голосу”, а які складав радикальні колядки! Їх співало усе Покуття. Постійно друкував їх у своїх січових виданнях Кирило Трильовський, навіть надрукував одну із колядок “Громадський Голос”.

Так у роздумах про небіжчика в’їхав до Карлова. Стефаник увійшов до хати сина покійного Грицька. В домовині лежав громадсько-політичний діяч села Карлів і Покуття, поет — Іван Сандуляк, у січовій ленті кошового через плече, рядом січовий капелюх, топірець, шкіряна торба з гарно вибиваним мосяжним орнаментом.

Похорон відправляв сільський парох о. Білинський, співав хор читальні “Просвіта”. Над домовиною промовляв Гриць Ілашук, громадський діяч села. Багато доброго розповів про покійного. Між іншим, ним сказане і таке:

— У морозний січневий день 1918 року всі шкільні учні і ми, громада села, з синьо-жовтими стрічками на грудях, прийшли до могили, насипаної в честь 100-річчя з дня народження нашого пророка Тараса Шевченка. Покійний вийшов наперед і об’явив, що в Києві проголосили Українську Народну Республіку і зворушений до сліз закінчив свою промову словами Шевченка:

“Встане Україна!
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!”

Опісля він розпочав, а громада підтримала і відспівали національний гімн України.

Коли наступив Листопадовий зрив, сотня молодих карлівчан прийшла до гмінної канцелярії, щоби зголоситися до Української Галицької армії. Яку тоді палку промову виголосив покійний. А коли приїхав з Києва, на сільському вічі зі сльозами на очах розповідав про все, що чув і бачив: великий підйом духа, адже постала Українська держава. З острахом розповідав, що велика загроза існує незалежності — з півночі більшовики, а з заходу поляки. Ніхто тоді не думав, що є ще одна загроза — з боку Румунії. Гірко переніс наш покійний народну трагедію. Це й відбилося на його здоров'ї.

Над гробом промовляв Семен Зінкевич зі Снятина:

— Як Сандуляк радів, коли після війни почали відновлювати свою діяльність читальня “Просвіти” і “Січ”. Зі сльозами на очах засуджував дії польського староства, яке закрило товариства “Січі” в повіті. Я був присутнім, коли покійний виступав на відкритті фестину читальні “Просвіти” у вашому селі. Це буквально було кілька років тому. А після мені розповідали, що він почав хворіти.

— І знов земля-мати пригорнула до своїх грудей сина, що її так дуже і дуже любив! Це вмер Великий Муж! — завершив Василь Стефаник поетичними словами, чим усіх глибоко зворушив.

* * *

Почорнілі стіни вимагали ремонту, хоча би якоїсь побілки. По кімнаті розкидані речі. На все це дивилася жінка і корчилася від болю. Третій день її мордує. Знає, що це таке. Знає і чим закінчиться. Ні, ні! Не весіллям! Вона лікар. Перший лікар-жінка у колишній Австро-Угорській імперії. А ще правильніше — перша дівчина, яка закінчила матуру і показала, як це робити, — іншим. А сьогодні! Сьогодні вона нікому не потрібна.

— Йой, Йой! — йойкала чисто по-жіночому. На роботі багатьох заспокоювала, якщо траплялося щось подібне. Її сьогодні нікому заспокоїти. Підтримати. Як по-дурному все вийшло. Була щасливою, любила. Здавалося, що і її любили.

— Йой! Йой! — пекло всередині немилосердно. І це вже кілька днів.

Помилялася. Можливо, на перших порах і було щось. Як таке назвати? Захоплення? Смілива дівчина з Галичини, сама

пробила собі дорогу до вищої школи. Хіба це не гучно звучить?

— Йой! Йой! — все частіше ловилася рукою. Сильно боліло внизу, у правій частині живота. Лицемірство! Яке лицемірство! Як це вона не розкусила зразу. Що її засліпило? Поважність, ученість, начитаність, культурність, походження. Розумний...Гм...Гм...

А хіба всі поважні, учені, начитані, культурні, з чудовим родинним походженням — є розумними? Хто сказав, що поважний — розумний? Кожний учений — розумний, начитаний — розумний, культурний і ввічливий — розумний. Кожний, хто має чудове родинне походження, — розумний. Гм...Гм...

Усі ці риси можна набути, а розум дається Богом. Як не дав, то й не купиш... За ніякі гроші.

— Йой! Йой! — приступи брали все частіше і болючіше.

Пішло все шкереберть. Життя закінчилося. Чи має життя моральні цінності? Напевно, має. Але її дочки нема. Її кохана доця не перенесла такого болю. Хіба це її горе? Це справа їх удвох. Батьків. Це їхнє особисте. Ні! Це горе і дітей.

— Йой! Йой! — прямо пекло всередині. Тепер переконувалася. Щоб лікар відчував біль хворого, мав би сам відчутти на собі. В кімнату засувалися сумерки. Кілька років поселилася тут, у камениці Стики, з другого боку жила сім'я Олекси Новаківського, малярська школа, трохи далі церква св.Юра.

— Йой! Йой! — почала немилосердно кричати і корчитись від болю.

Великі надії покладала на Стефаника. Стефаник? Як колись відкрито любувався нею, а як щиро дивився у вічі, годинами міг слухати її гру на фортепіано, ловив на ходу кожне слово, яке вилітало з її уст. Що сталося? Захоплення? Хто ці чоловіки? Чому Бог створив їх такими?

Почала втрачати свідомість. Прийшла до тями.

— Йой! Йой! — прямо верещала, хапаючись за живіт. Від цього їй здавалося ставало легше. Але це ілюзія. В організмі проходили незворотні процеси.

Як добре, що її послухав Юрчик. Її синочок. Її кровинка. На її вимогу, недавно одружився з Марією Кромпів. Хоч цим була вдоволена...

Знову втратила свідомість.

Її таки забрали до українського шпиталю. Але...Але...В тяжких муках душа полетіла до Божих Престолів. Сама винна...

* * *

Небо ясніло від розсипаних по небу зірок. А так хотілося, щоб хоч трохи було темнувато. Вітер шастав по полю, як той борсук у пошуках поживи, то під один корч, то під другий, ніби щось поклав і не міг знайти. Коли попадав до ще не зібраної кукурудзи, як крутив листям, як крутив, воно шаруділо і здавалося, що своїм шерхотом відганяє тишину.

А недалеко віддавало луною — шерх-шерх, шерх-шерх, шерх-шерх... Дві тіні ритмічно подавалися одна за іншою. Шерх-шерх, шерх-шерх... Зупинилися, прислухалися...

— Ще й місяць посунув догори, доста і так видно усе навкруги. Це нам аж ніяк не на руку.

— Давай! Давай! Час працює не на нашу користь. Сьогодні ще багато роботи.

Такі молоді хлопці, по правді сказати, більше подібні до дітлахів, личка свіженькі, рум'яні, під носом почав засіватися чорненький пушок, як признак їхнього мужніння. Кістки на руках і ногах видовжилися, від чого вони підтяглися у зрості, але сили в руках ще нема. Не вміють навіть добре тримати в руках пилу, бо ще не мали коли навчитися, лише бачили, як це роблять старші.

Але оволодіння національною ідеєю, Україна понад усе, штовхає їх на такі необдумані подвиги. Вони дістали завдання від свого провідника Михайла Бажанського, спалити усі телефонічні стовпи від Будилова до Устя. Як пилили перший, то махом зробилось, за одним подихом. Другий — сьак-так, третій — важче. А тепер приступили до п'ятого.

— Ще й цей місяць світить, як на негаразд.

— Та що ти, Євгене, вчепився до місяця, бурчиш та й бурчиш.

— А чого він, коли треба, то ховається за хмарами, а коли не треба...

— Давай тягни пилу і не дзявкай!

Через деякий час:

— Славку! Чи згадає хтось колись, хоч на одну хвилю нас, отих, які в такий спосіб усе робили, щоб приблизити кінець цьому польському свавіллю?

— Євгене! За віщо нас згадувати? Хіба ми робимо аж таке велике діло? Так собі.

- Славку, я вже не можу.
- Що то таке ксьондський синочок. До роботи легунчик.
- Можна сказати, ти дуже роботящий.
- Ти знаєш, шість число не дуже добре, давай спилимо ще сьомий. А тоді підемо додому.
- То-то поляки завтра будуть скакати. Ніколи не додумаються, хто це їм зробив.

У цей самий час два другі підпільники тихенько просувалися вздовж лісової посадки попри залізничну лінію Коломия-Городенка. Іван Горук і Сильвестр Бачинський за командою Романа Геніка йшли перервати в кількох місцях телефонні дроти. Але їх завчасно замітив постерунковий і слідив за ними. Як тільки почали вилазити на стовп, тут же були затримані.

* * *

Це ж треба такому статися. Здоровенний чоловік, довгий, як мотовило, з чуприною “їжаком”, ліз попід столом на руках і ногах тяжко дихаючи, іноді й крекчучи, а головне, згадував при цьому різні матері...

Михайло Голинський просто не знав що робити. Сміятися чи стримуватися. Він зиркав на інших гостей, ті теж так думали. Все-таки неохота сміятися над таким своєрідним гостем. Хтозна, як на це подивиться. З самого початку неприємною була така затія. По-перше, ніхто з них не сподівався, що воно отак повернеться, а по-друге...

У будинку ім. Блакитного в Харкові часто відбувалися успішні авторські вечори.

І тут приїхав до них у гості Володимир Маяковський, який користувався великою пошаною і симпатією серед місцевих гостей. Його приїзд завжди був знаменною подією, особливо після вдалив і бурхливих виступів. Звичайно, все це закінчувалося чудовими, на честь гостя, прийомами, тим паче, що в будинку спеціально для таких цілей утримувалася славна кухня.

Трохи підвипивши, гості виголошували тости, а то й цілі промови. Ще більше лунали дотепи й гостроти. В цю ніч Маяковський добре підвипивши, придумав нову гру у більярд: “Товариші, а тепер будемо грати у більярд. Хто перший програє, той повинен полізти під більярдний стіл з одного боку, а вилізти з іншого”. І раптово направився до більярдного столу. Господарі, переглянувшись між

собою, попрямували слідом. Той першим узяв кий в руки і вдарив по кульці.

Хіба може добре підпилий чоловік грати нормально у якусь гру? Отож і програв. Гості переглядалися, як бути в їхній ситуації, але тут Маяковський зняв із себе піджак і пішло...

А коли виліз з-під другого кінця столу, то мало не всі розреготались, тільки з поваги до високого гостя стрималися. Він був увесь у порохах, у павутинні, яке хтозна коли виміталось з-під стола, просто вилізло якесь страховисько, як той казав, ні розказати, ні пером описати. Довелося прикласти неабиякого хисту господарям, щоб помити, переодягнути і привести до порядку.

* * *

Євген Пік після трудової ночі міцно спав. Йому снилося, що їхня підпільна організація так розрослася, що охопила усю Галичину, особливо серед гімназистів. В один день було розподілено всі телефонічні стовпи між гімназистами від Снятина аж до Львова. І за одну ніч телефонічна лінія впала. Це було здорово. Хтось мудро придумав. Як це буде, коли пів — Галичини залишилося без зв'язку. Страх, безпорадність заволоділи чиновниками. Вони забігали, як оті щури в Соколі, а він, Євген Пік, махав кулаком у їх сторону, мовляв, стережіться, а то ми вам ще не таке зробимо.

Скільки би ще уві сні грозився і махав кулаком, ніхто не знав, але його хтось дуже термосив, ще й дошкульно штовхав під бік кулаками. Насилу відкривши очі, побачив над собою кількох снятинських поліціантів.

— Уставай! Уставай, пся крев! — лунало зі спотворених від люті облич.

Вранці до них на міський постерунок надійшло повідомлення з пошти, що між Снятином і Коломиєю втрачено телефонічний зв'язок. Післаний обхідник лінії побачив, що між селами Будилів і Устя сплячно сім стовпів і обірвано дроти. Негайно було піднято на ноги весь постерунок. Одні поліціанти пішли по дворах Будилова, інші — Устя. На місці виявили, що стовпи спляли пилою. Отож, почали розпитувати і шукати в кого у селах є пили. Їх на кожне село було по кілька. То ж не становило великої проблеми разом з війтами обійти подвір'я власників, у яких були пили. У Будилові зразу знайшли пилу, на якій ще було свіже пилиння. Господар зі страху розповів, що вчора вечором пилу

брав синок отця Піка, а коли він ранком устав, пила лежала перед хатнім порогом.

Позаду стояли тато з мамою і переляканими очима. Вони не розуміли, що накоїв їх синок. Такий чемний, ввічливий, дуже добре вчився. У подружжя Піків, батько служив на парохії в селах Будилів і Микулинці, було троє синів. І на кого, на кого, а на Євгена покладалися найбільші надії.

— Це якесь непорозуміння! Що ви робите? — вигукував ображений отець, коли ті досить у грубій манері виштовхували надвір їхнього Геніка. Одні висаджували заарештованого на фіру, інші робили в помешканні детальний обшук. Було все перевернуто вверх ногами. Поліціанти безцеремонно ходили ногами по перинах, вишитих подушечках, розкинутих на підлозі, конспектах і зошитах дітей. Перевернули усе на горищі. Приведені поняті, сусіди отця, стояли біля порога, злякано довкола роззиралися і час від часу хрестилися.

Нічого такого підозрілого не знайшовши, понятьх відпустили. Фіра з жандармами і заарештованим поїхала до Снятина.

У цей час те саме робилося у помешканню Бажанських. Тільки обшук робив сам комісар поліції Кароль Романьчик. Він добре зрозумів, що натрапив на слід тих, які ось уже скільки часу не давали йому спокійно ні спати, ні жити. Правда, щось подібне творилося і в других повітових комісаріатах, наприклад, у Городенці, жандармерія мала мороку із якимось опришком Чайковським. Але що йому до Городенки, він відповідав за порядок і благополуччя в Снятині і всій снятинській окрузі.

Батьки Михайла стояли біля хатнього порогу і переминалися з ноги на ногу. Ночі у вересні вже були досить довгими. І як тільки стало розвиднятися, навколо почали виділятися покрівлі, нічна темінь покидала помешкання та інші приміщення, а на небі уже згасали поблідлі зорі, вони уже були на ногах. Погодували худібку і ще з досвідку зібралися йти в поле докопувати картоплю. Надворі стояла гарна погода і вже наперед раділи, що сьогодні з картоплею буде порядок.

Коли це на воротах появилися жандарми. Безцеремонно, ні добрий день ні Славайсу Христу, комісар посунув до помешкання, а інші в stodолу, на горища. Все летіло догори дном, як у хаті, stodолі, так і на горищі і стрихах. Як зрозумів старший Бажанський,

чогось істотного не знайшли. Комісар поліції забрав Михайлові вірші, щоденник і книжки. Але, нічого не сказавши, забрали з собою і їхнього сина. Роботи в той день уже не було. Не до картоплі, коли син під арештом.

* * *

Михайло Голинський дістав листа зі Львова від відомого громадсько-культурного діяча Галичини Кирила Студинського.

“Шановний пане Михайле!

Оскільки Ви перебуваєте тепер у Харкові, столиці України, де наш український уряд, живе там і працює на запрошення наркома освіти пана Миколи Скрипника, дуже прошу Вас посприяти і порушити клопотання перед паном Миколою щодо виділення допомоги для хворих письменниці Ольги Кобилянської, Володимира Гнатюка і Василя Стефаника, хоч і не хворого, але такого, що потребує допомоги.
Ваш Кирило Студинський”

Прочитавши листа кілька разів, мовби хотів його вивчити напам'ять, подумав, що насамперед треба зустрітись із секретарями у приймальній Скрипника — Олексою Баданом і Миколою Ерстенюком, його гімназійними товаришами ще з часів навчання у Львові.

З цією метою вирушив до будинку уряду. Назустріч показався грізний для всіх Постишев. Він його зустрічав досить часто, коли йшов з готелю до опери. А той ішов на роботу. Це людина середнього зросту і великим носом, чогось весь час опухлими очима, завжди похмурий, у вишитій сорочці, яка ніколи не була йому до лиця.

Голинський вважав такі зустрічі недобрим знаком, і раптово звернув на протилежний бік вулиці, навіть не дивлячись на Постишева.

У приймальній застав лише Олексу Бадана. Той, прочитавши листа, порадив зайти з ним до Миколи Олексійовича і тут же все влаштував. Нарком прихильно поставився до такого прохання, тим більше, що з Кирилом Студинським перебував у дуже дружніх стосунках.

Ще один близький товариш Голинського, директор будинку ім. Блакитного Максим Лебідь, порадив зустрітись ще із письменником Куликом, що був головою культурного зв'язку між Західною Україною і Великою Україною.

* * *

У переддень русівського храму, Другої Пречистої, Різдво Пресвятої Богородиці Марії на садибу Василя Стефаника, можна сказати, просто таки напала ціла група поліціантів і почала робити обшук.

— Що це значить?! — вигукнув Стефаник.

Але на нього ніхто не звертав уваги. Книжки, різні папери, деякі особисті речі письменника — все летіло сторчма на підлогу. Зверху ходили по них.

Стефаник укотре згадав у думках про Івана Семанюка: “Як мені тебе не вистачає друже. Тепер ти мені, ох, як би став у пригоді, та став...”.

Не знайшовши нічого підозрілого, поліціанти поїхали до Снятина.

Це було великим моральним ударом по Стефанику. Це вдруге в його житті так безцеремонно з ним повелися. Вперше, коли заарештував австрійський офіцер його самого. Але то не було так боляче.

А тепер щось з його синами. “Батьківський недогляд — картав себе. — Невже його сини щось натворили, чи хтось інший втягнув їх кудись? О-о-о-о! Вони давно чекали такої нагоди, щоб його вколоти. Може, десь хлопці щось і порушили, так вони з цієї мухи можуть зробити слона. Їм це потрібно, щоб мене приборкати, як непокірного. Вони хочуть зробити мене підручним. Ні і ні! Ніколи цього не діждуться. Просити не буду і на коліна не стану”.

Тут же спам’ятався і почав одягатися.

— Цьоцю! Цьоцю! Я їду до Снятина. І не повернуся, поки усе не виясню. Щось є з моїми синами! — заривав у душі.

По селу пішла поголоска:

— Мой, варе, невже послові хлопці щось натворили?

— Та це не може бути! Вони такі тихі, виховані, завжди вітаються, кожного уважають.

— Тихоні, то тихоні. Але в тихому болоті завжди чорти водяться.

— Агій на тебе, Ілено, таке скажеш, що купи не тримається.

— Таже вчуться у тім Снетині. В гімназії. Хтозна, що вони там натворили.

— Думаю, що нікого не обікрали.

— На рахунок крадіжки гарантую, але ви пам'ятаєте, кумко, як старий вїт Семен мав придибашки зі своїм хлопцем через політику. Коби це-с пан посол не мав щось подібного зі своїми.

— Йой, кумко! Ви, видай, вгадали. Це скоріше всього. Зароблене не з'їдене.

Стефаник їхав на фірі. Хоч з опущеною від образи головою, але помічав, як із-за плотів зиркали то там, то тут цікаві. Більшість співчували. Ворогів на селі аж таких не було.

— Ех-х, якби жила моя Ольга, може, було би інше виховання і цього не було б, — продовжував осуджувати себе, — недогледів...недогледів...

З Семеном якось обійшлося. Тепер студент Львівського університету, студіює правничі науки. Все поки що добре. А от цих не вберіг. Хтось їх таки кудись вплатав. Куди?

Приїхавши до Снятина, коні відправив додому і залишився, щоб в'ясувати, що сталося? На квартирі дізнався, що їх вдосвіта заарештували. З урядовців ніхто не хотів говорити. Знайомі нічого не знали, що сталося. Аж під вечір дізнався, про спіяні стовпи, про якусь підпільну військову організацію, яка збиралася повалити польський уряд на Західній Україні. Звичайно, в такі дні він би посміявся, але сьогодні, хтосьна що може сфабрикувати "владу імущих".

Зараз-таки надвечір побачив, як поліціант вів його Кирила з посудиною по воду. Кирило здалека побачив батька. На очах виступили сльози. Стефаник кинувся вперед, очі залляли сльози, перед ним з'явилася якась біла мла.

— Тату! Ми не винні! — почув рідний голос.

З очей спала полуда, і побачив, як поліціант штовхнув прикладом гвинтівки у плечі. Кирило спіткнувся, мало що не впав і зник на подвір'ї магістрату, де була тюрма попереднього ув'язнення.

Тут же Стефаник написав і передав записку Плешкановій:

"Дорога Галю!

Сьогодні рано о год.5 заарештовано Кирила і Юрка на їх квартирі в Снятині. Сиджу в місті і приглядаюся, як хлопців водять жандарми вулицями. Причина: Спійано 7 стовпів телеграфічних на Будилово. Олі напишіть, щоби вертала, якщо нема грошей. Пенсії ще нема, як прийде — зараз Олі пошлю. Ваш В. Стефаник"

Зранку прийшовши до магістрату, від інших заплаканих матерів дізнався, що заарештували біля десяти гімназистів зі Снятинщини. Вдосвіта всіх заарештованих кудись повезли, не то до Коломийської тюрми, не то до Станіславівської, а може, й до Львівської.

Зараз-таки уся преса помістила крупним шрифтом, що на Покутті була створена велика військова підпільна група молодиків, яка керувалася зі сторони Західно-Української Народної Революційної Організації і мала на меті повалити законну владу на теренах Галичини. Через кілька днів про ЗУНРО вже нічого не писали, бо ця партія пішла на співпрацю з польською владою і пресі не вигідно було про це писати. Як там не було, але на перших порах допити провели у Снятинському поліційному комісаріаті, потім вів коломийський прокурор пан Ояк, тому в'язнів перевезли до коломийської тюрми. Пан прокурор від радості навіть не ходив на обіди. Це ж треба! Нарешті йому в руки попалася сильна справа, через яку можна загриміти на всю Польщу, а там, дивись, і попасти в генеральну прокуратуру.

Варшава! Варшава не давала йому спокою. Коломию вважав за глухий край, де колись водилися опришки. Ще й по сьогодні від тих розповідей по спині лезять мурашки. Справу проводив дуже ретельно, щоб не схибити, давав часті пресконференції для пресовиків, наводив такі факти шкідливості цієї організації для Великої Польщі, що журналісти, особливо польських видань, ще довго після цього смакували тими новинами.

* * *

Наступили осінні дні. Сумні невеселі, зацепенілі, гнілі, повні болота. Кожного дня село оповивали холодні мряки. Хоч би тобі трохи було вітру, може би погнав кудись цю сірість. Але повсюди було тихо, аж лячно на душі.

Стефаник переважно сидів біля вікна і все глядів на ворота. Але там ніхто не появлявся. Хіба інколи прийде сусід дід Проскурняк або Іван з поля. Між полями русівськими і красноставськими, але ближче до Красноставець, жив із сім'єю Іван Дідух, часто приходив до Стефаника, розказував усякі новини. У Стефаників його називали Іван з поля.

— Тяжким видався для мене цей, 1927, рік, — перебирав у пам'яті письменник. Їда не смакувала, схуд, почорнів від нахлинулого на нього горя, раз попри раз кутив.

— Похоронив найвірнішого друга: “Іване, Іване! Якби ти мені тепер пригодилося”, уже вкотре подумав.

Птахи цілоденно втікали до хаті, потім появлялися і знову. Земля, здавалося, тремтить. Усе живе з острахом дивилося на північний захід, звідки все частіше і частіше клубочилися темні хмари.

— А наостанок таке сталося з синами, що ні вповісти, ні написати, — переживав пан посол, дивлячись на ворота. Але там зіяла пуста. Пусткою віяло і в помешканні.

* * *

Хлопців утримували в Коломийській тюрмі. На допити їх не викликали, з них, як здавалося слідству, повитрясали уже все, що їм потрібно. На те, що виходило на перших порах, і про те, що розгнуждано писала преса, ніяк не вкладалося. Великого політичного процесу могло не статися. Пан Ояк дуже хвилювався, чи взагалі вдасться втриматися на посаді після процесу. Ясно, що все це робив не зі свого переконання, так було потрібно. Тепер може залишитися на обочині дороги, бо ті, що приказували, уже відвернулися. Багато хто планував погріти руки коло цієї справи. А то не так!

У січні в’язнів перевезли до Львівської тюрми. Везли вночі, вдосвіта спершу помістили у в’язниці на вул. Яховича, зараз-таки, ніби хтось передумав, перевезли на Баторія, потім у Бригідки, знову на Баторія. Через кілька днів вручили на руки акти обвинувачення. Це був товстий зошит у сто сторінок. “Мемуарний роман з Покуття” — написав все той же жадний до великої слави і кар’єри Ояк. Кожний, прочитавши свій акт обвинувачення, сміявся: “Це ж бо які вони великі люди, що у такої Великої Польщі перед ними враз затремтіли коліна. В акті було описано про всі революційні дії, які відбувалися на Покутті і в недалеких округах, і це все приписувалося молодим гімназістам.

“Правда, — обдумував те все Михайло Бажанський, який бачив, що дехто з хлопців забагато відкривав рот, і його звинувачували, як організатора, — в акті вказувалося і багато правдивості”. Фотографії організатора були поміщені майже у кожній газеті і журналі.

У квітні 1928 року розпочався судовий процес у великому залі окружного суду на вул. Баторія. Такого гучного судового процесу,

яким мав бути саме цей, зал ще не знав. Перед судом постали молоді хлопці-гімназисти.

“Злочинці” сиділи рядом, один біля одного, розмовляли між собою, сміялися. Розмовляли зі своїми батьками, які сиділи недалеко. Не було тільки Василя Стефаника. Жодного разу не був ні у Коломії, ні у Львові. Лише за його просьбою, у Львові Кирила і Юрка кілька разів відвідав Кирило Студинський.

За цю зиму він дуже подався — схуд, почорнів, голова і борода майже повністю посивіли. Мало говорив, лише частіше курив.

Судове засідання вели Казімерж Ангельські, Антоневіч і Згуральські. Головою трибуналу був Казімерж Ангельські. З боку сиділо дванадцять присяжних. З другого — головний обвинувачувач коломийський прокурор Ояк, який сидів з піднятою головою, дуже гордився своєю “мозольною” працею.

Захист проводили найсильніші адвокати Галичини. Михайла Бажанського — професор Володимир Старосольський, доктор права Лев Ганкевич обороняв — синів Василя Стефаника — Кирила і Юрка, братів Михайла та Івана Стефаників, Миколу Стефаника та Тимотея Дідуха. Третім захисником був доктор права Степан Шухевич, який обороняв Євгена Піка, Євгена Одинського, Костянтина Мацілінського, Володимира Берлада, Романа Геника-Березовського і Ярослава Балицького. До суду подали клопотання про додатковий захист два непрошені оборонці-адвокати, нібито на прохання батьків підсудних, але всі підсудні запротестували, і суд відхилив їхнє клопотання.

Потім читали обвинувачувальний акт. Після закінчення почали допитувати підсудних. Кожний відхиляв обвинувачення і своєї вини не визнавав. Кожного підсудного суддя запитував, чого підсудні на слідстві давали одні покази, а на суді відмовляються. Кожний з підсудних відповідав, що їм обіцяли після сказаного відпустити додому. Підсудні навмисне перекручували свої дізнання під час слідства, перекручували факти на суді, вводячи у блуд прокурорський “Мемуарний роман з Покуття”.

Наприклад, на запитання адвоката Лева Ганкевича Юркові Стефанику про родинні відносини з батьком Василем Стефаником. Останній відповів, що батько своїх дітей дуже любить, не раз довгими осінніми вечорами розказував про свої молоді роки, про

те, як належав до таємного гімназійного гуртка і за те виключили з гімназії, як він перейшов до Дрогобича, як потім вчився у Краківському університеті, особисто знайомий із польськими письменниками — Орканом, Пшибишевським, Оспанським, Реймонтом та іншими, часто зустрічався з Юзефом Пілсудським, розказував про польські повстання і про польську революційну акцію перед першою світовою війною. Ці відповіді зовсім не мали ніякого відношення до судового розгляду, але судді з огляду, що йшла мова про польські питання, не посміли Юрка перебивати, бо присутні польські журналісти могли підняти крик у пресі, що польським суддям не цікаво слухати приємні слова українця на адресу Польщі.

Суд тягнувся майже два тижні. Підсудні і захисники так запутали суд і прокурора, що ті не змогли вибратися з тих показань, а лава присяглих з огляду на неповнолітніх хлопців визнала їх невинними. Судові нічого не залишилося, як прийняти відповідне рішення про звільнення підсудних тут же в залі.

Василь Стефаник кілька разів у листах дякував Кирилові Студинському за відвідування його синів у в'язниці на вул. Баторія.

* * *

— Вуйку! Вуйно! Що можете те й давайте. Це все на побудову читальні в нашому селі.

— Гєню! Ми можемо дати мішок картоплі. Грошей, бігме, нема.

— Давайте, що можете.

Фіра під'їхала до іншого подвір'я:

— Вуйку! А ви що дасте? Я вас не неволю. Що можете?

— Мільку, я так хочу аби в нашому селі була читальня, так хочу. Але... але — розвів руками, — можу дати мішок ячменю.

— Давайте!

Отак, хата від хати їздив колишній командант першого куреня Легіону Січових Стрільців, учасник бою під Лисонею, камандант Золочівської округи, командир Третьої бригади УГА, учасник переговорів з представниками Денікіна. Був перед судом і той звільнив його від звинувачення. Скільки перебув всяких митарств.

А тепер... А тепер їздить, ходить по селі Стецева разом з братом Євгеном і збирають все, за що тільки можна виручити гроші, аби направити на побудову читальні "Просвіти". Аби

мати свою хату, громадське приміщення, у якій би була своя правда.

І так кілька років підряд:

— Вуйку! Вуйно! Ану трошки...Допоможіть чим можете... І це мимо їхніх родинних обов'язків. Не дармували у роботі, не заглядали до корчми...

— Вуйку! Вуйно! Допоможіть...

Так можуть вести себе лише люди наскрізь просякнуті ідеєю українського патріотизму, люди-патріоти своєї малої Батьківщини...

І ось настав той час відкриття читальні, яка побудована біля польського “дому людови”, а навпроти виднівся костел. Сам Омелян Лисняк під'їхав до Русова, до Василя Стефаника і запросив на відкриття.

Письменник з огляду, що йде виборча компанія по виборах до польського сейму, скільки прожив у Стецеві в домі Гамораків, і на радощах, що до його синів доля все-таки прихильна, звичайно, відмовити не зміг, і з радістю прийняв запрошення.

У травневий четвер під обід Стефаник разом із сином Кирилом приїхали до Стецеви. Як приємно було на душі. Цьому святові сприяла і погода.

Зранку впав невеликий дощик, ніби посвятив новобудову. Зараз-таки сонце почало припікати, як завжди буває після дощу. Так хотілося вітру, хоч леда-леда, але він десь загубився у зелених лугах, які росли долинами. Там уже було чим крутити, він і старався. Високо в небі крутилися великим колом бузьки.

Почав збиратися народ. Напевно, не всі пішли до церкви.

— Чи це на добре? — хто бачив, задумався. — Звичайно, на добре, бузьки ніколи нікому не приносили зла.

— Зараз прийдуть з процесією із церкви.

— Є крішка тих поляків і весь час зі своїми хрунями все робили аби читальні не було.

— Вони воліли би, що би ми ходили до їхнього “дому людови”.

— А ми що там загубили? Ану-ко дивіться, скільки нас народу, якби не Гєньо з Мільком, то ми би своєї читальні ще не мали. А їх є дуже мало проти нас, а дивіться, який будинок побудували. Хіба тут Польща не приклала свої руки? Га?

— Вони хочуть побудувати своє щастя на нашому нещасті.

— Ніколи цього не буде.

— Інтересно, як це буде? Печі замашчені для храмових, а ми тут стоїмо.

— Та вічно стояти тут не будемо. Трохи побудемо, тоді по домах.

— Те що в печах від нас не втече.

Це надало більшої радості з нагоди такого свята — день Вознесіння, ще й до того ж у Стецеві храмове свято. У церкві святкову Літургію служив отець Антін Лушпинський. З проповідальниці мовив:

— Дорогі мої вірні! Сьогодні настав 40-й день після Христового Воскресіння. Це свято звеличує подію Христового Вознесіння на небо та підкреслює її значення для Христа і для нас.

Три століття це свято не святкували. У 4-у — цариця Єлена побудувала храм на честь цієї події на місці Христового Вознесіння. З того часу і стали святкувати це свято.

Ісус Христос вознісся на небо в присутності своїх Апостолів:

— І вивів Він за місто їх аж до Віфанії, і, знявши руки Свої, поблагословив Апостолів. І сталось, як Він благословив їх, то зачав відступати від них, і на небо возноситись.

Сьогодні на вечірні будемо співати:

— Господь вознісся на небо, щоб післати Утішителя світові. Небо приготувало престол Його, а облаки вознесіння Його.

Як і кожного року, отець виголосив многоліття. Усі, хто був присутній у церкві на цьому урочистому святі, заспівали многая літ. Після о. Антін Лушпинський подякував священикам, які прибули на Богослуження і разом підносили молитви до Бога за людей. Опісля провели біля церкви водосвяття. Священики пили свячену воду, а потім покропили усіх вірних.

Зразу почали ставати в колону, щоб пройти хресним ходом до відкриття і освячення просвітянської читальні.

— Вже йдуть з процесією! Йдуть!

— Напереді священики.

— Ви лише подивіться, як багато народу!

— А ви як хотіли? Таже сьогодні храмове свято.

Попереду несли хрест. За ним процесія. А потім священики. Збоку йшов дяк, за ним підбігав паламар, несучи свячену воду і кропило.

— Ранішній дощ ніколи не буває довго, — почав бесіду о.Антін, нахилившись до свого сусіда із Русова о.Михайла Дольного, який недавно заступив на цю парохію, замінивши о.Юліана Гранківського.

— Ви знаєте, я в Русові недавно, але вловив одну істину, що ранішній дощ, це всеодно, що ранні гості, як прийшли, так до обіду підуть, а пізні гості, ті вже ночують.

— О, Ви отче, в Русові ще не таке почуєте. Там мудрі люди. Один Стефаник чого вартий.

— Так, — і о. Михайло, нахилившись до о. Антона, прошепотів, — але я його ще в церкві не бачив.

— Так він же ж радикал. Але на це не дивіться, дуже порядний чоловік. Він тут, у Стецеві, одружився у відомого отця Кирила Гаморака, і трохи тут проживав. То таке довір'я має у тутешніх людей, що не дай Боже Вам, отче, щось сказати супроти нього. Те саме і в Русові. Це я вам кажу по-дружньому.

— А я що? Я тільки вам!

Тут усі підійшли до новобудови. Біля “дому людови” стояло кілька поліціантів, прикордонників. Перед читальнею зробили невелике підвищення з дощок. Першим вийшов голова сільського товариства “Просвіта” Петро Сандуляк. Дуже з великою радістю розказав, як будувалася читальня.

Потім усіх поздоровив із таким для села святом голова районної філії “Просвіта” Василь Равлюк.

Виступив і Василь Стефаник. Люди так аплодували, що спершу не давали говорити. Багато дечого приємного сказав на адресу стецівчан, а на закінчення:

— Ця ваша читальня буде стояти вічно, бо збудована на твердому граніті нашої землі, української землі. В цій читальні буде куватися доля ваша і ваших дітей.

А отсі, — і показав на польський будинок і костьол, — розсиплються, бо збудовані на піску і ніякого сліду не залишаться від них.

Через це пізніше на письменника посипалися доноси, що він образив польську державу, що вона розсиплеться, бо побудована на піску. Навіть проти Стефаника готувався судовий процес, але до суду справа не дійшла.

* * *

ольським чиновникам було не до суду. У Польщі розпочалася виборча кампанія по виборах до сейму і сенату. Свою роботу по виборах дуже активізувала найбільш масова партія в той час — Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО).

За ними йшла Українська соціалістична радикальна партія на чолі з Левком Бачинським. Василь Стефаник належав до цієї партії. Снятин, Городенка, Станіславів, Тлумач, Богородчани, Надвірна, Коломия, Косів і Печеніжин (повіти) входили до виборчого округу №53.

Йому й довелося їздити по селах Городенщини і Снятинщини, агітувати за кандидатів, яких висунула УСРП по цьому округу — Левка Бачинського, Кліма Стефаніва і Петра Шекерика-Доника.

У Топорівцях діяв міцний осередок цієї партії, і на збори прибув зі своїм сином Юрком Василь Стефаник. Збори відбулися в домі Василя Федорука. Оскільки висунули кандидатом у послы Кліма Стефаніва, то топорівчани зобов'язалися віддати усі голоси за свого земляка. Що й було зроблено. По цьому округу обрали трьох послів до польського сейму.

* * *

Кілька днів падав дощ. Зробилося багато болота. Осіння пора — це не літо, що раз-два провіяло і вже сухо. З Красноставців докучав холоднуватий дощукульний вітер. Здавалося, що враз болото висохне. Але то не так! Стефаник трохи нервувався, але в душі радів. Старався не виказувати своєї радості.

Український уряд призначив йому персональну довічну пенсію. Він доторкнувся до нагрудної кишені. Там лежав такий дорогоцінний для нього документ, ох, який дорогоцінний... Він круто змінить його статки. Поозиравшись чи нікого з рідних близько нема, легенько вийняв невеличкий папірець із цупкого матеріалу, старанно розгорнув і мало не розцілював:

“Вам призначено довічну персональну пенсію в розмірі 50 доларів на три місяці. Пенсію будете одержувати один раз у три місяці у львівському консульстві”.

— Боже! Яка радість! Яка радість! — все це Стефаник пригадував, їдучи в потязі до Львова по першу свою пенсію. Він ще й тепер задоволено усміхався і радів. — Боже! У переводі на злоті це буде у мене, — і взявся у голові множити, — Боже! Таже це 450 злотих. Це морг поля, або дві корови, можна й згодити два коні. Це вже багатство. В душі радів за Радянську Україну. Як то там тепер? Живуть набагато ліпше нас. Десь там пропали мої родичі, знайомі. Нагадав за Шимоновичів. Як там вони? Він не знав і не гадав, що Дарія Шимонович влаштувалася на роботу професором Харківського університету, а Йоанікій зайняв посаду професора Інституту народного господарства. Працювалося їм добре, виховували дітей — Галинку і Тарасика. Але, на превеликий жаль, розпочалися репресії. Шимоновичів звинуватили у шпигунстві на користь капіталістичних країн. Якраз у цей час, коли Стефаник трясся в потязі, над ними вершився суд. Згущалися хмари і над генералом Юрком Тютюнником.

У Кам'янець-Подільському інституті народної освіти працювала і Софія в заміжжі Заклинська.

— Моя Зонечка! — усміхнувся. Звідки міг знати, що вони розлучилися. Софія пішла за другого. Десь там, у Кам'янці, живе і працює Нестор. Усі опинилися за кордоном. Листи, напевно, не доходять.

Стефаник подивився у вікно. Там мерехтіли придорожні посадки дерев та кущів. На полях нікого не видно. Дощ так розмочив землю, що ніяка нога не могла ступити у таку гущу болота. Та й роботів аж таких нема. Картоплю вже мали б усі повикопувати. Де-не-де виднілися смужки зеленого жита, невижатої кукурудзи, свіжої ріллі. Вітер грався із листям кукурудзи, мотаючи його в різні сторони.

У Львові Василь Стефаник у Народній гостиниці зустрівся із Михайлом Голинським. Він уже знав, що той відіграв тут не останню роль в одержанні персональної, довічної пенсії і дуже радо дякував.

А Михайло Голинський мав персональне доручення від спілки письменників, фактично від Максима Лебеда, Остапа Вишні і Анатолія Петрицького, умовити приїхати Василя Стефаника в гості до Харкова. Преса широко висвітлювала, коли Максим Горький приїхав з Сицилії, російська культурна еліта справила йому величезну зустріч у Москві.

Це заохотило українську духовну еліту. Так виникла думка запросити Стефаніка і влаштувати йому подібну зустріч, а, можливо, ще й величавішу.

Користаючи з нагоди, Голинський запросив письменника до готелю “Краківський” на вечерю. Заодно запросив редактора “Діла” Василя Мудрого, розказавши з якої-то нагоди. Мудрий усміхнувся, заявивши, що з цього нічого не вийде, хіба вдасться Стефаніка добре підпоїти, але він в останній час не дуже зловживає напінками. Михайло трохи зажурився.

Стефанік наскільки був у піднесеному настрою за тільки що одержаних 50 доларів, що не контролював себе, а хлопці старалися. Бачачи загальний гумор письменника, Голинський втягнув у себе повітря і випалив без передишки:

— Пане после! Я дуже дякую, що ви погодилися бути моїм гостем. А тепер прошу ласкаво послухати. Як вам, певно, відомо, Москва дуже величаво вітала Горького після його повернення з Сицилії, де він лікувався. До мене звернулися харківські письменники, поети, вчені, щоб я Вас, пане после, поспитав, чи не схотіли б ви приїхати до Харкова? Бо там хотіли би Вас так же величаво зустріти, як москалі Горького.

Стефанік пильно дивився у вічі співбесіднику, мабуть, обдумуючи кожне сказане слово, а потім усміхнувшись, випалив:

— Знаєте, що я зробив би, прийшовши з візитом до Скрипника? Подякував би спершу за запрошення мене, а потім сказав би: “Миколо Олексійовичу, чому у Вас на визначних посадах так багато жидови?”

Від почутого Голинському перехопило подих: “Знав би він, скільки там всюди працює євреїв. І що ж? Напевно з цього нічого не вийде. Він може викликати гнів у того ж Скрипника. А той пригадає, хто йому радив”.

* * *

До Коломиї приїхала на чергові гастролі Соломія Крушельницька. По місту розгорілася дискусія. З якого це приводу така відома співачка зі світовим іменем приїхала до їхнього провінційного містечка з концертом.

— Вона колись, ще молодою виступала в Коломиї, то й вирішила ще раз виступити.

— А може, хоче покидати сцену, і вирішила дати концерт там, де колись виступала.

— А які зустрічі організовували на її честь, які тости! Хіба вона може таке забути.

— Думаю, що не фінансові справи її сюди привели.

Так ніхто і не здогадався, чого приїхала до Коломиї Соломія Крушельницька. Вона, згідно з договором, давала концерти у Львівській опері. Там дізналася, що незабаром у Василя Стефаника буде 60 років з дня народження. Ювілей! Культурно-громадські діячі Львова вже розпочали таку негласну підготовку до того славного ювілею.

Соломія давно створила сім'ю, мала дуже доброго, красивого, розумного чоловіка, але перша любов, то є перша...

Оскільки у Соломії ще й по сьогодні капала кров із зраненого серця, вона собі помінила, що в честь Стефаникового ювілею, де б вона не була, де б не давала концерти, навіть на другій половині землі, обов'язково приїде до Львова заспівати своєму коханому. Єдине питання. Яка в нього улюблена пісня? Хотіла зробити йому велике задоволення. З цією метою і приїхала до Коломиї. В іншому разі хіба вона би приїхала до Коломиї, цієї провінції? Що вона тут загубила?

Коли співала, у залі серед глядачів замітила свого давнього знайомого — Ярослава Окуневського. “Цей теж упав біля неї” — але не мав у неї прихильності.

Після закінчення концерту до її кімнати постукали. Сміливо зайшов ще бравий козак і відрекомендувався. Софія щиро засміялася.

— Хіба ми не знайомі, Славчику? — вона його так назвала, як колись. Розпитували одне одного про все. Хто що знає. У двері заглядали кілька разів, показуючи мімікою, що на неї чекають. Вона все відмахувалася.

— Соломіє! — посуворівши запитав Ярослав, — ти часом не зустрічала Йосипа Білінського? Він, здається, наш спільний знайомий? — і став у позу знака запитання. Весь зосередився на її губах. Що звідти вилетить?

— А ти хіба не чув? Та він давно помер.

Окуневському перехопило подих.

— Як помер?

— Славку! А як люди помирають? Недавно я була на гастролях у Відні. І про це все узнала. Одного дня, коли мала вільний час,

вирішила відвідати його могилу. Купила квіти. Довго розшукувала могилу. Нарешті знайшла. Захаращена. Знищена. Заросла бур'янами. Я поклала квіти. Довго стояла над могилою, думаючи, як то є. Такий багатий чоловік, скільки мав грошей. Як прожив свої останні дні так і ні в кого не взнала. І не було у кого спитати. Але по могилі можу судити, що помер у бідності.

“Помер у бідності! Помер у бідності! — стукало в Ярославовій голові. — Помер у бідності!” Не попрощавшись вийшов на вулицю, завалився у бричку.

“Пане Ярославе! Пане Ярославе!” — хтось гукав навздогін. Його теж хотіли запросити на тост.

За містом звіявся вітер. Він шмалив по голові, по обличчю, по вухах.

— Сильніше можеш їхати? — гукав.

— Пане! Ми і так швидко їдемо! Хочете, щоб бричка розвалилася?

“Помер у бідності! Помер у бідності! — шепотіли уста. — Це я винен! Це я! Я! Я!” — хотілося кричати на всі заставки.

Перед очима то появлялося, то зникало обличчя Йосипа Білинського:

— Я тобі даю! Даю! Даю! Мільйони! Даю!

Окуневський затулив вуха руками, щоб не чути цього крику. Справді були мільйони крон. Не встиг використати для того, на що вони мали бути потрачені. Потім усі крони перевели у польські марки. Потім...Потім...Потім...

Окуневський знову ймився руками за голову. Майже два мільйони марок прирівняли до одного золотого.

“Пропали гроші! Пропали гроші! Хіба він винен?

Але їхній власник помер у бідності. Якби в нього були ці гроші, то, можливо, жив би ще й сьогодні. Помер у бідності!”

Якби він усе знав. У Йосипа Білинського були незліченні багатства. Останні роки свого життя проживав тільки в найдорожчих готелях, харчувався у найпрестижніших ресторанах Відня. Розважався, як тільки хотів. Мимо того, записав великі багатства доньці своєї сестри. Але цього Ярослав Окуневський не знав.

“Помер у бідності! Помер!...Помер!...”

Довго мучився Ярослав Окуневський. Уже картав себе навіщо їхав до Коломиї. Не зустрів би Солохи, то, може, би все було, як і

перед тим. За те, що гроші пропали надаремно, вже перехворів. Душа заспокоїлася. Почав нормально жити. А тут! На тобі! Як грім серед ясного дня. “Помер у бідності!”

Ці слова не давали йому спокійно жити. Не бралася і робота. Він дуже знервувався. І не витримав. Одного разу вийняв з шухляди пістолет. Вийшов надвір і приклав до скроні. Довго думав. Відклав. Зайшов до хати і засунув пістолет у шухляду.

Уві сні побачив Білинського. Той махав на нього пальцем. Окуневський весь мокрий пробудився. До ранку вже ока не стулив.

Так продовжувалося ще кілька днів. І він не витримав. Натиснув на курок.

По місту поповзло:

— Та він такий був твердої волі.
— Боже! Адмірал Австро-Угорського флоту.
— Скільки мав нагород. І то не будь-які. Як почепить, то всі груди!

— Що би то могло статися?
— Та вони з Теофілем так файно жили, дружно.
— А який лікар. Ану-ко, чи є хтось ще такий самий.
— Ого! Вже такого лікаря в нас не було і не буде...

* * *

Кілька днів панувала відлига. Село Русів було закутане в густий туман. Ледь-ледь вирізнялися окремі будівлі, дерева, і коли на Святий Вечір прояснилося, вдарив невеликий морозець, на ранок стало навколо ясно, дерева і кущі покрило густим інеем. Причому іней складався переважно з густих льодяних голок.

То ж коли блиснуло сонце, льодяні голки засвітилися різноманітними іскрами. Люди, які йшли до церкви ще з-за темна, вийшовши з церкви, дивувалися:

— Боже! Яка краса!
— Це Божа благодать!
— Інтересно, це на врожай білого хліба чи картоплі?
— Є люди, які розуміються на цьому.
— Хтось у нашому селі є Божим помазаником.
— Так, так! Це із-за нього маємо таку Божу благодать.

Так судячи, люди розходилися по домах, то в одну вулицю, в іншу... І через якусь хвилю, як було багато народу, враз не стало. У стайнях на них чекала голодна худібка.

У помешканні Василя Стефаника йшли останні приготування. Накривали стіл. Перед обідом сходилися близькі сусіди, як правило, вуйко Проскурняк та Іван з поля. Вже традиційно з Тулови приходив Василь Косташук з жінкою, який після війни закінчив навчання у вчительській семінарії в Станіславові. В тому ж році продовжив навчання у Львівському університеті на філологічних студіях. Через рік, із-за браку коштів на оплату за навчання, мусив перервати свою науку. Невдовзі дістав роботу вчителя народної школи в рідному селі. Через кілька років своєї праці призначений управителем школи в Тулові.

Поля були вкриті товстим шаром снігу, ніби пуховою ковдрою. Сніг зверху добре примерз. Ще зранку жінка не дуже хотіла йти до Русова:

— Бійся Бога, Василю, такими снігами аж до Русова?

— Треба, треба! Ти думаєш, я маю охоту. Але як там деь на нас чекають, як чекають.

— Ти так думаєш?

— Ні, ні! Треба!

От тобі й треба. На примерзлому снігу доводилося пробивати кожний слід. Сніг храбустів. Чоботи провалювалися. В кожний слід старалася попадати жінка. Все-таки легше задньому. І так полями аж до Русова.

— Диви, Василю, яка красота.

— А й справді! В Тулові такого інею нема.

Довго стояли і роззирали довкола, милуючись такою русівською красою.

Коли тулівські гості появилися на воротах, Стефаникові ніби звалилася гора з пліч. Все-таки хвилювався, чи все там у порядку, чи прийдуть? Дуже вже йому полюбився цей Василь Косташук. Володіє гарним мисленням, можна поговорити на різні теми, особливо за що цінив, так це його голос. Дуже красно співав, та ще й старовинних пісень і колядок. Так уже пішло, що без Косташука свято не свято.

Після віншувань гостей Стефаник припросив:

— От добре, що прийшли. Роздягайтесь. У хаті напалено. Грійтесь, сідайте за столи і харчуйтеся. Дивіться, скільки всього наготувала наша цьоця.

Коли вже поїли, заколядували старовинних:

То як Семен на горі орав,
Радуйся, земле!

З часом аж стіни дрижали від колядок. Усі колядували в радості, що дочекалися такого врочистого свята, і, дай Боже, нарік діждати. Бо рік довгий.

Василь Костащук слідкував за господарем, його мімікою на обличчі, коли він з особливим хвилюванням чекав на коляду церковного братства. Все виглядав у вікно, а коли терпець уривався, заставляв свого сина Кирила бігти на ворота і послухати, чи вже далеко від них колядують. Так кілька разів.

А коли той, вбігши задиханий, сповістив, що вже колядують у сусідів, Стефаник заходив по хаті, все позираючи на ворота. Нарешті колядники показалися і на його обличчі наступила мовби Божо благодать. Кожного Різдва для нього було найбільшими дві радості — прихід Василя Костащука і церковного братства. Пан посол виходив надвір і, хоч не годився до співу, тим паче для коляди, але ставав з колядниками і разом з ними колядував “Нова радість”.

Потім усіх запрошував до хати. Пригощав. За таку увагу до себе, і зважаючи на велику повагу до гостя, в хаті колядували ще одну колядку “Радуйся, земле!”

Після господар дозволяв і собі трохи випити. Ставав веселий, жартував, сипав приповідками. У його лексиконі їх було багато.

Чи то від веселості, чи від випитого, але вночі сталося нещастя. Василя Стефаника паралізувало — відняло праву частину тіла. Це було трагедією. Ще вчора так усе йшло добре, і раптом... Тут же привезли молодого лікаря зі Снятина Івана Подюка. Як зрадів Стефаник, коли дізнався, що він родом з Кобак. Почувши таке, перепитував кілька разів. Коли переконався від почутого, то відчув, як від доктора повіяло на нього якимось теплом. Перед очима появився образ Івана Семанюка, мовби говорив: “Тримайся його і будеш ще жити!”.

Хоч до лікаря була велика довіра, проте довелося майже всю зиму пролежати в постелі. Це було великою мукою для письменника.

Десь навесні почав підніматися, потім помало ходити, але з палицею, з якою не розлучався до кінця своїх днів.

А найгірше, не володів правою рукою. Запустив листування, відчув себе самотнім. Не писав він, не писали і до нього. Все це відзначав з великим болем у серці. Пізніше бував у Снятині, помало

проходжувався вулицями міста, зустрічався з Миколою Фірманюком у нього на роботі. До кнайпи не тягнуло. Замість колишніх жартів, з рота виривалися слова, в яких містилося багато сарказму і болю. Більше сидів на лавці біля свого помешкання.

* * *

Михайло Голинський посилено готувався до концерту, який Харківська опера мала давати в Москві у Колонному залі. Планувалася зустріч двох культур — російської та української. На цьому концерті мали бути присутніми обидва уряди — російський та український на чолі зі Сталіним.

Ідучи на чергову репетицію, завважив великий потік людей на перегляд чергової опери. У їхньому театрі працював дуже рухливий, але, як кажуть, старої закваски, педантичний швейцар:

— Ваш квиток, громадянине? — чулося раз по раз.

І тут Голинський мимоволі, глянувши на чергу людей, замітив визначного на той час комуністичного діяча, який був загальновизнаною особою, старостою України, але не для їхнього швейцара. Голинському всередині, щось відчуючи недобре, йокнуло, і він став позаду гостя. Звісно, той прямував до ложі уряду і без білета.

— Ваш квиток?

— Я — Петровський!

— Петровський не Петровський, покажіть квиток!

Назрівала досить конфліктна і неприємна ситуація. До швейцара раптово приступив Михайло, відтіснив у бік, вклонився чемно до старости і попросив пройти. У перерві адміністрація театру ходила до урядової ложі і дуже вибачалася, що так сталося.

І ось настав той день, коли група артистів зі столиці Харкова приїхали в Москву до Колонного залу. Зал мав масивні мармурові колони по боках зали. Зі стелі звисали великі кришталеві люстри, які віддавались специфічною акустикою і додавали голосові якогось надзвичайного звуку.

Якоїсь урочистості і напруження додали поява в урядовій ложі Сталіна, Чубара, Скрипника та інших членів обох урядів.

Коли Голинський заспівав, йому здалося, що поруч з ним ще десять Михайлів співають, така сильна була акустика. Після співу публіка сприйняла його дуже тепло. Приємно було бачити, що й урядова ложа не була осторонь. Дуже всі плескали.

Після концерту до кімнати Михайла постукали. Увійшов середніх літ дуже гарний чоловік, привітав з успіхом. Говорив російською мовою, і господар не все розумів:

— Я прийшов від директора Великого театру запропонувати вам два гастрольних виступи. Чи могли б у нас виступати і у яких операх?

— Прошу мене вибачити, що я відповім українською мовою, бо російської мови не знаю. Її не вчать у Галичині. Для мене було б великою честю виступити гостинно у славному Великому театрі. Лишається питання: якою мовою співати?

— Розуміється, ви виступали б російською мовою.

— Це неможливо, бо, як я вже сказав, російської не знаю, хоча її, як слов'янську розумію, бо говорю рідною мовою. Добре знаю чеську. Але у мене немає жодної партії російською мовою. А вивчати дві партії російською, щоб тільки один раз проспівати, це недоцільно, тим паче, я на це не мав би часу, тому що зайнятий у Харкові, виступаю і вчу нові оперні партії. Отже, я можу виступати лише українською мовою.

Яке здивування було написане на обличчі гостя, почувши таку відповідь. Він собі уявляв, що цей хахол від радості кине́ться йому на шию. Опанувавши собою, продовжив розмову:

— То співайте італійською.

— Ні! Я можу співати тільки українською. Я встиг помітити, що у вас у Великому театрі скоро має співати Брехман Штенбель з Риги Аїду латвійською мовою, яку, думаю мало хто зрозуміє. Якщо представниця несповна двох мільйонів латишів, може співати своєю незрозумілою мовою, то чому я, представник сорока п'яти мільйонів, не міг би співати зрозумілою слов'янською мовою, — карбував з-за принципу Голинський.

Видно було, що це дуже знервувало гостя:

— Я тут не можу нічого вирішувати. Вашу пропозицію передам директорові опери і потім дам вам конкретну відповідь.

Після цієї розмови Михайло похвалився із харківськими артистами і друзями. По обличчях було видно, що дехто сприйняв це з острахом і недовірою.

Лише Остап Вишня і Максим Лебедей підтримали:

— Ви, Михасю, молодець, поступили правильно, і ми вас за це щиро поздоровляємо. Бо якщо дозволено декому співати латвійською, то чому не можна українською?

Такі слова дуже окрили Михайла Голинського і додали впевненості у собі. Харків'янам дуже сподобалося, як гостинно їх прийняли російські друзі.

* * *

День видавався на дуже гарний. Вже високо підбилося сонце, повітря здавалося таким чистим-чистим. Отак вдихнув раз, і хотілося знову й знову. Після кожного вдиху так і відчувалося, як по тілі розбігається свіжа сила. Як глибоко дихав, але свіжості в тілі не відчував. Він попросив, щоб йому поставили крісло десь у тіні, але щоб було там тепло. Останнім часом дуже змерзав, особливо у праву частину тіла. Рука й нога весь час були холоднішими. Крісло опускалося, і він напівлежав із заплющеними очима. Збоку здавалося, що подрімує...

З очей, мов горошини, котилися сльози. Він їх не витирив. Весь був там, у Станіславові, на станційному дворці. Зі Снятина поїхала велика делегація. А він не зміг. Ще досить слабкий для такої подорожі.

Два дні плели вінки — одні з барвінку, інші з гілок ялини. Заквітчали синьо-жовтими стрічками і квітками. Вихором пронеслося над Снятинщиною: "Помер Левко Бачинський". Великий син українського народу!

Три гімназисти, три друзі, три побратими! Перед очима, мов блискавка промайнули гімназійні роки, як вони працювали у трьох селах: Русові, Топорівцях і Серафінцях. Ще за місяць до канікулів складали план роботи. Бували один в одного в гостях. То були чи не найкращі роки в їхньому житті. Тепер Мартовича давно нема — пішов у 45, Левко — у 58 років. А він ще живе, ет-т-т живе. Існує. Хіба це життя? Але Левко ще міг жити й жити. Забагато переймався громадською роботою.

Перед очима промайнули київські події 1919. Виступ Левка. Оплески. Яка слава.

Сьогодні хоронять...

У 1923 році на першому повоєнному з'їзді Стефаник був делегатом. Підтримав позицію Левка, який висунув ідею, що радикальна партія є організацією працюючих мас, переходить на соціалістичні позиції, правда, тоді він з цим висловом був незгідний, але сьогодні вважає, що тоді Левко правильно наставляв молодець.

Але тут зловив себе на думці: “Хіба про небіжчиків щось погане говорять?”. Через два роки радикальна партія висунула лозунг: “Вся земля селянам без викупу”, утворила селянську профспілкову організацію “Союз селянських спілок”, молодіжну організацію “Каменярі”, Жіночу Громаду, народний університет “Самоосвіта”. І це все Бачинський, Бачинський...

Потім до їхньої партії приєдналася волинська група есерів, тоді партія змінила свою назву на Українську соціалістичну радикальну партію. Він також тоді голосував. Левко просив: “Підтримай. Твоє слово багато важить” І підтримав.

Сьогодні його хоронять...

Хусточкою повитирав сльози.

— Тату! — підійшов Юрко, — ну що ви так переймаєтесь? Вам не можна нервуватися. Хіба це щось дасть? Ви вже не повернете його з того світу.

— Відійди! — махнув рукою, — що ти розумієш? Хоч би я сьогодні отут сконав, але я буду з ним!

На чергових виборах до польського сейму, радикальна партія висунула Левка своїм кандидатом. Вибори виграв.

Стефаник помахав головою. З очей знову покотилися сльози. Він не плакав, не ридав. Його душа плакала. Серце побивалося. Це ж його однопартієць. Майже з часу заснування партії.

Левко є Левко. Принциповий. Нездержаний. На відкритті першої сесії, коли розпочав свою промову Юзеф Пілсудський, Левко був у такій напрузі, що не видержав і на весь зал кинув тому в обличчя: “Геть з виборчими насильствами й шахрайством! Випустити політичних в’язнів!”

Боже! Розказували потім, що там творилося в залі. Польські жандарми, як ті вовчулки, накинулися на бідного Левка. А поляки-посли. Що там робилося. Скопали бідного. Та так, що після прийшлося валятися по лікарнях. Лікарі, бачачи безвихідь, порадили поїхати до австрійського санаторію в Грімменштайні. Але й це не допомогло.

Сьогодні хоронять...

Два тижні провадили з Австрії. Сьогодні вранці мали би привезти до Станіславівського двірця. Стефаник навряд чи зміг би собі уявити, скільки народу зібралося перед дворцем. Усі навколишні вулиці були заповнені людьми. Здавалося, зійшовся увесь Станіславів. З кожного

повіту. Зі Львова. З Буковини і Тернопілля. Такого велелюдного похорону Станіславів ще не бачив.

Воістину великий чоловік! Віце-президент Української Західно Української Республіки.

Перед головним входом стояв караван запряжений трьома парами чорних волів. Високі роги переплетені віночками з барвінку. Віночки переплетені синьо-жовтими стрічками. Домовина покрита малиною китайкою. Жалобна процесія тягнулася понад два кілометри. На самому переді несли хрест. За домовиною несли сотні вінків. На траурному мітингу лейтмотивом були його часті слова, які належали Тарасу Шевченку: “Борітеся — поборете!”

Хоронили Левка Бачинського і в його рідному селі Серафинцях. Їм не дістався прах великої людини, їхнього односельця, щоб провести в останню дорогу. На сільському сході вирішили насипати величезну могилу біля трьох трепет, де любив відпочивати небіжчик, коли приїжджав до своїх батьків.

Жінки носили землю фартухами, чоловіки — в капелюхах. Ніхто не міг спинити в цьому патріотичному пориві людей, навіть викликані з Городенки жандарми.

* * *

Сонце, аж біле, стояло високо над головою. По небу розкинувся білястий від спеки туман. Із північного заходу повівав вітер і холодив розпашілі тіла. Співнів і Січовий Батько. Час від часу витирав співніле чоло і все поглядав на ворота майдану “Сокола-Батька”. Звідти ось-ось мають показатися колони луговиків.

Навколо майдану росли дерева. Давно у Львові не було дощу. Гілля від спеки поввисало додолу. Зів’яле листя звисало легенько погойдуючись. Тихо чогось сиділо птаство. Батько поозирався і подумав: “Невже й вони чекають на колону?”

Раптом заграли музики. Маса народу на трибунах схопилася на ноги. Погляди усіх були звернуті на ворота. Шістнадцять років минуло, як тут, на майдані, марширували Українські Січові Стрільці і Соколи. Шістнадцять років! Як учора це було. Але сьогоднішні святкування проводяться не з тієї причини. Сьогодні 30-річчя з дня заснування першої “Січі” в селі Завалля на Покутті. Як приємно згадувати той час. Був молодий, надлишок енергії, душа прагнула щось зробити для українського народу. І зробив! Це були великі зусилля. Деколи, як нагадає за Січові Свята, то аж дух захоплює.

Так і хочеться погарцювати на коні. Кирило усміхнувся сам до себе: “Куди тобі діду! На носі уже сімдесятка!”. Трильовський може би ще щось думав, бо мав нівроку про що думати, але тут враз показалася колона січовиків. Єдине село на Львівщині, в якому польська влада ще не встигла заборонити “Січ”.

Попереду з топірцем крокував кошовий. За ним марширували січовички. Перев’язані лентами. Батькові підкотився до горла клубок. На очах виступили сльози.

“Боже! Яке це йому рідне і близьке”. Він хотів кинутися до січовиків і кожного цілувати, цілувати, обнімати... Ледве знайшов у собі сили і стримався. Щоб заховати свої емоції, згадав про вчорашній суботній день.

Згідно з планом святкувань роковин заснування “Січі”, в залі Музичного товариства ім. Миколи Лисенка мали провести Святочну Академію, на якій він мав виголосити промову. Але польська влада заборонила всякі промови. Дозволила лише поставити концерт. Нагадавши про ці події, які дуже розлютили Січового Батька, тепер він привів себе до норми. Клубок з горла відійшов, очі повитирав.

Свято проводило товариство “Луг”, яке поляки дозволили засновувати після заборони “Січей”. Оскільки луговики рахували, що вони є продовжувачами січової слави, то й захотіли провести святкування 30-річниці заснування першої клітини “Січі”. Навколо нього стояла старійшина централі товариства “Лугу”. З поваги до Січового Батька стояли трохи позаду. Але всі разом приймали парад на майдані.

Потім луговики розсипалися по майдану і почали демонструвати свої вправи. Точно такі, як колись робили січовики. Для Кирила Трильовського це було великим задоволенням. Лугові старшини стояли ззаду і підморгували один одному, показуючи очима на Батька, дивіться, яку ми йому піднесли радість.

Навколо усе стихло, мовби зверху над майданом нависла прозоре покривало і вбирало усі звуки в себе. Тільки мухи... Ось ці прокляті мухи. І звідки їх тут так багато? Лазили по одягу, по обличчях, лізли до рота.

Зараз-таки луговики розпочали концерт. Відчувалося, що товариство дістало силу і підтримку в народі, як колись січові організації.

Увечері в “Народній Гостиниці” відбулася спільна вечеря. Крім Січового Батька було запрошено біля п’ятдесяти колишніх сподвижників “Січі”, Українських Січових Стрільців.

З промовою і привітанням Кирила Трильовського, творця славних “Січей” привітав колишній кошовий львівської Повітової Січі і колишній полковник Київських Січових Стрільців Роман Дашкевич.

Виступив з відповіддю-привітанням і Січовий Батько. Виступаючих було багато. Усі виступи супроводжувалися найбільш популярними в народі січовими піснями.

Усі виступаючі підкреслювали величезні заслуги Кирила Трильовського у вихованні і піднятті національної свідомості широких мас українського народу, особливо створення товариства Українські Січові Стрільці, які стали зародком до створення Української Галицької Армії. Свято затягнулося до півночі.

* * *

У Городенці Теофіл Окуневський ще з 1890 року утримував адвокатську канцелярію. У ній працював адвокатом і його зять Остап Дашинич-Кульчицький.

У них було троє дітей. Теофіл разом з братом доживали біля них свого віку. Коли Ярослав відійшов у вічність, Теофіл трохи осиротів. Але тішився дітьми, онуками.

Усе було добре. До них на конципієнтську практику прийшов випускник Львівського університету Павло Могила. Високий, красивий, кучерявий чуб, очі чорні-чорні, а уста червоні-червоні.

Одного разу до канцелярії зайшла Оленка — жінка Остапа. Назустріч їй підвівся Павло і ввічливо вклонився:

— Де пан Остап?

— Тільки що кудись вийшов.

Оленка метнула поглядом на новачка і вийшла. Через деякий час знову зайшла. Її відвідини канцелярії почали частішати. І то саме в той час, коли Остап кудись відходив у справах чи бував на судових засіданнях.

— Але й погода сьогодні, — почала бесіду.

Конципієнт почервонів, засоромився.

— Гарна погода. Літо маємо.

— А що ви робите після роботи? — прямо дивлячись у вічі, запитала Оленка.

- Як коли, — здвигнув плечима.
- У вас є дівчина?
- А чого би це мало турбувати таку чарівну паню?
- Просто так, — бовкнула Оленка і вийшла надвір.

Подібні речі почали повторюватися. Дійшло до того, що вона майже з канцелярії не виходила. Деколи доводилося Остапові просто її виганяти. Дома почалися істерики, крики, що вона заважає в роботі. Сімейне життя почало давати тріщину. Остап, часто буваючи на судових засіданнях, а ще працював секретарем у повітовому осередку УНДО, чогось іншого не помічав.

- Ми можемо сьогодні пройтися? — прямо запитала Олена.

Хлопець був не з дурних, явно бачив, що молодиця в нього закохалася. Від цих частих відвідин і його серце зм'якло. Заполонила любов.

Коли стемніло, зустрілися біля ярмарку і, як злодії, крадучись, оглядаючись, пішли дорогою в напрямку до Ясенова. Проминувши крайні хати, вона вхопила за шию, притиснулася.

- Боже! Яка вона гаряча! Вся горить! — подумав.

Він ще не був цілований, нікого не любив. А тут!

Усе це перетворилося у велику любов. Чи це було щиро? Чи тільки захоплення?

У неї є чоловік, діти. Що робиш, Павлику? Схаменися! Єдиний вихід залишити конципієнтську практику. Перейти в іншу контору. Але це не так просто. Як пояснити батькам? Це просто соромно. Закохався в чужу жінку. Та ще й набагато старшу. Троє дітей. Ці та інші думки не давали спокою молодому адвокату. З ким порадитися? Хіба з таким радяться?

Про все дізнався Остап. Переговорив з Оленкою. Але все надаремно. Тоді розказав усе батькові — Теофілові. Той дуже розсердився. Довго толкував доні, щоб вона не ганьбила їхню сім'ю.

— Що ти собі дозволяєш? Це таке в голову нікому не може прийти. В тебе діти! Подумай про чоловіка. Про мене, врешті решт. А отого адвоката завтра вижену. Більше його в Городенці не буде! Забудь про нього. Тьху!

Надійшов тихий і теплий вечір. По небу пливли білі хмаринки. На заході ще ледь-ледь жевріла червона заграва.

— Вони забороняють нам кохати одне одного, — шепотіли уста. Солодкі, солодкі. Руки тремтіли. — Ти любиш мене? Коханий!

— Люблю! Кохаю!

Від почутого почало шелестіти листя на деревах, ніби про щось шепталось. Десь далеко закричав пугач, готуючись до полювання. Самотньо гавкнув пес.

— Я цього не перенесу, мій милий. Я не перенесу. Знай, я тебе гаряче полюбила.

— І я! Моя мила! Я ще нікого так не любив. Дякую за твою любов.

Почав підніматися місяць, освічуючи поля, села, місто. Піднімався помало, ніби роззирався довкола, щоб когось не зачепити у небесному просторі.

— Любий! Павлику! Це наша остання зустріч. Я покінчу з собою.

— Я теж!

— Прощаймося! Зустрінемося завтра у Господніх Престолах. Кажуть, у кого чиста, гаряча любов, таким дорога до раю...

— Прощай! — шепотіли уста...

Теофіл Окуневський ще не спав, читав часопис. Раптом у другій кімнаті пролунав постріл. Схопився, побіг... На підлозі в калюжі крові лежала його доня. В руках тримала пістолет, той самий, що й рік тому... Чому не викинув?

Вранці по Городенці прокотилася блискавкою новина — Оленка Окуневська застрелилася, а молодого адвоката знайшли з перерізними на руках венами...

* * *

Наближався ювілей Василя Стефаника. Він часто сидів біля вікна у кухні і дивився в далечінь. А та далечінь зливалася з полями, накритими сніговим шаром. Усе видавалося білим. Письменник від тієї білизни аж примружував очі. Вдалині все було мертве, глуш і пустота. Лише зрідка пролітала ворона і зникала за горбом. Одного разу добре бачив, як скакав заєць, весь білий і пухнастий. Жоден крик не порушував застиглого мовчання полів. Отак, вдивляючись у далеку білизну, інколи здавалося, що тремтить сніговий покрив. Стефаник тоді стрясав головою і все ставало на місце.

— Цьоцю! Цьоцю! — голосно мовив письменник, далі ковзаючи поглядом по сніговій поверхні, — я не проти святкування свого 60-річчя. Хто знає, як там буде далі.

Перед цим хлопці заговорили про відзначення його ювілею. Стефаник категорично був проти.

— Мой! Мой! — відговорюювався, — мені тепер лише до ювілеїв. Онде, з поля смерть за мною зазирає.

— Тату! Тату! — заперечував наймолодший Юрко, — та не закопуйте себе живцем. З людьми буває ще гірше, та й живуть.

* * *

Вже було добре по полудню. Спека меншала, почав повітати легенький вітерець.

З-помежи будинків повіяло прохолодою. Вітер колихав листочками на деревах, а вони, прив'ялі, звисали, мов старе ганчір'я.

У вікно виглянув Михайло Голинський. Він натягав на себе нові штани, сорочку. Тільки що подзвонили з прийомної Миколи Скрипника. Подзвонив його шкільний товариш Бадан: "...держись mocno, не впадь". І він спішив.

— Поки я доповім Миколі Олексійовичу про твій прихід, — карбував Бадан, — ми з Миколою сердечно тебе поздоровляємо і дуже радіємо, бо нарешті надійшов дозвіл, і ти будеш у Москві співати українською мовою перший раз в історії Великого театру. Це велике історичне досягнення для тебе особисто і для нас, зокрема. Не думай, що воно так легко прийшло. У твоїй справі в домаганні співати у Великому театрі лише українською мовою зав'язалося листування між директором Великого театру і Наркомосвіти Росії Луначарським. Луначарський звернувся спочатку до Миколи Олексійовича з запитанням, що ти за "пташка", що такі умови ставиш. Микола Олексійович, знаючи, що ми з Миколою твої шкільні товариші, запитав нас про тебе, а ми дали йому докладну і дуже похвальну інформацію, як про людину, громадянина і українця.

Багато ще було тоді сказано похвального в адресу Михайла Голинського. На другий день брав квиток до Москви. Чи випадково, чи спеціально з'явився біля каси і Павло Тичина. Привітався і заявив, що теж їде у справах до Москви. Голинський дуже зрадів, що в особі такого визначного письменника не буде дорогою відчувати себе самотнім. Він не знав, що його друзі — письменники, артисти, вчені, дізнавшись про його перемогу співати у Москві українською мовою, та ще й у Великому театрі, коли ніколи такого не було, зібравшись напередодні з цієї нагоди, вирішили післати з Голинським до Москви свого представника, як підтримку всієї України. Таке щастя випало на долю Павла Тичини.

* * *

агони підскакували на стиках рейок за поїздом. Здавалося, якщо не будуть підскакувати, то залишаться, як залишаються учні на другий рік за неуспішність.

За вікном мигтіли зелені, жовті, сірі поля Великої України. Вікно трохи привідкрили і до вагону вривався вітер, холодячи розігрілі тіла:

— Татусю! Мені жарко! — час від часу стогнала Даринка.

— Потерпи, доню, ще трішки і ми скоро будемо на місці, — гладила по мокрій голівці мамуся.

Сімейство Гамораків переїжджало жити до Києва. Нестора запросили на роботу до Київського інституту професійної освіти, де мав очолити кафедру і відділ фізіології Інституту ботаніки ВУАН. Чудове володіння німецькою, французькою, англійською, польською мовами підвищувало його в очах студентів. Викладачів, які б володіли скількома мовами, на той час в інституті не було. Йому пророкували велике майбутнє.

Але на той час уже набирала великих обертів репресивна машина. Комуś не сподобався такий перспективний, багатообіцяючий молодий учений і пішло. Нестора викликали в ГПУ — в один із районних відділів головного політичного управління. Висунули досить, як на той час, серйозні звинувачення — походження зі священничої сім'ї, галичанин-націоналіст, свідомий український інтелігент, перебував у "буржуазному уряді", вчився і друкувався за кордоном, їздив туди у відрядження, листувався із закордонними інституціями, проживав і працював у прикордонному Кам'янці-Подільському.

— Як ви вважаєте, як на одну особу, чи не забагато звинувачень? — мовив слідчий.

— Таке життя склалося в мене. Але я не винен, — ледве вимовив Нестор, бо від почутого пересохло в горлі.

Він дивився на графин з водою, який стояв на сейфі, думав, що залпом вип'є усю воду. Але води ніхто не пропонував.

— У нас є дані, що, будучи у відрядженні за кордоном, вас завербувала англійська розвідка. І ви працюєте на неї.

— Та ви що? Ви у своєму розумі? Хіба це таке може бути? — викрикував Гаморак, весь упрівши від почутого.

— Ми й хочемо у всьому розібратися. Тільки ви нам у цьому допоможіть.

— З великою охотою! Я не маю нічого проти! — все ще надіючись на якусь справедливість, повеселів учений.

Слідчий натиснув кнопку. Увійшов озброєний солдат.

— Відведіть до камери попереднього слідства.

— Я що? Заарештований? — наївно запитав Нестор.

Він ще не все розумів, що це таке.

— Руки назад і марш уперед! — скомандував солдат і направив на нього гвинтівку.

Нестор ішов мов у тому досить неприємному сні. Він змахував головою, щоб пробудитись, але сон не проходив. Його вели довгими темними коридорами. Вчора, коли повідомили, що викликають до ГПУ, ним пересмикнуло. Адже це той орган, про який усі згадують пошепки, а ці будинки стараються обходити десятою дорогою. Досить неприємні розмови про них точилися обивателями на кухнях.

Прийшовши додому, розказав усе Осипі. Та занепокоїлася. У квартирі повіяло чимось неприємним. Вечеря застигла на столі, але до неї ніхто не торкнувся. Сиділи мовчки. Нестор ніяк не міг збагнути, чого його можуть викликати. Він багато чув, про це писали газети, що в країні живе багато ворогів радянської влади.

— Але я не ворог! — кричав у душі, неспокійно дивлячись, як спала розкинувши ручки його кровинка, — я, навпаки, усе роблю, щоб науково зміцнити основи нашої України, українську науку.

Бурхливі думки Гаморака перервав окрик військового:

— Повернись до стіни!

У замку заскреготав ключ, двері зі скрипом відчинилися. Звідти вдарило затхлим повітрям. Нестора грубо заштовхнув солдат. У камері було темно. Від непривички зажмурився. Коли відкрив очі, стало світліше. Вверху побачив маленьке загразоване віконце. Ковзнув поглядом по камері. Справа на тапчані, обернена до стіни, лежала заросла голова, накрита якимось лахміттям.

Усе це Нестора шокувало. Те все, чим жив до вчорашнього дня, ті плани, які будував на майбутнє в питаннях науки, все

тепер відійшло назад. Він тішив себе ілюзією, що тут працюють розумні люди і в усьому розберуться. Адже він не винен. Не відчуває за собою ніякої провини перед радянською владою. Так, так! Він не винен. Від цих думок на душі стало легко. В шлунку забурчало, нагадав, що не проти чогось поїсти. Згадав, що ще вчора добре пообідав у їхній інститутській їдальні. Вечеряти не хотілося, та й не поснідав, як слід. Їда не йшла в горло.

На тапчані заворушилося лахміття. Вже при звичаївшись до темноти у камері, Нестор подивився в ту сторону. З подушки піднімалася лиса голова з зарослою бородою і всміхалася. З рота виднілися короткі пеньки колишніх зубів.

— Здоров, Несторе!

Тому похололо всередині. Почав придивлятися. О Боже!

— Йоанікій? Шимонович?

Нестор кинувся, мовби до рятувального круга на воді.

— Я, браток! А хто ж іще. Впізнав? Впізнав ворога радянської влади?

— Ти ворог радянської влади? — з притиском мовив Нестор.

— Раз ти тут, ти той, — Шимонович змовчав, підбираючи слова, щоб раптово не вразити молодшого від себе.

— Що той? — Нестор присів на кінець тапчана, ноги так затряслися, думав не витримають, і він може впасти. В роті знову пересохло, язик чомусь затягнуло аж у горло. Він боявся почути страшне слово з уст близького родича, чоловіка його двоюрідної сестри Дарії. Це слово почало проникати в голову, коли його вивели з кабінету слідчого. Зразу його відкинув, але частіше й частіше спливало в пам'яті, і він просто боявся виговорити вслух.

— Раз ти тут, значить, ти теж ворог радянської влади, — мовби смертний вирок виголосив Йоанікій.

— Ні! Ні! — Закричав Нестор, — я не ворог радянської влади, я не чую за собою ніякої вини.

— А ти вважаєш мене ворогом радянської влади? Я працював донедавна професором Інституту народного господарства. Ніколи не поривав з наукою. Все робив для

блага нашої України. За це мене зробили ворогом радянської влади.

— Як це так може бути? — На підвищеному тоні мовив Нестор.

У голові щось шуміло, серце стукотіло, як у горобця. Ще вчора у цей час він читав студентам лекцію, відповідав на їхні питання. Хто б міг подумати, що через добу, рівно через добу, його життєвий шлях різко повернеться в другий бік. Укотре упрів. Зі страху? Ні! Мав непоганий життєвий гарт. Пройшов фронтовими дорогами. Нераз у вічі зазірала ота, з косою.

Упрів від несправедливості, від тих життєвих ударів, які приготувала його доля. Сидів із гордо піднятою головою. Якщо раніше в душі шарудів якийсь черв'ячок страху, то тепер цього не було. Він готовий до будь-яких звинувачень, і докаже свою невинність.

У дверях знову щось заскреготало, в замку повернувся ключ, відчинилися і на порозі стояв усміхнений чоловік богатирського зросту. Ззаду його підштовхнули, він злобно озирнувся:

— Но, но! Я тебе штовхну, салага! — з сарказмом мовив гість.

Вийшов насередину камери, в куток жбурнув якийсь згорнутий мішок.

— Ну що, братва! Вороги радянського народу, давайте знайомитися! Я Юрко Тютюнник, генерал-хорунжий Української Народної Республіки. Бив більшовиків, бив поляків, французів, денікінців, у загальному, всіх ворогів нашої Української держави. І мало бив, якби більше це робив, якби було більше люті і ненависті в моїй крові, то я би сьогодні тут не сидів, і ви теж.

Нестор Гаморак і Йоанікій Шимонович переглянулися. Їм зразу сподобався цей чоловік. Видно, що він є оптиміст і нікого не боїться, навіть смерті. Коли почали ближче знайомитися, то виявилось, що в них є спільні знайомі — Василь Стефаник, Марко Черемшина, про смерть якого вони ще не знали. Юрко коротко розказав про свої ратні подвиги: Перший Зимовий похід, Другий, перебування на Покутті, як його заманили в капкан органи ГПУ, як він у Харківській школі червоних старшин читав курс “Стратегія і тактика

громадянської війни”, коротше кажучи, — і Тютюнник усміхнувся, — “лекції з бандитизму”, співробітничав з Всеукраїнським фотокіноуправлінням, разом з Олександром Довженком писав сценарії до кінофільму “Звенигора”, написав у співавторстві сценарій художньо-документального фільму “Піلسудський купив Петлюру”. Зіграв у цьому фільмі самого себе. Про написання ним кількох книг уже промовчав.

— А тепер, ось, сиджу з вами у камері. Знаю, що мене, та і вас обох, — махнув рукою і змовчав, щось думав, — нічого доброго не чекає. — Я бачу, що вас Йоанікій, вже обробили, поламана рука, вибиті зуби, напевно, поламані ребра, а вас, Несторе, ще будуть бити, знущатися. Спитаєте, за віщо? А за те, що ви є такий на цьому світі. Не противтеся їм. Кажуть, що ви шпигун, підтверджуйте, ні в чому не заперечуйте, бо будуть тяжко бити і знущатися, поки ви все те не підпишете, що їм захочеться.

У камері запанувала неприємна тишина. Цей чоловік вніс до них здоровий дух, оптимізм, підняв їм настрій, від нього так і несло українським патріотизмом.

— Що вам скажу, мені вже недовго залишилося, тільки жаль моїх донечок і дружини, бо потерплять невинно за мене. Звідси ще ніхто не вийшов живим, рідко кому вдалося потрапити в сибірські табори.

Хто з них міг знати, що це були пророчі слова. Невдовзі його переправили до Москви в розпорядження контррозвідувального відділу ОДПУ. Пізніше розстріляли. Така сама участь спіткала і Йоанікія Шимоновича та Нестора Гаморака.

* * *

Цілу зиму кілька й було бесіди щодо Стефаникового ювілею. То тішився письменник, що дожив до свого 60-річчя, то відказував, що не любить справляти такі свята. Часто задумуючись, довго мовчав, а потім пожвавівши говорив:

— А що подумують про мене мої приятелі? Небагато їх у мене. Великий світ, а близьких мало. Хотілося аби все було добре.

Визначився з кількістю гостей, розіслав усім запрошення. Трохи пізніше надіслав запрошення і Даниловичам:

“Дорогий Шваг্রে!

23.05 буде у мене в гостині кілька моїх приятелів, до яких зачисляю і Вас і Тому прошу, щоб Ви приїхали в полудне поспішним у суботу і з двірця їхали разом з рештою до Русова. Повідоміть Ганю, що я вертати буду в середу поспішним у полудне і буду чекати на неї кіньми, і поїдемо разом додому.

Сьогодні умерла Матіїха, і завтра, у вівторок відбудеться похорон без мене, бо я буду вже у Львові. Сердечно Вас усіх цілую.

Ваш Василь Стефаник.

Р. .Просив я приятелів, щоби вбиралися в звичайне подорожнє вбрання. Так і Ви робіть”.

Але через похорон, та хворобу Стефаник до Львова не поїхав. Перед цим йому написав поздоровлення Юрій Морачевський:

“Дорогі!...Так хотів би сказати багато, бо це для мене найдорожчі дні — у понеділок уродини Єви, у вівторок уродини мами, а завтра Ваші, а позавтра мами іменини — відай тоді цей лист дістанете від нас, бо я його не від себе, але від нас всіх пишу, від тих, що Вас, може, найбільше любили на світі, хоч найменше про те казали... Най Вам буде мила весна так, як нам вона дорога, що Вас нам дала, най Вам цвіте земля, наша рідна покутська земля, що через Вас заговорила тай зацвіла нам усім...”

24 травня відбувся у Львові на честь Василя Стефаника літературний вечір, присвячений 60-річчю з дня народження. Вступне слово виголосив Іван Труш. Леон Василевський надіслав ювілярові телеграму.

В хаті йшла підготовка для приймання гостей.

— Люди сапають, а ти, дурню, ювілей роби! — ходячи по подвір'ю весь час бурчав Стефаник.

На другий день приїхали шановні гості — Вацлав Морачевський, Микола Заячківський, Іван Макух, Северин Данилович зі своєю Ганною і дочкою Іванною, всі хатні. Звичайно, планувалося більше.

Вацлав Морачевський зразу після поздоровлення розказав усім, що був на цьому подвір'ї більше 30 років, від часу, коли лікував маму Стефаника. Він висловив побажання відвідати могилу

Стефаникових родичів. Усі підтримали цю пропозицію. З гостями пішов і письменник.

По дорозі почав розказувати:

— Те, що я вам буду розказувати, мало хто знає з Вас, та і в Русові.

Десь при кінці XVIII століття до Русова прибився молодий козак Теодор Стефаник. Тут застав уже, що раніше поселилися трьох козаків — Проскурняка, Лазаренка і Кузьменка. Ті три стали засновниками трьох родів. Тільки Кузьменка перехрестили на “Косменка”.

Теодорові дуже тут, у Русові, сподобалося, що повернувшись до Келії, де раніше поселився, продав своє майно і з двома племінниками. Від одного з них — Кипріяна Стефаника і пішла лінія в селі, яких назвали “Ципріянові”. Другий племінник одружився у Стецеві і там заснував лінію Стефаників.

Теодора і його нащадків по сьогодні звуть “Басарабами”. Теодор не хотів бути біднішим від пана і викупив усі перелоги аж до Топорівців. Одружився із сільською дівчиною, яку звали Марією. Ці землі не родили, але люди продавали їх з великою охотою, щоб не платити податків. Зараз таки Теодор замовив величезний кам'яний хрест, який дві пари волів тягли з Косова три дні, та поставив його на одному зі своїх ланів. Звідти цей хрест, відомий під назвою “Козаків хрест” перевезено пізніше на роздоріжжя між Русовом і Стецевою. Він стоїть там дотепер. І Стефаник показав палицею в ту сторону.

Якщо Теодорові щастило з багатством, то в сім'ї не все йшло за його задумами. Народжувалися одні дівчата. Народилися і два хлопчики, але зараз-таки повмирали. Теодор дуже хотів мати нащадка, продовжувача роду. І ось, на превелике щастя, народився ще один син. За давнім звичаєм, щоб дитя не померло, то його продавали чужим людям через двері, а викупляли через вікно. Всіх нащадків Теодорових пізніше дражнили “Продановими”. І мене в селі звуть Василь Семена Проданового.

Так помало всі дійшли до цвинтаря, потім піднялися на гору, де стояв гробовець Стефаників. Гості почали молитися, а Стефаник віддихувався.

— Там далеко між горбами, — бачите? — господар показав палицею, — стоїть хрест. Це той самий хрест, який поставив Стефан Дідух, їдучи до Канади. З того хреста і носить назву одна з моїх новел “Камінний хрест”. З другого боку, Стефан Дідух, таки викарбував своє ім’я і його дружини.

Гості повернули голови в ту сторону. Сонце поливало поля своїми променями. Здавалося нема такого дерева, кущика, травинки, які б не підкладали свої обличчя ясному сонечку. З радості все всміхалося. Тому, дивлячись у ту сторону, гості побачили усміхнене поле. Щоб поле всміхалося — бачили вперше. З того всього почали і собі всміхатися. Стефаник на повному серйозі продовжував:

— Стефана Дідуха добре пам’ятаю, як активного, розумного. Він особливо приклався при закладанні читальні. На мене, тоді молодого, мав непоганий вплив. Часто виступав на сільських вічах, сходився з усіма, і таким був аж до виїзду в Канаду. Виїхав разом зі своїми дітьми і онуками. В той час я був студентом медицини у Кракові і зустрів їх усіх на пероні краківського двірця. Потяг був набитиський нашими галичанами. Ті люди були найбільш енергійні в своїх селах, бо просто так хто-небудь не відважиться на таку дорогу. Галичина з кожним роком усе бідніла на таких людей.

Ті слова, думки, які я вчув з перших вуст Стефана Дідуха, я й виразив у “Камінному хресті”. Я вважав своїм обов’язком сплатити свого роду данину Стефанові Дідуху в українській літературі, за те, що я багато в нього навчився життя, будучи молодим.

Стефаник замовчав. Руки від хвилювання помітно тряслися, почав затягатися цигаркою шлюга, ніби хотів відійти від тих давніх спогадів, загасити ті почуття, які нагадали давнину. Напевно, не міг про те так спокійно говорити.

Після деякої паузи:

— Чи знаєте, пане после, як склалася подальша доля вашого героя “Камінного хреста”?

Стефаник мовчки дивився на хрест удалині. Не один раз там бував. Навіть деколи розмовляв з хрестом, ніби зі своїм героєм.

— Так! Я листувався з ним. Зразу по тім, як він уже осів з сім’єю на так званому “говмстеді” коло теперішньої місцевості

Гіллйард. З травня 1899 року листувався з ним, аж до смерті, яка наступила 29 січня 1911 року на 75 році життя. Поховали його, це вже писав мені його внук Микола Гавенчук, на цвинтарі, що носить там назву “коло Григорчуків”.

Усе писав, що дуже не хотів покидати рідного села, свого камінного ґрунту, але діти, особливо невістки і доньки не давали йому жити. Та й мусив. Писав, що відчуває себе там чужинцем, їхня фарма йому немила, але дітям подобається. Слава Богу! Та й мені біля них мусить бути добре.

Знову запала мовчанка. Високо вгорі літали жайворонки. Декотрі співали, але співали. Кілька десятків голубів злетіли з сільських дворів і витали в вишині, роблячи над селом великі круги.

— Досить цього всього доброго. Я старий дурень, розпатякався ось тут, а ви з далекої дороги, напевно, хочете перекусити. Треба було спочатку те зробити, а опісля слухати мої бувалиці. Бо їх є у мене багато. Як починають ворухитися в цій невеликій голові, то деколи вона аж тріщить. Якби міг їх повитрясати, то було би легше, але вони мене не покидають.

Гості почали сходити з цвинтарного горба. Мовчали. Кожний думав своєї від почутого.

У домі письменника розсілися за святковий стіл, з якого линули приємні запахи русівських страв, лоскотали ніздрі і зголоднілі шлунки. Гості з великою жадобою дивилися на стіл, але перш за все мав хтось першим проголосити тост за здоров'я ювіляра, його 60-річчя. Звісно, першим почав дорогий для нього Вацлав Морачевський. Тост був довгим, хоч приємним, але трохи втомив ювіляра, бо слухав стоячи. Він уже втомився, повернувшись із цвинтаря, йому б прилягти... Та й сам зголоднів...

Але гості, сподіваючись пережити одну з найкращих хвилин у їхньому житті, мов та губка, вловлювали кожне сказане слово господарем, гостями, хотіли запам'ятати і те все відтворити в майбутньому перед своїми нащадками. Бо таких хвилин буває у житті дуже і дуже мало.

Один за одним піднімалися і проголошували тости, це були не просто тости, а якесь своєрідне змагання один перед одним, хто скаже краще, якнайбільше теплих слів на адресу ювіляра,

говорити так, щоб усім сподобалося і якнайдовше запам'яталося. Проголошення тостів ускладнило те, що Стефаник попросив поменше згадувати його. Але гості помало-помало та й забули про перестрогу. Це ювіляра почало роздратовувати. Він, то вставав, то сідав, проходжувався по хаті взад-вперед. Потім сів біля Вацлава Морачевського, мовби підкреслюючи, хто тут найдорожчий для нього гість.

— Пане Стефанику! Та випийте трохи з нами, — почувся звідусіль.

Господар скривився:

— Пан Хмель пив, Тарас Шевченко пив, Кость Левицький, як п'є, а мені не дозволяють ...

— Але з доктором трошки можна, — усміхнувся Вацлав Морачевський.

Стефаник спохватився і пошкутильгав надвір.

Випите трохи розв'язало язика гостям, кожний почав говорити про своє наболіле. З кожного кутка стола чулася все інша бесіда. Дійшло до того, що один одного старався перекричати. Їда стояла майже недоторкнута. Гостини затягнулися.

У хаті вирувало, гуділо, мов у тому вулику, коли роїлася бджолосім'я. Стефаник рознервувався, ходив навколо хати, гарна сонячна погода, яку так любив, не справляла на нього ніяких позитивних емоцій. Пішов у сад. У цьому році сад обіцяв добре вродити. Це було видно по цвітінню, і по тому, як на кожній яблунці було повно бджіл. Аж сюди, до саду, чувся хатній гомін. Стефаник поозирався. То тут, то там на городах працювали люди і поглядали в бік помешкання Василя Семена Проданового, що там так гуде.

Стефаник майже увірвався до кімнати і закричав:

— Що ви сидите й сидите, якби вас хто попривалював.

Усі схопилися і дивилися на ненажарт розлюченого господаря. Дехто від такого неприязного “віншування” господаря тут же задумав їхати назад до Львова.

— Пане Стефанику, відвезіть нас до двірця, до львівського потягу.

— Оце можна!

Сказане таким тоном, підтвердило дечії здогади, що вони тут уже зайві.

Відправивши львівських гостей, ювіляр ніби повеселів і гукнув усіх тих, хто залишився, сідати за стіл і продовжувати святкування. Тут же побігли за вуйком Проскурняком, Іваном з поля.

— Пийте цей портер, пийте, бо пани, які щойно відїхали, не вміли пити і не хотіли їсти наших русівських страв.

Це були справжні гості Стефаника, серед них він почував себе, як та рибка у водяній стихії. Це для нього були і радість, і душевне задоволення, і віддих.

— Ану-ко, вуйку Проскурняк, заспівайте мені давних, бо ці молоді так не знають.

І полилося з хати, далеко-далеко на городи, де працювали русівчани, пісні неслися далеко на поля, зазирали в помешкання сусідніх Красноставців і Підвисокого, звіщаючи, що визначному сину українського народу сповнилося 60 років.

Був я в селі депутатом,
А у церкві старшим братом,
Жінка з вечерею на мене чекає,
А горілка не пускає.

* * *

Стоїть корчма за болотом
Та й покрита околотом,
Гей, ти корчмо, гей дугине
Моя праця в тобі гине.

Мав я воли та корови,
Мав я сіна повні стоги,
Мав я телята, та всі зіздочолі,
Тепер штири стіни голі.

* * *

Ой пряду, пряду,
Спатоньки хочу,
Положу я голівоньку
На свекрухи постілоньку,
Може, я засну.
Може, я засну.

* * *

Ой наступила та чорна хмара,
Став дощик накрапять...
Ой там збиралась бідна голота
До корчми гулять.
Ой там збиралась бідна голота
До корчми гулять.

— Ану ти, Василю, якоїсь затягни, — ювіляр розійшовся,
повеселів, ніби відмолод серед своїх гостей:

Ой на славній Україні,
Козак Байда жив.
Він не збрую козацькую
З собою носив.

А барилку тисовую,
З добрим вишняком,
Хто з ним випив нараз десять,
Той був козаком!

Гості веселилися, співали до півночі.

* * *

Через кілька днів Стефаник одержав часопис “Громадський Голос”, де одна зі сторінок була присвячена його ювілеєві: “Його дороги життя”. З лівої сторони надруковано дві народні пісні, присвячені ювілярові: “Чорна рілля ізорана” і “Гей у полі жито”.

Посередині повідомлення, де перебували громадські і політичні організації у Відні під час першої світової війни. Тому що там перебував і Стефаник.

Внизу надрукували спомин Ольги Кобилянської.

— Ану-ну! Що цеся придумала? — подумав господар, дивлячись у вікно, де почав падати рясний літній дощ.

“Дорогий Стефанику!

Давно було се, як були ми ще молоді, як одного року перебувала я під час ферій у селі Белелуя, у моїх свояків Сінгалевичів, а Ти прийшов відвідати мене. Ми ходили довго по гарнім саду і оглядали розкішний зільник під вікном приходства. Про що говорили, не пригадую...може, про літературу і писання. Ми були потрохи змішані. З зільника подала я Тобі перед

прощанням якусь білу цвіточку з-помежи щирого буйного листа, що пахла оп'яняючим запахом. Прощаючись, Ти обіцяв, що відвідаєш мене вскорі, бо я не мала довго оставатися в Белелуї. Але Ти не заходив вже ані раз, ані другий, ані третій...”

Стефаник відклав газету і подивився на дощ, який так і не переставав.

— Ото нагадала стара корова, як була телям, — подумав про писання Кобилянської. Його це починало дратувати.

“Одна наша спільна товаришка над’їхала і Ти мусив її відвідувати”.

“Так, ця товаришка — Соломія Крушельницька. А тобі, що до того?” — вже кипів усередині.

“Мені вислав Ти лиш листець, у котрім казав, що купав від мене одержану білу цвіточку доти, доки не вмерла”.

“Бо-м був дурний, та й писав”.

“Листець той є ще десь в мене”

“Ну й тримай собі!”

“Я собі від’їхала. Відтоді ми не бачилися”

“Ну й слава Богу!”

“ Ти посивів, я подалася. І не дуже то і так далеко від себе живемо. Ти писав і я кожду Твою стрічку перечитувала”.

“За це вельми дякую, дороженька”.

“Я буду писати, доки очей не затулю, але і Ти читай”.

“Дякую за пораду”

“ Здалеку подаю і щиро стискаю Твою працюовиту руку. В моїм зільнику виростає і та біла цвітка, яку я Тобі тоді передала. Вона мені всюди, де б я її не бачила, пригадує Тебе”.

“Гм...Гм...”

“Ти цього не знаєш, бо Тебе терло життя, і наші дороги не сходилися...”

Стефаник шпурнув часописом.

“Ще й як терло. Най капці сходжуються”

Щось трохи в ньому перегоріло, почав читати далі.

“...але спомин, то як запах цвітів, ніби виростає, хоч і по роках, все наново з дна душі. Жий в безжурности, Стефанику, в здоров’ю, в громадці Твоїх добрих діточок.

**Ольга Кобилянська
в Чернівцях, в цвітні 1931 року”.**

“Ото здуріла дівуля” — і Стефаник нервово, з палицею, через силу, заходив по хаті. Потім знесилений присів і подивився вкотре у вікно. Дощ уже перестав. Зі стріхи листя дерев скапували останні краплі. З ринвів ще дзюркотіла дощівка.

* * *

З вулиці Зім'ялковського тихенько зазирали у вікна оголені гілляки. Хоча були покриті шаром снігу, всередині дрімали, але цікавість брала своє. Там, у приміщенні малярської школи, було якесь пожвавлення. Учні бігали одне попри одного, щось носили в руках, заглядали одні до інших, складали у ящики картини.

Григорій Смольський, теж випускник їхньої школи, організував виставку їхніх картин аж у Перемишлі. Тепер, якраз вони складали свої творіння у ящики, які мав доставити на місце створений комітет.

Вагонами колисало. Потяг був швидкісним. Ольга в душі дуже раділа, що особисто Олекса Новаківський відібрав її картини на цю виставку. Після знищення її картин в Академічному Домі деякий час була в трансі. Ніяк не могла відійти душевно. Потім трохи те все почало забуватися. А тепер нею заволоділо таке піднесення, що душа тремтіла, ніби тятива на луці. На душі просто буяла радість. Крім того, в сумці везла лист від Василя Стефаника до Олени Кульчицької, знайомої його. Лист був незапечатаним, Ольга час від часу виймала і читала. Хоча знала вже напам'ять зміст, але їй було приємно:

— Дорога пані! Мені дуже мило іменно вам дякувати за вашу прихильність до моєї своячки Ольги Плешканівної. Вона дівчина безмірно тиха і скромна і добре, що вона попаде під вашу опіку і в вашу хату. Крім вигоди у вас, їй в оточенні вашім і сестри, доведеться скористати з м'якості і ясності ваших заходів не лиш артистки, але і лінії життєвої, яку ви так прегарно ведете і другим покажете.

Перемишль зустрів їх невеликим морозом. Тротуари прочищені від снігів.

У деяких місцях великі кучугури, напевно, тут проходили великі снігові хурделиці. Ольга зразу знайшла помешкання Кульчицьких. Господиня, прочитавши листа, дуже люб'язно

поставилася до неї. Почала розпитувати, як живе письменник, коли восстаннє його бачила, як виглядає? Запитань було дуже багато. Ольга з чемністю старалася дати вичерпні відповіді.

Потім пішли до художнього салону, де відбувалася виставка. Людей було багато. Майже біля кожної картини стояло по кілька людей. Найбільше стояло біля Ольжиної картини більшого формату, на якій дівчина з Русова в народному строю і читала книжку. Одній пані так сподобався портрет, що вона тут же звернулася до комітету купити цю картину. Тут якраз підійшла Ольга з сестрами Кульчицькими — Оленою і Ольгою. Один із членів комітету направив покупця до Плешканової. Ольга подивилася на Кульчицьких. Олена махнула головою, щоб та дала згоду. Тут же погодили ціну, і картина продана.

Після виставки Кульчицькі запропонували Ользі за виручені гроші купити красиве пальто. Бо те, що на ній, досить поношене. Купили ще й гарну шапочку. Отож з Перемишля Ольга їхала як справжня панночка. Радості в душі не було меж.

Школа Новаківського проводила платні чайні вечори, на які збиралося багато молоді, старших пань і панів з української інтелігенції Львова. В такий спосіб кожний з них у міру своєї можливості підтримував фінансово малярську школу.

Великим бажанням жив професор Новаківський, щоби утримати свій навчальний заклад. Він усвідомлював значення малярської школи для розвитку культури українського народу. Тому з великою посвятою і в тяжких умовах утримував цю школу. Володіючи духом високого патріотизму, всі свої особисті збереження віддавав на українську справу.

На одній з виставок, бо їх провадили дуже багато і в різних містах Галичини, Ольга виставила свої пейзажні картини. Вони так сподобалися журі виставки, що їй присудили третю нагороду — за інтелігентне відчуття пейзажу. Нарешті Ольга таки відчула, що вона стала справжньою художницею.

* * *

Василь Стефаник гримнув зсередини вхідними дверима і майже вискочив надвір. Ковзнув поглядом по довколишніх горбах, як і в попередні роки, засипані снігом, все так же лежали пустою, глухою і мертвою. Вже давно виїжджав кудись з дому. І так уже кілька років, усе дивлячись у навколишню далечінь зі своєї галерії,

бачив одне і те ж. І тільки далеко у сірій далечині виднілося Підвисоке, там ще якесь...

Раптово повернувся і пошкутильгав по доріжці, спершу, хотів повернути до стайні, бо останнім часом там перебував найбільше, але сьогодні помандрував далі, до воріт, повернувся, пошкутильгав аж до будинку, раптово розвернувся і знову до воріт, і знову до хати. Видно було, що з ним щось коїться.

Потім майже забіг до помешкання, роздягнувся, впав на ліжко і ймився за голову: “Безсовісні! Безустидники! Кровопивці! Нелюди!” — сварився в душі, позираючи на маленький клаптик паперу, який зіжмаканий валявся на ліжку поряд. Там було повідомлення, що у зв’язку з економічними труднощами Український уряд не має можливості виплачувати йому персональну пенсію.

Місяць тому до нього прийшов лист, що преса Західної України безпричинно піднімає галас, нібито на Великій Україні панує голод, мруть люди, є факти канібалізму, і, щоб він, як персональний пенсіонер великої держави, і такий, що користується великим авторитетом та повагою в Галичині, спростував ці факти у пресі, як неправдиві.

Стефаник тут же відповів, що не може це зробити, коли не був на Великій Україні, і того всього не бачив.

“Була хоч якась поміч, усе-таки легше було, регулярно сплачував проценти за борги у банках. Можна було брати кредити. Довіряли. А тепер? А тепер?” — хотілося кричати на весь голос, щоб почули ті за Збручем.

— І все-таки я Україну люблю! — крикнув на всю хату.

Весною таки довелося скрутно.

— Іванку! Іванку! Запрягай коні поїдемо до pana Теодоровича в гості.

— Та як, пане после, накидати зеленого в драби і прикрити веренею?

— Ні Іванку! Я їду до pana в жебри!

Цілу дорогу ні пари з уст. Якщо раніше, коли кудись їхав, то роззирався довкола, любувався навколишньою природою, особливо весною, усміхався, то цей раз лише дивився собі під ноги і мовчав. Весь час палицею щось писав чи малював на помостині.

Приїхали до двору, пані Теодоровичева побачила у вікно такого гостя, зразу вибігла надвір, взяла письменника попід руку і повела до покоїв. Там уже накривали стіл. Але Стефаник, соромлячись свого становища, випив тільки солодкої гарбати.

За цей час до фіри підійшов панський економ, узяв одного з коней за вуздечку і повів до панської комори. За одну хвилю фіра була завантажена мішками — з білим і кукурудзяним борошном, пшеницею, кукурудзою, цукром...

Навантажена фіра підїхала недалеко біля панської вілли. Зараз-таки вийшов Стефаник, хоч пан з панею дуже просили ще трохи побути, але той підійшов до фіри, сів.

Зїжджаючи згори до села, Стефаник нарешті обізвався:

— Іванку! Іванку! Легше ми з-під себе зїсти, чим іти до пана просити. Але мушу, — і розвів руками. Далі ні слова.

Попри дорогу діти пасли худобу. Побачивши коні й фіру пана посла, всі підходили до дороги і віталися:

— Славайсу Христу!

— Славайсу Христу, пане после!

— Ого. Видий, щось сталося, що пан посол мовчить і дуже зігнувся.

— А то, як коли. День на день не подібний. Буває, що відповідає, ще й щось приповідає.

— Може з паном посварився?

— Ая! Йому пан Теодорович дес...

* * *

За вікном поїзда миготіли дерева й кущі придорожніх смуг. Де-не-де листя почало жовтіти, в окремих місцях опадати. Біля вікна сиділа молода жінка, навпроти її донечка Даруся, яка також дивилася у вікно. Їй було дуже цікавим усе навколо. І ці придорожні дерева, кущі, і в прогалинах між ними неозорі й безкрайні поля, великі піраміди вугільних порід.

— Мамко, не плач. Не плач, — в Осипи котилися горошинами сльози. Плакати уже не могла. Скільки проллято сліз. Одна подушка може це підтвердити. Все залишила. Все. Квартиру, меблі, все те, що пристарали за коротке спільне життя з Нестором. Хіба все можна забрати із собою. Зрештою, навіщо. Майже рік ходила попід Харківську тюрму. Визирала

свого милого. Допитувалася. Все надіялася, що розберуться. Оправдають.

Але коли появилися в пресі паплюження Несторової наукової й організаційної роботи, місця собі не знаходила. До кого волати? До кого? Навкруги все незнайомі люди. Що то чужина. І хто паплюжив? Його аспірант. Який дивився в рот своєму вчителю, як керівнику Кам'янець-Подільського ботанічного саду:

— Зміст плану науково-дослідної роботи саду аполітичний, формальним, нічого не було такого, що пов'язувало б з плануванням соціалістичної реконструкції господарства... Роботи були пройняті сухим академізмом. Робота Ботанічного саду завуальована в чотирьох стінах кафедри ботаніки Сільгоспінституту... Такого характеру роботи провадилися до того часу, коли вдалося викрити контрреволюційних націоналістів на чолі з керівником саду — професором Нестором Гамораком... З 1933 року Ботанічний сад оздоровлений новими перевіреними кадрами, які заходилися відбудовувати руїни, що лишилися після Гамораків та їм подібних...

— На пустирищах, де паслися кози, тепер красується — Ботанічний сад, а тут, ...заходилися відбудовувати руїни. Нічого! Бог є на світі, — плачучи, все це аналізувала Осипа. Як покаже час, автор цього пасквілю теж буде заарештований і знищений.

Тиждень тому їй повідомили, що відбувся суд і Нестора Гаморака засудили на 5 років заслання до сибірських таборів. Тепер вони їхали шукати свого чоловіка і батька. Хотіли ділити разом їхнє і його горе. Українські декабристки. Вони ще не розуміли, що це таке сибірські простори. Наскільки були наївними, що повірили катам їхнього горя.

— Калать-калать! Калать-калать! Калать-калать! Стукотіли вагонні колеса на стиках. Не відали, що їх чекає кількатижнєве нелегке життя. Цей стукіт коліс вчувався навіть уві сні. Але віра у своє праве діло зігрівало їм душі. Додавало надії.

* * *

Не все Іван Семанюк записав до заповіту. Навіть сама Наталія чудувалася, чому той не розпорядився двома великими віллами у передмісті Ворохти. Її брат Улян — адвокат допоміг заволодіти тими віллами. Семанюкова здавала їх в оренду і з того почасті

жила. Але так, як вона хотіла жити, того не ставало. Тоді знайшла роботу в одному із пансіонатів у Заліщиках. Дністер, красиве містечко, ввічливі люди, все це сподобалося Наталії. І там працювала. Нові пансіонати поставали, як гриби після дощу. Справа в тому, що Польща мала вихід тільки до Балтійського моря. Вода в цьому морі завжди була холодною. Поляки воліли мати свою відпочинкову зону.

І коли в 1932 році в Заліщики приїхав відпочивати сам “дзядек” Юзеф Пілсудський, доктрина Польщі щодо відпочинкової зони різко помінялася. Йому дуже сподобався Дністер, тепло, наддністрянська природа. Зразу після його від’їзду на терени Покуття приїхала велика наукова комісія, яка об’їздила наддністрянську зону, припрутську і гирла рік Черемош. Висновок комісії був, що відпочинкова зона для Польщі найбільш пригідна в припрутській зоні. Наддністрянська і Черемоська, як додаткові або резервові. Цей висновок був схвалений на засіданні уряду і розпочалася велика робота з проектування відпочинкової зони. Насамперед станцію Залучче було перейменовано на Снятин. На залізничну станцію було призначено нового начальника. Розпочалося велике будівництво залізничного вокзалу з великими пасажирськими залами, готелем, який мав служити приїжджим полякам-туристам. Тим паче, що це був прикордонний вокзал.

За півкілометра почали зводити товарну станцію, щоб товарні вагони не стояли на пасажирському вокзалі.

Тоді-то Наталія Семанюк у своїх віллах і відкрила пансіонат під назвою “Черемшина” у Ворохті над Прутом... У газетах появилися оголошення про прийом туристів до нового пансіонату.

Добрі умови, прекрасне повітря, завжди наготові коні, хто хоче поїздити по гірських стежках, зробили свою справу. Слава про пансіонат поширилася далеко. Одного разу до пансіонату пристав уже старший професор зі Львова, старий холостяк пан Посацький. Побачивши таку красуню, гарячу жінку, зразу почав залицятися. Потім приїхав на другий рік. Помало-помало і вговтав Наталію Семанюкову. Душа не камінь. Серце захотіло людської ласки, уваги, якої вже давно не було. Єдине, що стримувало Наталію, це те, що Посацький був у роках. Він як чоловік тримався ще добре, лише був високим і дуже худощим.

* * *

Коні ступали поволі. Стефаник не теребив фірмана. Не мав куди спішити. Усе думав: “Скоро приїду до кінця. Бачу кінець свого життя”. Надворі було хмарно. З Красноставців віяло теплом. Навколо пробуджувалася весна. Там під берегом випиналися тоненькі стеблинки трави, а там пробивала собі дорогу наверх кульбаба. Спів пташок, завжди радувало душу письменника.

Сьогодні було не до того. Тяжко було на душі. Особливо останнім часом. Господарка вимагає витрат. Вони повинні покриватися цією ж господаркою. Коли не покриваються — біда. Податки, проценти за кредити. Борги зі Львова, Ділятина, Снятина. Все менше й менше тих, які йому співчували і допомагали.

Рвучко звіявся вітер і трохи що не вхопив з голови капелюх. Стефаник притримав рукою, потім натягнув дужче на чоло.

При зустрічах зі знайомими бачить нещирість у їхній усмішці, бесіді, на другий раз старається обходити таких або й не замічати.

— Коли я добре си мав, кожний мене в куми брав, — не раз думав.

Тепер, коли йому важко з фінансами, щоб не встиг попросити, кожний знайомий при зустрічі щось скоромовкою говорить і старається чимшвидше відійти. Виходить, як у того жида:

— Чуєш, Іване, не хочеш кислого молока? — той не встиг вимовити слово, що хоче, — як не хочеш, то не хочеш. Аби-с відтак не казав, що я тебе не годую. Що самий їм, того і тобі даю. Чуєш?

Сьогодні зважився на тяжкий крок. У душі все переверталось. Тільки що підписав угоду про продаж двох моргів поля.

— Боже! Люди все роблять, щоб прикупити поля, а він продає. Який з мене господар? Боже! Якби встав з гробу тато, то би сварив, а сварив. Мені вже недовго, ой недовго... Що я там скажу йому? Куди буду ховати очі? Отакий я господар...Боже, мій Боже! Навіщо мені випав такий хрест?

То там, то там старі баби пасли корови на межах. Дивлячись, як помало їде Стефаник з похиленою головою, розпашекувалися.

— Що то говорити зі сторони? — озираючись довкола думав, відчував, що повсюди микуть йому кісті:

— Нема діда — та й нема хліба.
— Нема Семена та й нема кому помагати
— Вповідають, що вже продає по кілька моргів поля.
— Брав якісь гроші з Великої України.
— Хлопці попідростали. Хочуть їсти, одягнутися. Він нічого не робить.

— Відколи Семен дав йому десять моргів, не пристарав ні одного.

— То таке, кумо, з того писання нема нічого. Слава є, але треба їсти, одягнутися...Той до нього приїде, той, кожного треба приймати, нагодувати...

Через тиждень одержав запрошення приїхати на відкриття у Львові надгробного пам'ятника Іванові Франку.

— Туди запрошують, туди, але ніхто не питає, чи можу приїхати, чи маю гроші на дорогу? — скипів у душі, — при згадці про Івана Франка в душі просвітів, на обличчі ковзнула якась викривлена усмішка, — аби-м продав з себе останню сорочку, аби-м здох по дорозі, а на відкриття поїду.

Перед личаківськими воротами злізти з фіакра допомагав брат Лука, який навчався на медичних студіях. Лука ймив попід руку. Стефаник висмикнув руку:

— Я ще самий у силі дійти до Франкової могили.

І помало, підпираючись палицею, ступав по доріжці туди, де було багато людей, шанувальників франкової творчості, рідних, знайомих. Ця дорога для нього виявилася дуже тяжкою. Назустріч вийшла дочка Івана Франка — Ганна, припала до руки:

— Дякую вам, пане Стефанику, як ми на Вас чекали, Ви для нас є найдорожчим гостем на цьому відкритті.

— Хіба Ви сумнівалися, що я можу не приїхати?

— У Львові всі говорять, що Ви дуже хворі.

— А хто скаже, що я здоровий? — намагався жартувати гість.

Один Лука знав, який хворий письменник, і дуже дивувався, як це він насмілювався вибратися в таку далеку дорогу.

Великою радістю для Стефаника були зустрічі з Вацлавом і його сином Юрієм Морачевськими. На Вацлава не мав волі через Софію. Але не згадував про неї, і не докоряв. Усю свою любов до Морачевських виливав на Юркові. Як він полюбив цього

молодого вченого, дуже здібного, який увібрав у себе все найкраще, що було у його родичів. Розмовляючи з Юрком, багато бачив у ньому того, чого запам'ятав колись у молодих Софії та Вацлава Морачевських. Від цього йому було дуже приємно. Але при згадці про Софію, маму Юркову, відчував якусь вину перед світлою її пам'яттю, все-таки треба було поспробувати звести їх до купи. Вже тепер, на схилі літ, відчував, що нічого не зробив. Не хотів втручатися в чужу сім'ю: чужа сім'я — густий і темний ліс. А варто було...

* * *

Зима все ставала м'якою, хоча була мінливою. Усі чекали на Стрітіння, що буде мороз. Усі говорили в селі ще здавна, коли на Стрітіння мороз, то ведмідь вилазить із барлогу і розкидає своє накриття. Значить, до весни рукою подати. Коли тепло, тобто капає зі стріхи, ведмідь ще більше накриває свій барліг, бо буде ще люта зима. І справді, то вдарять морози, то потепліє, дивись уже кидає снігом.

На саме Стрітіння в домі Стефаників готувалися до весілля.

— Небожета, — часто став говорити Стефаник, — я скоро буду вмирати. Не переживайте! Цього року ще ні. Маю залагодити ще деякі справи, наприклад, одружити Кирила. Семен не хоче женитися, Юрко каже, що ще має час, а зрештою нехай учиться.

Стефаник не раз говорив:

— Ти, Семене і Юрку, до книжки, а ти, Кириле, гралі в руки і до роботи. Кирило був найміцнішим серед Стефаникових синів, тому письменник бачив у ньому доброго господаря. Коли той сказав, що хоче одружитися, він був не проти.

Кирило знайшов собі пару у Стецеві. Пригледів там чорноброву Оленку, дочку Івана Филипчука.

Отож, на другий день по Стрітінні, русівський молодий з гостями на кількох санях прибув до стецівської церковці. За планом весілля мало відбутися лише у Стецеві. Стефаникові було не до весілля. Кирило без мами, сам хворий.

Дуже всі турбувалися про здоров'я русівського свата. Усі знали, що він хворий, і лише поглипували на нього. Але Стефаник тримався добре. Жартував. Просив співати стецівських співанок. Особливо весільних.

— За Вас, пане Кириле, за Вас! — лунало безліч голосів.

Цокалися склянками, пили до дна, веселилися. Сьогодні в доктора Кирила Трильовського ювілей — 50-річчя громадської роботи. Його друзі, побратими вирішили в такий спосіб вшанувати визначного політично-громадського діяча Галичини й Буковини. Він не дуже любив проводити такі святкування, які пов'язані з його особистістю. Але рідні підтримали цей задум, і Трильовський дав згоду.

Поздоровити ювіляра зібралося багато друзів-січовиків. А щоб їм ніхто не мішав, не підслуховував, задумали провести це родинне свято свого ватажка в його домі.

— Чи маєте, пане Трильовський, що згадати зі своєї громадської роботи?

— Не питаєте! Якби я все це описав, то, напевно, би вийшло томів, а томів... — і Кирило взявся за голову.

— Ану, розкажіть що-небудь.

— Добре, з великим задоволенням, це було в Сокалі на Львівщині. Готували повітове Січове свято і водночас огляд військового вишколу в лісі Валявка, недалеко від Сокаля. Перед цим, як велів закон, Повітова Січ внесла до місцевого староства прохання на дозвіл про проведення такого свята: "...На честь дня народження його Величества Цісаря Франц-Йосифа І руханково-пожежне товариство "Січ" у Сокалі уладжує дня 19 серпня 1909 року в лісі Валявка фестин з програмою...».

Повітовий староста, напевно, ярий україножер, відписав заборону. Вийшла цікава ситуація: цісарсько-королівський урядник, староста повіту, забороняє святкувати день народження глави держави — цісаря Франца Йосифа.

Але там були розумні люди. Порадившись, зразу вдарили телеграму до мене у Відень, де я брав участь в роботі парламенту. Я зразу до Міністра внутрішніх справ. Яким було його здивування, коли прочитав ту телеграму! Свято відбулося, а старосту кудись перевели в інше місце. Можете собі уявити, яким це свято було масовим, коли люди з навколишніх сіл дізналися про таку заборону. Звісно, після таких баталій і я приїхав зі своїм заступником-осавулом "Українського Січового Союзу", редактором часопису "Діло" Ярославом Веселовським.

Духовне піднесення тих людей дійшло апогею, коли всі переконалися, що єдність — це сила, а в силі перемога і над найсильнішим противником. Це свято виявилось великою перемогою січової ідеї не тільки в Сокалі, а й по всій Галичині.

У часі нашої визвольної місії в Галицькій армії було сформовано з числа сокальських вояків П'яту Сокальську Бригаду, яка стала до диспозиції таки на території Сокальщини. Ударом на тили ворогів розбила польські війська в районі Долгобичева на Холмщині, здобуваючи дивізійні обози, архів, полонених... Багато дечого можна розказувати, навіть про ту ж П'яту Сокальську Бригаду, яка покрила себе невмирущою славою.

Я, мої друзі, перейшов усю Гуцульщину. Був у кожному селі, крім одного, добре пам'ятаю, маленького присілка. О, так! Збродив я туди своїми ногами, виступаючи з вічами, будив і будив з твердого сну своїх любих гуцулів, організовуючи "Січі". За що й вип'ємо.

— Я вам розкажу про один досить цікавий епізод з мого життя по цьому питанні, — піднявся син Кирила Трильовського Петро. — Це було кілька років тому. Заповнивши відповідний документ у мешканевому відділі львівського передмістя Знесіння, де, між іншим, я мусив указати імена моїх батьків, урядник запитав мене:

— Чи Ви є, може, сином того колишнього посла?

— Так! — ствердив головою.

Тоді він повернувся до свого товариша по роботі:

— Чи знаєте, що батько цього пана колись тряс цілою Галичиною? Навіть уряд боявся його...

Всі зареготали.

— Я любив багато читати, — продовжив Трильовський, — де бачив нову книжку, зразу купував і читав. У нашому домі була величезна бібліотека. Але під час російської навали ці варвари, бо інакше їх не назвеш, усе знищили.

Святкування відбулися до опівночі. Згадувалися спогади інших побратимів. Приємно було на душі Січового Батька. Всі говорили: — Яка велика робота пророблена. І не без його участі.

* * *

Невдовзі Василь Стефаник дізнався від свого сина Семена, який учився у львівському університеті на правничих студіях, про важку недугу Юрія Морачевського: пухлина мозку. Спершу почалися страшні і нестерпні головні болі. Гамували їх за допомогою міцних медичних препаратів. Але хвороба прогресувала, і хворий від болю навіть почав втрачати мову, зір.

Стефаник писав листи, в яких морально підтримував близького приятеля:

“...Не гнівайтесь за мій неспокій, але цей неспокій походить від найбільшого обожання, яке маю до вас як найбільшого молодого чоловіка. Перестаньте так тяжко працювати і будьте мені на довгі і найдовші роки здоровим і найкращим...”

Батько Юрія Морачевського, будучи професором Львівської ветеринарної академії, знаючи перебіг хвороби, зважився на операцію сина з трепанацією черепа. І хоча цю операцію робив один з найвідоміших віденських хірургів, Юрка не стало.

Ніхто по сьогодні не може пояснити, чому батько побажав похоронити сина без релігійних обрядів, а схотів похоронити тільки у вузькому крузі. Яму викопали поряд з могилою мами, Софії Окуневської. Труну несли лише Вацлав Морачевський, брат Софії та Семен Стефаник.

Усе те, що вирізав хірург з Юркового черепа, Вацлав Морачевський піддав кремації, і з того часу скрізь із собою носив ще одну урну.

Семен побоявся сповістити батька про смерть Юрія Морачевського. Хвилювався, що батько може не витримати. Але Стефаник дізнався з газети “Діло”, де батько, Вацлав Морачевський висловив подяку всім, хто розділив з ним його горе.

Тут же Стефаник пише листа до Марії Кромпці, дружини покійного Юрія Морачевського:

“Дорога Пані!

Несподівано вмер найбільший українець, найкращий батько своїх дітей, найбільш працьовитий чоловік коло своєї хати, найвища постать серед українських патріотів, а для мене особисто найбільша втрата, якої я дочекався. Ви любіть свої

діти і передержите смерть свого найбільшого Мужа. Нехай Вас Бог своєю ласкою потішить, а діти хай Вам ростуть великі і подібні до Тата.

Цей лист, як усі теперішні листи, диктував своєму синові Юрієві, а сам підписуюся в найбільшій моїм смутку.

Василь Стефаник”.

* * *

Через кілька місяців, бачачи таке важке матеріальне становище в господарстві, наймолодший Юрко вирішив поїхати на заробітки до Канади. Стефаник спочатку сприйняв це в штики, але помало-помало його переконали, і він згодився.

Коли настав початок травня, зробили невеликі проводи. Батько і син тяжко переносили майбутню розлуку. Вони достеменно розуміли, що це прощання навічно. Юрко від’їздив зі Львова. За два дні до від’їзду Василь Стефаник з Кирилом поїхали до Львова, щоб там попрощатися з Юрком.

У Львові разом з Кирилом, Семеном і Лукою відвідали Вацлава Морачевського. Той, бачачи стан письменника, захотів його оглянути. Послухавши серце і зробивши детальний огляд, наказав їм негайно везти хворого додому.

— Я взагалі дивуюся, як можна з таким серцем жити? Як ви насмілилися везти його до Львова, ще й у таку спеку? Ви не маєте серця, — грізно подивився на Кирила.

— Усе, все! Я вже їду додому.

Попрощавшись з дорогим для нього Вацлавом, Стефаник зі сльозами на очах вийшов на вулицю. — Чи ще побачу живим свого Юрка? — груди почали трястися.

— Тату! Не треба! Не треба! Тримайте себе в руках, — заспокоював Семен.

— Я розумію, що в мене важкий стан і я можу навіть не доїхати додому, але могилу свого дорогого приятеля, Юрка Морачевського, таки відвідаю.

— Тату!

— Ви мені не до розказу, — сказав, як відрубав.

Юркова могила була досить далеко від головного входу на Личаківський цвинтар, який кілометр, а може, й більше. Всі приїхали фіакром, але на самий цвинтар не можна було їхати. Тому пішли пішки.

Якщо в фіакрі було душно, то там у тіні дерев панувала прохолода. Молоді роздягнулися до сорочок, а Стефаник був у плащі. По могилах гуляв вітерець, заглядаючи на кожний надмогильний пам'ятник, перевіряв, чи все на місці. Кілька разів обвіяв невелику групу чоловіків, які підіймалися вверх по доріжці.

Це була подорож, яка дуже нагадувала новелу письменника "Дорога". Кожний по черзі брали Стефаника за лівий бік, а він правою рукою опирався на свою дубову палицю. Важко дихав, ледве переставляв ноги, губи посиніли, аж почорніли, з воскового обличчя стікав піт. Кожних десять кроків сідав і майже лягав на близькі могили, хапаючи ротом повітря, мов риба. На віддалі було чути, як гупає його серце.

— Тату! — просили хлопці, — вертаймося назад, бо ви не дійдете, не витримаєте.

— Ні, ніколи! Навіть аби я здох, але до Юркової могили я ще дійду.

Лука хотів щось сказати пригадавши подібні слова мовлені ним, коли йшли до могили Івана Франка.

Стефаника притягала не тільки Юркова могила, він дізнався, що той похований рядом зі своєю мамою. Відчуваючи якусь вину перед Юрковою мамою, Софією Окуневською, Стефаник хотів попрощатися і з нею. Заспокоїти в такий спосіб своє серце, яке в останній час усе частіше не давало спокою.

І він ішов далі. Спотикався. Падав. Відпочивав і йшов. Коли дійшли, став і випростався ще над невпорядкованою могилою, покритою жовтим дрібненьким піском. У душі молився. Перший раз помолився за упокій душі Юрка, потім — Софії, а при кінці подумав: "Простіть мені, високоповажна Пані, я не хотів гірше..."

Зігнувся, набрав у руку піску і підніс угору, розсипаючи по плащі. Те, що залишилося в долоні, підніс до уст і поцілував.

У такий спосіб заспокоїв свою душу. Звідси зразу поїхали до двірця, сіли на потяг до Снятина. Зі своїм Юрком більше не бачився...

* * *

Якщо щодо Юрка Морачевського і Софії Окуневської серце письменника трохи заспокоїлося, то відкрилася нова душевна рана по рідному Юркові. Кожний день чекав на дорогу вісточку

від сина, а її не було. Від цього дуже нервувався, не спав, не їв. Стан здоров'я почав різко падати. Особливо дошкуляли фінансові труднощі. Коли приходив відвідувати з сусідньої Тулови Василь Косташук, усе говорив:

— Василю, Василю, чому-с не приніс хоть одного златого?

Косташук одного разу натякнув, чи не звернутися йому до централі його Української соціалістичної радикальної партії по допомогу.

— Я знаю, вони вміють лише похорони робити. І на моєму похороні будуть декламувати й крикати, а тепер... — і махнув рукою, не докінчивши.

З прикrostі цілими днями сидів на стільці у стайні або на подвір'ї. Підпираючись палицею, брав віник і замітав у стайні чи на подвір'ї, хоч там нічого не було, скрізь було чистенько. То поправляв цебричок або бочечку, не так висів на стіні ланц. Інколи піднімався удосвіта і міг голосно говорити, поки не вставали молоді. Одного разу вдосвіта сів біля курника і перещупав усі кури.

Ніхто ні в чому йому не заперечував, нічого не робили супроти волі, аби не нервувати. Стан здоров'я з кожним днем погіршувався. Він сам це розумів, але з великою надією чекав молодого снятинського лікаря Івана Подюка, з яким заприятелював. Старався виконувати усі перестороги лікаря, але все ближче і ближче підходив той час, коли треба було ступити на поріг, за яким починався потойбічний світ.

До всіх задавнених хвороб добавився бронхіт. Усе частіше сидів біля вікна і дивився на могилу своїх родичів, яку з вікна було добре видно. Усе розказував, що часто почали снитися тато з мамою. Коли заходила мова за маму, тут же починали тремтіти губи. Тому всім, хто приходив відвідати, хатні наказували нічого не згадувати за родичів, особливо маму.

У кінці листопада надворі не спадала холодна осіння мряка, причому дуже непривітна. Як хотілося, щоб хоч трохи повіяв вітер, можливо, забрав би її і поніс на Буковину, хоча й там її ставало. Вона нависала, і було таке відчуття, що тисне на кожного зверху. Здавалося, якби її не стало, то би легше дихалося. Осінь так увійшла у свої права, що й близько не підпускала зиму.

Стефаник більше сидів у хаті. Гарячка вже не покидала.

— Коби вже скоріше сніг, аби я міг трохи рушитися з Русова. Я ще поїду до Снятина, може, й до Тулови, га, Василю до тебе в гості, — говорив, але в голосі не було віри. З боку добре було видно, що йому звилишилися раховані дні.

Щодня приступи. Особливо погіршився стан хворого 6 грудня. Після поставлених банок стало ще гірше. Лікар Іван Подюк константував, що розпочалося запалення легень. Хворий марив. Згадував свого Юрка, починав плакати за ним, потім просив дати якийсь одяг, бо він хоче кудись іти.

— Де моя хата? — питає. — Я хочу до своєї...

Відкривши очі, побачив біля себе Маріїну Параску. Нагадавши, як сидів біля свого тата, мовив:

— Парасю, іди додому, та в тебе скільки роботи, чого сидиш біля мене.

Потім почалася боротьба між життям і смертю. Остання перемогла.

До ранку велика людина, визначний український письменник лежав на смертному ложі у великій кімнаті. Тут же звівся вітер і розніс по всіх усядах вістку про смерть великого сина. На похорон уже зранку почали з'їжджатися делегації зі Львова, з багатьох повітів, навколишніх сіл. Вінки, вінки і вінки. У хаті вже не було куди їх діти. Тоді почали їх складати попід хатою. Але й там не ставало місця.

Похороном керували Іван Макух та Іван Дворський — лідери Української соціалістичної радикальної партії. Похорон затягався. Василь Косташук нагадав слова Стефаніка: “ Я знаю, наші вміють лише похорони робити...” А побачив, що і тут нема порядку. Він не знав, що затягування йшло аби не заносити тіло до церкви? Бо як то радикали будуть іти до церкви. Нарешті труну з покійним винесли надвір. Почалися виступи. Їх було так багато, що почало збиратися на вечір. Груднева днина досить коротка. Спихнулися і виступи припинили. Як то вночі робити захоронення?..

З поспішністю сформували колону і вирушили вниз. Ішли попри церкву. Боже! Як натужно бив дзвін. Здавалося, що голосіння дзвону чути далеко за межами Снятинського повіту. Дуже вже русівчани хотіли показати цим, як вони глибоко сумують за своїм сином. На цвинтар прийшли з ніччю. Отцю Михайлу Дольному навіть не дали належно провести поминальну відправу.

Почало темніти. Труну засунули в гробницю. Василь Стефаник знову опинився в колі своїх родичів.

* * *

Натужно били дзвони, проводжаючи хресний хід. Попереду йшли з процесією, потім несли образ Діви Богородиці. За ними провадив відправу отець Лев Бурнадз. Йому допомагав сотрудник систематизований отець Григорій Гасцький. Хресний хід ішов у поле. Вже більше місяця не було дощу. Сонце пекло з самого ранку, мовби збиткуючись над людьми. Пасовища позагорали, хліба підгоріли. Хто зривав колос і розтирав на долоні, лише хитав головою. Всі мовчки дивилися один на одного з тривогою в очах: Що буде? Почало підсихати картоплиння.

Хресний хід ішов у поле, щоб помолитися, прохати Господа Бога змилосердитися над трудовим людом і післати на землю хоч трохи дощу.

Теофіл Окуневський вийшов на ворота і дивився на хресний хід. Коли порівнялися з його обійстям, перехрестився, і провів поглядом городенківчан. Майже кожне обличчя до болю було йому знайомим. Прожив у Городенці вже сорок сім років.

Хто міг у той час сказати, що він прощається зі всіма. Звичайно, вік був немалий, але здавалося збоку, що виглядав ще й ще...

Надвечір над Городенкою почало гуркотіти. Із північного заходу клубочилися темні хмари. Все птаство принишкло, причаїлося, ніби чогось чекаючи. Небо стали краяти блискавиці. Звіялися вихори, збираючи по дорогах пилюку, піднімаючи над містом страшенну куряву. Враз потемніло і вдарив дощ.

Окуневський сидів у хаті і дивився у вікно. Так помало за очі ймила темінь. Дощ перестав, і господар відчинив вікно, глибоко вдихаючи свіже повітря. Це так сп'янило, що приліг на ліжку. Коли служниця прийшла звати на вечерю, він так смачно спав, що не насмілилася розбудити. Так і полишила.

На ранок прийшла в кімнату і побачила, що пан Теофіл мертвий. Сталося це на сімдесят дев'ятому році життя.

На похорон зійшлися тисячі городенківчан. З кожного села велелюдні делегації. Море вінків і квітів. З Яворова приїхали земляки з трембітами і трембітали, сповіщаючи увесь світ про кончину великого чоловіка.

Біля дому виголосив промову адвокат Роман Комаринський. Коли проходили біля повітового суду, промову виголосив делегат від Адвокатської палати Володимир Старосольський. Другий делегат — на цвинтарі. Відправа, промови й промови...

Такого велелюдного похорону Городенка ще не бачила.

* * *

День, на щастя, був сонячним — справжнісінька тобі травнева неділя. Тільки зранку, звідки не візьмись, закружляв теплий вітер: то хвилював де-не-де повисакакувавшим житнім колоссям, то вривався на вокзальну територію і крутив недавно посадженими смерічками, ялинками, яблунями. Черговий по вокзалу вийшов і дивився-дивився, а вітер, отой пустун, аж нагинав до землі молоді деревця. Хотів свиснути, але передумав:

— Що ти йому, окаянному, зробиш?

Почав прибувати народ. Вокзал оточили кругом. Пропускають тільки по спеціальних напередодні розданих перепустках. Збиралися переважно поляки, інтелігенція та різні службовці. Потягом прибула особиста охорона польського президента. Вони поставали перед самим вокзалом і тією частиною, де мають стояти два потяги.

Один потяг вирушив із Коломиї, обвішаний державними польськими прапорами.

З Чернівців вирушив потяг, обвішаний державними румунськими прапорами. Сам президент Польщі пан Мосціцький і румунський цар Борис прямують один навпроти одного, ніби мають стати у двобій. Але це так на перший погляд. Їдуть на снятинський вокзал, щоб урочисто його відкрити.

Мовби змовившись, справа від Снятина засвітав весело гудок, зліва — теж. Пахкаючи димом, мовби два велетенські звірі, зближалися один до одного царський і президентський потяги. Зупинилися, майже впритул під'їхавши один до одного.

Враз заграла дута оркестра румунський державний гімн. Одночасно відкрилися двері у потягах. До одних і других підбігли жовніри з аксельбантами, які розвівалися на вітрі. У руках тримали сувої килимів. Умить від дверей потягів до імпровізованої трибуни і підвищення були простелені килимові доріжки. Від підвищення до колії все було застелено дорогами

килимами. Два вожді вийшли з потягу і подали один одному руки. Якраз закінчили грати державний румунський гімн. Хвилина тиші, і заграли державний польський гімн. Обидва поставали поруч і витягнулися. Над вокзалом злетіло багато голубів. Чи то їх музика сполошила, чи хтось навмисне випустив із закритих гнізд, а може, хтось скерував їх зі всього повіту, бо була їх маса силенна.

Глави двох держав вийшли на підвищення. Першим виступив пан Мосціцький. Довго говорив, хвалився, яка Польща тепер стала сильною і багатою, економічно зміцніла і тепер думає про свій народ. Прикладом такої турботи є якраз сьогоднішнє дійство. Це тільки початок великого будівництва відпочинкової зони. Тут будуть відпочивати мільйони туристів. Місцеве населення буде забезпечене роботою. Якщо не стане тут робочих рук, то Польща осторонь не залишиться. Сюди направлять десятки тисяч поляків.

Потім виступив румунський цар Борис. Від його виступу були не в захопленні, бо говорив по-своєму, перекладач перекладав польською, чомусь загикувався, чи хвилювався. Поляки кривилися, бо що то їхній президент говорив, було одне милування, а це-с...

Потім високі гості обійшли всі зали, обдивилися меблі, поставлені з самої Варшави, побували на всіх поверхах готелю. Звичайно, все всім сподобалося. Не подобалося лише дуже палюче сонце.

* * *

Восени 1938 року Михайло Голинський поїхав на гастролі до США. Вже першим своїм виступом у великій залі "Тавн гол", на Бродвея у Нью-Йорку, захопив вибагливу американську публіку. Великий щоденник "Нью-Йорк Таймс" писав про виступ славного співака: "Михайло Голинський — тенор, виявив дзвінкий, великий, оперовий голос. Було видно, що його голос — інструмент величезної могутності"..

Михайло читав цей відгук і не йняв собі віри. Це ще більша оцінка, ніж він одержав на Великій Україні. Радості його не було меж. Лише тут ще не мав друзів, таких, яких мав там, у Харкові, Одесі. Не було з ким розділити таку велику радість.

А які позитивні відгуки помістили інші американські газети. Це надихало великого маестро ще до більшого співу. І він співав.

А яку високу оцінку дав йому відомий композитор Михайло Гайворонський, коли почув у виконанні Голинського кілька його пісень!..

Потім Канада. Свій перший виступ дав у Торонто в залі “Ітона”. Визначний музичний критик Едвард Вудсон у заголовку газети “Івнінг Телеграм” написав: “Голос українського тенора, як у Каруза. Його назвали “Українським Карузо,” і цей титул справедливий”.

Друга світова війна захопила Михайла Голинського на американському континенті, й він так і залишився жити у Канаді.

* * *

ольська преса вже неоднаразово писала про занепокоєння підготовкою гітлерівської Німеччини до воєнних дій. 1 вересня 1939 року розпочалася польсько-німецька війна. Щоб підняти бойовий дух населення країни, газети навперебій писали великим заголовним шрифтом:

- 2 млн. польських жовнірів надійно стоять на кордоні!
- Польська армія розіб'є сама голодну і до війни не приготовану Німеччину!
- Биймо швабів, щоб аж дрантя летіло!
- Польське літунство бомбить Берлін!
- Польська кіннота увійшла в Східну Пруссію!

Проте через кілька днів через Городенку, Снятин, Кути, через села почали втікати польські біженці та їх приплічники на Румунію. Їхали легковими автами, вантажними машинами, фірами, мотоциклами, велосипедами і просто пішки — хто чим міг.

Урядові кола почали збиратися в Коломиї, Снятині, Косові і Кутах. Уже 13 вересня до Коломиї була перенесена квартира Головного уряду, а наступного дня з великою кількістю легкових автомобілів прибув сам “начальний вожд” Едвард-Ридз-Смігли, міністр закордонних справ Йосип Бек, багато інших цивільних чиновників і офіцерів.

Члени сейму і сенату проїхали через Коломию і зупинилися в Княжому Снятинського повіту, де вже перебували міністерства Опіки спільної, Рільництва, Промислу, Торгівлі, Будинків контролю, Трибунал адміністраційний.

Прем'єр-міністр генерал Славой-Складковський зупинився в Коломиї.

У Косові знаходилися Президія ради міністрів, Справи заграничні, Військо (міністерство збройних сил), Пропаганда і Фінанси.

Сам Президент Польщі Мосціцький зупинився разом зі своїм почтом спершу в селі Залучче у пана-дідича Кшиштофовича, в якого було ряд високих берестів, під якими ховали президентський літак, а згодом перебрався до маєтку пана-дідича Казимира Богдановича, що в Джурові.

Проте це збіговисько через кілька днів опинилося за кордоном у Румунії. Йосип Бек летів літаком чогось через Городенку на Серафінці. Але біля Котиківки літак змушений був сісти, бо не стало пального. Далі допроваджували коні пана-дідича.

17 вересня, а це була неділя, по радіо пролунала промова Голови Ради Народних Комісарів СРСР тов. В. М. Молотова:

“Товариші! Громадяни і громадянки нашої великої Країни! Події викликані польсько-німецькою війною, показали внутрішню неспроможність і явну недієздатність польської держави. Польські правлячі кола збанкрутували. Все це сталося за найкоротший строк.

Минуло яких-небудь два тижні, а Польща вже втратила всі свої промислові райони, більшу частину крупних міст і культурних центрів. Немає більше і Варшави, як столиці Польської держави. Ніхто не знає про місце перебування польського уряду. Населення Польщі покинуте його безталанними керівниками напризволяще. Польська держава та її уряд фактично перестали існувати...

Зважаючи на все це, уряд СРСР вручив сьогодні вранці ноту польському послові в Москві, в якій заявив, що радянський уряд дав розпорядження Головному командуванню Червоної Армії дати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України та Західної Білорусії”.

* * *

У 1932 році Северин Данилович залишив працю адвоката і замешкав у своєму новому маєтку в селі Большевці Зборівського

району на Тернопіллі. Маєток на хуторі Березино продав ще перед тим, як переїхали жити до Долини. Висував свою кандидатуру на чергових виборах до польського сейму в окрузі Тернопіль — Зборів, але знову ж таки не був обраний. Після провалу на виборах зі злості продав маєток і перебрався жити в село Старі Скоморохи Галицького повіту на Станіславщині, де на хуторі Красна купив гарний дерев'яний будинок із п'яти кімнат та під бляхою. Разом з тим мав 12 моргів поля. Дністер у цьому місці роздвоювався на два рукави, tworячи невеликий гарний острів. Оскільки кімнат у будинку було багато, то частину з них здавав в оренду під крамницю. Разом із Даниловичами проживала весь час найстарша із сестер — Марія. Проживала з ними і наймолодша дочка Іванна, яка, закінчивши правові студії Кам'янець-Подільського університету, прибула в Галичину. Але польська влада запропонувала їй роботу на польській території, куди Іванна категорично відмовилася їхати, через що змушена була проживати у батьків. Згодом познайомилася з Данилом Олійником, магістром історії і географії, який теж не мав роботи. Просили на весілля Василя Стефаника, але він не приїхав.

Та весілля не відбулося, і Іванна поїхала шукати щастя за океаном. Але довго там не побула. Повернулася додому і одружилася з родичем письменника Івана Стефаника. У подружжя невдовзі народилися хлопчик і дівчинка.

На цьому хуторі забутий усіма 16 листопада 1939 року помер Северин Данилович.

* * *

Осипа Гаморак з дочкою Дарією об'їхали майже усі великі міста Сибіру. Куди не зверталися, щоб знайти Нестора Гаморака — чоловіка і батька, та полегшити його умови заслання, натикалися на одні усмішки. Зазнавали тяжких поневірянь, як родина репресованих. У сибірських холодах і мерзлих широтах, часто без їжі, без теплого одягу... Воістину, мама з донькою несли на собі чи не найтяжчий хрест по просторах Сибіру. Немічні, зніжені жіночі організми, а витримали таку тяготу, таку наругу. Хіба можна у таке повірити? А було!

І саме в цих поневіряннях їм вдалося у скрутних матеріальних умовах здобути вищу освіту. Осипа Гаморак у 1940 році

закінчила Омський медичний інститут і працювала в Тюмені і Тюменській області, у селах Ямальського округу, потім у Ханті-Мансійську. Дарія вчилася в Тюменському вчительському інституті.

* * *

Станція Станіслав. Боже! Ніколи тут не бував. Вибіг на перон. Нічого особливого. Потім Коломия. Боже! Залишилося всього-на-всього годину, і я вийду на снятинському вокзалі. А там рукою подати. Серце стукотіло, у голові появилися якісь шуми. Сидіти не міг. Усе уставав і ходив по вагоні. То заглядав у вікно, то озирався довкола. Від хвилювання Василь Касіян думав, що здуріє. Це ж двадцять років не був дома. Скільки води збігло у Пруті. Це лише подумати.

І враз перед ним мелькнула станція Снятин. Василь видивився чи це Снятин? Але іншої не може бути. Вийшов. Усе довкола освітлено. Великий будинок. Не вірив своїм очам, що Снятин має таку красиву станцію.

— Я ще прийду і обдивлюся, а тепер додому.

Найняв візника, виїхав за хутір і зразу побачив вогники в хатах попід микулинським горбом. Ще трохи підїхали, і Касіян попросив зупинитися.

— Я вам потім усе поясню. Я мушу доспівати свою пісню:

Став посеред дороги, розпрямився:

У лузі над Прутом
Барвінок уже рвуть,
Дівчата до шлюбу
Віночки плетуть.

А в хаті заграли
І скрипка і бас,
А гості співають —
Весілля вже в нас.

Пісня стелилася полем аж до припрутських луків. Чи то так fajно лунав спів, що аж затихли пташки в лугах, перестали цвірінкати цвіркуни, жаби в Пруті притихли. Місяць злетів на небесах і зупинився роззираючись, де це співають? Чи що інше.

Спів продовжувався:

У лузі над Прутом
Хатина стоїть,
Живе там дівчина
Гарненька, як цвіт...

Запала тиша. Василь підскочив і всівся на фірі. І тут, як по команді, заговорила природа, затьохкали солов'ї, цвіркуні, жаби і пішло-поїхало. Душа раділа від почутого.

А потім, що творилося дома. Стільки було радості, що аж переливалася через поріг, двері, вікна. Їлашиха думала, що здуріє, що це-с, це-с...любий Василько приніс скільки радості додому.

На другий день поїхав до Русова. Ще у Львові від синів письменника — Семена і Юрка почув, що в помешканні Василя Стефаника організовують літературно-меморіальний музей. Він мав при собі чотири дереворити — три до новели Василя Стефаника “Кленові листки” і один до новели “Дороги”. Подарував їх, як завдаток, новостворюваному музеєві. Потім він ще багато зробить.

Дуже був задоволений від знайомства з сином Василя Стефаника Кирилом Васильовичем. Переглядаючи фотоекспонати, які висіли на стінах, потім ті, що готувалися до висвітлення, збоку замітив відкладену фотографію, на якій Василь Стефаник і Марко Черемшина сиділи на плетених кріслах у радикальних капелюхах. Позаду стояв невідомий інтелігентний чоловік, теж у радикальному капелюсі.

— А чому цю фотографію відіклали?

Кирило Васильович поозирався:

— Сказали не вивішувати.

— Чому?

— Фотографії пахнуть політикою.

— Якою?

Кирило Васильович засміявся. Не знав, казати чи промовчати.

— Ну, ну? — допитувався Касіян, повертаючи в різні сторони.

— Оце радикальні капелюхи. Тепер радикальна партія не почитається. Цей, що стоїть, — Василь Дутчак, виявляється є українським буржуазним націоналістом.

— А ви можете подарувати мені цю фотографію?

— Будь ласка.

* * *

— Юрчику. А де батьки?

Дитина позирала, то на вуйка, то на вуйну.

— Там! — показала пальчиком у сад, — у булінах.

— Та де? Там нема!

Юрчик серйозно подивився на гостей, дивився довго, ніби щось вичитував на їхній обличчях, потім повернув голівку в бік ставка, знову повернувся до гостей:

— Бух! Бух! — напівобернувшись, з усмішкою на обличчі, простягнув пальчик, але в бік ставка, підскочив на одній ніжці, плеснув себе долоньками по боках, потім плеснув ручками до купи, — бульк... бульк, — і, підскочивши, задоволено засміявся.

Зараз-таки після від'їзду Василя Касіяна літературно-меморіальний музей Василя Стефаника відкрили. Директором призначили сина письменника Кирила Васильовича, старшим науковим працівником — Ольгу Плешкан, яка при приході радянської влади вчителювала у Русівській семирічці.

Перед відкриттям музею привезли два бюсти — Володимира Леніна та Йосипа Сталіна. Їх поставили з двох боків вхідних дверей. Одного з них тоді звали батьком. Другого — просто Леніним. Але згодом, щоб не путатись, почали обох звати батьками.

Невдовзі почалася Велика Вітчизняна війна. Кирило Васильович поїхав до райкому партії. Там усі пакували валізи, і ніхто на нього не звертав уваги.

— Що робити з музеєм?

Ті подивилися на Кирила Васильовича і мало не покрутили пальцем біля скроні, мовляв, чим ти гризешся?

Прийшовши додому, дав команду Ользі, Олені Плешкановій, своїй Оленці всі експонати поскладати в ящики і повиносити на горище. Меблі поскладати так, як стояли до створення музею. Але виникла проблема. Батьки не влазили в отвір на горище. Були легкі, з гіпсу, але великогабаритні. Кирило Васильович пробував пропхати так і так. Але нічого не виходило. З того всього в душі посівся страх.

— Що робити? — мелькнуло у голові. — Розтрощити на друзки і кінці у воду.

Але тут же мелькнуло:

— А якщо це ненадовго, як він потім пояснить? — Сибір! Сибір! — стукало в голові.

Вхопив батька Сталіна наперед себе і поніс на стрих стайні. Побіг за другим. Але тут почало снуватися нечисте в голові: — Якщо прийдуть німці і знайдуть? Шибениця! Шибениця! — Кирило Васильович аж упрів зі страху. Розвернувся і побіг у сад. Туди ж переніс зі стриху і батька Сталіна. Поклав поряд, накосив трави, якихось бур'янів і накрив.

— Якщо знайдуть, скажу, що хтось приніс і там сховав. Ніби трохи заспокоївся.

Цілу ніч снилися батьки. То він нібито їх трошив зі злості на друзки, то закопував, то вони плакали перед ним і просилися, щоб їх не хоронив. Майже не спав. Ото гризота! Просто біда. Нікому не даш і не продаш.

Найбільше цим потішався малий Юрчик, синок Кирила Васильовича. Коли за ним ніхто не дивився, то найперше біг до саду. Розкривав батьків і лазив їм по головах, сидів на шиях скільки хотів. Бо коли були в музеї, він дуже хотів цього, але йому це робити не дозволяли. Навіть поозиравшись, чи когось нема зі старших, піднімав спереди сороччину і п—в на батьків. Ото було задоволення.

В селі пішла бесіда, що район зайняли регулярні румунські війська. Хто приходив зі Снятина, з радістю розказував, що на ратуші ще майорить синьо-жовтий ...

Але одного разу хтось, ідучи попри обійстя Стефаників, повідомив, що до сільської ради приїхало кілька румунських вершників. У Кирила Васильовича нерви не витримали. Побіг до саду, зі страху вхопив батька Леніна і вкинув у ставок. За цей час побіг за батьком Сталіним. Прибігши, побачив, як той гойдається на маленьких хвильках і ніби всміхається: “Не втопиш! Не втопиш!...” Кирило Васильович не знав, що гіпс не топиться. Просто не знав, що робити. Тут же, нагадавши за румунів, розмахнувся і бех-х-х ...Сталіна. Той навіть добре не занурився, сплив погойдуючись дивився суворо на свого душогубця:

— Я тобі покажу!... Я тобі покажу! До Сибіру! До Сибіру! — вчувалося десь збоку.

В голову прийшло, як не раз дехто зі старших газдів вповідав, хто такі румуни:

— Та же то, проше пана, справжні цигани, постолєнники, голота. З ними ні розговоришся, ні домовишся.

Погляд Кирила Васильовича зупинився на жердці, що висіла під стайнею. Вхопив її, приклав до б'юста Леніна. Чулося: буль-буль-буль-буль...і щез. На душі полегшало. Здавалося, так усе просто. Приклав жердку до другого: буль-буль-буль-буль... На радощах хотілося співати. Коли це. Ой пробі! За що така кара? Спершу сплив Ленін. Погойдуючись, усміхався:

— Не втопиш!...Не втопиш!...

Нарешті сплив і Сталін. Це можна було тріснути з страху.

— Впливають! Впливають! Цьоцю! Цьоцю! Ольго! Оленко!

— заверещав щосили, руки тряслися, ніби малим крав яйця...

Ті як на вогонь повибігали з хати.

— Шнурки! Шнурки! Давайте якісь шнурки!... — кричав несамовито.

Побіг за стайню, приніс дві плитки червоного каменю, зробив на шиї зашморг, прив'язав плитку і шубовсть у воду, аж тепер по-справжньому забулькотіло. Потім другого...

Ще добре не розійшлися маленькі хвильки на воді, як до воріт підїхало кілька постолєнників із офіцером...

* * *

Юрій Стефаник, виїхавши до Канади, опинився в Едмонтоні. Довелося вчитися в англomовній школі. Рік слухав університетські виклади в Едмонтонському та Нью-Йоркському університетах. Одночасно працював правником і співпрацював з газетою "Українські вісті" в Едмонтоні, чим порушив імміграційний закон і змушений був покинути територію Канади.

Великий корабель "Санта Марія" розрізував надвоє гігантські океанські хвилі, які одна за одною нагромаджувалися у водних глибинах. Внизу океан води, а вверху море чайок:

— Скигли! Скигли! Скигли! — тільки й чути було. Дуло гарячим повітрям зі сторони материка. Небо сіяло своєю синявою. По верхній палубі тинялися саодинокі пасажери. До поручнів причепився молодий чоловік і втупив погляд у далечінь.

— Не пощастило! Не пощастило! — весь час думав, коли зустрічав земляків, особливо русівчан. Усі добре відгукувалися

про тата, запитували, як прожив останні роки, співчували, а про те, що він порушує імміграційний закон, ніхто не заїкнувся, ніхто не підказав. Та що там говорити? Ніхто не запитав, чи має за що купити кусень хліба. Складне життя.

Коли, вже їдучи в потязі, опинився в Галичині, не міг відірватися від вікна. В очах мерехтіли смужки посівів — картопля, кукурудза, пожовтілі жито, ячмінь, пшениця, зелена гичка буряків. Подекуди тютюни. І все це поглинало сонячні промені, які посилало зверху ясне сонце. З півночі дув вітер і колихав хлібними посівами ніби морськими хвилями, а деколи з вітрових глибин виривалися його діти-пустуни і летіли вихорами по полях, мотаючи картоплинням, пригинаючи кукурудзою, то в один бік, то в другий. Батько-вітер шльопне пустуна по голові, той умовкне. Нема-нема, дивись, знову крутить, на цей раз уже деревами. Як причепиться, особливо до молодих, сіпає ними, сіпає, кружляє довкола, потім заграє з листочками, коливає, коливає ними, ворушить, а там, як щось скочить у голову, і раптом починає шарпати бідними, рвати їх...

Усім цим від душі любувався аж до Львова Юрко Стефаник. Яке це все було йому рідним. Як заходили груди, не встигав пролігати комок за комком, коли побачив з потягу брата Семена. Сльози самі котилися з радості, що вже на рідній землі, що в обіймах рідної кровинки.

Його зразу прийняли на роботу до львівського журналу "Життя і Знання", який видавав Василь Сімович. Щоб заробити на прожиття, публікував літературознавчі статті в інших виданнях. Вступив до ОУН.

Після приходу радянської влади у Львівському ветеринарному інституті заснували кафедру української мови і літератури. Юрію Стефанику запропонували роботу на цій кафедрі, а невдовзі він її очолив. Зразу почав укомплектовувати кафедру такими відомими людьми, як письменники Василь Левицький-Сафонів, Ярослав Шав'як, поет Петро Карманський, правник Василь Прийма.

Тут же поставив питання, щоб усі студенти, професори-поляки і євреї викладали свої предмети українською мовою.

Одночасно з цим Юрій Стефаник працював літературним редактором Українського видавництва та науковим працівником Львівського відділу Академії наук УРСР, де впорядковував твори

Івана Франка. Це була воістину непосильна праця. Але молодий, енергійний Юрко Стефаник хотів надолужити упущене, особливо за ті роки, які намарне стратив у Канаді.

Але не всім подобалася така енергійна робота. До нього почали придивлятися відповідні органи, почали докопуватися й у вересні 1940 року заарештували. Мотивація — належність до ОУН. Биття, катування не припинялися. Думав, що звідти не вийде. Але тут втрутився депутат Верховної Ради СРСР Кирило Студинський, ярий шанувальник творчості батька Василя Стефаника, і в травні уже наступного року Юрка звільнили з тюрми. Напевно, тільки завдяки цьому йому пощастило уникнути масакри, що відбувалася в тюрмах у червні 1941 року при відступі радянських військ.

* * *

“Нема чим затопити в печі, в кімнаті холодно, що мушу писати в рукавицях!...” — і зупинився. Стягнув рукавицю і почав дихати на пальці. Зайшли зашпорі. Так жив в останні роки свого життя Січковий Батько Кирило Трильовський. Відкинувся на кріслі і задумався. Ще кілька років тому доктор Осип Назарук писав у своїх листах: “Пишіть спогади, бо “костомаха” за плечима!”

— Як же мені їх тут, у Гвіздці, писати, — відписував тоді, — я мусів би у Львові, в бібліотеці НТШ переглянути газети, щоб пригадати призабуті події!

Але як завжди, не ставало грошей, потім погіршилося здоров'я. І так минали роки. Усе відкладав на потім. Ніколи не думав, що опиниться в такій ситуації. Лише з часом зрозумів, що багато втрачено. Почав писати, користуючись тими матеріалами, які мав під руками. Але весь час напружені нерви. Не може дивитися старий парламентарист-демократ на те, що твориться у Коломиї. Кожної ночі наслухає, чи не до нього приїхав чорний воронок. Забрали того сусіда, того, і ніхто вже більше його не бачив. Усе думав, коли настане його черга, чи, може, залишать у спокою сімдесяти семирічного діда.

— Слава Богу, зашпорі відійшли. Взяв у руки ручку і знову почав писати:

“Сьогодні лютий 1941 року. У мене два місяці прогулу, нічого не написав... читав дуже гарну художню книжку. Потім другу, третю...”

Згадалося недавнє минуле і знову відкинувся на кріслі:

— Два роки тому в день виборів делегатів до Народних Зборів у Львові 24 жовтня 1939 року вдерлися до його помешкання кілька енкаведистів і зробили обшук, щоб вилучити заборонені книжки. Як він нахвилювався. На столі лежав зшиток листків, в яких почав писати свої спогади. Там була цікава інформація для енкаведистів, особливо для працівників Державного Політичного Управління. Крім кількох книжок, забрали і його разом із сином Петром, який працював у райспоживспілці. Зразу потягнули до слідчого. Гортаючи книжку “Симон Петлюра”, їв її поїдом. Напевно, ще не бачив. Видно було по ньому, що з великою охотою прочитав би, але, напевно, боявся.

Кирило Трильовський спостерігав і тільки усміхався:

— Якби ти, голубчику, прочитав скільки книжок, скільки я прочитав, — подумав, — видай, ти би тут не сидів.

Правда, їх обох зразу відпустили. Що цьому послужило, Кирило ще й тепер не міг придумати.

У червні 1941 року, коли наближалися до Коломиї мадярські частини, як вони драпали. Прямо заскакували у телятники, які чекали на своїх бранців.

Потім міська молодь знайшла приготовлені списки на тих, яких мали вивезти до Сибіру. Щастя це чи нещастя, але в тих списках була і родина Кирила Трильовського.

Ні мадяри, ні німці його не тривожили. Але здоров'я від того нервового перенапруження за тих майже два роки різко пішло на упад.

Після Покрови Січового Батька не стало. Хоч погода була гарною. В розпалі було бабине літо. Небо вкривала одна синява. Коли у повітрі масово літало павутиння, якраз винесли надвір доктора Кирила Трильовського, визначного сина українського народу. Німці робили облаву за облавою, тому міщан було дуже мало. Трохи посходилося із сіл. Прибули дві оркестри — з Печеніжина і з Балинець. Відспівував балинецький хор. Біля помешкання виступив один із ідейних учнів Трильовського — директор Окружного Союзу Кооператив у Коломиї Берлад.

Несли тими вулицями, якими колись покійний їхав на коні, спереду з гетьманською булавою під час Січових Свят. На могилі восстанне прощав, вірний побратим по членству в радикальній партії, колишній посол до Віденського парламенту Павло Лаврук. Боже! Які зворушливі слова говорив...Довго їх переказували учасники похорону.

ЕПІЛОГ

априкінці червня 1941 року, коли німці зайняли Львів і продовжували наступ, Юрко Стефаник у складі похідних груп ОУН вирушив у центральні райони України для проведення національно-патріотичної роботи з метою створення самостійної соборної України. Так вони доїхали до Фастова.

Ось що з цього приводу написав у листі колишній Головнокомандувач УПА Василь Кук:

— До Фастова Юрко Стефаник приїхав зі Львова разом з друзями: Йосип Позичанюк, Олекса Гай-Головка, Іван Чінченко. Вислав їх до мене Степан Ленкавський — референт ідеологічно-пропандивної референтури (відділу) Проводу ОУН. Я тоді очолював Київську групу провідних осіб, завданням яких було повторно проголосити в Києві Акт відновлення Української держави.

У кінці серпня, початок вересня частину членів Київської групи арештовано, в тому числі і Юрка Стефаника, Головка, Позичанюка, Чінченка, а також мене, Дмитра Мирона й етапом через Білу Церкву — Житомир — Луцьк відправлено до Львова. В Луцьку я і Мирон втекли, а всіх других привезли до Львова. Тут їх довго не тримали. Це ще був період переговорів. У Львові на вулиці Підвальної №3 існував Літературний клуб письменників, і коли вони дізналися, що заарештовані їх друзі знаходяться у тюрмі гестапо на вул. Лонцького, то виготовили петицію до гестапо про їх звільнення.

У Русові побутувала така розмова, що жінка Семена — Ольга зі Струмінських збрала дома всі срібні і золоті коштовності й віднесла слідчому гестапо просячи, щоб той випустив Юрка з тюрми. Слідчий щось писав і весь час мовчав. Ольга просила й просила. Але помітила, що він поглипає на її вінчальний перстень на руці. Він був дуже гарний і оригінальний. Тоді вона зсунула з пальця ще й перстень і кинула на купку коштовностей, що лежали на столі перед слідчим. Він усміхнувся, згорнув усе те в шухляду і пообіцяв звільнити, але при умові, що Юрко за 24 години покине кордони рейху. Кордони він не покинув, а працював в Українському видавництві. Друкував твори Василя Стефаника як упорядник під псевдонімом Юрій Гаморак. У 1944 році пішов на еміграцію, опинившись знову у Канаді, в Едмонтоні.

Після війни літературно-меморіальний музей Василя Стефаника відновили. Багато років директором працював син письменника Кирило.

Семен Стефаник теж із сім'єю пішов на еміграцію. Під Краковом попав в оточення радянськими військами і звідти його зі сім'єю персонально привезли до Львова. Влаштували на роботу викладачем кримінального права Львівського державного університету. Потім по сумісництву працював ще й заступником голови Львівського облвиконкому.

Як до війни радянські органи заgravали із сином Івана Франка — Петром, так після війни заgravали із сином Василя Стефаника — Семеном.

Свідчення цьому те, що у 1946 році Семен Стефаник увійшов до делегації, яка їхала представляти Україну у першому організаційному засіданні ООН. Склад делегації підбирав сам Сталін. До делегації ще увійшли: Зоя Гайдай — співачка, Іван Паторжинський — артист, Андрій Малишко — поет і Паламарчук — керівник делегації (всі на нього дивилися, як на кагебіста).

Оскільки український уряд в екзилі і вся українська громада у світі при створенні Організації Об'єднаних Націй домагалися, що Україна, як суб'єкт, який найбільше потерпів від гітлерівської окупації і зазнав найбільше втрат під час бойових дій, повинна бути членом ООН. І добилася. Тоді Сталін включив до ООН Білорусію й Казахстан.

Коли українська делегація приземлилася в Нью-Йорку, то вся площа перед аеропортом була заповнена людьми у вишитих сорочках. Як потім виявилося, прибули представники від українських громад з цілого світу. Для українців це була велика перемога.

Враз заgrav гімн “Ще не вмерла Україна”. Всі члени делегації зупинилися. Попереду стояв Паламарчук. Хтось підбіг і почав здіймати капелюхи з голови і подавати їм у руки. Вони всі стояли як мокрі кури. Про цей випадок зразу донесли товаришу Сталіну. Тут же він дав завдання розробити свій радянський український гімн. Але це було зроблено лише через кілька років. Ніяк не могли затвердити зміст.

Після роботи в ООН Семен побував у Канаді, де колишні односельчани подарували подарунок з написом “Професорові Семену Васильовичу Стефанику від односельчан у Канаді”. Там

зустрівся з Юрком. У розмові тет-на-тет, заявив: “Гляди, що говориш і що робиш. Бо ти тут один, а нас там багато”.

Подальший життєвий шлях Семена описувати не буду, бо він відомий. Напишу лише те, що малодоступно. Коли мені довелося працювати головою колгоспу ім. Василя Стефаника, то відбулося кілька зустрічей із ним. Кожного разу, коли приїжджав, до столу не сідав, кажучи: “Почекаємо на пана-діди́ча”. Так жартома називав мене. Після гостин у музеї завжди говорив: “Ще маю відвідати тету Йлену, бо вона завжди пригощає мене вишником”.

Перед смертю приїхав до Русова, але з машини не виходив. Не міг. Лише подивився восстаннє на хату, сад, ставок... Попрощався з Кирилом. Невдовзі Кирило Васильович зателефонував, що Семен помер, і попросив, щоб я поїхав з ним на похорон.

Такі питання, як від'їзд з господарства, завжди погоджувалося з райкомом Компартії. Мені дали добро, ще й зобов'язали виступити від імені земляків. На похорон ще приїхали з Городенки, двоюрідний брат Лука Стефаник, з Івано-Франківська — колишній голова Івано-Франківського облвиконкому Петро Кайкан. Я вже не кажу про рідних і близьких з Русова та інших місцевостей.

У той час у Києві проходив пленум ЦК Компартії України. Там перебувало все Львівське обласне керівництво. Володимир Щербицький відпустив усіх на похорон Семена Стефаника, крім першого секретаря Львівського обкому партії Добрика, бо той мав виступати.

Лука Стефаник сказав, що покійний перед смертю просив похоронити в Русові.

— Ви маєте письмовий заповіт?

— Ні, усний.

— Ми знаємо, де маємо хоронити.

Похоронили на Личаківському цвинтарі.

Через кілька років, я вже не працював головою колгоспу, Кирило Васильович зателефонував, що помер Юрко. Згідно із заповітом, тіло піддали кремації і урну з прахом привезла до Русова дружина покійного Олена з Драгомирецьких. Урну з прахом похоронили біля гробовця Стефаників. Поряд з батьком. Пізніше там похоронили і Кирила Васильовича.

Юрій Стефаник довго мовчав, але коли вже Семен не був при владі, не втерпів і висловився: “Бо ж Василеві Стефанику, як і іншим українським письменникам, дужим московським кулаком

затикають уста, примушують говорити тільки те, чого бажають собі ббивці їх власного народу”.

* * *

Під час Великої Вітчизняної війни Наталія Семанюкова завідувала приватною жіночою бурсою при Коломийській гімназії. Там же в одній кімнатці жила зі своїм чоловіком Посацьким. Дівчата-гімназистки не сприймали таку пару. Семанюкова гарна, вродлива молодиця, а збоку неї чимчикував довгов'язий сухар. Вони прозвали його “Трупом на урльопі”.

— Диви, диви! Семанюкова вже повела кудись свого “трупа на урльопі” або поплентався збоку Семанюкової “труп на урльопі”. Все це викликало насмішки у молодих гімназисток.

Після війни Наталія Семанюк організувала у Снятині артіль з вишивок на тканинах, і працювала директором. На той час уже з Посацьким не жила.

13.02.1948 року виконком Станіславської обласної Ради депутатів трудящих прийняв постанову за №98 “Про відкриття літературно-меморіального музею Марка Черемшини “. Наталія Семанюк зразу почала займатися відкриттям музею, їй дозволили поселитися в цьому домі, але заставили через районну газету публічно відректися від Посацького, як українського буржуазного націоналіста. Після цього була призначена директором літературно-меморіального музею Марка Черемшини. Музей відкрили 17.07.1949 року.

“Високоповажна Наталіє Семанюк!

**...Може є у Вас лишня фотографія Леся Мартовича —
пришліть прошу Вас, — поверну!**

**Василь Касіян
Київ, 15.06. 1949 року”**

“Київ, 20. 10. 1949 року.

Користаючи з нагоди, що до Снятина їде Михайло Стригун, передаю через нього фотографію з моєї роботи “Покутська трійця — В. Стефаник, М. Черемшина і Лесь Мартович”. Це в оригіналі. Рисунок олівця, який я здав враз з іншими роботами... до видавництва “Радянська школа”...

Хай це буде виразом моєї щирої подяки Вам за матеріал, який Ви надіслали мені літом, а саме: фотопортрет М. Черемшини і Л.Мартовича.

Василь Касіян”.

Ось така історія видання фотопортрета “Покутська трійця”.

Наталія Семанюк проводила велику громадську роботу у місті. Відіграла чи не основну роль при відзначенні 800-річчя Снятина. Померла 31 березня 1974 року.

Василь Касіян часто приїжджав до Снятина. Особливо був його величавим приїзд із гостями зі Львова у 1966 році, коли йому у Львівському інституті поліграфії святкували 70-річчя з дня народження. Помер у Києві 27 червня 1976 року.

* * *

Михайло Голинський під час і після війни далі виступав зі своїми концертами по різних операх і там, де найбільше проживало українців у Канаді та США. Проживав у Едмонтоні і брав активну участь у культурному житті. Був душею різних культурних заходів, які організовували українські заклади.

Помер у суботу, 1 грудня 1973 року після майже тритижневого перебування в едмонтонському шпиталі, куди його завезли після крововиливу.

* * *

Під час війни Осипа Гаморак служила у військових призовних комісіях. Потім у Тюмені завідувала терапевтичним відділенням обласної лікарні. Дарія Несторівна одружилася з Павлом Ширококовим — заслуженим лікарем РРФСР. У них народився син Володимир.

Тільки в 1960-х роках сім'я Осипи Гаморак повернулася до Києва. Це буквально через тридцять років митарств. Зразу звернулися із запитом про долю Нестора Гаморака. З Верховного суду УРСР прийшла відповідь: “Ухвалою судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР від 13.05.1961 року постановою від 1.10.1933 року щодо Гаморака Нестора Теодоровича, який працював науковим співробітником Київської Академії наук, скасована й справа провадженням припинена за відсутністю складу злочину”.

Через рік Омський обласний суд відповів: “Справу по обвинуваченню Гаморака Нестора Теодоровича переглянула Президія Омського обласного суду 18.08.1961 року. Постанова трійки УНКВС по Омській області від 19.08.1937 року щодо нього скасована з припиненням справи провадження за відсутністю складу злочину. Гаморак Н.Т. вважається реалібованим”.

Того ж року з Куйбишевського ЗАГС м. Омська було надіслано свідоцтво про смерть: “Гр. Гаморак Нестор Теодорович помер 2.09. 1943 року. Вік 1892р. Причина смерті: стенокардія, про що в книзі записів актів громадянського стану про смерть 1962 року березня місяця 27 числа зроблений відповідний запис” Звичайно, цей документ був офіційною фальшивкою, виготовленою за тодішньою фальсифікаторською практикою державних органів переносити дати смерті жертв масових репресій на роки війни й зазначати вигадану причину смерті через хворобу.

Але це з’ясувалося тільки 1990 року з відповіді Прокуратури Омської області на заяву В.П.Широбокова про долю діда: “За постановою трійки УНКВС Омської області від 29.08.1937 року Гаморак Нестор Теодорович на підставі ст.58 — 10 (без зазначення частини) КК РРФСР був розстріляний (вик.01.09.1937). Місце поховання у відповідних документах не зазначалося”.

Аж тепер оприлюднилася справжня дата смерті вченого. Його коротке життя перервала куля енкаведистського ката 1 вересня 1937 року.

Осипа Гаморак перебувала на пенсії. Зятя прийняли на роботу лікарем. Дарія працювала науковим працівником у Ботанічному саду Київського університету. Всі троє помирали. Залишився онук Нестора Гаморака — Володимир Павлович Широбоков, визначний учений, мікробіолог.

* * *

Уверх до горба простувала старенька пані. З паличкою в руках. Недільний полудень був гарячий. Розпечене сонце піднялося високо-високо. Пані підняла голову, а сонце над самою головою. Якийсь білястий туман зверху нависав над селом. З Топорівців віяло гарячим повітрям. Пані трохи задихалася. Зупинилася підпершись палицею. Потім витерла лице. Як хотілося прохолодного повітря. Птаство вмовкло десь у кронах дерев, пересиджуючи спеку.

Коли вийшла на горб, перед нею відкрилася панорама Русова. Ген, як на долоні, виднілася оселя Стефаників. Кілька разів була там, ще за життя її господаря. Тепер там живе її старша сестра Плешканова. Якби хотіла ще раз з нею зустрітись, поговорити. Бо старість за плечима. Ось-ось може прийти кістлява.

Даниловичева приклала долоню до очей. Гляділа на галерію, чи не покажеться Олена. Вона хотіла звідси помахати їй рукою.

Може побачить? Але де там. Дуже пахло свіжоскошеним сіном. Ганна подивилася під ноги і аж тепер замітила, що стоїть на покосах. Згромадила трохи підсохлого сіна, кинула на межу і присіла, далі дивлячись на таку рідну й близьку їй оселю.

Коли це:

— Скигли! Скигли! Скигли!

Ганна підняла голову:

— Ади-ди-ди! А ти звідки тут узялася? Ти чого кричиш? Напевно, погубила своїх чаєнят та й кричиш? І замовкла. Дивилася, як чайка крутилася довкола. Ганна помахувала головою. Сонна тиша снувалася довкола. А мухи? Ох, ці напосідливі мухи не давали спокою.

— Скигли! Скигли! Скигли!

— Плачеш? І я плачу. Погубила чаєнят? І я своїх погубила. — Ганна знову підняла голову і помахала нею.

Найстарший зять Данило Сеник повернувся з-за Збруча і разом зі Стефою осіли у них, у Долині. Потім заснував власну адвокатську контору в Підволочиському повіті. Все було добре. Після приходу совітів разом пішли вчителювати. На третій день війни його заарештували, засудили і відправили до Сибіру. Там і пропав.

Живе тепер Стефа там же, у Новому Селі Підволочиського району. Ох давно її бачила.

Стефанія Сеник помре 16 травня 1964 року. На надмогильному пам'ятникові збудованого дітьми обом батькам, під фотографією Данила Сеника напишуть: “Тату, голубчику, скажи, де склав свої побиті крила, хто знає, де твоя могила?”

— А Софійка? Ще навчаючись у Львівському університеті, одружилася з Ростиславом Заклинським. Згодом опинилися за Збручем у Кам'янці-Подільському. Зять працював в уряді Симона Петлюри, а Софійка доучувалася в університеті. Потім він викладав в інституті народної освіти. Але їх шлюб розпався. Вдруге вийшла заміж за викладача сільськогосподарського технікуму Зиновія Приходька. Мали двоє діточок — Світланку і Мирончика. В 1937 році Приходька заарештували, як ворога народу. Розстріляли. Софійку теж засудили і відправили в табори. Після таборів Софійка приїхала до Русова, де жила її сестра Іванна. У пошуках дітей опинилася аж у Арцизьку на Одещині. Там Софія у 1985 році і помре.

— Так, так! — Ганна приклала долоню до очей і пильно подивилася на Русів.

— Видай, уже мої гони недовгі. Нема сили. Там, у Русові, живе і її донечка Іванна з сім'єю. Давно була у неї. Та й вони рідко навідуються. Гей-гей! Діти мої, квіти мої! Живу біля наймолодшої Євгенії. Ніби в неї самотність. Нікому тепер стара мама не потрібна. Як будете жаліти, як її не стане. Ой, як будете...

— Скигли! Скигли! Скигли!

— Лети геть! До моря! Чого причепилася? Не ятри мій біль...

Дарія! Дарія! Вчилася у Львівському університеті на філології. Разом з Софією і Іванкою опинилися у Кам'янець-Подільському. Там продовжила навчання в університеті. Віддалася за Іоанікія Шимоновича. Боже! Шлюб брали аж у Софії Київській. Потім робота у Львівському таємному університеті. Тричі доктор: філософських, педагогічних і психологічних наук. Після закриття університету переїхали до Харкова. Мали двійку дітей. Обох заарештували. Іоанікій пропав безвісти. Табори, табори...Де вона лише не була.

Рік тому приїхала до Русова. Слава Богу, Кирило допоміг знайти роботу. Тричі доктор наук — дали кілька годин у Заболотівській вечірній середній школі. Тільки тепер вона називається Дарія Данилович. Інакше і цього не було б.

Потім перейде на роботу до Снятинського культурно-освітнього училища. Разом із сестрою Євгенією та племінницею Ольгою Плешкан придбають у Снятині невеликий будиночок і там будуть жити. На малому цвинтарі спорудить символічну могилу чоловікові Іоанікію Шимоновичу, де в 1968 році поховать і її рядом. Дочка Галина житиме у Канаді, а син Тарас з дружиною в тому ж будиночку.

— Скигли! Скигли! Скигли!

— Та лиши мене! Що ти з мене хочеш? Я вже тобі усе розказала про своїх дітей.

Через рік Ганну Даниловичеву похоронять у Підвисокому, де на той час працювала в школі її Євгенія.

* * *

Вацлав Морачевський попрацював кілька років ректором Львівського ветеринарного інституту. Потім завідував кафедрою, займався викладацькою роботою. Лекції читав російською мовою. З часом укаліців на ноги, і студенти носили з дому на кафедру, потім другі переносили на іншу, і так аж додому. З собою завжди носив дві

урни. Перед лекцією ставив їх перед собою. Був дуже вимогливим до студентів. Наприклад, здавав біохімію один зі студентів Степан Гжицький.

Витягнув білет.

— Ні, ні! — і білет перевернув, — давайте так! Корова зайшла на подвір'я. Може бути?

— Може!

— Так от! На плоті висить кожух. Може бути?

— Може!

— Вона давай його жувати. Господиня прибігла, а половину нема. Може бути?

— Може! — студент звигнув плечима, не розуміючи куди професор клонить.

— А тепер беріть крейду і показуйте на дошці біохімічні реакції, які проходять у шлунку. Незадовго вигнав.

Потім були гачі, портиниці, шнурки. За дев'ятим разом викинув залікову книжку на вулицю з оцінкою посередно. Але цей студент уже не був ветеринаром, а став відомим біохіміком, зі світовим ім'ям. Навіть розшифрував формулу інсуліну.

Морачевський жив самотньо. Помер 30.09.1950 року. Лежав у вестибюлі інституту в квітах. У головах стояло дві урни. Поховали в могилу сина та дружини. Не могли бути разом за житті, так разом опинилися після смерті. Могила їхня аж за горбом Повстанців. Будинок і бібліотеку Юрія Морачевського, згідно із заповітом, залишив Семенові Стефанику.

* * *

Могили Гамораків у Стецеві знищили. Гробовці Стрийських і Чомкевичів по сьогодні зберігаються у Топорівцях. Біля них порядкують внуки Миколи Стрийського. Коли прийшла радянська влада на наші терени, то в першу чергу вивозили на Сибір сім'ї польських офіцерів. Леон Мілевський помер ще у 1930-х роках. Дві дочки вийшли заміж у Польщу. Мілька, боячись потрапити до Сибіру, переховувалася у брата в Топорівцях. Як згадують племінники, "Тета завжди обожнювала Леся Мартовича і дуже жаліла, що послухала маму і не пішла заміж за Лесика". Коли вийшла операція "Вісла", Мілька Стрийська виїхала до Польщі до своїх доньок. Там і померла.

Євген Стрийський помер у Кіцмані в 1919 році. Його син Іван помер у 1935 році. Поховані один від одного недалеко. У їхньому добротному будинку з 1940 року розміщається Кіцманська міська рада.

Отця Йосипа Проця доля після війни закинула на Лемківщину. Хотів податися на еміграцію. Але в останній момент роздумав. За те незадовго опинився у Сибіру. Відбувши покарання, жив у Львові біля доньки і 1968 року помер. Їхні тлінні останки — о. Йосипа Проця і дочки Марусі вдячні снятинчани перенесли до гробовця у Снятині.

Микола Фірманюк за Польщі був на емиритурі. Пенсії ставало на прожиття. Під час радянської влади пенсію скасували. Пішов жити до однієї жінки в Залуччі і там після війни помер.

Володимир Хронович під час радянської влади був членом спілки письменників СРСР, Української академії наук. Помер 11 листопада 1973 року.

Василь Косташук написав книжку про Василя Стефаника "Володар душ селянських". Помер 30 жовтня 1973 року.

Ольга Плешкан, будучи на пенсії, перейшла жити до Снятина, де разом з родичами купила невеликий будиночок. Потім забрала до себе маму. Померла Олена Плешкан у 1957 році. Ольга — 25 грудня 1985 року. Похоронені на малому цвинтарі.

— Серце моє... Ох серце... Перестань хвилюватися... Я, здається, закінчив і всіх назвав... Більшість похоронив... Це так!

Але не похоронив тих справ, тих ідей, які залишили герої. Недаром у першому тому розповів історію, як молодий жовнір смиренно ніс на плечах свою ношу. Тяжку ношу. Терпів. Носив кілька днів. Але настав той момент, коли розмахнувся і кинув додолу. Ще й наступив ногою.

Несли свою ношу смиренно, свій тяжкий хрест: галицька інтелігенція, січовики Кирила Трильовського, вояки Української Галицької Армії, воїни Української Повстанської Армії. Вони першими бачили світло в кінці тунелю. Але настав тяжкий час. Всіх загнали до тунелю. Світло затьмарили, але не загасили. Світло — національна ідея, витала помежи людей, мов той пустотливий вітер. Настав час, світло знову засвітило, і люди пруднулися й вибралися з тунелю на широке і світле поле. На превеликий жаль, ще й по-сьогодні не зрозуміли, що треба не тільки воювати і здобувати, а й будувати.

Майбутнє за біблійними мойсеями. Будівничими! Господи! Допоможи знайти їх... Заспокойся серце... Все буде добре...

**Топорівці — Снятин.
2009 р.**

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

Ось і перегорнута остання сторінка цієї епопеї. Кожний кутик нашої України має бути досліджений, вивчений. Ніхто не забутий, ніщо не забуто. Був колись такий лозунг.

Моєю метою було показати особисте життя — Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Наталії Кобринської, Михайла Голинського, Теофіла і Ярослава Окуневських, Сеня Горука, родини Гамораків, Стрийських, Окуневських розкрити їхні образи повністю, або частково. Як вони служили, і не для слави, а якраз народові. Що писали про народ, що думали? Для того, щоб це зробити якнайліпше, довелося торкнутися і багатьох інших постатей.

Якщо тобі, читачу, прийдуться до душі мої твори, то знай, що ти повинен завдячувати не тільки авторові, а й письменникам Владиславу Реймонту, Роману Гораку, Василеві Костащуку, історикам — Михайлу Бажанському, Миколі Кугутяку, Миколі Литвину, Кіму Науменку. Ознайомившись з їхніми працями, я постарався зробити такими свої романи, якими ти їх бачиш.

ДМИТРО МОХОРУК
ТЯЖКИЙ ХРЕСТ

ТОМ 4

НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ

Художньо-краєзнавчий роман-хроніка

"Лисаний Камінь"

Косів
2009

Видруковано в МП "Евріка"

Свідоцтво Держ. реєстру: серія ІФ, № 10

Косівський р-н., м. Косів

тел-факс 2-24-91

Літературний редактор	<i>Омелян Лупул</i>
Художник	<i>Іван Куравський</i>
Комп'ютерний набір	<i>Лілія Борецько</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Віталій Стефурак</i>

Здано до складання 27.03.09. Підписано до друку 6.04.09.
Формат 60х84\16. Папір офсетний. Друк офсетний. Умов. друк. арк.
15,11. Обл.-вид. арк. 15,52. Тираж 1000 пр. Замовне 277